

Dariusz Kupisz
Sebastian Piątkowski

DZIEJE PRZYTUKA

i okolicznych miejscowości
od 1918 r. do czasów współczesnych

Dariusz Kupisz
Sebastian Piątkowski

DZIEJE PRZYTYKA
i okolicznych miejscowości
od 1918 r. do czasów współczesnych

Dariusz Kupisz
Sebastian Piątkowski

DZIEJE PRZYTYKA
i okolicznych miejscowości
od 1918 r. do czasów współczesnych

Urząd Miejski w Przytyku

Recenzent:

prof. dr hab. Marek Wierzbicki

Redaktor naukowy:

prof. dr hab. Dariusz Kupisz

Opracowanie wydawnicze i projekt okładki:

Marta Pobereszko

Korekta:

Karol Alichnowicz

Indeks:

Klementyna Kupisz

© Urząd Miejski w Przytyku, 2024

ISBN 978-83-7789-744-7

Współpraca wydawnicza: Łukasiewicz – Instytut Technologii Eksploatacji

Opracowanie wydawnicze, druk i oprawa:

Łukasiewicz – Instytut Technologii Eksploatacji

Wydawnictwo Naukowe

26-600 Radom, ul. K. Pułaskiego 6/10, tel. centr. (48) 364-42-41

e-mail: instytut@itee.lukasiewicz.gov.pl www.itee.lukasiewicz.gov.pl

SPIS TREŚCI

WSTĘP	11
WYKAZ SKRÓTÓW	15
DWUDZIESTOLECIE MIĘDZYWOJENNE (1918–1939).....	17
Przynależność i ranga administracyjna	19
Administracja	20
Przemiany ludnościowe	22
Życie gospodarcze	26
Życie społeczno-gospodarcze	31
Szkolnictwo i oświata	36
Życie społeczno-kulturalne.....	42
Życie polityczne	45
Życie religijne	54
LATA WOJNY I OKUPACJI (1939–1945).....	65
Wojna obronna 1939 r.	67
Przynależność i ranga administracyjna	68
Ludność	69
Niemieckie działania eksterminacyjne	72
Wysiedlenie gminy – losy ludności polskiej	74
Wysiedlenie gminy – losy ludności żydowskiej	80
Życie religijne.....	81
Konspiracja wojskowa i cywilna	83
Ostatnie miesiące okupacji	85
PIERWSZA POWOJENNA DEKADA (1945–1954)	87
Terytorium i przynależność administracyjna.....	89
Ludność	90
Administracja.....	93
Odbudowa infrastruktury gminnej.....	98
Życie gospodarcze	101
Szkolnictwo i oświata	108
Służba zdrowia i opieka społeczna	112
Życie społeczno-kulturalne.....	114

Życie polityczne i podziemie niepodległościowe	115
Życie religijne.....	118
W REALNYM SOCJALIZMIE (1955–1972).....	121
Terytorium i przynależność administracyjna.....	123
Ludność	125
Administracja.....	127
Infrastruktura	131
Życie gospodarcze	133
Szkolnictwo i oświata	139
Służba zdrowia i opieka społeczna	142
Życie polityczne i społeczno-kulturalne	145
Życie religijne.....	147
GMINA PRZYTYK (1973–1989).....	153
Terytorium i przynależność administracyjna.....	155
Ludność	156
Administracja.....	156
Infrastruktura.....	160
Życie gospodarcze	161
Szkolnictwo i oświata	165
Pomoc medyczna i opieka społeczna	167
Życie polityczne i społeczno-kulturalne	169
Życie religijne.....	171
PO OBALENIU KOMUNIZMU I ODBUDOWIE SAMORZĄDNOŚCI (1990–2023)	173
Terytorium i demografia	175
Samorząd	178
Przemiany gospodarcze oraz inwestycje samorządowe w dziedzinie gospodarki i infrastruktury.....	185
Oświata	192
Służba zdrowia i opieka społeczna	196
Życie społeczno-kulturalne.....	198
Sport.....	202
Ochotnicze straże pożarne i policja.....	204
Parafie i życie religijne	207

ANEKSY	211
CZEŚĆ I. WŁADZE GMINY	211
Aneks 1. Radni gminy Przytyk w latach 1919–1939	211
Aneks 2. Radni Gminnej Rady Narodowej w Przytyku w latach 1945–1954	212
Aneks 3. Radni Gromadzkiej Rady Narodowej w Przytyku w latach 1955–1972	213
Aneks 4. Radni Gromadzkiej Rady Narodowej w Domaniowie w latach 1955–1959	216
Aneks 5. Radni Gromadzkiej Rady Narodowej w Goszczewicach w latach 1955–1959	216
Aneks 6. Radni Gromadzkiej Rady Narodowej w Kaszowie w latach 1955–1961	217
Aneks 7. Radni Gromadzkiej Rady Narodowej we Wrzeszczowie w latach 1955–1972	217
Aneks 8. Radni Gromadzkiej Rady Narodowej we Wrzosie w latach 1955–1972	219
Aneks 9. Radni Gminnej Rady Narodowej w Przytyku w latach 1973–1990	221
Aneks 10. Radni Gminy Przytyk w latach 1990–2024	225
Aneks 11. Sołtysi sołectw gminy Przytyk sprawujący funkcję co najmniej od 1990 r.	227
CZEŚĆ II. ŻYCIE GOSPODARCZE, SPOŁECZNE I RELIGIJNE	230
Aneks 12. Członkowie Spółdzielni „Przyszłość Rolnika” w Przytyku w 1924 r.	230
Aneks 13. Rzemieślnicy w gminie Przytyk w 1929 r.	232
Aneks 14. Kredytobiorcy – członkowie Gminnej Kasy Oszczędnościowo-Pożyczkowej w Przytyku w latach 1931–1934	235
Aneks 15. Członkinie i członkowie Kół Żywego Różańca w parafii Przytyk w 1937 r.	242
Aneks 16. Płatnicy składki na utrzymanie Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Przytyku w 1931 r.	251
Aneks 17. Mieszkańcy gminy Przytyk, którzy w latach 1945–1946 złożyli wnioski o odszkodowanie w związku z wysiedleniem i innymi akcjami represyjnymi ze strony Niemców	263
Aneks 18. Niektórzy goście zapraszani na sesje Gminnej Rady Narodowej w Przytyku w latach 1973–1990	274
Aneks 19. Rolnicy gminy Przytyk uznani w 1974 r. za przodujących w propagowaniu postępu rolniczego	278

Aneks 20.	Rolnicy gminy Przytyk, którym w 1978 r. wręczono karty właścicieli gospodarstw specjalistycznych	279
Aneks 21.	Osoby posiadające zezwolenia na prowadzenie zakładów rzemieślniczo-usługowych i placówek handlowych w gminie Przytyk w 1981 roku	280
Aneks 22.	Przewodniczące Kół Gospodyń Wiejskich w gminie Przytyk w 1984 roku	281
Aneks 23.	Proboszczowie parafii rzymskokatolickich na terenie gminy Przytyk w latach 1918–2023.....	282
Aneks 24.	Nauczyciele szkół podstawowych gminy Przytyk w latach 1990–2023	282
Aneks 25.	Ważniejsze inwestycje zrealizowane i prowadzone na terenie gminy Przytyk od 1990 r.	286
BIBLIOGRAFIA		293
INDEKS OSÓB		299

Szanowni Państwo,

historia dzieje się na naszych oczach. Po 155 latach Przytyk 1 stycznia 2024 roku odzyskał prawa miejskie. Ta doniosła chwila staje się dla naszej społeczności punktem zwrotnym oraz momentem, który inspirowuje do głębszej refleksji nad naszym dziedzictwem i historią.

Z myślą podkreślenia tego wyjątkowego momentu postanowiliśmy dokończyć proces analizy oraz spisania historii naszej gminy, który rozpoczęliśmy w roku 2018. Drugi tom publikacji, który oddaję w Państwa ręce, jest krokiem w stronę pełniejszego zrozumienia, docenienia i utrwalenia historii gminy Przytyk po roku 1918. Muszę przyznać, że okres poddany analizie w książce był niezwykle ciężki dla ludności naszej gminy. Nasi przodkowie musieli stawić czoła wielu wyzwaniom, wśród których pojawiły się, niestety niosące ogromne zniszczenia, działania wojenne. Pracując nad kolejnym tomem *Dziejów Przytyka i okolicznych miejscowości*, chcieliśmy nie tylko opisać wszystkie te wydarzenia, ale także dać świadectwo naszej tożsamości, trudu i dziedzictwa, które przekazujemy przyszłym pokoleniom.

Jako Burmistrz Miasta i Gminy Przytyk jestem niezmiernie dumny, że mogę być przedstawicielem tak wyjątkowej społeczności. Nawiązując do odzyskania praw miejskich przez Przytyk, chciałem podkreślić, że jest to dla mnie nie tylko zaszczyt, ale również zobowiązanie do dalszego rozwoju naszej małej Ojczyzny. Inwestycje, które realizujemy, rozwój, który wspólnie kształtujemy, są nie tylko dla nas, ale przede wszystkim dla kolejnych pokoleń. Dążę do tego, by nasz samorząd był miejscem, gdzie historia splata się z nowoczesnością, a tradycja przenika z innowacją. Każdy krok, jaki podejmuję w swojej pracy, ma na celu umocnienie społeczności i zapewnienie lepszego jutra naszym dzieciom i wnukom.

Dziękuję wszystkim, którzy przyczynili się do tego dzieła, zarówno tym, którzy przeszli przez poprzednie trudne lata, jak i tym, którzy współtworzą teraźniejszość. Mam nadzieję, że kolejny tom „Dziejów Przytyka i okolicznych miejscowości” będzie nie tylko źródłem wiedzy, ale także inspiracją do dalszego rozwijania naszej społeczności.

Życzę wszystkim Państwu miłej lektury.

Burmistrz Miasta i Gminy Przytyk

WSTĘP

Przytyk, ze względu na swe położenie geograficzne nazywany jest często „Pępkiem Europy”. Miejscowość ma wielowiekowy, średniowieczny rodowód, a swą nazwę zaczerpnęła od wyrazu ‘przytykać’, rozumianego jako przyleganie, najprawdopodobniej do brzegów Radomki. Według tradycji już w 1333 r. miała ona zostać przekształcona w miasto. I choć daty tej nie da się potwierdzić z powodu braku źródeł historycznych, to bez wątplenia w XV w. Przytyk był już miastem. Należy tym samym do grona najstarszych ośrodków miejskich regionu radomskiego. Jego założycielami, a zarazem pierwszymi właścicielami byli Podlodowscy, posiadający w okolicy znaczne dobra ziemskie. Nawiązuje do nich współczesny herb gminy Przytyk, przedstawiający zamek z tarczą herbową w otwartej bramie, tarczą herbu Janina, którym posługiwali się Podlodowscy. W 1869 r. Przytykowi, jak wielu innym małym miastom w ówczesnym zaborze rosyjskim, prawo miejskie zostało odebrane. Zainteresowanych losami Przytyka i innych otaczających go miejscowości w tych czasach odsyłamy do pierwszego tomu gminy, wydanego w 2018 r.

Obecnie przekazujemy Państwu do lektury i oceny drugi tom monografii *Dzieje Przytyka i okolicznych miejscowości od 1918 r. do czasów współczesnych*. Jest nam z tego powodu tym bardziej miło, że publikacja ukazuje się w roku, w którym Przytyk stał się na powrót miastem. Zresztą... w świadomości wielu mieszkańców gminy miastem tym nigdy być nie przestał.

Książka obejmuje okres od odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 r. po czasy współczesne, czyli losy gminy Przytyk i kilku pokoleń jej mieszkańców na przestrzeni ponad 100 lat. Dla historyków, autorów publikacji o podobnym, regionalnym charakterze, to trudne wyzwanie. Żyją przecież świadkowie wielu wydarzeń, którzy mogli zachować nieco inny ich obraz, niż ten wynikający ze źródeł historycznych. Ostatnie lata to także wyzwanie, wymagające selekcji informacji z gąszczy przekazu prasowego, internetowego itp.

Cezurą początkową jest pamiętny dla Polaków rok 1918. Radość z odzyskanej w 1918 r. niepodległości wyrażała się tworzeniem autentycznego samorządu gminnego, działalnością społeczno-polityczną wielu miejscowych obywateli, odbudową zniszczonych w trakcie „wielkiej wojny” kościołów, rozwojem szkolnictwa, ale także zmaganiem z trudami codziennego życia w międzywojennej Polsce. Kryzys, który dotknął wówczas światową gospodarkę, odbił się szczególnie niekorzystnie na polskim rolnictwie, a ludność gminy przytyckiej utrzymywała się przede wszystkim z rolnictwa. Niestety, wielu ludziom w Polsce i na świecie ówczesny Przytyk kojarzy się jedynie z tragicznymi zajściami, do których doszło pomiędzy ludnością pochodzenia polskiego i żydowskiego w roku 1936. Wszystkim wspomnianym tu zagadnieniom, w tym także wyjaśnieniu okoliczności, przebiegu i skutków owych zająć został poświęcony pierwszy rozdział publikacji.

Niepodległość trwała krótko, niewiele ponad 20 lat, po czym ziemie nad Radomką dotknęły okrutne represje okupanta. Tragiczniejsze niż w wielu innych regionach okupowanej Polski, naznaczone bowiem brutalnym wysiedleniem mieszkańców z powodu tworzenia na omawianym terytorium niemieckiego poligonu. Mimo to części mieszkańców udało się pozostać w domach, działał cywilny i wojskowy ruch oporu, i to także zostało opisane w drugim rozdziale książki.

Kolejne rozdziały dotyczą okresu powojennego, od 1945 r. do obalenia komunizmu w latach 1989–1990. Na ziemi przytyckiej działało przez jakiś czas podziemie niepodległościowe, dochodziło do starć z nową, komunistyczną władzą, przeprowadzano reformę rolną i reformy społeczne. Lata powojenne to okres represji komunistów wobec opozycji, prób kolektywizacji rolnictwa, ale także rozwoju oświaty, kultury, elektryfikacji i powolnego polepszania warunków życia, przerwane przez stan wojenny. W odniesieniu do lokalnych społeczności to okres likwidacji samorządów na rzecz fasadowych rad gminnych, gromadzkich i ponownie gminnych. Ocenę pozostawiamy czytelnikom, wielu bowiem z nich pamięta jeszcze te czasy.

Ostatni rozdział obejmuje okres od przywrócenia autentycznego samorządu gminnego w Polsce w 1990 r. po czasy współczesne. Początki były trudne, także dla samorządu gminy Przytyk. Radnym i wójtom przybywało zadań, odpowiedzialności, co nie zawsze szło w parze z dotacjami finansowymi. Tym niemniej starali się oni wykorzystać wszelkie możliwości, które stwarzała nowa rzeczywistość, aby poprawić warunki życia na terenie gminy. O jedne było trudniej, bowiem przemiany gospodarcze po 1990 r. zaowocowały w całym kraju okresem wieloletniego, znacznego bezrobocia, dotkliwego szczególnie na prowincji. Na polu innych odnoszono sukcesy, choćby na polu oświaty czy sięgania po fundusze unijne, sprzyjające m.in. poprawie infrastruktury. Dzięki inicjatywom gospodarczym pojawiły się innowacje, które zmieniły oblicze gminy Przytyk. To właśnie w tych latach jej znakiem rozpoznawczym stała się papryka, a okoliczne miejscowości zyskały miano paprykowego zagłębia Polski. Warto to doceniać, nie każda bowiem polska gmina ma swój produkt, pozwalający na jej identyfikację w skali kraju.

Znaczną część pracy zajmują aneksy, zawierające m.in. nazwiska radnych, nauczycieli, rzemieślników, sołtysów, proboszczów i innych osób mieszkających bądź pracujących na terenie gminy. Autorzy pragną przeprosić wszystkich, którzy poczują się w owych zestawieniach nazwisk czy też w treści książki pominięci. Próba zestawienia wszystkich sołtysów, nauczycieli czy duchownych, którzy w latach 1918–2023 przez jakiś czas pełnili z oddaniem swe funkcje na terenie gminy, zamieniłaby publikację w indeks nazwisk. Z pewnością pozostają oni w pamięci absolwentów szkół, sąsiadów, wiernych..., a sięgnięcie po zamieszczone w książce teksty pozwoli im przypomnieć sobie lata spędzone na terenie gminy przytyk. Czytelnicy niech nam wybaczą także dobór ilustracji. Sięgnęliśmy do tych, które były dostępne w tzw. domenie publicznej, a także do tych, które na apel władz gminy zechcieli przekazać nam jej byli i obecni mieszkańcy. Mamy nadzieję, że przypomną one warunki życia w dawnych, a zapewne i nie tak dawnych czasach.

Reasumując, wartość publikacji ocenią Państwo – Czytelnicy, nam, autorom, pozostaje przeprosić za wszelkie uchybienia, trudne do uniknięcia, zwłaszcza gdy się pisze o historii najnowszej, w tym niemal o współczesnej codzienności. Jedno jest pewne – Przytyk, który był kiedyś miastem i stał się nim na nowo, na monografię swych dziejów zasługuje. Zasługują też na upamiętnienie otaczające go miejscowości oraz ich mieszkańcy, żyjący od wieków we wspólnotach tworzących „małe ojczyzny”, wklani czasem w wir wielkiej historii.

Na zakończenie pragniemy podziękować wszystkim, którzy przyczynili się do powstania niniejszej książki. W pierwszej kolejności inicjatorowi przedsięwzięcia, Panu Burmistrzowi Dariuszowi Wołczyńskiemu. Nieocenioną pomoc w gromadzeniu materiałów, w tym ilustracji, okazali pracownicy Urzędu Miejskiego w Przytyku oraz pracownicy miejscowych placówek oświatowych. Dziękujemy także tym mieszkańcom gminy, którzy przesłali fotografie.

Dariusz Kupisz
Sebastian Piątkowski

WYKAZ SKRÓTÓW

- ADS – Archiwum Diecezji Sandomierskiej
AK – Armia Krajowa
Ap. – Akta Parafii
APK – Archiwum Państwowe w Kielcach
APR – Archiwum Państwowe w Radomiu
AUMP – Archiwum Urzędu Miejskiego w Przytyku
BBWR – Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem
FJN – Front Jedności Narodu
FN – Front Narodowy
GP – „Gmina Przytyk. Informator Samorządowy”
ISR – Izba Skarbowa Radomska w Archiwum Państwowym w Radomiu
ISR I – Inspektorat Szkolny w Radomiu I (1918–1939)
ISR II – Inspektorat Szkolny w Radomiu II (1945–1950)
NAC – Narodowe Archiwum Cyfrowe
OSP – Ochotnicza Straż Pożarna
PGRN – Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej
PPR – Polska Partia Robotnicza
PPS – Polska Partia Socjalistyczna
PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe
PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
SL – Stronnictwo Ludowe
SN – Stronnictwo Narodowe
SOR-RS – Sąd Okręgowy w Radomiu. Rejestr Spółdzielni
SPR – Starostwo Powiatowe w Radomiu
SRG – Sesje Rady Gminy
STPR – Starosta Powiatowy Radomski
USC – Urząd Stanu Cywilnego
UWK I – Urząd Wojewódzki Kielecki I (1918–1939)
UWK II – Urząd Wojewódzki Kielecki II (1945–1950)
ZP – „Ziemia Przytycka. Biuletyn Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Przytyckiej”
ZSL – Zjednoczone Stronnictwo Ludowe

**DWUDZIESTOLECIE
MIĘDZYWOJENNE
(1918–1939)**

Przynależność i ranga administracyjna

Dnia 2 listopada 1918 r. działacze niepodległościowi doprowadzili do przejęcia przez Polaków władzy w Radomiu i rozbrojenia austro-węgierskiego garnizonu. Następnego dnia likwidowano okupacyjne posterunki wojskowe w całym pow. radomskim, w następstwie czego również dla mieszkańców Przytyka i sąsiednich miejscowości zakończył się okres niewoli narodowej.

W podziale administracyjnym odrodzonej Rzeczypospolitej tereny sąsiadujące z Radomiem zostały zwarte w spójnych, nawiązujących wyraźnie do tradycji historycznych, granicach. Znalazły się one teraz ponownie w powiecie radomskim, wchodzącym w skład nowo utworzonego województwa kieleckiego. Powiat dzielił się na 24 gminy wiejskie i 2 miasta niewydzielone (Skaryszew i Wyśmierzyce), w tym jedną z siedzibą w Przytyku. Gmina przytycka składała się z 50 wsi, obejmując 19 556 morgów ziemi użytkowej. Pod względem areału gruntów była drugą co do wielkości w powiecie (po gm. Potworów) i porównywalną do nieco mniejszych gmin Stara Błotnica, Jedlińsk i Wolanów. Warto jednak podkreślić, że dominowała zdecydowanie pod względem liczby mieszkańców, gdyż w połowie lat dwudziestych XX w. miała ich 11 386, podczas gdy stan zasiedlenia pozostałych nie przekraczał 10 tys.¹ Kształt gminy pozostał niezmienny do 1937 r., kiedy to władze wyraziły zgodę na powiększenie jej o kolonię Maksymilianów (dotychczas w gm. Radzanów) oraz wieś i folwark Oblas (dotychczas w gm. Wolanów). Wiązało się to ze staraniami ich mieszkańców, związanych z Przytykiem m.in. kwestiami gospodarczymi.

Poza urzędem gminy w Przytyku działał od 1917 r. sąd pokoju, rozstrzygający spory i sprawy finansowe o stosunkowo niskiej wartości. Jego pierwszym sędzią został radomianin Jan Niepokojczycki, którego praca nie była jednak oceniana przez zwierzchników zbyt wysoko. Wraz z nim pracował przez pewien czas Karol Strzembosz, przeniesiony jednak w 1918 r. do sądu w Jedlińsku. W latach 1927–1928 stanowisko sędziego w Przytyku zajmował Józef Cybulski, który objął następnie – w związku z reformą administracyjną – kierownictwo miejscowego sądu grodzkiego. W początkach lat trzydziestych XX w., na tle kolejnej reformy wymiaru sprawiedliwości, Sąd Grodzki w Przytyku został jednak zlikwidowany². Drugą instytucją ważną dla lokalnej społeczności był kilkusobowy posterunek Policji Państwowej z siedzibą w Rynku.

¹ *Sprawozdanie z działalności Sejmiku Powiatowego Radomskiego Województwa Kieleckiego za czas od 28-go grudnia 1917 r. do 31-go grudnia 1925 roku*, Radom 1926, s. 71.

² Zob. S. Piątkowski, *Sędziowie sądów powszechnych regionu radomskiego w latach 1917–1945. Noty biograficzne*, Radom 2008, *passim*.

Administracja

Zgodnie z obowiązującymi w początkach niepodległości normatywnymi szeroko rozumiane funkcjonowanie gminy miało opierać się na administracji samorządowej. Jej fundamentem było zgromadzenie gminne, w którym uczestniczyć mógł każdy zamieszkujący na terenie takiej jednostki administracyjnej gospodarz. Zebrani wybierali spośród siebie radę gminy (jej kadencja trwała trzy lata) oraz wójta, będącego zgodnie z ówczesnymi przepisami równocześnie urzędnikiem samorządowym i państwowym. Do pobierających wynagrodzenie pracowników gminnych należał także sekretarz (stanowisko to odpowiadało pisarzowi z okresu zaborów) i ewentualnie kasjer. W 1933 r. weszła w życie ustawa, która zastąpiła zgromadzenie gminne zebraniem gromadzkim, dopuszczając do uczestnictwa w nim delegatów wybranych przez mieszkańców poszczególnych wsi³. Zgromadzeni wyłaniali radę gminną, a ta ze swego składu wójta. Rozbudowano także strukturę wewnętrzną urzędów gminnych, dzieląc je na referaty i przypisując do każdego ze stanowisk szerokie obowiązki i kompetencje. Zadania samorządu były zbieżne ze znanymi nam współcześnie. Warto jednak dodać, iż gminy znajdowały się pod ścisłym nadzorem starostw powiatowych, mających prawo do interwencji w sytuacjach nie tylko niezgodnych z prawem, ale również niekorzystnych dla funkcjonowania państwa. Jak informują źródła, rada gminy w Przytyku miała w kolejnych kadencjach stabilne składy (zob. Aneks). Wybierano do niej przede wszystkim rolników, a niekiedy także reprezentantów lokalnej inteligencji (zwłaszcza nauczycieli). W pracę samorządu angażowali się też ziemianie – Jerzy Lubieniecki z Zameczka i Adam Grodziński z Młódnic (Oblas). Radnymi byli sympatycy ruchów konserwatywnych, a po 1927 r.

1. Pieczęć wójta gminy Przytyk na dokumencie z 1919 r. oraz Urzędu Gminy z 1922 r., APR

³ Zachowane uchwały zgromadzeń gromadzkich dotyczą niemalże wyłącznie wsi Wygnanów. Archiwum Państwowe w Radomiu (dalej: APR), Akta gminy Przytyk, sygn. 1, nlb.; sygn. 2, nlb.

niemalże wyłącznie osoby wspierające ruch sanacyjny budowany przez marsz. Józefa Piłsudskiego i jego zwolenników. Warto zauważyć, że w międzywojennej historii przytyckiego samorządu nie odnajdujemy ani jednego radnego narodowości żydowskiej. Jak będzie mowa na dalszych kartach rozdziału, Żydzi aktywowali się przede wszystkim w wyborach zarządów gminy wyznaniowej.

Pierwsze w odrodzonej Polsce wybory samorządowe w Przytyku odbyły się 12 stycznia 1919 r. Wójtem został Józef Domagalski, który zajmował to stanowisko do 1925 r. Jego następcą wybrano wkrótce Jana Pytkowskiego. Niestety, w źródłach nie zachowały się jakiegokolwiek bliższe informacje na temat dróg życiowych obu tych osób. Po przeprowadzonym w 1926 r. przez piłsudczyków zamachu majowym podjęli oni starania na rzecz ulokowania swych zwolenników także na najniższych szczeblach samorządu. Na tym tle wiosną 1927 r. wojewoda kielecki rozwiązał wszystkie rady gminne w pow. radomskim, motywując to słabym – w jego ocenie – zaangażowaniem się radnych w zagadnienia gospodarcze. Wybory samorządowe przeprowadzono w tym samym roku, wybierając na wójta Stanisława Gajosa, który stał się wkrótce jednym z lokalnych liderów sanacyjnego Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Gajos utrzymał wspomniane stanowisko także w kolejnych wyborach, odbytych w 1934 r., a podwójcim został wówczas masarz Jan Owczarek⁴. Omawiając tę kadencję rady, warto przypomnieć, że zapisała się ona również nadaniem wiosną 1935 r. Honorowego Obywatelstwa Gminy Przytyk – podobnie jak wszystkich innych gmin w pow. radomskim – marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu. Radni przyjęli uchwałę o treści: „Na wieść radosną o uchwaleniu przez Sejm nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej — Rada Gminna zebrana na nadzwyczajnym uroczystym posiedzeniu, w uznaniu wiekopomnych zasług, położonych dla Rzeczypospolitej Polskiej przez Budowniczego Państwa Polskiego, Wodza Narodu Polskiego, I-go Marszałka Polski, Józefa Piłsudskiego, jednogłośnie postanawia: Nadać Pierwszemu Marszałkowi Polski Józefowi Piłsudskiemu, Honorowe Obywatelstwo Gminy Przytyk”. Uroczyste zebranie tych uchwał odbyło się w Radomiu 30 marca 1935 r., a towarzyszyła mu zapowiedź przewiezienia ich do Belwederu i wręczenia marszałkowi⁵.

Kolejne wybory samorządowe odbyły się w Polsce na kilka miesięcy przed wybuchem II wojny światowej. Trudna sytuacja panująca w kraju i brak dokumentów sugerują, że wybrana wówczas rada gminy mogła w ogóle nie rozpocząć swych prac. Wszystko wskazuje na to, że 1 września 1939 r. przytyckim wójtem pozostawał nadal Stanisław Gajos.

Szczałkowo zachowane materiały finansowe gminy informują, że jej gospodarka była bardzo stabilna. Dochody uzyskiwane m.in. z podatków i opłat komunalnych

⁴ Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Urząd Wojewódzki Kielecki I (dalej: UWK I), sygn. 3965, nlb. Zob. także: G. Sado, L. Zugaj, *Gmina Przytyk. Dzieje samorządu i administracji 1809–1990*, Lublin 2009, s. 18–21.

⁵ *Marszałek Józef Piłsudski Honorowym Obywatel Gmin Powiatu Radomskiego*, „Ziemia Radomska”, 1935, nr 75, s. 1.

były uzupełniane dotacjami państwowymi. Podkreślić warto, że zarówno wynagrodzenie wójta, jak i innych pracowników, było stosunkowo niskie, co zapewne rekompensowała jednak w pewnej mierze wysoka pozycja społeczna tych osób. Najważniejsze wydatki pochłaniało utrzymanie szkół powszechnych, a więc pokrycie kosztów wynajmu ich lokali, opału, oświetlenia i wyposażenia. Na tych samych zasadach lokalne władze partycypowały w utrzymywaniu posterunku Policji Państwowej. Znaczne środki przeznaczano na utrzymanie w odpowiednim stanie dróg i mostów. Znaczącym obciążeniem dla corocznych budżetów był obowiązek refundowania przez gminę kosztów leczenia osób ubogich, których w gm. Przytyk było bardzo dużo⁶. Chociaż nic nie wskazuje, by w okresie międzywojennym w infrastrukturze komunalnej przeprowadzono radykalne inwestycje, stopniowa niwelacja zniszczeń z okresu I wojny światowej i utrzymanie stanu gminy na odpowiednim poziomie to dorobek zasługujący ze wszech miar na zapamiętanie.

Przemiany ludnościowe

Chociaż dla władz odrodzonej Rzeczypospolitej ustalenie dokładnej liczby mieszkańców kraju, a także ich struktury narodowościowej i wyznaniowej, było sprawą priorytetową, przeprowadzenie powszechnego spisu ludności uniemożliwiały długotrwałe walki o granice Polski. W konsekwencji spis taki przeprowadzono dopiero jesienią 1921 r. Jego wyniki dotyczące gm. Przytyk zostały ujęte w poniższej tabeli.

Budynki zamieszkałe i liczba mieszkańców poszczególnych miejscowości gm. Przytyk w 1921 r.

Miejscowość	Charakter	Budynki zamieszkałe	Liczba mieszkańców
Borki	Kolonia	3	33
Cegielnisko	Kolonia	–	–
Dąbrowa	Kolonia	38	234
Dąbrowa	Wieś	8	52
Dęba	Wieś	44	260
Domaniów	Kolonia	30	183
Domaniów	Wieś	38	231
Domaniowska Wola	Wieś	20	117
Duży Las	Kolonia	10	52
Feliksów	Kolonia	1	5

⁶ W okresie międzywojennym ubezpieczenia społeczne były realizowane w niewielkim stopniu. Osoba chora musiała z własnych środków zapłacić honorarium lekarza, wykupić lekarstwa, a także pokryć rachunek za każdy dzień pobytu w szpitalu. W urzędzie gminy można było uzyskać jednak tzw. świadectwo ubóstwa, potwierdzające skrajnie trudną sytuację materialną chorego. W takim wypadku wszelkie rachunki za leczenie przekazywane były do uiszczenia władzom gminnym.

Miejscowość	Charakter	Budynki zamieszkałe	Liczba mieszkańców
Glinice	Kolonia	14	90
Glinice	Wieś	19	105
Goszczewice	Folwark	4	30
Goszczewice	Wieś	70	346
Jabłonna	Kolonia	12	80
Jabłonna	Wieś	22	135
Jadwinów	Kolonia	3	19
Jagodno	Kolonia	5	35
Kaszowska Wola	Kolonia	19	104
Kaszowska Wola	Wieś	33	206
Kaszów	Kolonia	9	57
Kaszów	Wieś	61	330
Łępin	Kolonia	20	112
Marynin Kaszowski	Kolonia	2	14
Marysin	Kolonia	18	171
Młódnice	Folwark	2	22
Młódnice	Kolonia	15	107
Młódnice	Wieś	28	140
Mścichów	Kolonia	8	46
Nowy Młyn	Kolonia	3	25
Ostrołęka	Kolonia	33	187
Ostrołęka	Wieś	19	101
Podgajek	Folwark	2	13
Podgajek	Kolonia	46	334
Podwalina	Kolonia	6	48
Potkanna	Kolonia	19	124
Potkanna	Wieś	41	245
Potkanna-Posada	Kolonia	16	101
Przytyk	Osada	224	2302
Sewerynów	Kolonia	9	70
Słowików	Wieś	30	126
Stary Młyn	Kolonia	4	31
Stefanówka	Osada młynarska	-	-
Studzienice	Kolonia	28	167
Studzienice	Wieś	23	154
Sukowska Wola	Wieś	40	282
Suków	Wieś	55	300
Tursk	Kolonia	27	164
Witoldów	Kolonia	10	62
Wola Wrzeszczowska	Kolonia	22	125
Wola Wrzeszczowska	Wieś	26	170
Wrzeszczów	Folwark	4	114
Wrzeszczów	Wieś	48	307
Wrzos	Kolonia	19	109
Wrzos	Wieś	23	137

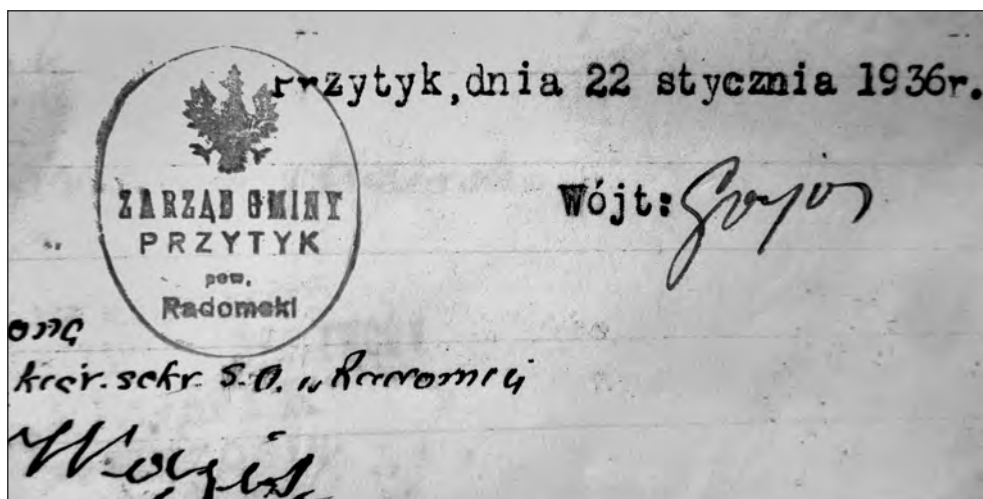
Miejscowość	Charakter	Budynki zamieszkałe	Liczba mieszkańców
Wygnanów	Kolonia	16	95
Wygnanów	Wieś	36	201
Zachęta	Kolonia	48	423
Zameczek	Folwark	8	110
Zameczek	Kolonia	6	39
Żerdź	Wieś	28	217
RAZEM	X	1493	10209

Źródło: *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*. T. 3: Województwo kieleckie, Warszawa 1925, s. 114.

Analizując zestawienie, warto podkreślić, że powstało ono w okresie poprzedzonym trwającą przez wiele lat bardzo niestabilną sytuacją ludnościową. Zaskakuje z pewnością brak w nim kilku znanych jednostek osadniczych (przypomnijmy, że związany z Przytykiem Oblas należał w tym okresie do gm. Zakrzew). Pomijając te uwarunkowania, według oficjalnych danych gm. Przytyk zamieszkiwało 10 209 osób, w tym 8268 wyznających katolicyzm (80,9%) i 1941 wyznawców judaizmu (19,1%). Zdecydowana większość miejscowości tworzących gminę zasiedlona była wyłącznie przez katolików. Żydzi mieszkali tylko w czterech miejscach, a przede wszystkim w Przytyku, gdzie było ich 1852, czyli 80,5% ogółu mieszkańców oraz w Podgajku (161 osob). Nieliczne rodziny żydowskie zamieszkiwały też w kolonii Młodnice (6 osób) i we wsi Kaszewska Wola (4 osoby)⁷.

Jak wiemy, realia życia społecznego w gm. Przytyk nie odbiegały od standardów panujących na całych centralnych ziemiach polskich. Zarówno wśród Polaków, jak i Żydów dążono do zawierania związków małżeńskich, a osoby zmuszone różnymi przyczynami do życia w samotności, lub też po prostu niechęć zakładać rodzin, były celem krytyki wyśmiewającej „staropanieństwo” i „starokawalerstwo”. Wśród ludności polskiej standardem było, że panna młoda stawała na ślubnym kobiercu licząc 18–19 lat (niekiedy nawet mniej), a pan młody miał 20–24 lata. Z kolei wśród Żydów zawierano małżeństwa przede wszystkim wśród osób nieco starszych, gdzie oboje narzeczeni liczyli po ok. 25 lat. Wszędzie preferowano model rodziny wielodzietnej, w którym wychowywanie 3–5 córek i synów nie było niczym wyjątkowym. Warto podkreślić, że chociaż dzieci rodziło się dużo, wiele z nich umierało jeszcze w niemowlęctwie i wczesnym dzieciństwie ze względu na brak odpowiedniej opieki medycznej, występowanie licznych chorób (w tym zakaźnych) i trudne warunki codziennego życia. Ponieważ małżeństwo było niemalże zawsze także kontraktem ekonomicznym, związki kojarzono w ramach jednej wsi czy też sąsiadujących ze sobą miejscowości, zwracając uwagę, by małżonkowie mieli zapewnione choćby minimalne podstawy materialnego bytu. Wśród ortodoksyjnych Żydów zjawiskiem zauważalnym

⁷ *Skorowidz miejscowości...*, s. 114.

2. Pieczęć Zarządu Gminy Przytyk i podpis wójta S. Gajosa na dokumencie z 1936 r., APR

było stosunkowo częste żenienie się mężczyzn z Przytyka z pannami pochodzącymi z Radomia, co powodowało zazwyczaj ich przenoszenie się do tego miasta⁸. W konsekwencji radomską społeczność żydowską współtworzyła zauważalna grupa osób urodzonych w Przytyku; jedną z nich był rabin tamtejszej gminy wyznaniowej oraz znany działacz niepodległościowy i propiłsudczykowski Chil Kestenberg⁹.

Kolejny powszechny spis ludności odbył się w Polsce 10 lat później, czyli w 1931 r. Niestety, władze państwowe nie zdecydowały się opublikować jego wyników z poszczególnych gmin, a dotyczące ich materiały spisowe nie zachowały się do naszych czasów¹⁰. Można domniemywać, że liczba mieszkańców gminy rosła systematycznie, a dodatni przyrost naturalny odnotowywano zarówno wśród ludności katolickiej, jak i żydowskiej. W tym drugim przypadku dotyczył on przede wszystkim Przytyka, gdzie na krótko przed wybuchem II wojny światowej Żydzi mieli stanowić 87,0% ogółu ludności¹¹. Zjawiska te potwierdzają dane zebrane przez Niemców w początkach okupacji, według których w 1940 r. gminę Przytyk miało zamieszkiwać 13 636 osób¹². W latach 1921–1940 stan ludności wzrósł zatem o ponad 3400 kobiet i mężczyzn, co było zjawiskiem bardzo pozytywnym.

⁸ APR, USC Okręgu Bózniczego w Radomiu, sygn. 121–124, passim.

⁹ Zob. S. Piątkowski, *Postawy patriotyczne Żydów polskich w świetle działalności rabina Chila Kestemberga (1888–1942)*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1999, t. 34, z. 2, s. 51–63

¹⁰ Opublikowane wyniki spisu z 1931 r. obejmują tylko województwa i powiaty. W powszechnej opinii utajnienie statystyk dotyczących gmin miało zamaskować fałszowanie przez władze państwowe danych na temat liczby przedstawicieli mniejszości narodowych (zwłaszcza Ukraińców i Białorusinów), zamieszkujących Kresy Wschodnie.

¹¹ R. Renz, *Ludność żydowska w Przytyku w okresie międzywojennym*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce”, 1988, nr 3–4, s. 169.

¹² *Ortsverzeichnis des Distrikts Radom. Stand vom 1. Juli 1940*, Radom 1940, s. 171.

Życie gospodarcze

W okresie międzywojennym życie gospodarcze gm. Przytyk bazowało na rolnictwie, któremu towarzyszył handel oraz rzemiosło wraz z usługami. Realia epoki sprawiły, że – podobnie jak w większości innych gmin pow. radomskiego – nie pojawiły się tutaj inicjatywy związane z budową przemysłu. Należy podkreślić, że funkcjonowanie gospodarki było na tym terenie znacznie trudniejsze niż na wielu innych obszarach. Wiązało się to z wydarzeniami mającymi miejsce w okresie I wojny światowej, a więc wysiedleniem gminy i zniszczeniem znacznej części jej zabudowy mieszkalnej i gospodarczej. Chociaż spis powszechny z 1921 r. wykazał, że w gm. Przytyk znajdują się 1493 budynki zamieszkiwane przez ludzi, aż 214 z nich (14,3%) nie było domami mieszkalnymi, ale najróżniejszymi komórkami, schronami i zabudowaniami gospodarczymi (przykładowo w sąsiedniej gm. Radom istniały tylko 2 takie obiekty, wykorzystywane na cele mieszkalne). Podkreślała to m.in. radomska prasa, pisząc w 1922 r.: „[...] nie wolno zapominać, że gmina Przytyk należy do tych najwięcej nawiedzonych przez wojnę; prócz wielokrotnych przejść wojsk przeróżnych, w maju 1915 r. spalona i prawie zrównana z ziemią została; z 42 wiosek 6 tylko ocalało; dziś jeszcze spotkać można gospodarstwa nieodbudowane i ludzi mieszkających w norach, piwnicach – istni troglodyci”¹³. W latach dwudziestych XX w. znaczna część rolników z gminy walczyła zatem o przetrwanie na choćby najniższym poziomie, nie mając szans na rozwijanie produkcji rolnej i unowocześnianie hodowli. Chociaż kolejna dekada przyniosła zniwelowanie tego zjawiska, bieda licznych rodzin była powszechnie zauważalna.

Co więcej, bolączką całego pow. radomskiego było rozdrobnienie prywatnego rolnictwa, tworzonego przede wszystkim przez gospodarstwa o areale 2–5 ha (4–10 mórg), a w dużej części także mniejsze. Zazwyczaj pozwalały one właścicielom utrzymywać się tylko na niskim poziomie życiowym, z koniecznością poszukiwania dodatkowych źródeł zarobku w furmaństwie czy też drobnym rzemiosle. Ukazują to wymownie m.in. informacje na temat członków Gminnej Kasy Oszczędnościowo-Pożyczkowej w Przytyku w latach 1931–1934 (zob. Aneks). Dopiero posiadanie znacznego areалу gruntów umożliwiało myślenie o rozwoju hodowli czy też poszukiwaniu pewnej specjalizacji mogącej zastąpić tzw. uprawy podstawowe, a więc jęczmień, pszenicę, owies i ziemniaki. Nie bez powodu właściciele największych kolonii rolnych (obejmujących 30–40 mórg, a więc ponad 15–20 ha), tacy jak Jakub Chydryński z Domaniowa, Wawrzyniec Kott z Podgajka czy Stanisław Prasek ze Studzienic, posiadali po kilka koni, 4–8 krów i kilka sztuk trzody chlewnej. Inwentarz gospodarstw mniejszych obejmował często konia, krowę i świnie, a nierzadko był nawet skromniejszy¹⁴. Powszechnie wiadano, że jakikolwiek podział gospodarstwa – zwłaszcza w związku ze śmiercią właściciela, który pozostawiał po

¹³ Z powiatu, „Słowo Radomskie”, 1922, nr 37, s. 3.

¹⁴ APR, Gminna Kasa Spółdzielcza w Przytyku, sygn. 1, passim.

sobie kilkoro spadkobierców – może doprowadzić całą rodzinę do nędzy. Główny spadkobierca zobowiązywał się zatem do spłacenia krewnych (przede wszystkim rodzeństwa) w stosunkowo krótkich terminach. Powodowało to często konieczność wyprzedazy inwentarza żywego i martwego, a także ograniczenia do minimum konsumpcji nabiału (mleka, masła, sera, jajek), który przeznaczano na handel¹⁵. Nie bez powodu zatem w spisie kredytobiorców wspomnianej kasy odnajdujemy nie tylko drobnych rolników, ale także tych, których uznać można za zamożniejszych.

Powszechnie zauważalny „głód ziemi” próbowały niwelować władze państwowe, przeprowadzając regulację gruntów, ich scalanie, a także nadzorować parcelacje prywatnych majątków ziemskich. Były to jednak operacje długotrwałe i wymagające skomplikowanych pomiarów oraz ustaleń dotyczących zagadnień własnościowych. W latach 1928–1938 prowadzono prace scaleniowe m.in. w Domaniewie, Kaszowskiej Woli, Podgajku, Studzienicach, Wygnanowie, Wólce Domaniewskiej i Żerdzi, natomiast parcelacjami objęto dobra Borki (odłączone od dóbr Zameczek), Młódniczki, Krzyszkowice, Potkana i Wrzeszczów. Część gruntów należących do Lubienieckich z Zameczka odsprzedano kilkudziesięciu kolonistom już w 1919 r. W 1927 r. z liczącego 258 ha majątku wrzeszczowskiego zamierzano przeznaczyć do parcelacji 126 ha, przewidując utworzenie 37 gospodarstw, a z majątku Krzyszkowice rozparcelowano i sprzedano niemal 150 ha. Przygotowano też wstępny projekt upelnorolnienia drobnych gospodarstw w Goszczewicach oraz wykupienia przez Skarb Państwa gruntów dzierżawionych wieczyście m.in. w Domaniewie¹⁶.

Chociaż działania te ułatwiły życie niektórym rolników, pomagając im w zdobyciu stabilniejszych podstaw bytu, nie były one w stanie wpłynąć na ogólny stan rolnictwa. Szansę na radykalną poprawę sytuacji ludności wiejskiej widziano m.in. w masowej parcelacji prywatnych majątków, które władze państwowe miały wykupywać od właścicieli po cenach rynkowych, a następnie dzielić na gospodarstwa i udostępniać je na korzystnych warunkach potrzebującym. Tylko w pow. radomskim znajdowało się 68 majątków o powierzchni ponad 24 600 ha¹⁷, których parcelacja byłaby procesem znaczącym dla lokalnego życia gospodarczego. Brak pieniędzy w kasie państwowej sprawił jednak, że działania na omawianym polu przybrały tylko skromny zasięg.

Podkreślić jednak należy, iż w gm. Przytyk nie występowała tzw. wielka własność ziemska, a lokalne dobra były pozostałościami – obejmującymi dwory, folwarki i obszary leśne – majątków poddanych parcelacjom w XIX w. Największym, obejmującym 300 ha majątkiem był w 1928 r. Zameczek z folwarkiem Borowiec, należący do hrabiego Stanisława Lubienieckiego. Kolejny majątek, a mianowicie obejmujący wówczas 210 ha Wrzeszczów gruntów pod uprawy był własnością

¹⁵ F. Barciński, *Geografia gospodarcza województwa kieleckiego*, Kielce 1931, s. 59–62.

¹⁶ APR, Starosta Powiatowy w Radomiu (dalej: STPR), sygn. 51, 69, 94–96, 123–124, 144–145, 173, 178, 212, 214, 235, nlb. W.M. Kowalik, *Dwory i pałace południowej części województwa mazowieckiego*, Radom 2020, s. 175, 187, 278.

¹⁷ F. Barciński, dz. cyt., s. 70.

Mściława Żakowskiego. Dwa kolejne liczyły po 100 ha – były to Młódnice (Oblas) Adama Grodzińskiego i Goszczewice Elżbiety Ostrowskiej¹⁸. Prowadzono w nich gospodarkę opartą na tzw. zbożach podstawowych. Poza tym w Zameczku znajdował się duży młyn wodny¹⁹, hodowla koni półkrwi angielskiej oraz kilkadziesiąt hektarów stawów rybnych. Stawy będące znanym miejscem hodowli karpi znajdowały się również w Goszczewicach. Gospodarz Młódnic zdecydował się na pierwsze w powiecie drenowanie gruntów ornych oraz budowę suszarni chmielu. Chmiel uprawiano także w majątku Oblas, który obejmował też duży kompleks leśny. Założono tu też stawy rybne²⁰.

Warto dodać, że ziemianie współtworzyli lokalną elitę, angażując się często w działania o charakterze społecznym. Stanisław Lubieniecki wspierał finansowo przytycką parafię, natomiast Adam Grodziński (inżynier rolnictwa – absolwent Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie) działał aktywnie w stowarzyszeniach społecznych i gospodarczych pow. radomskiego, pracując we władzach m.in. Radomskiego Towarzystwa Rolniczego, Związku Ziemian Ziemi Radomskiej, Radomskiej Rolnej Spółki Akcyjnej oraz Powiatowej Spółdzielni Melioracyjnej w Radomiu²¹.

Drugą – obok rolnictwa – gałęzią lokalnego życia gospodarczego było rzemiosło wraz z usługami. Strukturę lokalnych branż rzemieślniczych w końcu lat dwudziestych XX w. przedstawia poniższa tabela.

Struktura rzemiosła legalnego w gm. Przytyk w 1929 r.

Branża	Liczba rzemieślników		
	Polacy	Żydzi	Razem
Bednarstwo	2	–	2
Błacharstwo	–	3	3
Cholewkarstwo	–	9	9
Ciesielstwo	4	–	4
Czapnictwo	–	1	1
Dekarstwo	1	–	1
Fryzjerstwo	–	2	2
Kowalstwo	13	1	14
Krawiectwo	1	12	13
Malarstwo	1	–	1

¹⁸ *Księga adresowa Polski (wraz z W[olnym] M[iastem] [Gdańskiem] dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928*, Warszawa 1928, s. 276.

¹⁹ APR, STPR, sygn. 13, nlb.

²⁰ [Ogłoszenia], „Ziemia Radomska”, 1933, nr 101, s. 3; W.M. Kowalik, *op. cit.*, s. 112, 291.

²¹ H. Kisiel, *Adam Grodziński (1900–1986)*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1985, t. 22, z. 1–2, s. 135.

Branża	Liczba rzemieślników		
	Polacy	Żydzi	Razem
Masarstwo	1	–	1
Murarstwo	5	–	1
Piekarstwo	1	9	10
Rymarstwo	3	5	8
Rzeźnictwo	6	1	7
Stolarstwo	6	5	11
Szewstwo	11	30	41
Ślusarstwo	4	1	5
Wędliniarstwo	2	1	3
Zegarmistrzostwo	–	3	3
RAZEM	61	83	144

Źródło: APK, UWK I, 12680, s. 1–109.

Zestawienie to warto jest choćby krótkiego omówienia. Przede wszystkim należy podkreślić, że obejmuje ono tylko rzemieślników działających legalnie, a więc wykupujących corocznie tzw. kartę rzemieślniczą (zezwolenie) na prowadzenie działalności. Chociaż wiemy, że w miarę upływu lat liczba warsztatów rosła (w 1939 r. w samym Przytyku miało działać 149 rzemieślników żydowskich), poza oficjalną ewidencją działało rzemiosło nielegalne. Na jego uprawianie decydowały się osoby najuboższe, których często nie było stać na wykup zezwoleń. Jak wynika z wykazu rzemieślników (zob. Aneks), żydowscy rękodzielnicy koncentrowali się – co wynikało z ich miejsca zamieszkania – przede wszystkim w samym Przytyku i jego sąsiedztwie, natomiast Polacy rozproszeni byli po wsiach gminy. Podział narodowościowy wiązał się też z podziałem branżowym. Polacy dominowali w tzw. rzemiosłach ciężkich, związanych m.in. z branżą budowlaną, a także prowadzili niemalże wszystkie warsztaty kowalskie. Żydzi skoncentrowani byli natomiast na tzw. rzemiosłach lekkich (czasem nazywanych „rzemiosłami igły”), a więc na krawiectwie, cholewkarstwie i szewstwie.

Rękodzieło ukierunkowane było na rynek lokalny, a większość jego wyrobów sprzedawano na cotygodniowych targach w Przytyku. Nabywcy – przede wszystkim chłopcy z pow. radomskiego i opoczyńskiego – nie byli zainteresowani wyrobami artystycznymi, ale poszukiwali towarów solidnych i tanich, w tym przede wszystkim obuwia i odzieży. Rzemieślnik zarabiał mało, a jego dochody były uzależnione od okresowej koniunktury. Niektóre branże nie miały wręcz perspektyw rozwojowych;

3. Pieczęćka jednego z zakładów przytyckich na dokumencie z 1935 r., APR

warto zauważyć np., że w całej gminie działała tylko jedna polska piekarnia, gdyż większość rolników wypiekała chleb na swe potrzeby we własnych domach. Problemy osobiste i zaawansowany wiek sprawiał, że liczni rzemieślnicy ograniczali swą działalność, nie wytwarzając np. butów czy ubrań, ale jedynie naprawiając tzw. starzyznę. Najubożsi szewcy i krawcy żydowscy krążyli po wsiach, dokonując napraw na miejscu, czyli w domach rolników. Wynikająca z zasad religijnych konieczność spożywania koszernej jedzenia sprawiała, że odżywiali się oni często przez długi czas tylko ziemniakami pieczonymi na blasze²².

Żydzi dominowali też w lokalnym handlu. Chociaż w 1939 r. aż 121 mieszkańców Przytyka kwalifikowano jako handlarzy, środowisko to było bardzo zróżnicowane. Jego elitę tworzyli kupcy, nabywający od rolników konie, bydło i duże ilości płodów rolnych, a także zajmujący się skupem jaj. Nierzadko zakupione zwierzęta i artykuły były odsprzedawane przez nich w Radomiu i innych punktach handlowych, przynosząc tego rodzaju pośrednikom zysk. Kategorię niższą tworzyli sklepikarze, zajmujący przytycki Rynek i sąsiadujące z nim ulice. Małutkie, jednoizbowe sklepiki odznaczały się nagromadzeniem bardzo zróżnicowanych towarów o zazwyczaj niskiej jakości. Polscy nabywcy korzystali z nich często, gdyż zakup w sklepie stwarzał możliwość odroczenia na pewien czas płatności lub też rozłożenia jej na raty. W hierarchii handlowej najniżej znajdowali się kramarze, rozstawiający swe towary na straganach podczas poniedziałkowych targów. Sprzedawali oni przede wszystkim tzw. tandetę – sztuczną biżuterię, chustki i drobne przedmioty. Zazwyczaj w inne dni wędrowali oni z tymi artykułami po innych miejscowościach (na targi oraz kościelne odpusty), szukając tam nabywców. Dochody uzyskiwane przez wielu sklepikarzy i kramarzy były zazwyczaj bardzo niskie. Tworzyli oni dużą grupę Żydów zwalnianych – z powodu całkowitego ubóstwa – z obowiązku wnoszenia składowki na rzecz gminy wyznaniowej. Należy przypomnieć, że o ile chrześcijanie mogli zarabkować przez 6 dni w tygodniu, to wyznawcy judaizmu jedynie przez 5, gdyż dniem świątecznym była dla nich sobota, a przepisy zakazywały im prowadzenia działalności gospodarczej także w niedziele.

Dla niektórych mieszkańców gm. Przytyk ważnym źródłem dodatkowych dochodów była praca w usługach transportowych. Zarówno Polacy, jak i Żydzi trudnili się chętnie furmaństwem, przewożąc na określonych trasach zarówno osoby, jak i materiały budowlane czy inne ruchomości. Niektóre z osób narodowości żydowskiej decydowały się też na zakup starych, zazwyczaj zdezelowanych autobusów, zajmując się przewozem osób i towarów między Przytykiem a Radomiem. Zgodnie z panującymi zwyczajami każdy z takich samochodów miał własną nazwę i charakterystyczne malowanie, by być łatwo dostrzeganym przez potencjalnych klientów. W 1929 r. komunikację taką zapewniały autobusy o nazwach „Przytyczanka” i „Kurier Przytycki”²³. Firmy o takim charakterze bankrutowały jednak często, gdyż koszty paliwa i eksploatacji nie pokrywały cen biletów.

²² R. Renz, dz. cyt., s. 171–172.

²³ *Komunikacja samochodowa w Radomiu*, „Nasze Drogi”, 1929, nr 3, s. 85.

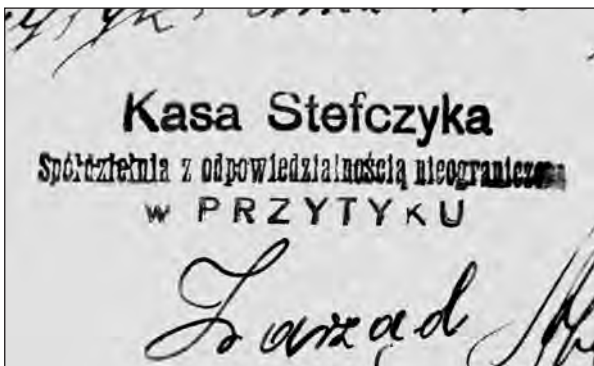
Bardzo słabo rozwinięta była lokalna gastronomia. W 1928 r. w Przytyku notowano 3 piwiarnie i 4 restauracje, w których można było napić się wódki i zjeść prostą zakąskę – zapewne w postaci chleba ze śledziem lub wędliną. Ruch w nich ożywiał się przede wszystkim w poniedziałki, gdyż lokale te były tradycyjnymi miejscami rozmów osób przybywających na targi, a także finalizowania większych transakcji.

Kończąc omawianie życia gospodarczego, warto wspomnieć również o jedynym lokalnym „przedsiębiorstwie”. Była nim elektrownia, należąca do Lejbusia Rozcencwajga. Jej istnienie jest warte przypomnienia, gdyż w całym powiecie radomskim (poza samym Radomiem) druga tego rodzaju inwestycja ulokowana była w Skaryszewie²⁴. Prąd płynący z elektrowni przytyckiej miał niewielu odbiorców, służąc napędzaniu silników elektrycznych, wykorzystywanych przede wszystkim do przemiału zboża. Chociaż nie można wykluczyć, że w niektórych domach w Przytyku zainstalowano żarówki, zdecydowana większość mieszkańców miasteczka funkcjonowała – tak jak w XIX w. – korzystając ze światła lamp naftowych. Jedynie lokalne znaczenie miało też kilka młynów (wodnych i wietrznych) oraz znajdująca się w Przytyku rzeźnia, nadzorowana przez lekarza weterynarii Łukasza Krzyszkowskiego.

Życie społeczno-gospodarcze

Z perspektywy lat należy stwierdzić, że gm. Przytyk dzieliła w pełni losy całego kraju, borykającego się z najróżniejszymi problemami ekonomicznymi. Przez długi czas odczuwano skutki ogólnoświatowego kryzysu początków lat dwudziestych XX w., który przejawiał się m.in. hiperinflacją waluty obowiązującej wówczas w kraju – marki polskiej. Sytuację poprawiło w dużym stopniu zastąpienie jej od 1924 r. złotym polskim, który okazał się walutą bardzo stabilną. Reforma nie mogła jednak pomóc radykalnie w zniwelowaniu wysokiego bezrobocia, drożyzny artykułów pierwszej potrzeby i powszechnej na wielu obszarach nędzy. Za bardzo wartościowy sposób przeciwdziałania ubóstwu uznawano rozwój spółdzielczości spożywców i spółdzielczości oszczędnościowo-pożyczkowej. Spółdzielnie spożywców opierały się na niewielkich wkładach członkowskich, dzięki którym gromadziły pieniądze umożliwiające zakup określonych artykułów w hurtowniach po cenach znacznie niższych od detalicznych. Dążyły one do zakładania sklepów (zwłaszcza wiejskich i małomiasteczkowych), w których sprowadzone towary sprzedawano członkom z niewielką marżą (taniej niż w sklepach prywatnych), a osobom nie będącym członkami po cenach wolnorynkowych. Nieco inaczej działała spółdzielczość oszczędnościowo-pożyczkowa (zwana potocznie kredytową), gdzie zgromadzone wkłady pozwalały członkom na zaciąganie nisko oprocentowanych pożyczek na

²⁴ *Kalendarz katolicki diecezji sandomierskiej na rok 1929*, red. ks. S. Grelewski, Radom 1929, s. 155.

4. Pieczęcie instytucji kredytowych z terenu gminy przytyk z roku 1922 r. (z lewej) i 1927 r., APR

modernizację warsztatu rzemieślniczego, gospodarstwa rolnego itd.²⁵ Patronem tych działań był twórca pierwszej tego rodzaju spółdzielni w Galicji Franciszek Stefczyk, w związku z czym przyjmowały one często nazwę „Kas Stefczyka”.

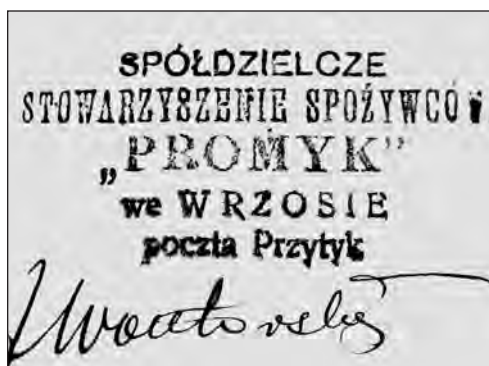
W początkach niepodległości najważniejszą dla gminy organizacją spółdzielczą na omawianym terenie było Stowarzyszenie Spółdzielcze Spożywców „Przyszłość Rolnika” w Przytyku, prowadzące w miasteczku sklep. Pomimo problemów związanych z sytuacją kraju udało ono przetrwać i w 1924 r. przeprowadzić poważną reorganizację. Polegała ona na dokonaniu selekcji członków – wytypowaniu 94 osób przebywających na miejscu i interesujących się rozwojem „Przyszłości” oraz 44 pasywnych, które postanowiono usunąć z szeregów, gwarantując im zwrot wniesionych wcześniej wkładów. Kapitał stowarzyszenia wynosił wówczas ponad 1 tys. zł, a w jego władzach zasiadali członkowie zarządu: Stanisław Gumowski z Podgajka, Jan Konarzewski z Przytyka, Antoni Wlazło z Podgajka i Józef Domagalski z Żerdzi; członkami rady nadzorczej byli m.in. mieszkańcy Przytyka – ks. Jan Lipiński i Józef Cybulski. Reformę kontynuowano w 1925 r., kiedy to stowarzyszenie zmieniło nazwę na Spółdzielnię Rolniczo-Handlową w Przytyku i zmodyfikowało statut, otrzymując szersze niż dotychczas możliwości działania. Miały być one realizowane przez nowo wybranych członków zarządu – Mariana Filipczaka z Podgajka, Jana Konarzewskiego z Przytyka i Stanisława Firleja z Żerdzi. W następnych latach spółdzielnia funkcjonowała z powodzeniem, a jej sklep był jednym z popularniejszych punktów handlowych w miasteczku. W 1938 r. jej zarząd tworzyli Wawrzyniec Kott, Józef Traczyk i Stanisław Stępień²⁶.

Podobną działalność prowadziło Stowarzyszenie Spożywców „Promyk” we Wrzosie, przekształcone w 1925 r. – w związku z wejściem w życie nowych przepisów prawnych

²⁵ Warto podkreślić, że osoby ubogie i średnio zamożne nie miały w praktyce szans na zaciągnięcie pożyczek bankowych. W wielu miejscowościach działali prywatni, nielegalni pożyczkodawcy – lichwiarze, pobierający za pożyczone pieniądze naddatek wynoszący nawet 30% udostępnionej sumy. W przypadku niemożności spłaty długu proponowali oni często naiwnym osobom kolejne pożyczki, co prowadziło nierzadko do przejmowania przez nich domów, gospodarstw rolnych itd.

²⁶ APR, Sąd Okręgowy w Radomiu. Rejestr Spółdzielni (dalej; SOR-RS), sygn. 2234, nlb.

– w spółdzielnię. W chwili tej dysponowało ono już własnym lokalem, a stan członków wynosił ponad 200 osób. We wspomnianym roku do władz „Promyka” wybrano m.in. Antoniego Gajdzińskiego, Marcina Wachowicza, Wawrzyńca Osińskiego, Józefa Drużdża, Władysława Wąsika, Karola Sulisza i Walentego Wontorskiego, a w latach następnych w zarządzie i radzie nadzorczej działali jeszcze m.in. Stefan Wontorski, Marcin Sylwanowski, Antoni

5. Pieczęć Spółdzielni „Promyk” z 1926 r., APR

Wikaliński, Józef Mikołajczyk, Stefan Święda, Leon Strzałkowski i Stanisław Kawiński. Stowarzyszenie prowadziło sklep, który był placówką lubianą i w pełni dochodową. Pozwoliło to wypłacać sklepowemu dość wysoką jak na lokalne realia pensję, a także pokrywać koszty przejazdów członków władz podróżujących po zakup towaru i w innych sprawach spółdzielczych²⁷.

Zapewne w kręgu działaczy „Promyka” pojawiła się inicjatywa założenia Spółdzielni Mleczarskiej we Wrzosie, do czego doszło w 1928 r. Do jej zarządu weszli wówczas Grzegorz Senator, Józef Jasiński i Józef Sulisz. Spółdzielnia miała działać na terenie kilkunastu okolicznych miejscowości i zajmować się prowadzeniem wspólnej przeróbki lub zbytu mleka i jaj oraz nabywaniem artykułów potrzebnych w gospodarstwie hodowlanym członków. Miała prawo prowadzić zbiornicę mleka i jaj, utrzymywać zakłady produkujące masło, sery i inne przetwory mleczne, ale skup dotyczył jedynie członków spółdzielni. Wysokość udziału ustalono na 15 zł. Wśród organizatorów znajdowali się m.in. ks. Piotr Dembowski, ks. Franciszek Socha, Józef Jasiński, Józef Sulisz, Franciszek Gajdziński, Józef Mikołajczyk i Stanisław Cyrański. Kryzys gospodarczy sprawił jednak, że spółdzielnia nie rozwinęła szerszej działalności. W 1933 r. w jej zarządzie odnotowano Antoniego Patynowskiego, Piotra Krajewskiego i Jana Sobola (wszyscy z Wrzosu). W 1937 r. spółdzielnia zawiesiła swą działalność, a liczne uchybienia formalne sprawiły, że rok później władze nadzorcze uznały, że najlepszym wyjściem będzie jej rozwiązanie. Oficjalna likwidacja nastąpiła jednak dopiero w okresie powojennym²⁸.

Niestety, sukcesu nie udało się odnieść dwóm innym spółdzielniom, mającym zapewniać członkom dostęp do tanich artykułów spożywczych i przemysłowych. W 1921 r. powołano Spółdzielnię Spożywcą Robotników Chrześcijańskich „Praca” w Przytyku, której założycielami byli m.in. Jan Gajdziński, Jan Owczarek i Jan Rogulski (wszyscy z Przytyka). Na jej funkcjonowaniu odbiła się natychmiast galopująca inflacja marki polskiej, zmuszająca członków do odbywania częstych zebrań

²⁷ Tamże, sygn. 176, nlb.

²⁸ APR, SOR-RS, sygn. 295, nlb.

związanych z koniecznością podnoszenia wysokości wkładów członkowskich. Już w kilka lat później stwierdzano, że „Praca” znajduje się w stanie „całkowitej bezczynności gospodarczej” i nie ma szans na reaktywację. Na tym tle rozpoczęła się jej likwidacja, zakończona formalnie dopiero w 1938 r.²⁹ Z kolei w 1929 r. założono Spółdzielnię Spożywców „Rolnik” w Wygnanowie, kierowaną przez Jana Bienia, Józefa Lipca i Feliksa Grendowskiego. Nic jednak nie wskazuje, by przejawiała ona jakąkolwiek działalność³⁰.

Znacznie częstsze były inicjatywy zakładania spółdzielni kredytowych, podejmowane zarówno przez Polaków, jak i Żydów. W 1922 r. utworzono Kasę Spółdzielczą w Przytyku. Chociaż zapisało się do niej 170 osób, na pierwszym zebraniu walnym pojawiło się niespełna 60 z nich, co nie wróżyło dobrze dalszej działalności. Do zarządu organizacji wybrano nauczyciela Mariana Filipczaka, handlowca Witolda Dziadziłowicza i rolnika Józefa Michalczewskiego, a do rady nadzorczej rolników Stefana Niepokójczyckiego, Ignacego Kucharczyka, Stanisława Firleja i Stanisława Parnowskiego, rzemieślnika Stanisława Krajewskiego i lekarza Stefana Stępkowskiego. Niestety, na działalności stowarzyszenia odbił się w skrajnie negatywny sposób kryzys gospodarczy, a zwłaszcza inflacja osłabiająca radykalnie siłę nabywczą ówczesnej waluty – marki polskiej. W 1924 r. zorganizowano zebranie, podczas którego przyznano, że kasa nie jest w stanie zwrócić udziałowcom wpłaconych pieniędzy, deklarując jednak, że każdy z nich będzie mógł dochodzić w przyszłości swych praw. Przeprowadzono wówczas ponowne zapisy, pobierając od członków symboliczne udziały w wysokości 1 zł, na co zgodziły się 52 osoby. Do zarządu wybrano Mariana Filipczaka, Jana Konarzewskiego z Przytyka i Jana Pytkowskiego z Zameczka, a do rady nadzorczej m.in. ks. Jana Lipińskiego³¹.

Działania te przyniosły sukces i w następnych latach spółdzielnia odnotowywała zyski, pomimo kosztów ponoszonych na wynajem lokalu i honorarium dla księgowego. W jej władzach działali m.in. Ludomir Ostrowski, Mateusz Barwicki, Antoni Wikaliński, Jan Konarzewski i Adam Grodziński. Maksymalna wysokość pożyczki, jaką mógł zaciągnąć członek kasy, była znaczna, wynosząc 800 zł. W bliżej nieznanym momencie (ok. 1930 r.) spółdzielnia zmieniła statut i nazwę, stając się odtąd Kasą Stefczyka w Przytyku. Chociaż w dokumentach brak jest danych, o efektach jej prac wiemy, że z nieznanych przyczyn członkowie jej władz zaprzestali przysyłania dokumentów z organem nadzorującym działalność spółdzielni – Związkiem Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-Gospodarczych RP w Krakowie, w związku z czym w 1936 r. członkom zarządu: Marianowi Pietrzykowskiemu z Przytyka, Janowi Owczarkowi z Zachęty i Stanisławowi Gumowskiemu z Podgajka zagrożono karami finansowymi³².

²⁹ Tamże, sygn. 301, nlb.

³⁰ Tamże, sygn. 399, nlb.

³¹ APR, SOR-RS, sygn. 616, nlb.

³² Tamże.

Wybuch I wojny światowej przerwał działalność – założonego w 1912 r. – Towarzystwa Pożyczkowo-Oszczędnościowego we Wrzosie, skupiającego mieszkańców nie tylko tej miejscowości, ale 25 innych wsi. W 1922 r. członkowie jego zarządu – ks. Piotr Dembowski, Grzegorz Senator (obaj z Wrzosu) i Łukasz Majkusiak z Jabłonnej, wystąpili z wnioskiem o zmiany jego nazwy na Kasę Spółdzielczą we Wrzosie, co zostało zrealizowane. Stowarzyszenie skupiało wówczas aż 310 członków, a w jego władzach oprócz wymienionych osób działali także Stanisław Senator i Józef Suwalski z Domaniowa, Wojciech Zarębski z Goszczewic i Józef Wysocki z Marysina. Kolejna zmiana nastąpiła w 1928 r., kiedy to – w związku z wejściem w życie nowych przepisów – Kasa Spółdzielcza została przekształcona w Kasę Stefczyka we Wrzosie. W jej statucie zapisano, że członkami mogą zostać mieszkańcy określonych miejscowości w gm. Przytyk (m.in. Wrzos, Jabłonna, Jagodne, Domaniów, Młódnice, Potkana, Wygnanów, Goszczewice), a także kilku wsi w gm. Potworów (Jamki, Wir Stary, Wir Nowy i Wirówek). W latach trzydziestych XX w. w zarządzie kasy zasiadali m.in. Józef Kurys z Wrzeszczowa, Józef Czubak z Goszczewic i Dominik Zgoda z kolonii Potkana³³. Utrzymali się do 1939.

Z kolei jesienią 1926 r. utworzono Kasę Spółdzielczą w Wygnanowie, do zarządu której zostali wybrani Filip Moczyński, Józef Korgul i Władysław Skoneczny. Chociaż w momencie powstania spółdzielnia liczyła zaledwie 42 członków, w jej statucie zapisano, że będzie mogła udzielać kredytów w maksymalnej wysokości aż 600 zł. Jak wskazują dokumenty, spółdzielnia nie podjęła żadnej konkretnej działalności i nie zgromadziła jakiegokolwiek majątku, w związku z czym w 1937 r. rozpoczęto proces jej likwidacji³⁴.

O ile Polacy mieszkający w gm. Przytyk byli w stanie utrzymać ciągłość istnienia przynajmniej części spółdzielni kredytowych, wszystkie próby podejmowane na tym polu przez miejscowych Żydów zakończyły się porażką. W 1922 r. utworzono Spółdzielnię Pożyczkową przy Związku Rzemieślników i Drobnych Kupców Żydowskich w Przytyku, na czele której stanęli Jankiel Golczewski, Pinkus Małc i Izrael Tenenbaum. Stowarzyszenie skupiło zaledwie 25 członków, czyli ustawowe minimum dla tego rodzaju organizacji. Spółdzielnia nie podjęła jednak żadnej działalności i jeszcze w tym samym roku została rozwiązana (formalnie nastąpiło to w 1926 r.)³⁵.

Z kolei w 1928 r. Sąd Okręgowy w Radomiu zarejestrował Spółdzielnię Kredytową w Przytyku, z której udział członkowski określono na 15 zł, zezwalając na spłatę zaciągniętej pożyczki przez okres trzech lat. W 1930 r. spółdzielnia skupiła blisko 60 członków i chociaż odnotowywała zysk, był on niewielki i przeznaczany wyłącznie na pokrycie kosztów biurowych i administracyjnych. W okresie tym we władzach spółdzielni zasiadali m.in. Nuta Brojtman i Lejbuś Przytycki. We wspomnianym

³³ APR, SOR-RS, sygn. 2301, nlb.

³⁴ Tamże, sygn. 767, nlb.

³⁵ Tamże, sygn. 1002, nlb

roku nazwę spółdzielni zmieniono na Kupiecką Spółdzielnię Kredytową w Przytyku, co akcentowało kierowanie jej oferty przede wszystkim do osób zajmujących się handlem, wybierając do zarządu Jankiela Samelzona i Uszera Wajzera, a do rady nadzorczej m.in. Izraela Szwicera, Mordkę Kormaną, Moszka Cukra i Abusia Ajdelbauma. Dokumenty sugerują, że w okresie tym wśród spółdzielców doszło do sporów – podczas gdy część z nich chciała działać dalej, inni nie widzieli perspektyw rozwojowych kasy i optowali za jej rozwiązaniem, połączonym z wycofaniem wkładów. Zwyciężyła druga opcja i w 1931 r. rozpoczął się proces likwidacji stowarzyszenia³⁶.

Także w 1931 r. grupa żydowskich kupców (m.in. Abram Cymbalista, Izrael Tenenbaum, Lejbuś Tober, Izrael Honigsztok, Izrael Hapman, Izrael Najman i Herszek Minkowski) doprowadziła do utworzenia Kasy Kupieckiej w Przytyku, która już w pierwszym roku działalności udzieliła członkom kilku pożyczek na niewielką jednak sumę 400 zł. Chociaż był to sukces, dyskusja przeprowadzona podczas odbytego w dwa lata później walnego zebrania członków była przepełniona pesymistycznymi wypowiedziami. Podkreślano, że chociaż spółdzielnia odnotowała zysk, jest on zbyt mały na pokrycie kosztów administracyjnych i honorarium księgowego. Podkreślano, że chociaż władze kasy są bardzo aktywne, nie ma ona szans na rozwój w związku z „krytycznym stanem materialnym” mieszkańców Przytyka. Zebranie zakończyło się przyjęciem uchwały o samolikwidacji spółdzielni, co zostało sfinalizowane w kilka lat później³⁷.

Szkolnictwo i oświata

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości jednym z najważniejszych zadań dla jej władz stało się zbudowanie sprawnie działającego systemu szkolnego. Stan edukacji społeczeństwa, w tym również znacznej części mieszkańców powiatu radomskiego, przedstawiał się bardzo źle. Wielu jego dorosłych mieszkańców było całkowitymi analfabetami, a inni czytali i pisali po polsku z dużym trudem. Niektórzy znali nieco język rosyjski, gdyż jego właśnie uczono ich w okresie zaborów. Lata I wojny światowej wywołały zanik szkolnictwa wiejskiego, w związku z czym analfabetyzm dotykał też dzieci i młodzież. Chcąc przeciwdziałać tej sytuacji, wprowadzono przepisy, mocą których każde dziecko w wieku 7–14 lat – bez względu na narodowość i wyznanie – zostało zobowiązane do ukończenia 7-klasowej szkoły powszechnej (podstawowej). Towarzyszył temu tzw. przymus szkolny, w ramach którego na rodziców dzieci nieuczęszczających do szkół mogły być nakładane kary administracyjne (przede wszystkim finansowe). Koszty utrzymania placówek oświatowych podzielono między administrację samorządową i państwową. Władze

³⁶ Tamże, sygn. 422, nlb.

³⁷ Tamże, 293, nlb.

gminne zapewniały szkołom lokale, opał, oświetlenie i wyposażenie, natomiast władze państwowe zatrudniały nauczycieli, wypłacając im pensje.

Polityka wobec szkolnictwa przechodziła zauważalną rewolucję. W latach 1918–1926 dążono do tego, by tworzyć jak najwięcej szkół – nawet małych i funkcjonujących w skrajnie prymitywnych warunkach. Niedobór nauczycieli starano się zniwelować, zachęcając do przyjazdu m.in. w okolice Radomia poszukujących pracy mieszkańców dawnego zaboru austriackiego. Byli to często ludzie młodzi, ideowi i pełni zapału, ale niestety posiadające zazwyczaj tylko bardzo słabe przygotowanie zawodowe. Z reguły zniechęcali się szybko bardzo trudnymi warunkami pracy, brakiem odpowiednich mieszkań i niskimi zarobkami, podejmując szybko starania o powrót w rodzinne strony. W następnych latach małe szkoły systematycznie likwidowano, zmuszając nauczycieli do ukończenia kursów i zdania egzaminów zawodowych (niespełnienie tych wymogów było równoznaczne z utratą pracy, a masowe zwolnienia na tym tle przeprowadzono w 1927 r.). Równocześnie kadry szkolnictwa zasilali absolwenci seminariów nauczycielskich, a niekiedy uczelni wyższych³⁸. Podstawowym problemem związanym z rozwojem oświaty był brak bazy lokalowej – szkoły mieściły się zazwyczaj w prywatnych domach chłopskich, obejmując jedną izbę lekcyjną i mieszkanie dla nauczyciela. Sprawiało to, że tylko nieliczne z nich były w stanie zapewnić dzieciom pełny, 7-klasowy cykl edukacji³⁹.

W roku szkolnym 1918/1919 w gm. Przytyk działało 8 szkół elementarnych (podstawowych), mających siedziby w Przytyku, Kaszowie, Sukowie, Żerdzi, Studzienicach, Wrzeszczowie i Glinicach. W 1919 r. uruchomiono szkołę we Wrzosie, w 1920 r. w Ostrołęce (było to zasługą proboszcza parafii Wrzos ks. Piotra Dembowskiego)⁴⁰, w Dębie (została ona zlikwidowana po kilku miesiącach istnienia) i Domaniewie, a w 1921 r. w Goszczewicach. Chociaż w kolejnych latach na mapie gminy pojawiło się jeszcze kilka placówek (m.in. w Marysinie i Wygnanowie), najmniejsze szkoły kończyły szybko swą działalność w związku z prowadzoną systematycznie tzw. komasacją placówek oświatowych. W konsekwencji w 1928 r. w gminie

³⁸ Seminaria nauczycielskie były szkołami średnimi, których absolwenci zdawali egzaminy maturalne uzyskując równocześnie uprawnienia do nauczania w szkołach powszechnych. Placówki te działały w wielu miastach, ale począwszy od 1927 r. w związku z komasacją szkół i „nadprodukcją” nauczycieli w całym kraju trwał proces ich systematycznej likwidacji. W 1928 r. przyjęto ustawę o państwowych Wyższych Kursach Nauczycielskich, przeznaczonych dla pracowników szkolnictwa, którzy pragnęli wyspecjalizować się w nauczaniu określonych grup przedmiotów (humanistycznych, matematyczno-przyrodniczych itd.).

³⁹ Zgodnie z przepisami siedziba szkoły nie powinna znajdować się dalej niż 3 km od miejsca zamieszkania dziecka. W teorii uczniowie, którzy ukończyli np. szkołę 3-klasową w rodzinnej miejscowości, powinni zrealizować program klas IV–V w szkole o wyższym poziomie, a następnie program klas VI–VII w jeszcze innej placówce, by zakończyć pełny tok nauczania. W praktyce była to jednak fikcja. Często zdarzało się, że uczniowie, którzy ukończyli szkołę np. 5-klasową, nie mieli szans na dalszą naukę w innej miejscowości. Ich rodzice – nie chcąc narazić się na kary administracyjne – posyłali ich nadal do dawnej szkoły, gdzie uczniowie ci powtarzali do ukończenia 14 roku życia program ostatniej klasy.

⁴⁰ Ks. B. Stanaszek, ks. R. Nowakowski, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX–XX w.*, t. 1: A-G, Sandomierz 2014, s. 163.

działała jedna szkoła 7-klasowa (w Przytyku), jedna 5-klasowa (we Wrzeszczowie), jedna 3-klasowa (w Kaszowie), jedna 2-klasowa (w Goszczewicach) i 5 1-klasowych (w Sukowie, Potkannie, Wrzosie, Ostrołęce i Domaniowie)⁴¹. W następnych latach niektóre z najmniejszych placówek zlikwidowano, zakładając jednak też nowe. Za największy sukces uznano doprowadzenie w 1929 r. do otwarcia szkoły w Młódnicach, co było zasługą Kazimierza Paczyńskiego – kierownika szkoły w Przytyku i Adama Grodzińskiego – właściciela dóbr Oblas. Ich aktywność docenili mieszkańcy wsi, którzy własnym kosztem wyposażyli placówkę w meble i inne urządzenia⁴².

Najważniejszą dla gminy placówką oświatową była Szkoła Powszechna w Przytyku. W początkach dwudziestolecia międzywojennego do pracy w niej kierowano przede wszystkim młode absolwentki szkół średnich, m.in. Ludwikę Wierzbę, Leokadię Gumowską i Żydówkę Franciszkę Waksman, której obecność miała zapewne zachęcić przytyckich Żydów do posyłania do szkoły swych dzieci (nie wiadomo w jakim stopniu okazało się to skuteczne). Nauczycielki te spędzały w miasteczku krótki czas, porzucając zawód, lub też otrzymując przeniesienia do innych miejscowości. Sytuacja uległa zmianie w 1919 r., kiedy to do Przytyka skierowano Olgę Godlewską, która – jak pokazała przyszłość – związała się z miejscową szkołą na większość swego życia zawodowego. Pochodziła z okolic Sambora w Galicji, pracując od 1906 r. w szkołach ludowych na tym terenie. W Przytyku pozostała aż do 1938 r., kiedy to przeszła w stan spoczynku. Oceniano ją bardzo pozytywnie, zwracając uwagę na stałe dokształcanie się i podnoszenie swych kwalifikacji. W 1938 opiniując ją pisało: „Metoda pracy ustalona, oparta na długoletniej praktyce, jak również na programach i na postulatach nowoczesnej pedagogiki i dydaktyki. Wyniki pracy wychowawczej i nauczania dobre. Stosunek do uczniów macierzyński, lecz stanowczy. Nauczycielka wielce troszczy się o zdrowie, warunki życia i pracy ucznia. Umiejętnie ocenia pracę uczniów. Stosunek nauczycielki do rodziców jest należyty i dodatni. Nauczycielka doskonale zna tutejsze środowisko. Często urządza zebrania rodzicielskie, klasowe i indywidualne. Jest zawsze życzliwym doradcą, toteż cieszy się wśród rodziców ogólnym szacunkiem i poważaniem. [...] Uczciwość nauczycielki zarówno w dziecinie moralnej, jak i materialnej, jest nieskazitelną”⁴³.

W latach 1927–1935 wraz z Olgą Godlewską pracował m.in. Jan Malec – weteran wojny polsko-bolszewickiej, a następnie absolwent Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Warszawie. Zyskał on szybko sympatię mieszkańców ze względu na aktywną działalność w harcerstwie, Związku Strzeleckim, Lidze Morskiej i Kolonialnej, a także spółdzielni i Ochotniczej Straży Pożarnej w Przytyku. Zwierzchnicy docenili jego zaangażowanie, mianując go kierownikiem szkoły we Wrzeszczowie. Na jego miejsce skierowano w 1936 r. Zofię Kozińską – absolwentkę Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Krakowie, pracującą wcześniej m.in. w Szydłowcu. Dążenie

⁴¹ [Materiały dotyczące stanu szkolnictwa] „Nasze Drogi”, 1928, nr specjalny, nlb. (tablica 1).

⁴² *Młódnice (gm. Przytyk)*, „Nasze Drogi”, 1929, nr 5–6, s. 160.

⁴³ APR, Inspektorat Szkolny w Radomiu I – akta osobowe nauczycieli (dalej: ISR I), sygn. 163, nlb.

RZECZPOSPOLITA POLSKA.

Publiczna Szkoła Powszechna *siedmio*-klasowa

mieszana
w *Przytyku* (powiat *Radom*)

№ Księgi Głównej *10.*

Rok szkolny 192 *6* / *7*

ŚWIADECTWO

Wacław Liziniewicz

urodzon *4* dnia *15 marca* 19 *12* r. w *Przytyku*
(powiat *Radom*), wyznania *rzymsko-katol.*
był w r. szk. 192 *6* / *7* uczniem oddziału *siedmego* Publicznej
Szkoły Powszechniej *7-mio*-klasowej (
oddziałowej) *mieszanej* w *Przytyku*,
sprawował się *bardzo dobrze* i przy *dobrej*
pilności w naukach wykazał przy końcu tego roku szkolnego
postępy następujące:

W Nauce religii	<i>bardzo dobry</i>
„ Języku polskim	<i>dostateczny</i>
„ Języku <i>niemieckim</i>	<i>dostateczny</i>
„ Rachunkach z geometrią	<i>dostateczny</i>
„ Przyrodznawstwie	<i>dostateczny</i>
„ Geografii	<i>dobry</i>
„ Historji	<i>dobry</i>
„ Rysunkach	<i>dostateczny</i>
„ Robotach ręcznych	<i>dobry</i>
„ Śpiewie	<i>bardzo dobry</i>
„ Grach i gimnastyce	<i>dobry</i>
„ Robotach kobiecych	

Opuścił *5* dni szkolnych
w *Przytyku*, dnia *28 marca* 192 *7* r.

6. Świadectwo ukończenia szkoły powszechniej w Przytyku przez W. Liziniewicza 1927 r., Zbiory rodziny Liziniewiczów

władz do wyspecjalizowania się nauczycieli w nauczaniu konkretnych przedmiotów sprawiło, że przed wybuchem wojny przytycka szkoła posiadała ok. 10 etatów nauczycielskich. Jej kierownikiem był przez długi czas Kazimierz Paczyński, a pracowali tutaj w różnych okresach m.in. Irena Apostolska, Wanda Paczyńska, Zofia Podworska, Janina Gołaszewska, Stefania Filipczak, Stanisław Noszczyk i Kazimierz Żabicki⁴⁴.

Szkoła Powszechna we Wrzeszczowie wznowiła działalność prawdopodobnie w 1917 r. W roku tym jej nauczycielką mianowano Laurę Zygan – absolwentkę nie tylko nauczycielskiego kursu metodycznego, ale także kursu ogrodniczo-pszczelarskiego. Co najmniej od 1920 r. tutejszym nauczycielem był Józef Chamala – absolwent seminarium nauczycielskiego w Stanisławowie. W latach 1925–1926 pracował tutaj lwowianin Edward Konopka, oceniany jako pracownik sumienny, odznaczający się stanowczym stosunkiem do uczniów – często ostrym, lecz zawsze sprawiedliwym. Zastąpiła go, pochodząca prawdopodobnie z Wrzeszczowa, Stefania Janiszewska, która zrezygnowała w 1927 r. z pracy w związku z wyjściem za mąż i wyjazdem w inne rejony kraju. W 1928 r. kierownikiem szkoły był Jan Zygan, a pracowały tutaj także m.in. Anna Janiszewska i Olga Wankiewicz. W 1935 r. kierownictwo placówki powierzono wspomnianemu już Janowi Malcowi. Kontynuował on rozpoczętą w Przytyku pracę społeczną, piastując także mandat radnego gminnego. Jego postawę oceniano bardzo pozytywnie, pisząc m.in. „Mając duże poczucie odpowiedzialności służbowej pracuje sumiennie i rzetelnie. Pracę dydaktyczną i wychowawczą organizuje umiejętnie, stosuje przy tym właściwe metody, osiągając należyte wyniki. Do dzieci odnosi się życzliwie i sprawiedliwie ocenia ich wysiłki w pracy”. Małec pracował we Wrzeszczowie do wybuchu wojny, a następnie także w realiach okupacji niemieckiej⁴⁵.

Znacznie mniej informacji źródłowych dotyczy szkoły w Kaszowie. Od 1919 r. jej nauczycielami byli Władysław Eliasz i Andrzej Żak. Ok. 1925 r. kierownikiem szkoły został Stanisław Żądło, a pracowali w niej także jego żona Helena Żądło i Jan Stobbe. Z powodu braku miejsca dla wszystkich dzieci utworzono również filię tej szkoły, prowadzącą lekcję w prywatnych domach mieszkańców Kaszowskiej Woli. Z kolei jedną z pierwszych nauczycielek szkoły we Wrzosie była – występująca w źródłach z 1919 r. – Zofia Majewska. Jej następczynią została w latach 1920–1925 warszawianka Bronisława Runo, która systematycznie podnosiła swe kwalifikacje, otrzymując coraz lepsze opinie od przełożonych. Kolejną nauczycielką została Helena Niezgodą⁴⁶.

Jednym z pierwszych nauczycieli w Domaniowie był Stanisław Jaroń – absolwent seminarium nauczycielskiego w Starym Sączu, weteran wojny polsko-bolszewickiej. Oceniając jego pracę w latach 1921–1923 pisano, że „należy do zdolnych nauczycieli. [...] Zamiłowanie do czystości i umiejętne obchodzenie się z dziećmi

⁴⁴ APR, ISR I, sygn. 293, nlb.; sygn. 389, nlb. [Materiały dotyczące stanu szkolnictwa]..., s. 189.

⁴⁵ APR, ISR I, sygn. 67, nlb.; sygn. 234, nlb.; sygn. 253, nlb.; sygn. 273, nlb.; sygn. 389; nlb.; [Materiały dotyczące stanu szkolnictwa]..., s. 190.

⁴⁶ Tamże, sygn. 326, nlb.; sygn. 383, nlb.; F. Opiłowski, *O Kaszewskiej Woli. Z dziejów gminy Przytyk*, Lublin 2021, s. 31.

widoczne”. Po pewnym czasie zastąpiła go Zofia Pызara. W latach 1930–1940 nauczycielką, a później kierowniczką placówki była Helena Chruścińska (po wyjściu za mąż Sobolewska), która ukończyła radomskie seminarium nauczycielskie. Jej zwierzchnicy podkreślali, że skupia się na pełnej realizacji planowanych zajęć szkolnych, poświęcając nieco mniej uwagi kwestiom wychowawczym i utrzymywaniu stałych kontaktów z rodzicami uczniów⁴⁷.

Wielu cenionych i pełnych pasji nauczycieli pracowało też w innych, najmniejszych szkołach gminy przytyckiej. W Sukowie w latach 1916–1922 dzieci nauczała Olga Dreścik, pochodząca z podkrakowskiego Zwierzyńca. Oceniając ją stwierdzano, że jest „fachową, uzdolnioną i b[ardzo] sumienną nauczycielką. Naukę prowadzi systematycznie i metodycznie. [...] Dzieci [są] zachęczone do nauki, rozwinięte i wyszkolone”. Podobną opinią cieszyła się jej następczyni Maria Stobbe. W Studzienicach nauczycielką była m.in. Emilia Koczanowicz, znana z sumienności i bardzo łagodnego odnoszenia się do uczennic i uczniów. W Goszczewicach pracowali Stefan Sznyrowski (kierownik szkoły), Aleksandra Müller, a także Franciszek Majerczak, o którym wizytator pisał, że prowadzi lekcje żywo i interesująco, ale jego zamiłowanie do porządku sprawia, że podczas jego zajęć panuje „rygor prawie wojskowy”. Z kolei Franciszek Ledziński z Młódnic był oceniany jako „[...] inteligentny, ideowy. Indywidualista o silnym charakterze, ambitny, subtelny, krytyczny, towarzyski. W stosunku do przełożonych lojalny”. Warto przypomnieć w tym miejscu m.in. także lwowiankę Gizelę Jaworską pracującą w Glinicach, pochodzącą z podkrakowskiej Bochni Marię Komasę – nauczycielkę w Żerdzi, Franciszka Pызarę – nauczyciela z Potkanny, czy też uczącą dzieci z Ostrołęki Zofię Lasko⁴⁸.

Nauczycielki i nauczyciele tworzyli środowisko, od którego zwierzchnicy wymagali bardzo dużo. Nieustannie podkreślano, że ich zadaniem jest nie tylko jak najlepsze wykonywanie obowiązków zawodowych, ale także objęcie roli przywódców społeczności wiejskich. Oczekiwano od nich zatem angażowania się w przedsięwzięcia społeczne, działalność najróżniejszych organizacji, a także utrzymywanie stałej współpracy z rodzinami uczennic i uczniów. Jednym z najważniejszych zadań, jakie spoczywały na nich, było dążenie do ograniczenia skali analfabetyzmu wśród dorosłych osób. Już w 1926 r. Sejmik Powiatowy Radomski zorganizował kursy edukacyjne, dając mieszkańcom możliwość zdobywania wiedzy. Gmina Przytyk wykazała nimi rekordowe zainteresowanie, gdyż uczestniczyło w nich aż 227 osób (kursy odbywały się w Domaniowie, Kaszowie, Przytyku, Marysinie, Wrzeszczowie, Wrzosie, Sukowie i Ostrołęce), mających możliwość nauki czytania i pisania. Organizowano też prelekcje na najróżniejsze tematy, które wygłaszane były m.in. w kościołach po niedzielnych mszach św. Za najwybitniejsze osiągnięcie nauczyciela uznawano zachęcenie mieszkańców do wybudowania obiektu na potrzeby szkoły. Warto w tym

⁴⁷ APR, ISR I, sygn. 86, nlb.; sygn. 211, nlb.

⁴⁸ Tamże, sygn. 110, nlb.; sygn. 218, nlb.; sygn. 270, nlb.; sygn. 262, nlb.; sygn. 349, nlb.; 377 [Materiały dotyczące stanu szkolnictwa]..., s. 189–190.

miejscu przypomnieć, że koszt wzniesienia optymalnego, murowanego budynku mającego kilka sal lekcyjnych i mieszkań dla nauczycieli, przeznaczonego dla szkoły 7-klasowej, był szacowany na ok. 38 tys. zł, natomiast najmniejszego, dwuizbowego budynku dla placówki 1-klasowej na 8 tys. zł (przy miesięcznych dochodach rzemieślnika wynoszących ok. 100 zł i pensji nauczycielskiej sięgającej zazwyczaj ok. 180 zł). Był to zatem bardzo poważny wysiłek finansowy, który musiał opierać się na składkach mieszkańców, wnoszonych systematycznie przez długi czas (od 1934 r. istniała możliwość dofinansowania inwestycji przez Towarzystwo Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych). Pomimo tych uwarunkowań w 1935 r., a także latach następnych, zostały zawiązane społeczne komitety budowy szkół m.in. w Goszczewicach, Kaszowie i Sukowie. Niestety, wybuch wojny sprawił, że żadna z tych inwestycji nie doczekała się realizacji.

Życie społeczno-kulturalne

Konsekwencje ogromnych zniszczeń, jakich doświadczyła gm. Przytyk w okresie I wojny światowej, rzutowały na stan i rozwój lokalnego życia społeczno-kulturalnego. Pomimo braku środków finansowych rozwijało się ono jednak, dowodząc zaangażowania miejscowej ludności w sprawy nie tylko materialne.

Bezsprzecznie organizacjami wiodącymi na omawianym polu były ochotnicze straże pożarne. Ich członkowie nie tylko walczyli z ogniem, ale także uczestniczyli w najróżniejszych przedsięwzięciach o charakterze społecznym. W 1917 r. powstała Ochotnicza Straż Pożarna (OSP) w Przytyku. Jej utworzenie było inicjatywą hrabiego Stanisława Lubienieckiego z Zameczku oraz przytyckiego aptekarza Bronisława Ruśkiewicza, wspieranego m.in. przez sędziego sądu pokoju Cybulskiego, proboszcza ks. Jana Boduszka, Mariana Pietrzykowskiego i Feliksa Michalskiego. Niektórzy z organizatorów oraz mieszkańców wsparli też finansowo budowę pierwszej remizy strażackiej, oddanej do użytku w 1923 r. Dozorowi OSP z Przytyka podlegała cała gmina, a warunki pracy ochotników były wówczas nad wyraz trudne, zarówno ze względu na drewnianą zabudowę wiosek, jak i transport konny. Konie, opłacane przez gminę, dostarczane były przez samych strażaków, którzy posiadali wóz konny przystosowany do przewozu sprzętu gaśniczego oraz wozy dwukołowe dla beczek z wodą⁴⁹. W początkach 1924 r. przy kościele przytyckim została założona kapela muzyczna, w skład której weszli Józef Cybulski, Wawrzyniec Kott, Józef Kowalski, Stanisław Owczarek, Zdzisław Pytlewski, Jan Snopek, Leon Stępniewski, Jan Soból, Franciszek Witczak, Jan Wlazło, Jan Tuzimek i Zygmunt Rzeczkowski. Jej pierwszy występ w kościele św. Krzyża miał miejsce jeszcze w tym samym roku, podczas nabożeństwa wielkanocnego. W dniu poświęcenia remizy strażackiej w Przytyku, 16 listopada 1924 r., orkiestra została prawnie włączona w struktury OSP ze zobowiązaniem

⁴⁹ *Historia Ochotniczej Straży Pożarnej w Przytyku z okazji 120. rocznicy*, ZP, nr 2, 1999, s. 6.

do uczestnictwa we wszystkich uroczystościach kościelnych i państwowych⁵⁰. W ten oto sposób Przytyk doczekał się pierwszej w swej historii orkiestry dętej, która w następnych dekadach wzbogacała muzyką wiele lokalnych przedsięwzięć

W 1924 r. z inicjatywy naczelnika straży w Przytyku założono OSP we Wrzeszczowie, a jej pierwszym naczelnikiem został właściciel tutejszego majątku – Tadeusz Żakowski, wsparty w zarządzie przez Błażeja Siadraka i Andrzeja Łomżę. Trzy lata później z funduszy zebranych od miejscowych rolników wybudowano tu pierwszą strażnicę⁵¹. W rok później utworzono OSP w Kaszowie, natomiast w 1926 r. OSP w Domaniowie. Z inicjatywą założenia domaniowskiej jednostki strażackiej wystąpił ówczesny sołtys wsi Antoni Wikaliński i kilku miejscowych gospodarzy. Wspomniany sołtys został pierwszym jej komendantem i magazynierem sprzętu gaśniczego, który zakupiono ze składek mieszkańców wsi. Na zebraniu wiejskim strażakom przyznano prawo konfiskaty w przypadku pożaru zaprzęgów i wozów mieszkańców okolicznych wsi, tak by mogły one służyć walce z ogniem⁵².

Także w 1926 r. własnej OSP doczekała się Potkana (według niektórych źródeł nieoficjalna drużyna strażacka działała tam już od 1921 r.). Inicjatywa jej utworzenia wyszła od mieszkańców tej wsi, m.in. Wojciecha Fokta, Wawrzyńca Osińskiego, Piotra Krajewskiego i Franciszka Matrackiego. Straż ta dysponowała prowizoryczną strażnicą w kolonii Potkana. Z kolei w 1928 r. z inicjatywy miejscowego nauczyciela oraz rolnika Jana Bienia utworzono OSP w Sukowie, nadzorującą także Wołę Sukowską i Studzienice. Rok 1930 przyniósł utworzenie OSP w Goszczewicach, do czego doprowadził Ludomir Ostrowski – mąż właścicielki miejscowego majątku. Pomysłodawca został pierwszym prezesem jej zarządu, a na komendanta wybrano Józefa Zarębskiego. Pięć lat później wybudowano niewielką strażnicę⁵³.

Wśród organizacji młodzieżowych na plan pierwszy wybijały się Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej (SMP), przekształcone po pewnym czasie w Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej i Męskiej. Ich praca była zależna w dużej mierze od aktywności duchownych pracujących w poszczególnych parafiach i umiejętności zachęcenia do działania dziewcząt i chłopców. Program stowarzyszeń obejmował nie tylko pogłębianie życia religijnego, ale także rozbudzanie patriotyzmu i życia kulturalnego i organizację przedsięwzięć zwiększających wykształcenie i kwalifikacje zawodowe. O ile w 1930 r. na interesującym nas obszarze działało tylko stowarzyszenie w Przytyku (należały do niego 24 dziewczęta i 15 chłopców)⁵⁴, o tyle w 1932 r. było ich już znacznie więcej: SMP skupiało wówczas 23 osoby, w Kaszowie – 32,

⁵⁰ ADS, Akta parafii Przytyk, s. 411.

⁵¹ F. Gromski, *Historia Ochotniczej Straży Pożarnej w Wrzeszczowie*, ZP, 2000, nr 6, s. 11.

⁵² Tenże, *Historia Ochotniczej Straży Pożarnej w Domaniowie*, ZP, 2002, nr 11, s. 8.

⁵³ Tenże, *Ochotnicza Straż Pożarna w Goszczewicach*, ZP, nr 8, 2001, s. 4.

⁵⁴ S. Piątkowski, *Katolicki ruch młodzieżowy w diecezji sandomierskiej (1918–1939). Rozwój organizacyjny i najważniejsze formy działalności*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1998, t. 23, z. 2–4, s. 164.

we Wrzeszczowie – 56, a we Wrzocie – 33⁵⁵. Szczególnie chwalone było stowarzyszenie z Wrzeszczowa, które rozciągnęło opiekę m.in. nad mogiłą powstańców styczniowych, poległych w 1864 r. w bitwie pod Wirem. Jego członkinie i członkowie samodzielnie zagospodarowali miejsce wiecznego spoczynku bohaterów i ustawili na nim głaz, poświęcony uroczyscie przez biskupa diecezji sandomierskiej ks. Pawła Kubickiego. Przy wspomnianym stowarzyszeniu działał też zespół sceniczny, wystawiający co pewien czas sztuki teatralne i ubarwiający rocznicowe uroczystości deklamacją wierszy⁵⁶. Warto przypomnieć, że w 1925 r. SPM utworzyło w Przytyku bibliotekę dostępną dla członków, liczącą 120 tomów. Działała też biblioteka parafialna w Kaszowie, założona w 1929 r., a obejmująca 195 książek⁵⁷.

W aktywność młodzieży wpisywało się też zainteresowanie sportem, a zwłaszcza piłką nożną. Pierwsza drużyna piłkarska pod nazwą „Huragan” powstała przy OSP w Przytyku już w 1934 r. Taką samą nazwę nosił też klub sportowy, w ramach którego działała, a jego prezesem został aptekarz Marian Pietrzykowski. Drużyna, w skład której wchodził Polacy (do gry zapraszano też czasami obywateli pochodzenia żydowskiego), grała w okresie międzywojennym w klasie „C”⁵⁸. Rozgrywała ona spotkania m.in. z piłkarzami skupionymi w drużynie piłkarskiej przytyckiego oddziału stowarzyszenia sportowego „Makabi”.

Nie można zapominać, że bardzo ważnymi placówkami życia społeczno-kulturalnego były szkoły. Organizowane w nich akademie, występy i drobne inscenizacje teatralne cieszyły się zawsze uznaniem mieszkańców, którzy gromadzili się w tych placówkach, by podziwiać swe dzieci i wnuki.

Ośrodkami życia społeczno-kulturalnego, aczkolwiek odizolowanymi od społeczności wiejskich, były dwory ziemiańskie. Należy do nich zaliczyć dworki z parkami w Oblasie i Młódnicach, należące do Grodzińskich, zespół dworkowo-parkowy we Wrzeszczowie Żakowskich, zakupiony w 1936 r. przez Górskich, czy też Zameczek. Warto tu przypomnieć, że ten ostatni, należący w okresie międzywojennym do Lubienieckich, został wzniesiony jeszcze w połowie XIX w. według projektu pochodzącego z Włoch architekta Franciszka Lanciego, który zaprojektował także m.in. pałace w Krzeszowicach i Międzyrzeczu Podlaskim oraz kościół w Borkowicach. Kobyłańscy posiadali wówczas drewniany otoczony ogrodem dwór w Krzyszkowicach, który nie ocalał do naszych czasów. Nie zachował się również zespół dworko-parkowy w Podgajku, który w 1922 r. zakupili od Niepokojczyckich Nowaccy, a dwór w Wygnanowie został rozebrany jeszcze przed II wojną światową⁵⁹.

⁵⁵ [Dane statystyczne] „Okólnik Katolickiego Związku Młodzieży Polskiej Ziemi Sandomiersko-Radomskiej”, 1932, nr 6–8, s. 32.

⁵⁶ Tamże, s. 13.

⁵⁷ J. Filipkowska-Szemplińska, *Biblioteki Publiczne w Sandomierskiem, Radomskiem i Kieleckiem (powiaty)*, w: *Pamiętnik Świętokrzyski 1930*, red. A. Patkowski, Kielce 1931, s. 362.

⁵⁸ S. Bocheński, *Historia sportu w Przytyku w latach 1934–1956*, ZP, 1999, nr 1, s. 3.

⁵⁹ W.M. Kowalik, dz. cyt., s. 114, 175–176, 189–190, 278, 292, 321–322, 374.

Życie polityczne

Międzywojenna Polska odznaczała się rozbudowanym i zarazem bardzo aktywnym życiem politycznym. Także w gm. Przytyk wśród mężczyzn – zarówno narodowości polskiej, jak i żydowskiej – dominowały osoby zainteresowane polityką, okazujące poparcie określonym ugrupowaniom, a niekiedy także działające w ich strukturach organizacyjnych. Warto zwrócić uwagę na fakt, że w latach dwudziestych XX w. frekwencja w wyborach parlamentarnych w gm. Przytyk oscylowała zawsze wokół 80 proc., a więc była bardzo wysoka (na ten temat za chwilę). Oprócz wydawania prasy i organizowania najróżniejszych uroczystości rocznicowych, działalność partyjna bazowała na organizowaniu zebrań, podczas których zaproszenie prelegenci wygłaszali pogadanki na określone tematy lub też omawiali bieżące wydarzenia w kraju i poza jego granicami. Co kilka lat w całej Polsce odbywały się „testy” poparcia dla określonych ugrupowań, czyli wybory parlamentarne i samorządowe. W przypadku wyznawców judaizmu duże emocje wzbudzały również wybory do władz żydowskich gmin wyznaniowych.

Dla ukazania zmian w sympatiach mieszkańców gminy warto nakreślić choćby ogólną panoramę życia politycznego Drugiej Rzeczypospolitej. Jedynym nurtem, w którym działali wspólnie Polacy i Żydzi, była skrajna lewica, reprezentowana przez Komunistyczną Partię Polski i jej tzw. przybudówki, w tym zwłaszcza Komunistyczny Związek Młodzieży Polski. Komunizm był ruchem nielegalnym, uznawanym za antypaństwowy, za przynależność do którego można było zostać skazanym na wysoką karę więzienia. Chociaż w jego strukturach Przytyk stanowił tzw. dzielnicę, liczba jej działaczy była niewielka. W chwili maksymalnego rozwoju, a mianowicie w 1932 r. miało tworzyć ją 30 osób, w tym 8 Polaków i 22 Żydów. Liderami tego środowiska byli m.in. Herszek Malc i Izrael Spirytus⁶⁰. Środowisko to było silnie inwigilowane przez policję, a w pewnym okresie wręcz kontrolowane przez nią. Działalność komunistów ograniczała się do skromnego kolportażu nielegalnej prasy i zbiórek pieniędzy na wsparcie rodzin osób przebywających w więzieniach. Wśród Polaków lewicę tworzyła Polska Partia Socjalistyczna, której bardzo silnym ośrodkiem był Radom. Prowadziła ona walkę o godne warunki pracy dla robotników i rzemieślników, wzrost wynagrodzeń i rozwój najróżniejszych instytucji pomocy socjalnej. Chociaż miała ona w gminie sympatyków, koło PPS w Przytyku (liczące ok. 20 osób) utworzone zostało dopiero w grudniu 1937 r.⁶¹

Centrum polskiego życia politycznego tworzył ruch ludowy. W latach dwudziestych XX w. bazował on na Polskim Stronnictwie Ludowym (PSL) „Piast”, wspieranym przez zamożniejszych, konserwatywnych rolników. Drugą partią było PSL „Wyzwolenie”, szukające wsparcia wśród uboższych mieszkańców wsi, postulujące

⁶⁰ J. Ławnik, *Komunistyczna Partia Polski w woj. kieleckim 1918–1938. Liczebność, baza społeczna i zasięg wpływów*, Kielce 1994, s. 90, 172.

⁶¹ APR, STPR, sygn. 25, s. 133.

m.in. masową parcelację majątków ziemskich i przyznanie gruntów osobom bezrolnym. Po dokonanych w maju 1926 r. przez Józefa Piłsudskiego i jego zwolenników zamachu stanu ludowcy popierający marszałka utworzyli własną partię – Stronnictwo Chłopskie (SCh). Rozczarowanie niewielką skalą zmian ustrojowych sprowadziło ich jednak po krótkim czasie na pozycje opozycyjne wobec władz. Rozbicie ruchu ludowego zakończyło się w 1931 r. zjednoczeniem, w wyniku którego powstało Stronnictwo Ludowe (SL). Chociaż w powiecie radomskim miało ono sympatyków, skala poparcia dla ludowców była tutaj znacznie niższa niż w powiatach iłżeckim i kozienickim. W Przytyku SL uaktywniło się dopiero w 1938 r., organizując manifestację protestującą przeciwko sytuacji panującej w kraju. Nic jednak nie wskazuje, by kiedykolwiek utworzono tutaj koło stronnictwa⁶².

Wspomniany przed chwilą zamach majowy z 1926 r. skłonił piłsudczyków do utworzenia w rok później własnego ruchu politycznego – Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR). Według zapowiedzi miał on stać się platformą działania dla partii politycznych, najróżniejszych stowarzyszeń i organizacji społecznych, wspierających marsz. Piłsudskiego i chcących pracować na rzecz rozwoju kraju. Od 1928 r. w Przytyku istniało gminne koło Bloku, skupiające część nauczycieli szkół powszechnych, urzędników gminnych, ziemian i przedstawicieli lokalnej inteligencji. Jak wskazują wyniki wyborów, ideę sanacji (uzdrowienia) życia politycznego Polski wspierało też wielu mieszkańców gminy, należących do innych środowisk.

Prawą stroną sceny politycznej tworzył ruch narodowy, akcentujący swą antylewicowość, a później też antysanacyjność oraz podkreślający wielowiekowe związki Polski z Kościołem katolickim. Reprezentował go Związek Ludowo-Narodowy, a następnie Stronnictwo Narodowe (SN), tworzące koalicje wyborcze z mniejszymi partiami prawicowymi i chrześcijańskimi. Chociaż w gm. Przytyk cieszył się on zawsze dużym poparciem, brak źródeł archiwalnych uniemożliwia odpowiedź na pytanie, kiedy narodowcy zbudowali tutaj swe struktury organizacyjne. Rozbudowa SN w okolicach Radomia rozpoczęła się na wręcz masową skalę po śmierci marsz. Piłsudskiego w 1935 r. Była ona zasługą młodych działaczy z Radomia, którzy odwiedzali w niedziele poszczególne wsie, organizowali spotkania z mieszkańcami i zachęcali ich do tworzenia kół stronnictwa. Już pod koniec wspomnianego roku do SN należało ok. 300 mieszkańców gm. Przytyk, z którymi sympatyzowało wiele innych osób. Największe koła stronnictwa działały w Przytyku (kierował nim Wincenty Korczak) i Kaszewskiej Woli (jego liderem był Józef Zarychta), a mniejsze m.in. w Kaszowie, Sukowie i Łępinie⁶³. Podobna sytuacja panowała w innych gminach powiatu radomskiego i w ówczesnym powiecie opoczyńskim, które nazywane były przez władze wojewódzkie „endeckimi królestwami”.

⁶² J. Zdrojkowski, *Ruch ludowy na Ziemi Radomskiej w latach 1931–1939*, „Wieś Radomska”, 1997, t. 5, s. 280.

⁶³ APR, STPR, sygn. 24, s. 6–7.

Wśród przytyckich Żydów największą sympatią cieszyła się ortodoksyjna partia Agudas Izrael (Związek Izraela), postulująca konieczność zachowywania nakazów płynących z judaizmu, zwalczająca wszelkie tendencje asymilatorskie i lewicowe oraz podkreślająca obowiązek lojalności wobec polskich władz państwowych. Żydowskim odpowiednikiem PPS była partia Bund – nastawiona ateistycznie i uznająca za priorytet walkę o poprawę materialnego bytu robotników i rzemieślników. Wraz z upływem czasu coraz większą popularność wśród ludności żydowskiej – zwłaszcza młodzieży – zyskiwał syjonizm, bazujący na postulatcie stworzenia państwa żydowskiego w Palestynie. Był on ruchem niejednolitym, a tworzące go partie spierały się m.in. o ustrój przyszłego państwa – Syjoniści Ogólni postulowali, by zostało ono oparte na zasadach demokratycznych, a członkowie partii Poalej Syjon (Robotnicy Syjonu) agitowali, by miało ono ustrój socjalistyczny. O sympatyków walczyła też Fołks-Partaj (Partia Ludowa), głosząca, że Żydzi nie powinni emigrować z Polski, ale budować tutaj swą siłę duchową i kulturalną, tworząc własny samorząd i odrzucając asymilację z ludnością chrześcijańską.

Doskonałym źródłem ukazującym skalę sympatii mieszkańców gm. Przytyk dla poszczególnych nurtów politycznych są wyniki wyborów parlamentarnych. W wyborach do Sejmu Ustawodawczego odbytych w 1919 r. udział wzięło tutaj 3681 osób (spośród 5008 uprawnionych), co dało frekwencję wynoszącą 73,5%. Aż 2957 głosujących (ponad 80%) zagłosowało na listę Narodowego Komitetu Wyborczego, skupiającą kandydatów polskich ugrupowań prawicowych. Na ludowców zagłosowało 129 osób (3,5%), a na listę PPS zaledwie 49 (1,3%). Udział osób narodowości żydowskiej był stosunkowo niewielki – 460 z głosujących (12,5%) wsparło listę ortodoksów, a 76 (2,0%) listę Poalej Syjon⁶⁴.

W wyborach sejmowych 1922 r. do urn poszło 3784 mieszkańców gm. Przytyk – spośród 4790 uprawnionych – co dało frekwencję jeszcze wyższą niż wcześniej, a mianowicie wynoszącą aż 79,0%. Największe poparcie, obejmujące 1726 głosów (45,6%), otrzymała prawicowa lista Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej, natomiast 1026 głosów (27,1%) oddano na kandydatów PSL „Piast”. Warto zauważyć, że poparcie dla konserwatywnych ludowców znacznie wzrosło, podczas gdy na listę PSL „Wyzwolenie” zagłosowały jedynie 3 osoby. Dwukrotny wzrost poparcia na terenie gminy zanotowała też PPS (116 głosów). Interesująco przedstawiały się również wyniki głosowania przytyckich Żydów – podczas gdy ortodoksi uzyskali 562 głosy (nieco więcej niż w poprzednich wyborach), 84 osoby zagłosowały na socjalistyczny Bund, a aż 141 na Fołks-Partaj⁶⁵.

⁶⁴ S. Leksińska, *Wpływy polityczne ludności powiatu radomskiego w latach dwudziestych XX wieku (w świetle wyborów sejmowych)*, w: *Między Wisłą i Pilicą. Studia i materiały historyczne*, t. 5, red. U. Oettingen, Kielce 2004, s. 190; L. Hass, *Zachowanie wyborcze mieszkańców powiatu radomskiego w pierwszych miesiącach drugiej niepodległości*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1978, t. 15, z. 1, s. 63–65.

⁶⁵ S. Leksińska, dz. cyt., s. 196–197.

Bardzo zaskakujące okazały się wyniki wyborów parlamentarnych z 1928 r. Wzięło w nich udział aż 4295 mieszkańców gm. Przytyk (spośród 5150 uprawnionych), co dało frekwencję wynoszącą 83,4%. Bezapelacyjne zwycięstwo odnieśli tutaj kandydaci SCh (2255 głosów, czyli 52,5% ogółu), co pokazuje wymownie ogromne rozczarowanie, jakie wiązano z reformami życia politycznego zapowiadany przez piłsudczyków. Wzrosło też bardzo wyraźnie poparcie dla PPS, również krytykującej otwarcie politykę sanacji (283 głosy). Towarzyszyła temu porażka listy PSL „Piast”, która otrzymała jedynie 272 głosy. Prawdziwą klęskę zanotowali kandydaci listy katolicko-narodowej, na których zagłosowało jedynie 99 mieszkańców gminy, podczas gdy zaledwie kilka lat wcześniej prawica była wśród nich ruchem wyraźnie dominującym. Pomimo bardzo silnej kampanii propagandowej BBWR uzyskała mało imponujący wynik, zyskując poparcie 649 głosujących. Wybory udowodniły też bardzo poważne zmiany w sympatiach Żydów mieszkających w gm. Przytyk. Ani jednego głosu nie zdobyli kandydaci socjalistycznego Bundu i Poalej Syjon. Wspólna lista ortodoksów z Agudas Izrael i Folks-Partaj uzyskała poparcie zaledwie 213 osób, podczas gdy na listę Syjonistów Ogólnych zagłosowało aż 463 kobiet i mężczyzn. Ukazuje to wymownie, że coraz więcej osób narodowości żydowskiej wiązało swą przyszłość z emigracją z Polski i budową przyszłego życia w Palestynie⁶⁶.

Jak wskazują przytoczone informacje, sympatie polityczne mieszkańców Przytyka i okolic nie były stabilne. Ulegały one zmianom nie tylko w związku z wydarzeniami zachodzącymi w kraju, ale przede wszystkim w związku z realiami ekonomicznymi. W przypadku Polaków kolejne zmiany rządów nie przekładały się na poprawę materialnego bytu. Wielu rolników nie było w stanie wydobyć się z ubóstwa, walcząc nieustannie o zapewnienie materialnego bytu sobie i bliskim. Z coraz większą niechęcią patrzono na sklepikarzy, handlarzy i kupców hurtowych (w środowiskach tych dominowali Żydzi) wyrażając przekonanie, że ich „lekka” praca bazuje na wykorzystywaniu, a nawet ograbianiu chłopów i bogaceni się ich kosztem. W nastrojach tych, obserwowanych w całym kraju, nie zauważano, że wielu Żydów wegetuje w nędzy, a podejmowane przez nich próby poprawy swego losu kończą się porażkami (świadczą o tym wymownie choćby losy przytyckich spółdzielni spożywców i kas kredytowych).

Konflikt narodowościowy stał się doskonałą bazą dla działaczy stronnictwa, których część po śmierci marsz. Piłsudskiego (maj 1935 r.) liczyła na przejęcie władzy w kraju. Bardzo aktywni okazali się aktywiści SN z Radomia, poświęcający wręcz każdą niedzielę na odwiedzanie okolicznych wsi i agitowanie tamtejszych mieszkańców. Podczas gdy w grudniu 1935 r. SN miało w powiecie radomskim 85 kół, to w kwietniu 1936 r. było ich już 178. Na podatny grunt u uczestników zebrań trafiały tezy mówiące, że Żydzi tłumią polskie życie gospodarcze. Wzywano zatem do bojkotowania należących do nich sklepów, straganów i warsztatów rzemieślniczych, zapowiadając, że akcja ta doprowadzi do masowej emigracji ludności żydowskiej z Polski.

⁶⁶ Tamże, s. 200–201.

Postulowano też skonfiskowanie należących do przedstawicieli mniejszości narodowych majątków ziemskich i rozparcelowanie ich między bezrolnych mieszkańców wsi. Także w Przytyku bojkot wspierano ulotkami z hasłami „Swoj do swego po swoje” i „Nie kupuj u Żyda”. Zarówno tutaj, jak i na cotygodniowych targach odbywanych w Radomiu, Białobrzegach i innych miejscowościach grupy działaczy narodowych odciągały chrześcijan od żydowskich straganów. Do sklepów będących ich własnością wrzucano świece dymne lub butelki ze śmierdzącymi płynami, a także wybijano w nich szyby. Na obszarach wiejskich częste były przypadki zatrzymywania wozów wiozących drewno do żydowskich tartaków. Bardzo poważny wpływ na rozwój późniejszych wydarzeń wywarły zajścia w Odrzywole, gdzie po trwających przez kilka dni atakach na żydowskich handlarzy Policja Państwowa przeprowadziła aresztowania najbardziej aktywnych członków SN. 29 listopada 1935 r. uzbrojeni w pałki, orczyki i widły mieszkańcy okolicznych wsi (ich liczbę szacowano nawet na 3 tys.), którzy zgromadzili się w celu uwolnienia zatrzymanych, zaatakowali policjantów. Ci ostrzelali tłum z broni palnej, zabijając 13 rolników i raniąc kolejnych 25. Tragedia ta wywołała wstrząs wśród ludności polskiej, przekładając się na opinie mówiące nie tylko, że „policja chroni Żydów”, ale także, że do rolników strzelali „Żydzi przebrani za policjantów”⁶⁷.

W początkach 1936 r. akcja bojkotowa w Przytyku przybrała bardzo poważne rozmiary. Kierował nią Wincenty Korczak z Podgajka, który wraz ze współpracownikami odciął wręcz żydowskich kupców i handlarzy od polskich nabywców. Chociaż został on skazany przez Sąd Okręgowy w Radomiu na kilka miesięcy pozbawienia wolności za kierowanie działaniami antyżydowskimi, Sąd Apelacyjny w Lublinie anulował ten wyrok. Co interesujące, wiele osób spodziewało się, że momentem krytycznym będzie doroczny jarmark „kazimierzowski” w Przytyku, zaplanowany na 9 marca 1936 r., na który przybywało często nawet 2 tys. osób z wielu gmin powiatu radomskiego. U starosty radomskiego pojawiły się zatem delegacje Żydów proszących o „wysiedlenie” przed nim z gminy najaktywniejszych działaczy SN, jak i Polaków proszących o wspieranie aktywności gospodarczej mieszkańców wsi. Przekonanie, że działacze narodowi zaatakują żydowskich handlarzy (jak to miało miejsce w Odrzywole) sprawiło, że w grudniu 1935 r. mieszkający w Przytyku Icek Frydman, który odbył służbę w Wojsku Polskim i ukończył ją w stopniu podoficera, skupił wokół siebie ok. 20 młodych mężczyzn, a następnie rozpoczął szkolenie ich m.in. w posługiwaniu się bronią palną. Grupa nazywana „samoobroną” uzbroiła się w kilka zakupionych nielegalnie rewolwerów, a także w żelazne łomy i kastety, zamierzając stanąć w obronie przytyckich Żydów, gdyby awantury na jarmarku targu przerodziły się w bójki czy też inne akty fizycznej przemocy⁶⁸.

⁶⁷ Zob. K. Kijek, *Pogrom, którego nie było, tragedia, która przyszła w zamian. Zajścia w Odrzywole 20–29 listopada 1935 r.*, w: *Pogromy Żydów na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, t. 2: *Studia przypadków (do 1939 r.)*, red. K. Kijek, A. Markowski, K. Zieliński, Warszawa 2019, s. 391–408.

⁶⁸ Przedstawiony w niniejszym opracowaniu przebieg zajść przytyckich oparto na książce P. Gontarczyka, *Pogrom? Zajścia polsko-żydowskie w Przytyku 9 marca 1936 r. Mity, fakty, dokumenty*, Biała

Rankiem w poniedziałek 9 marca 1936 r. w Przytyku rozpoczął się jarmark. W ciągu dnia doszło na nim do kilku drobnych incydentów, zlikwidowanych jednak energicznymi działaniami funkcjonariuszy Policji Państwowej (obsada jej posterunku była w dni targowe powiększona z 5 do 11 osób). Ok. godz. 14.00 wybuchła jednak sprzeczka między żydowskim handlarzem a Józefem Strzałkowskim z Goszczewic, który przy jego straganie wykrzykiwał „Swój do swego po swoje”. Przerodziła się ona w rękoczyn. Gdy policjanci próbowali aresztować Strzałkowskiego, w jego obronie stanęło kilkudziesięciu rolników, którzy zgromadzili się wokół posterunku. Policjanci zatelefonowali do Radomia, prosząc o wsparcie (stacjonował tam oddział prewencyjny przeznaczony do tłumienia demonstracji), ale po pewnym czasie atmosfera uspokoiła się i prośba o pomoc została odwołana. Uspokojenie rolników było zasługą nauczycieli przytyckiej szkoły powszechnej Kazimierza Żabickiego i Edmunda Włoska, a także komendanta lokalnego oddziału organizacji „Strzelec” Franciszka Wlazło, którzy przemówili do rolników, apelując o zachowanie spokoju i uniknięcie powtórki tragicznych wydarzeń w Odrzywole.

Gdy rolnicy opuszczali sąsiedztwo posterunku, po drugiej stronie Rynku (przy ul. Warszawskiej) doszło do kolejnej awantury między polskimi rolnikami a żydowskimi handlarzami. Polacy pod przywództwem Feliksa Bugajczyka, zagrzewającego innych okrzykami „Chłopcy, do roboty”, rozpoczęli niszczenie żydowskich straganów, bijąc ich właścicieli (uderzenie kijem w głowę otrzymał m.in. Moszek Dalman). W obronie zaatakowanych stanął Icek Frydman i jego koledzy, wspierani przez innych Żydów, którzy przyłączyli się do nich spontanicznie. Podczas bójk z użyciem pięści, drewnianych drągów, a nawet młotków szewskich członkowie „samoobrony” oddali w kierunku chłopów kilkanaście strzałów rewolwerowych, raniąc Stanisława Kubiaka i Stanisławy Popiela (jak wykazało późniejsze śledztwo, strzelającymi byli m.in. bracia Luzer i Jankiel Kirszenwajgowie). Chociaż niektórzy rolnicy próbowali bronić się, strzały spowodowały masową ucieczkę Polaków z Rynku przez most na Radomce i skupienie się ich w sąsiedztwie kościoła. Ich odgłos sprawił też, że Rynek zaczęli opuszczać inni rolnicy. Ponieważ drogi wylotowe z Przytyka były wąskie, furmanki utworzyły zatory.

Przywództwo nad Polakami zgromadzonymi przy kościele objął Szczepan Zarychta. Po kilku minutach poprowadził on część zgromadzonych z powrotem przez most, gdzie chłopcy zaczęli przewracać ustawione w jego pobliżu żydowskie stragany i niszczyć wyłożone na nich towary. Próba ich wejścia do centrum Przytyka zakończyła się niepowodzeniem, gdyż Żydzi zaczęli obrzucać rolników kamieniami, a ci odpowiedzieli w ten sam sposób. Taki właśnie obraz zastali policjanci, którzy w dwóch kilkusobowych grupach pojawili się na Rynku. Podjęli oni próbę rozdzielania walczących, starając się zepchnąć Polaków ponownie w stronę kościoła i usunąć Żydów z Rynku. W trakcie tych działań z okna jednego z domów żydowskich padł pojedynczy strzał rewolwerowy, który ugodził śmiertelnie rolnika z Wrzosu

Stanisława Wieśniaka (jak ustalono podczas śledztwa, strzelającym był Szulim Leska). Polacy wycofali się ponownie pod kościół, zabierając ze sobą ciało zabitego. Ponieważ wierzono, że Wieśniak jeszcze żyje, zaniesiono go do domu lekarza, który i tak przebywał wówczas poza Przytykiem. Informacja o śmierci rolnika rozeszła się błyskawicznie także wśród Polaków, którzy w pierwszej fazie zajęć opuścili plac targowy. Wielu z nich zaczęło zawracać i dołączać do osób zgromadzonych koło kościoła. Wkrótce liczący ok. 1 tys. osób tłum ruszył ponownie przez most na Radomce i wdarł się na Rynek, rozpoczynając dewastację żydowskich straganów i domów. Do mieszkań wdzierano się przez wyważone drzwi i wybite okna, niszcząc ich wyposażenie. Zastani tam Żydzi byli dotkliwie bici. Szczególna tragedia rozegrała się w domu ubożego szewca Joska Minkowskiego, który został zabity (prawdopodobnie uderzeniem siekiery), natomiast jego żona Chaja została pobita do tego stopnia, że w kilka godzin później zmarła w radomskim szpitalu. Wydarzenia te trwały niespełną godzinę i zakończyły się dotarciem do Przytyka, wezwanego ponownie z Radomia, oddziału prewencyjnego Policji Państwowej, któremu towarzyszył starosta radomski.

Według oficjalnych danych zajścia przytyckie z 9 marca 1936 r. spowodowały śmierć trzech osób (Chai i Joska Minkowskich oraz Stanisława Wieśniaka), a także odniesienie poważnych obrażeń przez kolejnych 25 – przede wszystkim Żydów, a także Polaków m.in. postrzelonych z broni palnej. Liczba rannych była zapewne większa, ale wielu z nich nie zgłosiło swych obrażeń władzom, nie chcąc ujawniać swego udziału w zajściach. Niemalże natychmiast rozpoczęło się śledztwo, mające na celu ustalenie sprawców tragedii. Policjanci przeprowadzili prewencyjne aresztowania wśród członków SN z Przytyka i okolic, ale nie przyniosło to większych efektów, zwłaszcza że radomscy liderzy Stronnictwa odcięli się od aresztowanych podkreślając, że zajścia nie miały związku z jakimikolwiek działaniami organizacyjnymi. Pogłębienie wiedzy o przebiegu wydarzeń doprowadziło do zatrzymania wielu polskich rolników, członków żydowskiej „samoobrony”, a także innych uczestników zajęć. W efekcie prokuratura przygotowała akt oskarżenia, którym objęto 56 osób, mających stanąć przed Sądem Okręgowym w Radomiu.

12 marca 1936 r. przemówienie na temat Przytyka wygłosił w parlamencie senator Mojżesz Schorr – profesor Uniwersytetu Warszawskiego i jeden z liderów ruchu syjonistycznego w Polsce. Opowiadając o wydarzeniach, oskarżył on funkcjonariuszy Policji Państwowej o wspieranie rolników w ataku na Żydów, co jego zdaniem miało dowodzić popierania przez władze państwowe działań antysemitycznych. Wystąpienie to zostało opisane przez polską i zagraniczną prasę, co sprawiło, że zajścia stały się znane na całym świecie. Środowiska żydowskie m.in. w Stanach Zjednoczonych rozpoczęły zbiórki pieniędzy na materialną pomoc dla przytyckich Żydów, którzy odnieśli rany i ponieśli straty materialne, natomiast dla działaczy polskiego ruchu narodowego Przytyk stał się symbolem „walki o nową Polskę”. Sytuacja narodowościowa panująca w całym powiecie radomskim między marcem a czerwcem 1936 r. była nadal bardzo napięta. Duże znaczenie miało wprowadzenie przez starostę zakazu odbywania jarmarków, co ograniczyło wielu osobom możliwości zarobkowania.

Niemalże codziennie dochodziło do aktów przemocy, m.in. obrzucania kamieniami Żydów pojawiających się na drogach, a także pobić rolników sprzedających osobom narodowości żydowskiej produkty żywnościowe. W opinii starosty kluczową rolę w utrzymywaniu tej atmosfery odgrywali radomscy działacze SN, odwiedzający systematycznie Przytyk i okoliczne wsie. Największa demonstracja ich aktywności miała miejsce 14 czerwca 1936 r., kiedy to 120 aktywistów endeckich z Radomia wmaszerowało do Przytyka w kolumnie czwórkowej – pomimo próby powstrzymania ich przez policję – biorąc następnie udział w procesji Bożego Ciała⁶⁹. W tym samym miesiącu w kościele we Wrzosie zorganizowano nabożeństwo za duszę Stanisława Wieśniaka i rolników zabitych w zajściach odrzywolskich, po którym odbył się wiec SN z udziałem 600 osób⁷⁰. Władze państwowe starały się studzić nastroje, kierując na spotkania z mieszkańcami osoby o dużym autorytecie. Jedną z nich był popularny radomski aptekarz i poseł z listy BBWR Edward Kasprzykowski, którego przemówień wzywających do zachowania spokoju wysłuchało 250 Polaków i 80 Żydów⁷¹.

Proces o zajścia przytyckie odbył się przed Sądem Okręgowym w Radomiu w dn. 2–26 czerwca 1936 r. Wzbudził ogromne zainteresowanie, a na bieżąco relacjonowali go w prasie dziennikarze największych polskich pism, a także dziennikarze ze Stanów Zjednoczonych i Meksyku. Jak już wspomniano, akt oskarżenia objął 56 osób, w tym 42 Polaków i 14 Żydów, a żadna z tych osób nie przyznała się do winy. Oprócz samych oskarżonych sąd przesłuchał ponad 100 świadków, zapoznając się też z licznymi ekspertyzami, przygotowanymi przez specjalistów z najróżniejszych dziedzin. Proces nie doprowadził do ustalenia bezpośrednich sprawców zabójstwa Chai i Joska Minkowskich, natomiast wykazał sprawstwo osoby, która zastrzeliła Stanisława Wieśniaka, a także członków „samoobrony”, którzy z broni palnej zranili kilku rolników. W konsekwencji uniewinnionych zostało 21 oskarżonych (18 Polaków i 3 Żydów), natomiast wyroki skazujące otrzymało 35 pozostałych (24 Polaków i 11 Żydów). Za zabójcę Stanisława Wieśniaka uznano Szulima Leskę, który został skazany za ten czyn na 8 lat pozbawienia wolności; dwaj inni członkowie „samoobrony”, którym udowodniono oddanie podczas zająć strzałów z broni palnej – Luzer Kirszcencwajg i Icek Frydman – otrzymali kary odpowiednio 6 i 5 lat więzienia. Za przywódców rolników atakujących Żydów sąd uznał Szczepana Zarychtę, Józefa Pytlewskiego i Waclawa Kacperskiego, wymierzając każdemu z nich karę 1 roku pozbawienia wolności. W stosunku do wszystkich skazanych – zarówno Żydów, jak i Polaków – stosunkowo niskie wyroki umotywowano młodym wiekiem sprawców i dotychczasową niekaralnością. Pozostałe osoby, którym udowodniono rzucanie kamieniami, dewastację żydowskich domów itd., otrzymały kary w wymiarze od 6 do 10 miesięcy pozbawienia wolności. W przypadku części wykonanie wyroków zawieszono.

⁶⁹ APR, STPR, sygn. 24, s. 24.

⁷⁰ Tamże, s. 22.

⁷¹ Tamże, s. 15.

Środowiska żydowskie w całej Polsce, a także poza jej granicami, uznały wyrok za wręcz skandaliczny i mający dowodzić wspierania przez władze państwowe narastających tendencji antysemitycznych. Sytuację zaogniły jeszcze informacje o uroczystościach ku czci zwolnionych z więzienia w Radomiu Polaków (uniewinnionych, a także skazanych na wyroki w zawieszeniu), dla których działacze SN wydali uroczysty obiad, a następnie odprowadzili ich w pochodzie go Przytyka. Tam zwolnieni zostali powitani przez ok. 1 tys. mieszkańców gmin Przytyk i Zakrzew, w tym orkiestrę strażacką, dzieci z kwiatami oraz tzw. banderie jeźdźców i kolarzy, mogąc wysłuchać przemówień wzywających ich do dumy z siebie jako „walczących o sprawę narodową”⁷². 30 czerwca 1936 r. w całej Polsce odbyła się akcja protestacyjna przeciwko wyrokowi, polegająca m.in. na zamknięciu na dwie godziny żydowskich sklepów, warsztatów rzemieślniczych itd., w której wzięło udział ok. 80% mieszkających w kraju Żydów. Już wtedy wiadano, że sprawa sądowa będzie mieć kolejną odsłonę przed Sądem Apelacyjnym w Lublinie, gdyż obrońcy żydowskich skazanych zapowiedzieli doprowadzenie do ich całkowitego uniewinnienia, natomiast prawnicy związani ze środowiskiem narodowym twierdzili, że kary otrzymane przez Szulima Leskę i członków „samoobrony” są zbyt niskie, a skazani Polscy powinni odzyskać wolność.

W następnych miesiącach spory narodowościowe cichły. Było to związane przede wszystkim z opuszczeniem Radomia przez młodych aktywistów ruchu narodowego, którzy wcześniej agitowali mieszkańców wsi. Jesienią 1937 r., podczas uroczystości poświęcenia proporca koła SN w Kaszowskiej Woli, stwierdzano wprost, że bojkot gospodarczy w Przytyku „załamał się”, a sytuacja wróciła do realiów sprzed śmierci marsz. Piłsudskiego⁷³. Nadal dochodziło jednak do ekscesów dokonywanych przez członków skrajnej prawicy z Warszawy i innych miast, dla których Przytyk pozostawał symbolem walki o „rewolucję narodową”. W atakach na lokale przeciwników politycznych i inne obiekty wykorzystywali oni m.in. ładunki wybuchowe, wykonywane chałupniczymi metodami. Wspominał Zygmunt Przetakiewicz: „Wyposażeni w tego typu broń wyruszyliśmy 26 lipca 1937 r. do Przytyka. Pojechaliśmy samochodem [...]. Było nas czterech. Przytyk wybraliśmy nieprzypadkowo. [...]. Do Przytyka pojechaliśmy przez Nowe Miasto. Na miejsce dotarliśmy pod wieczór tego ciepłego poniedziałku. Przejechaliśmy przez Rynek oraz ulicami Warszawską i Kościelną, rzucając w witryny sklepów żydowskich petardy. Słyszeliśmy brzęk wybijanych szyb i głośne detonacje. Nie zajmując się oglądaniem efektów naszej akcji szybko odjechaliśmy w kierunku Warszawy, niszcząc po drodze druty telefoniczne, aby utrudnić pościg policji”⁷⁴. Także takie działania ustały w następnych miesiącach w związku z coraz powszechniejszą groźbą ataku na Polskę ze strony nazistowskich Niemiec.

⁷² Tamże, s. 23.

⁷³ APR, STPR, sygn. 25, s. 120.

⁷⁴ Z. Przetakiewicz, *Od ONR do PAX-u*, Warszawa 2010, s. 36–37.

Życie religijne

Podobnie jak w okresie zaborów, tak również po odzyskaniu przez Polskę niepodległości na terenie gminy Przytyk funkcjonowały 3 parafie, należące pod względem administracji kościelnej do diecezji sandomierskiej i dekanatu potworowskiego. Były to parafie: pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Przytyku, św. Marii Magdaleny we Wrzeszczowie i św. Wawrzyńca we Wrzosie.

Jeśli chodzi o parafię przytycką, należy zaznaczyć, że w okresie międzywojennym doszło do znaczących zmian jej obszaru. Już w 1922 r. miejscowy proboszcz wnioskował o dołączenie do niej wsi Suków z parafii jankowickiej, Żerdź z parafii Wrzeszczów i Oblas z parafii Zakrzew. Motywował to zarówno szczupłością obszaru i dochodów swej parafii, jak i uczęszczaniem wielu osób z wymienionych tu miejscowości do bliższego im kościoła przytyckiego. Napotkał przy tym, co zrozumiałe, na opór ze strony proboszczów trzech wspomnianych parafii, tym niemniej z inwentarza parafii św. Krzyża, spisane go w 1932 r., wynika, że Suków i Żerdź zostały już włączone do jej obszaru. W pierwszej w wymienionych miejscowości odnotowano 333 chrześcijan, a w drugiej – 277. Poza tym w Przytyku mieszkało 498 parafian, w Słowikowie 152, Kolonii Studzienice 131, Studzienicach Starych – 213, Podgajku – 351, Zachęcie – 252, Zameczku Kolonii – 35, a Zameczku Dworze – 103, co dało łącznie 2345 wiernych⁷⁵. Najdłużej toczyła się sprawa Oblasu, który dopiero w 1936 r. na wniosek mieszkańców został odłączony od parafii Zakrzew i przyłączony do parafii św. Krzyża w Przytyku⁷⁶.

Od 1913 r. proboszczem parafii przytyckiej był ks. Jan Boduszek. Został on zapamiętany jako kapłan bardzo energiczny, zajmujący się m.in. generalnym remontem plebanii i budynków gospodarczych. Jego autorytet sprawił, że w 1914 r. mieszkańcy podjęli uchwałę o wzniesieniu w Przytyku nowego kościoła, deklarując przekazanie na ten cel w ciągu następnych piętnastu lat 25 000 rubli. Plany te przerwał wybuch wojny, a wiosną następnego roku ludność parafii została ewakuowana w obliczu zbliżających się działań wojennych. Wojska walczących stron zdewastowały cmentarz oraz plebanię, a inne budynki mieszkalne i gospodarskie probostwa po prostu rozebrały. Podczas walk w 1915 r. ucierpiał najdotkliwiej Słowików, który w całości spłonął, zburzono również częściowo Podgajek, Studzienice i Zachęcie. Pomimo ukrycia (zakopania w ziemi) Rosjanie skonfiskowali też 3 kościelne dzwony, które załadowali na wóz mieszkańca Kamienia Wielkiego Jana Kochanowskiego i kazali mu odstawić na stację kolejową w Radomiu. Człowiek ten podjął jednak ryzyko, dzięki któremu ocalono bezcenne dla parafii zabytki. Zboczył z drogi do Radomia i wrzucił dzwony do stawu pod Jedlińskim, dzięki czemu odzyskano je w 1919 r.⁷⁷

⁷⁵ ADS, Akta parafii Przytyk, s. 431.

⁷⁶ Ap. Przytyk, Dokumenta parafii Przytyk, s. nlb.

⁷⁷ Tamże, s. nlb.

Parafia przytycka była wówczas bardzo małą i ubogą placówką kościelną liczącą niewiele ponad 2000 wiernych, z czego 800 osób stanowili pozbawieni majątków wyrobnicy, których nierzadko nie było stać na trumny dla zmarłych członków rodzin. Proboszcz informował kurię diecezjalną w Sandomierzu, że część parafian przesiąknięta jest ideologią bolszewicką; skarżył się też, że do jego niewielkiego kościoła uczęszczają na nabożeństwa ludzie z sąsiednich parafii, a szczególnie Oblasu. Tymczasem materialne położenie proboszcza, kościelnego i organisty przedstawiało się katastrofalnie, bowiem ten pierwszy, aby się utrzymać, musiał sprzedawać mleko z proboszczowskiego gospodarstwa⁷⁸. Pomimo ogromnych trudności udało się jednak wyremontować plebanię, a także wystawić nowe budynki gospodarcze, które jednak po pożarze musiano w latach 1920–1921 ponownie odbudowywać i remontować⁷⁹. W tego typu pracach proboszczowie mogli liczyć na wsparcie parafian, spośród których wyłaniano wówczas członków dozoru kościelnego, posiadających uprawnienia zbliżone do współczesnych rad parafialnych. Wiadomo np., że w 1923 r. w Przytyku zostali nimi Stanisław Prasek, Ignacy Kott i Ignacy Kucharczyk. Kilka lat wcześniej, w 1917 r., przed kościołem św. Krzyża ustawiono figurę Matki Boskiej Niepokalanej Poczęcia, ufundowaną przez Franciszka Kotta, Andrzeja Wlazło i Wojciecha Sobola⁸⁰.

17 lipca 1919 r. w ramach wizytacji pasterskiej do Przytyka przybył biskup sandomierski Paweł Kubicki, witany przez parafian, którzy na jego cześć wybudowali przed kościołem bramę triumfalną. Była to ruchoma konstrukcja, która podczas pochodu orszaku biskupiego przesuwała się wraz z nim aż do muru otaczającego plac przykościelny. Wygłoszono wówczas aż 7 mów powitalnych. W imieniu parafian biskupa witał poseł do Sejmu Ustawodawczego Stanisław Gumowski z Podgajka, a po nim przemawiali przedstawiciele straży pożarnej, władz gminnych, robotników budujących szosę, gminy żydowskiej, organizacji kobiecych i szkół. W ciągu dwóch dni pobytu w Przytyku kilkunastu kapłanów wyspowiadano ok. 2500 osób, a blisko 2000 udzielono sakramentu bierzmowania⁸¹. Wierni mieli świadomość, że ks. Boduszek uzyskał już zgodę biskupa na przeniesienie do innej parafii, ale uprosili pasterza diecezji, by nie wydawał jeszcze ostatecznej decyzji w tej sprawie. Chociaż proboszcz pozostał na miejscu, wspomniany przed chwilą pożar budynków gospodarczych i inne problemy materialne skłoniły go do ponowienia próśb o dyslokację. Ks. Boduszek opuścił Przytyk latem 1921 r.⁸², a jego następcą został ks. Jan Lipiński – wcześniej wikariusz w Górze Puławskiej, który zdobył duże uznanie, kierując odbudową zniszczonej tam podczas działań wojennych świątyni parafialnej.

⁷⁸ ADS, Akta parafii Przytyk, s. 230–236.

⁷⁹ Ap. Przytyk, Inwentarz fundi instructi kościoła parafialnego w Przytyku, s. 39–41.

⁸⁰ Tamże, Dokumenta parafii Przytyk, s. nlb.

⁸¹ Tamże, Kronika parafii rzymskokatolickiej w Przytyku, s. 24–27.

⁸² Ks. Jan Boduszek był następnie proboszczem w Ożarowie (1921–1930) i Solcu nad Wisłą (1930–1954). Jako emeryt rezydował w drugiej ze wspomnianych miejscowości, a następnie w Sandomierzu. Zmarł w 1959 r., spoczywa na soleckim cmentarzu parafialnym. Ks. B. Stanaszek, Ks. Ryszard Nowakowski, dz. cyt., t. 1, s. 69.

Od zakończenia I wojny światowej najpilniejszym zadaniem parafii była budowa nowego kościoła, gdyż stara, drewniana świątynia groziła w każdej chwili zawaleniem. Zbudowano ją jeszcze w 1779 r. i jej stan techniczny pogarszał się w szybkim tempie. Posiadała ona 3 ołtarze (Wielki, Św. Anny i Matki Boskiej), stare, siedmiogłosowe organy oraz stanowiącą oddzielną konstrukcję drewnianą dzwonnice z 3 dzwonami. Drewniana plebania składała się z 3 pokoi, kuchni, spiżarni, pokoju dla służby oraz pomieszczenia kancelarii. Stara plebania została w 1928 r. wyremontowana przez ks. Lipińskiego i przekształcona w dom parafialny. Ulokowano w nim siedzibę urzędu pocztowego i mieszkanie dla jego pracownika, co było posunięciem bardzo korzystnym dla parafii, przynosząc jej czynsz wynoszący 1000 zł rocznie. Jedną z sali wynajęto szkole, ale w największej urządzono świetlicę z fortepianem. Docelowo planowano cały budynek przekazać sprowadzonym do Przytyka zakonnikom ze zgromadzenia ss. Michalitek, które miały w nim prowadzić przedszkole⁸³.

W latach dwudziestych XX w. powołano komitet budowy nowego kościoła w Przytyku, w skład którego weszli ks. proboszcz Jan Lipiński (przewodniczący), hrabia Jerzy Lubieniecki, doktor Stanisław Gazdowski, kierownik miejscowej szkoły Kazimierz Paczyński, aptekarz Marian Pietrzykowski, sędzia Józef Cybulski, były poseł na Sejm Ustawodawczy Stanisław Gumowski i Antoni Orłowski. Nie można było rozebrać starego kościoła, parafia bowiem pozostałaby bez świątyni, toteż zdecydowano się zakupić dwie przyległe do niego działki. Paradoksalnie były to grunty skonfiskowane niegdyś parafii św. Krzyża przez rząd rosyjski.

Dwa pierwsze, tzw. szkicowe projekty kościoła wykonał radomski architekt Kazimierz Prokulski, ale nie znalazły one uznania w oczach członków komitetu budowy świątyni. Zwrócono się więc do warszawskiego architekta Stefana Szyllera, który przedstawił projekt jednonawowej budowli. Część parafian na czele z Jakubem Wrabikiem uznała go jednak za zbyt skromny i nie bacząc na koszty budowy, żądała kościoła trzynawowego. Nie obyło się bez sporów na zebraniach parafialnych, ale ostatecznie, pod wpływem decyzji kurii sandomierskiej, zamówiono nowy projekt.

Przygotowania do budowy kościoła rozpoczęły się w 1927 r. Inwestycja była dla parafian wręcz ogromnym wyzwaniem finansowym. By zgromadzić pieniądze na ten cel, ks. Lipiński musiał sprzedać część obrazów religijnych, organizować kwesty i sprzedawać tzw. cegiełki poza parafią. Wykorzystał również jubileusz 400-lecia urodzin Jana Kochanowskiego, który zawierał ślub w przytyckim kościele, rozsyłając po kraju ponad 160 000 listów z prośbą o wsparcie. Dzięki zgodzie radomskiego starostwa powiatowego proboszcz ustawił też puszki na datki w urzędzie gminy, na poczcie i w siedzibie sądu pokoju⁸⁴. Zgodnie z panującymi obyczajami zbiórkę prowadzili też kwestarze – mieszkańcy gminy wyposażeni w odpowiednie zaświadczenia i zaplombowane puszki, którzy wędrowali po całym regionie, pokonując nierzadko

⁸³ ADS, Akta parafii Przytyk, s. 432–434.

⁸⁴ ADS, Akta parafii Przytyk, s. 441.

Ośmielamy się wysłać przy niniejszem cegielkę Nr. ... z prośbą o przyjęcie i deklarowanie (względnie zebranie wśród najbliższych) choćby najmniejszej ofiary na rzecz budowy kościoła w rzymsko-katolickiej parafii Przytyk, która posiada stary walący się kościół, jest bardzo biedną, liczy bowiem 2100 dusz, a 3618 morgów ubogiej ziemi),—bez pomocy pieniężnej, pochodzącej z zewnątrz tejże parafii od ludzi dobrej woli, nie jest w stanie wybudować kościoła (co stwierdza Kurja Diecezjalna w Sandomierzu pismem z dnia 13/XII 1926 roku Nr. 3544 do Minist. Spraw. Wewn., celem uzyskania zezwolenia na kwestę). Na przesyłkę ofiary załączamy blankiet P. K. O. Nr. 64.612. Ufamy, że prośba nasza będzie uwzględniona, zgóry przeto ślemy serdeczne „Bóg zapłać”, a za ofiarodawców będziemy się modlić.*

**Ks. Jan Lipiński prob. i przewodniczący
Kom. Budowy**

**Członkowie Komitetu: hr. Jerzy Lubieniecki
Dr. St. Gazdowski
Kierownik szkoły Kazimierz Paczyński
Aptekarz Marjan Pietrzykowski
Sędzia Józef Cybulski
Stanisław Gumowski, b. poseł do Sejmu
Antoni Orłowski.**

7. Cegielka na cele budowy kościoła w Przytyku, 1927 r., ADS

dziesiątki kilometrów. Byli nimi Jan Drabik i Konstanty Krawczyk⁸⁵. Nowy kościół powstał przede wszystkim dzięki ofiarności parafian, a jednymi z pierwszych darczyńców byli Zofia i Franciszek Wojtysiakowie. W 1929 r. na zebraniu parafialnym, któremu przewodniczył wójt gminy Przytyk Stanisław Gajos, zdecydowano się zakupić 4 morgi ziemi we wsi Żerdź z przeznaczeniem na cegielnię, niezbędną do prowadzenia prac budowlanych. Na wniosek proboszcza Lipińskiego zebrani zobowiązali się ponadto dostarczyć po jednym metrze kamienia na fundamenty. Pewnego wsparcia udzieliła też kuria sandomierska, a w 1931 r. tamtejszy biskup zobowiązał duchowieństwo przytyckie do corocznego odprawiania mszy świętej w dniu 3 listopada za dusze wszystkich wspierających materialnie budowę świątyni⁸⁶.

⁸⁵ Ap. Przytyk, Księga przychodów z ofiar dobrowolnych parafii Przytyk z lat 1913–1938.

⁸⁶ ADS, Akta parafii Przytyk, s. 333–334, 367.

Ważną uroczystością w życiu religijnym parafian przytyckich stało się poświęcenie kamienia węgielnego pod budowę nowej świątyni parafialnej, które miało miejsce 14 czerwca 1930 r. Z upoważnienia biskupa sandomierskiego ceremonii przewodniczył ks. Piotr Dembowski – dziekan dekanatu potworowskiego, a jednocześnie proboszcz we Wrzosie. We wrześniu następnego roku prace przy budowie kościoła oglądał biskup ks. Włodzimierz Jasiński, który odbywał wizytację miejscowych parafii w towarzystwie prałata ks. Józefa Rokosznego. Budynek był już wówczas nakryty dachem, co świadczyło o szybkim tempie prac budowlanych. Jak wynika z dokumentów, kierowali nimi miejscowi rzemieślnicy, m.in. murarz Władysław Lipiński i stolarz Franciszek Drabik. Uroczystego poświęcenia budowli dokonał 22 września 1935 r. ks. Jan Lipiński i on też odprawił w niej tego samego dnia pierwsze nabożeństwo⁸⁷. Warto podkreślić, że kapłan ten – o ogromnych zasługach dla parafii przytyckiej – był już wówczas proboszczem parafii Świerże Górne, a zaproszenie go do Przytyka stanowiło wyraz hołdu dla jego poświęcenia przy wnoszeniu świątyni⁸⁸. Prace przy urządzaniu wnętrza świątyni kontynuowali jego następcy: administrator ks. Antoni Prügel (1932 r.)⁸⁹, proboszcz ks. Władysław Dziubek (1932–1937)⁹⁰ i proboszcz ks. Antoni Socha (od 1937 r.).

Okres międzywojenny odznaczył się też odbudową parafii Wrzeszczów. W 1918 r. szacowano, że na obszarze parafii wrzeszczowskiej mieszka ok. 2300 wiernych, a budynek miejscowego kościoła jest wystarczający, aby pomieścić wszystkich, którzy uczęszczają na nabożeństwa. Do 1921 r. zdołano odbudować z drewna zniszczoną podczas działań wojennych plebanię i niemal wszystkie budynki proboszczowskiego gospodarstwa, a dach kościoła pokryto nową blachą. 25 czerwca tego samego roku, podczas wizytacji parafii, biskup Paweł Kublicki dokonał uroczystej konsekracji świątyni i jej głównego ołtarza, na którą czekano blisko trzy wieki. W ołtarzu zostały umieszczone relikwie świętych męczenników: Restytuta, Pii oraz Wiktorii. Ponieważ wycofujące się z Królestwa wojska rosyjskie skonfiskowały w 1915 r. dzwony kościelne, należało się postarać o nowe. Pierwszy z nich, nazwany „Paulus”, ufundowali w 1922 r. parafianie. Drugi, a zarazem większy, nazwany „Ludwig”, został

⁸⁷ Tamże, s. 347; Dokumenta parafii Przytyk, s. nlb.

⁸⁸ Po opuszczeniu Przytyka ks. Jan Lipiński był proboszczem parafii Pawłowice (1932–1933), Świerże Górne (1933–1937) i Wierzbnik-Starachowice (1937–1951). Pogrzeb kapłana na starachowickim cmentarzu parafialnym stał się wielką manifestacją społeczną – wzięło w nim udział ok. 15 000 osób, w tym 80 księży. Ks. B. Stanaszek, Ks. Ryszard Nowakowski, dz. cyt., t. 2: H-L, Sandomierz 2015, s. 207.

⁸⁹ Ks. Antoni Prügel przebywał w Przytyku tylko przez kilka miesięcy. Był następnie administratorem i proboszczem m.in. w Magnuszewie, Kaszowie i Jankowicach Radomskich. Po wojnie udzielał wsparcia członkom podziemia niepodległościowego. Zmarł w 1962 r., spoczywa na cmentarzu w Jankowicach Radomskich. Ks. B. Stanaszek, Ks. Ryszard Nowakowski, dz. cyt., t. 3: M-R, Sandomierz 2017, s. 194–195.

⁹⁰ Ks. Władysław Dziubek był doktorem teologii, pracującym przed skierowaniem do Przytyka na wikariacie w Solcu nad Wisłą. Zrezygnował z probostwa w 1937 r. w związku z nasilającymi się problemami zdrowotnymi. Był następnie m.in. proboszczem parafii Krynk. Zmarł w 1963 r., spoczywa na cmentarzu w rodzinnej Koprzywnicy. Ks. B. Stanaszek, Ks. Ryszard Nowakowski, dz. cyt., t. 1, s. 187–188.

odlany w Przemyślu, z zawieszono go w roku jubileuszowym 1931 na pamiątkę odbytej wówczas w parafii wizytacji biskupiej⁹¹.

Przez cały okres międzywojenny porządkowano również cmentarz, co pochwalili kolejni wizytatorzy parafii. Przy jego bramie ustawiono w 1930 r. krzyż misyjny, upamiętniający misje odprawione w kościele parafialnym przez księży redemptorystów. Dwa lata później poddano gruntownej restauracji kaplicę cmentarną. Do probostwa należało wówczas nieco ponad 10 mórg ziemi, z czego połowę stanowiły grunty orne⁹².

Wspominano już o oporze, z jakim ówczesny proboszcz, ks. Jan Rożek, podszedł do wydzielenia z niej wsi Żerdź. Sami mieszkańcy Żerdzi podzielili się jak zwykle w takich przypadkach na dwa obozy. Gdy w 1921 r. zjechał do niej na polecenie biskupa sandomierskiego dziekan dekanatu potworowskiego, 40 osób, które przybyło na spotkanie z nim, opowiedziało się za pozostaniem w dotychczasowej parafii, a 20 za przyłączeniem do przytyckiej. Za pozostaniem przy Wrzeszczowie agitowały w szczególności kobiety dowodząc, że „Przytyk, jako miejscina żydowska, pełne szynków, groźne jest dla ich mężów jako siedlisko demoralizacji”. Dziekan uznał jednak, że Żerdź leży bliżej Przytyka, a na rzecz przyłączenia go do parafii św. Krzyża działał również proboszcz tej ostatniej i jego parafianie. Decydującą okazała się decyzja biskupa, który uznał po jakimś czasie, że należy wzmocnić demograficznie i finansowo parafię przytycką⁹³.

W 1932 r., mimo odłączenia wsi Żerdź, ludność parafii św. Marii Magdaleny wzrosła do 2461 osób, a należały do niej: Wrzeszczów, Glinice, Dęba, Wola Grabowska, Mokrzec, Mścichów, Wygnanów, Wola Wrzeszczowska, Pusta Staruszka, Maksymilianów i Witoldów⁹⁴. Po wspomnianym ks. Rożku proboszczem parafii został w 1922 r. ks. Walenty Lipiec – kapłan o bogatym życiorysie, będący wcześniej m.in. proboszczem parafii Gródek. Po jego śmierci mającej miejsce we Wrzeszczowie w 1928 r. kolejnym proboszczem został ks. Karol Sarnecki.

Przez cały okres międzywojenny parafia pw. św. Wawrzyńca we Wrzosie obejmowała 22 osady: Wrzos, Kolonię Wrzos, Jagodne, Stary Młyn, Domaniów z tamtejszą kolonią, Nowy Młyn, Wólkę Domaniowską, Duży Las, Posadę, Potkannę – wieś i kolonię, Ostrołękę z kolonią, Dąbrowę, Jamki, Wirówek, Wir Stary, kolonię Stary Wir, kolonię Nowy Wir, Marysin, Goszczewice, Wygnanów i wieś Jabłonnię z kolonią. Na zakreślonym terytorium znajdował się tylko jeden dwór ziemiański (w Goszczewicach), była to zatem parafia wiejska w ścisłym tego słowa znaczeniu. W 1934 r. mieszkało tu 3887 osób, a w 1939 r. liczbę parafian szacowano już na 4319 osób (854 rodziny). Mimo tak znaczącej liczby wiernych tutejsi proboszczowie bardzo rzadko i na bardzo krótko mogli liczyć na wsparcie wikarych. Grunty parafii,

⁹¹ ADS, Akta parafii Wrzeszczów, s. 245–247, 300.

⁹² Ap. Wrzeszczów, Inwentarz kościoła parafialnego we Wrzeszczowie, s. 32.

⁹³ ADS, Akta parafii Wrzeszczów, s. 221, 241–242.

⁹⁴ ADS, Akta parafii Wrzeszczów, s. 293.

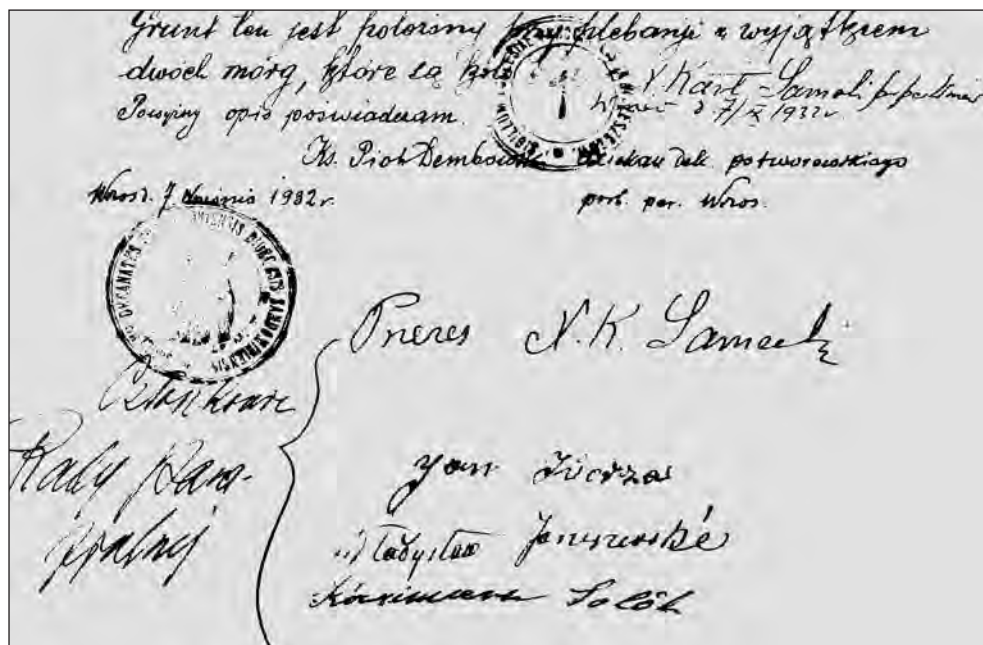
8. Podpisy proboszcza parafii Wrzos i członków Rady Parafialnej na dokumencie z 1932 r., ADS

wraz z placem kościoła, cmentarzem, stawem, obejmowały 5,7 ha ziemi, w tym 3 ha gruntów ornych⁹⁵.

Centrum życia duchowego, czyli kościół parafialny we Wrzosie, zostało zniszczone przez wojska austriackie wiosną 1915 r. wraz z plebanią i innymi budynkami. Stary Wir, Kolonia Nowy Wir, Wirówek, Ostrołęka i Dąbrowa zostały przez żołnierzy austro-węgierskich rozebrane na budowę okopów. Ludzie mieszkali w szałasach przystawionych do sterczących kominów, inni mieszkali w ocalałej drewnianej dzwonnicy. Proboszcz zamieszkał u doktora Stępkowskiego w Przytyku wraz z tamtejszym proboszczem, bo plebania przytycka uległa spaleni. Potem zamieszkał w zakrystii, gdzie też urządzono kuchnię. Jeszcze w okresie wojny choroby zakaźne doprowadziły do śmierci kilkudziesięciu parafian.

Kompleksową odbudowę świątyni pod kierunkiem radomskiego architekta Alfonsa Pinno rozpoczęto dopiero w 1917 r. Ze względu na brak funduszy i kontrowersje dotyczące projektu wieży ciągnęły się one przez kilka lat. Zdecydowano się ostatecznie na zachowanie dawnego kształtu świątyni, a zasadnicze prace zakończono w roku 1923, gdy na wieży kościoła zawieszono dwa dzwony. Zakończenie prac przy odbudowie wrzoskiej świątyni stało się okazją do pierwszej, po 40-letniej przerwie, wizytacji biskupiej parafii, dokonanej przez sufragana sandomierskiego ks. Pawła Kubickiego. Rozpoczęła się ona 20 września 1923 r. od powitania hierarchy przy granicy wsi Jamki na drodze ze Skrzyńska przez 30-konną banderę parafian. Ci ostatni zbudowali również 3 bramy powitalne, ustawione poza Jamkami w Wirówku i Wrzosie, a przy każdej z nich wygłaszano przemowy. Przy ostatniej z nich zgromadził

⁹⁵ Tamże, s. 262–271.

9. Podpisy proboszcza parafii Wrzos i członków Rady Parafialnej na dokumencie z 1932 r., ADS

się tłum szacowany na 2000 osób, a biskupa witali mowami Walenty Gospodarczyk z Wirówka, Bronisława Kawińska z Jabłonny i Piotr Wątorski z Wrzosu.

Tyle samo wiernych zgromadziło się następnego dnia, by być świadkami konsekracji kościoła św. Wawrzyńca i jego 3 ołtarzy, dokonanej przez biskupa w asyście kilkudziesięciu kapłanów. Rocznicę owego wydarzenia oraz uroczysty odpust wyznaczono wówczas na trzecią niedzielę po Zielonych Świątkach. Tego samego dnia biskup poświęcił kilka naczyń liturgicznych dla okolicznych kościołów. Ze szczególnym wzruszeniem biskup sandomierski poświęcił krzyż ufundowany przez miejscowe Stowarzyszenie Młodzieży Katolickiej na mogile powstańców styczniowych, znajdującej się na wrzoskim cmentarzu. Mogiłę ową usypali zresztą młodzi parafianie, przywożąc na nią spory głąz z miejsca bitwy stoczonej w 1863 r. pod Wirem. Po ceremonii biskup odwiedził siedzibę stowarzyszenia, mieszczącą się obok kościoła w domu Kasy Pożyczkowej. Jego wizytę zakończyło poświęcenie dwóch sztandarów kościelnych w dniu 22 września. W czasie uroczystości rozdano w sumie 7000 komunii, a ks. biskup udzielił sakramentu bierzmowania 651 osobom. Warto przy okazji dodać, że biskup Kubicki odwiedził Wrzos po raz drugi, przy okazji misji zorganizowanych tu w 1931 r.⁹⁶

Po wojnie odbudowano również zniszczoną plebanię. Niestety, w 1924 r. z niewyjaśnionych przyczyn wybuchł pożar, który strawił w zupełności drewnianą plebanię, organistówkę i wszystkie inne budynki probostwa, toteż prace trzeba było

⁹⁶ ADS, Akta parafii Wrzos, sygn. PR 396, s. 202–208.

wykonać od nowa. Proboszcz Piotr Dembowski starał się również o wyposażenie dla kościoła. Co prawda przez długie lata nie było funduszy na zakup organów, które zastępowała fisharmonia, ale duszpasterz odnowił w 1924 r. działalność parafialnej spółdzielni, uzyskał również wsparcie kółek rolniczych we Wrzosie, Domanowie i Wygnanowie. W następnych latach proboszcz podjął starania o zbudowanie domu parafialnego, poparł założenie Stowarzyszenia Matek Chrześcijańskich i współpracował ze Związkiem Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej.

W samym kościele za probostwa ks. Dembowskiego dostawiono jeszcze 2 ołtarze, tak że w sumie było ich 5 (Ołtarz Wielki wykonała firma Krzywicki i Morawski z Radomia). W 1932 r. dzięki składkom parafian zakupiono za 13 000 zł w Warszawie organy, a zanim zostały zainstalowane w kościele, prezentowano je podczas kongresu eucharystycznego w Radomiu. W tym samym roku wykonano w świątyni żelbetonowy chór, którego koszt zamknął się w kwocie ówczesnych 3000 zł. Wcześniej, bo w 1926 r. przykościelny cmentarz opasano murem z łupanego kamienia polnego⁹⁷.

Najliczniejszym bractwem okresu międzywojennego były w parafii św. Wawrzyńca kółka różańcowe skupiające w latach 30. XX w. 690 członków. Działo tu wspomniane już Stowarzyszenie Kobiet Katolickich (26 członkiń), Trzeci Zakon św. Franciszka, czyli tercjarze (87 osób), Krucjata Eucharystyczna (30 członków), oraz stowarzyszenia młodzieży męskiej i żeńskiej (łącznie 85 osób), wchodzące w skład Akcji Katolickiej⁹⁸.

Przez niemalże cały okres międzywojenny (do 1938 r.) proboszczem parafii wrzoskiej był ks. Piotr Dembowski – kapłan lubiany i cieszący się powszechnym szacunkiem⁹⁹. Jego następcą został ks. Leonard Chojnacki, pracujący wcześniej jako wikariusz w Zawichoście.

W odmiennych, znacznie spokojniejszych realiach funkcjonowało życie religijne ludności żydowskiej. Zgodnie z obowiązującymi w kraju przepisami każda osoba wyznająca judaizm musiała należeć do określonej żydowskiej gminy wyznaniowej (zazwyczaj w miejscu zamieszkania, choć nie było co do tego przymusu). Każdy pełnoletni mężczyzna – kawaler lub też „głowa rodziny”, uiszczał na jej rzecz coroczną składkę, naliczaną od wielkości jego dochodów. Pieniędzmi tymi dysponował zarząd gminy, wyłaniany na kilkuletnią kadencję drogą wyborów. Dbał on o stan instytucji życia religijnego (synagoga, cmentarz, łaźnia rytualna, szkoła religijna), a także zatrudniał duchownego (rabina) i ewentualnie inne osoby, np. rzeźnika rytualnego czy też kantora (śpiewaka) synagogi. Sytuacja ta sprawiała, że wyborami do gminy wyznaniowej zainteresowani byli wszyscy Żydzi, a stawały się one często okresem starc między kandydatami różnych partii politycznych i grup środowiskowych.

⁹⁷ Tamże, s. 249–261.

⁹⁸ Ap. Wrzos, Kronika parafii Wrzos, s. 7.

⁹⁹ Po przeniesieniu z Wrzosu ks. Piotr Dembowski był proboszczem parafii Wierzbica (1938–1941) i Kunice (1941–1964). Po przejściu na emeryturę rezydował m.in. w Ćmielowie. Zmarł w 1969 r., spoczywa na cmentarzu parafialnym we Wrzosie. Ks. B. Stanaszek, Ks. Ryszard Nowakowski, dz. cyt., t. 1, s. 163.

W okresie międzywojennym Żydowska Gmina Wyznaniowa w Przytyku obejmowała mieszkańców miasteczka i okolicznych wsi, a także niewielką społeczność wyznawców judaizmu z Wyśmierzyc. Należały do niej również pojedyncze osoby m.in. z Kłwowa, Mogielnicy, a nawet Warszawy (zob. Aneks). Choć liczbą płatników była teoretycznie wysoka, naliczane im składki były skromne (zazwyczaj kilkuzłotowe), a wiele osób zwalniano z opłat ze względu na ubóstwo. W konsekwencji dochody gminy z tego źródła nie przekraczały zazwyczaj 10 000 zł rocznie. Głównym źródłem wpływów finansowych stawały się zatem opłaty za ubój rytualny (wykonywany według zasad religijnych) bydła i ptactwa, dające niekiedy nawet 15 000 zł. W kilkusetzłotowe sumy bilansowały się też opłaty pogrzebowe. Jak już wspomniano, środki te rozdysponowywał zarząd gminy. Jak informują dokumenty, był on zdominowany przez ortodoksów związanych z partią Agudas Israel. O pozbawienie ich tego prymatu walczyli wprawdzie sympatycy socjalistycznego Bundu i syjoniści, ale starania te nie przynosiły większego efektu. Władze państwowe oceniały, że władze gminne pracują w spokojnej atmosferze, a ich członkowie są ustosunkowani pozytywnie do Państwa Polskiego. W 1931 r. w zarządzie gminy zasiadali m.in. Moszek Frydman (przewodniczący), Chaim Kaczka, Abram Kohn, Nuta Lindenbaum, Izrael Ryba, Szaja Tober i Josek Zycholc.

Największe wydatki gminy, wynoszące w 1931 r. 6300, rocznie obejmowały pensję rabina. Od 1915 r. stanowisko to zajmował Izrael Szapiro. Cieszył się on powszechnym szacunkiem i znany był m.in. ze starannego prowadzenia ksiąg urodzeń, małżeństw i zgonów. Jego kompetencje potwierdziły zresztą zdany egzamin ze znajomości języka polskiego, odbyty przed urzędnikami administracji wojewódzkiej z Kielc. W latach trzydziestych XX w. – zapewne ze względu na zaawansowany wiek Szapiry i jego liczne obowiązki – w Przytyku zatrudniano też podrabina, którym był Izrael Cymbalista. Wysokie wynagrodzenie (4300 zł rocznie) otrzymywał też rzezak rytualny. Do 1931 r. stanowisko to zajmował Jankiel Cukier. Gdy we wspomnianym roku zmarł, gmina ogłosiła konkurs, a do walki o intratną posadę przystąpiło kilku kandydatów. Spór dotyczących ich kompetencji i praw do schedy po Cukierze był tak poważny, że zakończył się wyrokiem sądu rabinackiego, tworzonego przez rabinów z Szydłowca, Radomia i Kielc. Po ogłoszeniu ich decyzji rzezakiem został pochodzący z Baranowa Symcha Lipszyc. Należy dodać, że gmina zatrudniała także sekretarza, prowadzącego korespondencję urzędową i księgowość, który otrzymywał roczną pensję w wysokości 1200 zł. Kolejnymi pracownikami byli dozorca (posługacz) synagogi i grabarz¹⁰⁰.

10. Pieczęć żydowskiej gminy wyznaniowej w Przytyku, domena publiczna

¹⁰⁰ APK, UWK I, sygn. 1657, passim; sygn. 1724, passim.

Najważniejszym obiektem życia religijnego Żydów była synagoga, której utrzymanie w dobrym stanie technicznym było jednym z kluczowych zadań gminy wyznaniowej. Warto przypomnieć, że judaizm dopuszczał odbywanie zbiorowych modłów także poza synagogą, co przyczyniło się do popularności prywatnych domów modlitwy. Skupiali się w nich chętnie chasydzi – Żydzi wierzący, że osoby o szczególnym wysokim poziomie pobożności, wiedzy, pokory i sprawiedliwości mogą dostąpić bezpośredniego kontaktu z Bogiem, dokonując uzdrowień i innych czynów o cudownym charakterze. W Przytyku działali zwolennicy tych charyzmatycznych przywódców religijnych (cadyków), rezydujących m.in. w Górze Kalwarii, Kozienicach i Warce.

W sąsiedztwie synagogi znajdowała się łaźnia rytualna (mykwa), służąca przede wszystkim do kąpieli rozpoczynającej dzień świąteczny (szabas), zapoczątkowywany symbolicznym obmyciem z grzechów. Jak wspominał Szalom Honig: „Sobota w Przytyku zaczynała się wtedy, kiedy Żyd brał świeżą bieliznę i szedł do mykwy, gdzie odbywała się rytualna kąpiel. Tam zrzucano z siebie cotygodniowe troski. Atmosfera mykwy miała w sobie coś szczególnego. Drewniane skopki z gorącą wodą, ukrop, smaganie się sosnowymi miotełkami, dawały nastrój czystości i święta”. Obok wzniesiono bet-ha-midrasz, czyli salę, w której mężczyźni zbierali się, by czytać i analizować Biblię. Niedaleko synagogi ulokowano też cheder, czyli szkołę religijną dla chłopców, w której uczono ich zasad judaizmu i historii narodu żydowskiego. Wielką estymą cieszył się też cmentarz, na którym spoczywało nie tylko wielu Żydów z Przytyka, ale także z Radomia i Wyśmierzyc. Ze względu na przepisy sanitarne budził on stałe zainteresowanie władz państwowych, które dbały o to, by nekropolia była starannie ogrodzona (otaczający cmentarz mur był przeszkodą dla bezpańskich psów i dzikich zwierząt, mogących rozkopywać groby)¹⁰¹.

Przy gminie wyznaniowej afiliowane były dwa stowarzyszenia charytatywne. Pierwszym z nich było „Gemilus Chased” („Pomoc Lekarska”), której członkowie gromadzili środki na honoraria dla lekarzy i felczerów, udzielających pomocy ubogim Żydom. Stowarzyszenie drugie to „Bikur Cholim” („Odwiedzanie Chorych”), zajmujące się udzielaniem pomocy materialnej (zwłaszcza żywnościowej) i psychologicznej osobom przewlekle leczonym w rodzinnych domach¹⁰².

¹⁰¹ R. Renz, dz. cyt., s. 171 i nast.

¹⁰² Tamże.

1. Dwór we Wrzeszczowie, zniszczony podczas I wojny światowej, fot. z 1917 r. (Österreichische Staatsarchiv)

2. Zameczek – dwór, fot. przed 1939 r. (NAC)

3. Dwór w Podgajku, lata 30. XX w. (NAC)

4. Oblas – dwór, fot. Krystyna Grodzińska, lata 30. XX w. (fot. ze zbiorów Marii Lipińskiej)

5. Rada pedagogiczna i uczniowie szkoły powszechnej w Przytyku, ok. roku 1925 (Zbiory rodziny Liźniewiczów)

6. Wizytacja biskupa Włodzimierza Jasińskiego w Przytyku w 1931 r. (Zbiory rodziny Liźniewiczów)

7. Florentyna Barańska i Julia Burzyńska, aktorki teatru amatorskiego w Przytyku, 1925 r. (Zbiory Marii Bocheńskiej)

8. Podgajek – spichlerz dworski (fot. z okresu po 2 wojnie światowej)

9. Stary kościół z Przytyku, 1932 r. (NAC)

10. Obraz Jana Henryka Rosenthala w prezbiterium nowego kościoła przytyckiego, przedstawiający Znalezienie Krzyża Świętego (NAC)

11. Macewy na cmentarzu żydowskim w Przytyku (AUMP)

12. Przemarsz 1 Pułku Strzelców Konnych przez Przytyk podczas manewrów w sierpniu 1933 r. (NAC)

13. Rynek w Przytyku, 1936 r. (NAC)

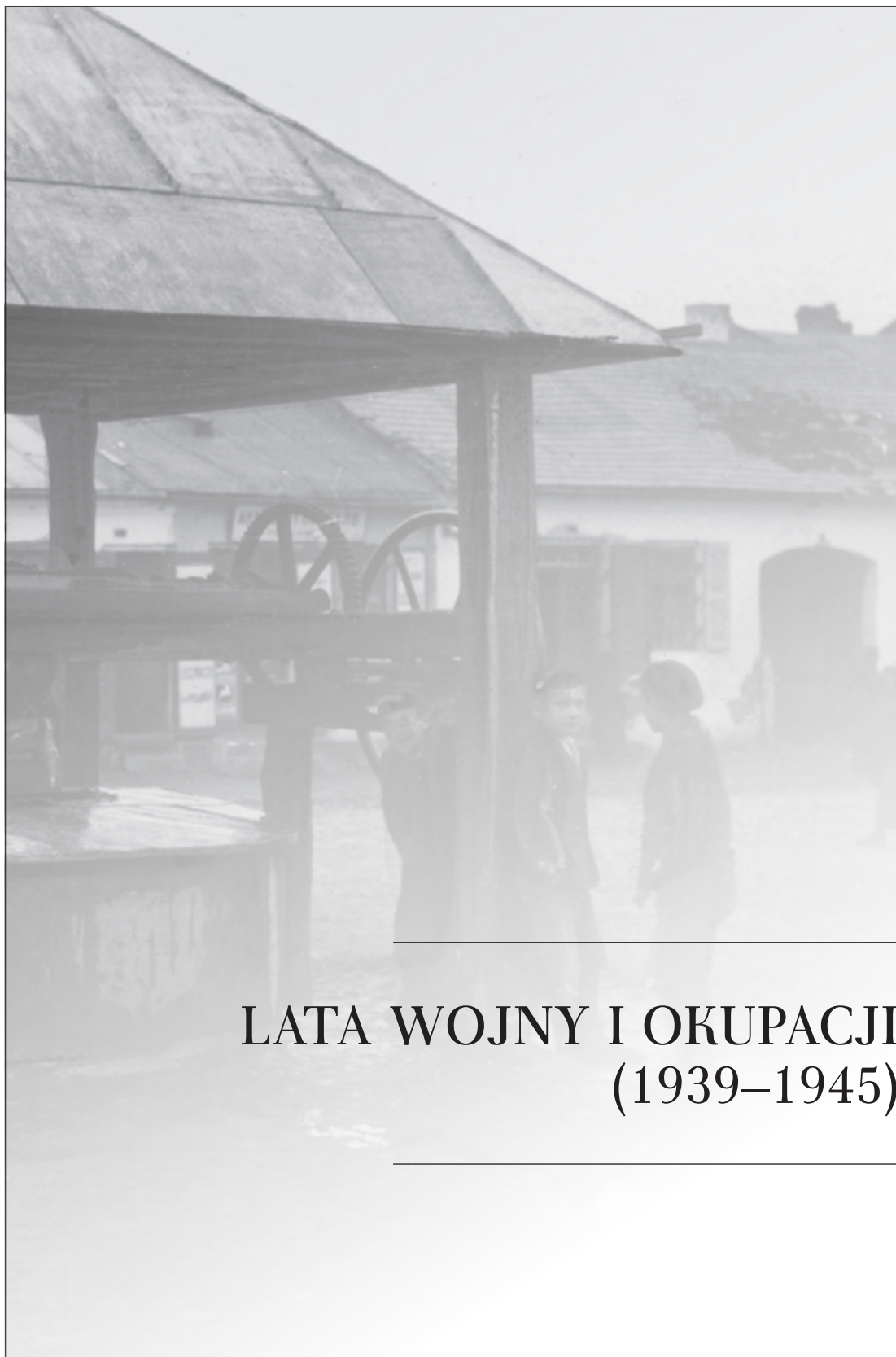
14. Dom w Przytyku, z którego padły strzały podczas zajęć w 1936 r. (NAC)

15. Zdewastowany podczas zająć w 1936 r. dom młynarza (NAC)

16. Proboszcz Piotr Dembiński przed plebanią we Wrzosie, lata 30. XX w. (Ap. Wrzos)

**LATA WOJNY I OKUPACJI
(1939–1945)**

Wojna obronna 1939 r.

Wiosna i lato 1939 r. upłynęły w całej Polsce pod znakiem spokojnych, ale powszechnie zauważalnych przygotowań do ewentualnej wojny z Niemcami. Nastroje mieszkańców były bardzo optymistyczne. Wierzono powszechnie, że Hitler nie odważy się zaatakować naszego kraju, a jeśli nawet dojdzie do wojny, zakończy się ona szybkim pokonaniem agresora przez polską armię i jej sojuszników – Francję i Wielką Brytanię. Chętnie współpracowano z władzami powiatowymi, prowadzącymi rejestrację koni i wozów, które mogłyby być wykorzystane na potrzeby wojska.

24 sierpnia 1939 r. w całym kraju przeprowadzono tzw. kartkową mobilizację rezerwistów. Polegała ona na dostarczeniu wybranym osobom pisemnych wezwań, nakazujących jak najszybsze stawienie się w macierzystych jednostkach. Jak wspominał Stanisław Kawiński z Domaniowa, tylko w parafii Wrzos wezwania takie otrzymało ok. 150 mężczyzn¹⁰³. Dla znacznej części z nich jednostką macierzystą był 72. Pułk piechoty im. Dionizego Czachowskiego stacjonujący w Radomiu. Opuścił on wkrótce to miasto transportem kolejowym, zajmując – jako jednostka wchodząca w skład Armii „Łódź” – pozycje bojowe w okolicach Wielunia, przy granicy z Niemcami. W kilka dni później, 30 sierpnia 1939 r., Prezydent RP ogłosił mobilizację powszechną, obejmującą wszystkich mężczyzn, którzy odbyli wcześniej służbę wojskową.

Rankiem 1 września 1939 r. mieszkańcy gminy dowiedzieli się o niemieckiej agresji na Polskę. Wiedza ta pochodziła z komunikatów radiowych, a także od osób przyjeżdżających z Radomia, gdzie miało już miejsce pierwsze bombardowanie. Panował powszechny optymizm i wiara w zwycięstwo. Nastroje zaczęły jednak ulegać zmianie trzeciego i czwartego dnia wojny, gdy przez Przytyk zaczęli przejeżdżać coraz liczniejsi uciekinierzy z zachodnich obszarów kraju. Opowiadali oni o porażkach polskich oddziałów, szybkim posuwaniu się Niemców w głąb Polski i zbrodniach dokonywanych przez nich na ludności cywilnej. Opowieści te, a zwłaszcza plotka o masowym chwytniu mężczyzn i wywożeniu ich do Niemiec, wywołały przerażenie. Jak napisał po wojnie wójt gminy Paciorek: „W pierwszych dniach ludność miała wolę gotowości do walki z wrogiem, a w następnych dniach przez zbliżanie się nieprzyjaciela była ogarnięta panicznym strachem”¹⁰⁴.

Panika osiągnęła apogeum 6 września 1939 r., gdy w radio wystąpił Szefer Propagandy w Sztapie Wodza Naczelnego płk Karol Umiasztowski, który wezwał wszystkich mężczyzn z centralnej Polski zdolnych do noszenia broni, by udali się na

¹⁰³ S. Kawiński, *Ocalić od zapomnienia*, ZP, 2000, nr 5, s. 4.

¹⁰⁴ APK, UWK II, sygn. 2181, s. 100.

prawy brzeg Wisły. Dla słuchaczy stało się oczywiste, że pierwszy etap walk zakończył się porażką i polskie dowództwo podejmie próbę zatrzymania nieprzyjaciela na korycie wspomnianej rzeki. Jak wynika z dokumentów, ku mostom prowadzącym na Lubelszczyznę z Przytyka wyruszyli pracownicy urzędu gminy (prawdopodobnie zabierając ze sobą część akt) i wszyscy funkcjonariusze miejscowego posterunku Policji Państwowej. Wraz z nimi na wschód podążyła duża grupa polskiej młodzieży, pragnącej wziąć udział w obronie kraju. Niektórzy z tych uciekinierów znaleźli się na Kresach Wschodnich, które po 17 września 1939 r. zostały zajęte przez armię sowiecką.

Pierwsze niemieckie oddziały wojskowe przejechały przez Przytyk 8 września 1939 r., kierując się do niebronionego Radomia. Ponieważ w gminie nie stoczono żadnych walk, mieszkańcy nie ponieśli strat materialnych. Ważniejsze były jednak straty ludzkie, których bilans pozostaje po dziś dzień nieznanym. Wiadomo jednak, że mieszkaniec Wrzosu Jan Wątorski – żołnierz 72. Pułku piechoty – poległ w obronie Pabianic, a jego sąsiad z Podgajka Roman Sumiński – prawdopodobnie służący w tej samej jednostce – zaginął bez wieści. Z kolei żołnierz Stanisław Wójcik ze Studzienic poległ z rąk czerwonarmistów 17 września koło miejscowości Wielki Las na granicy polsko-sowieckiej. W ręce Rosjan wpadło też dwóch policjantów służących na posterunku w Przytyku – Józef Brodaczewski i Marcin Danilczuk. Wraz z innymi funkcjonariuszami zostali oni osadzeni w obozie specjalnym w Ostaszku, a wiosną 1940 r. zamordowani w Twerze w ramach Zbrodni Katyńskiej¹⁰⁵.

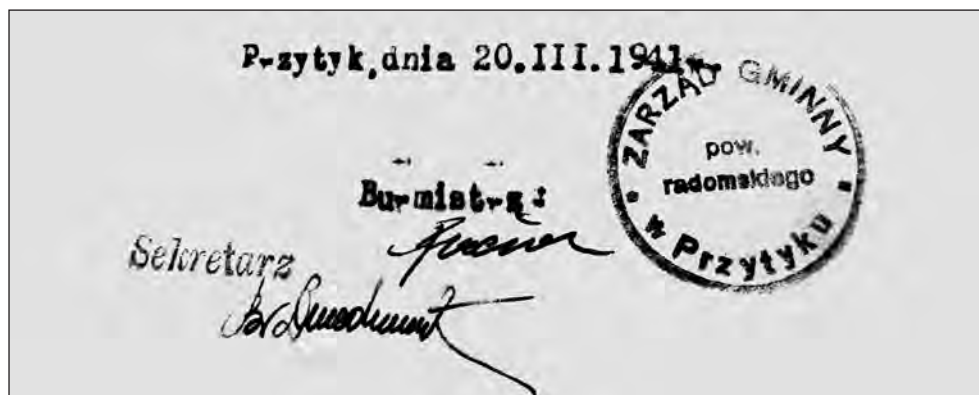
Przynależność i ranga administracyjna

Do zakończeniu działań wojennych ta część ziem polskich, która znalazła się pod okupacją Niemiec, została podzielona na dwie części. Tak zwane Kresy Zachodnie (Pomorze, Wielkopolska, Śląsk) zostały włączone w granice Rzeszy, natomiast na pozostałym obszarze utworzono Generalne Gubernatorstwo, mające być miejscem zamieszkania dla ludności polskiej i żydowskiej. Dzieliło się ono na 4 duże dystrykty (jednostki administracyjne odpowiadające województwom), a te z kolei na powiaty. W granicach każdego powiatu znajdowały się gminy, mające kształt identyczny z podziałem administracyjnym istniejącym w okresie międzywojennym. W konsekwencji gm. Przytyk znajdowała się teraz nadal w powiecie radomskim, wchodzącym w skład dystryktu radomskiego GG¹⁰⁶.

Okupanci zdecydowali o dalszym funkcjonowaniu szczątkowych pozostałości międzywojennego samorządu. Równocześnie z likwidacją rad gminnych utrzymano działalność ich dawnych organów wykonawczych, czyli zarządów na czele z wójtami.

¹⁰⁵ Zbiory Sebastiana Piątkowskiego (dalej: ZSP), Kwerendy dotyczące strat osobowych powiatu radomskiego w czasie II wojny światowej;

¹⁰⁶ S. Piątkowski, *Lata wojny i okupacji (1939–1945)*, w: *Powiat radomski od Średniowiecza do współczesności*, red. S. Piątkowski, Radom 2009, s. 159–160.

11. Pieczęć Zarządu Gminy Przytyk z okresu okupacji, zwraca uwagę określenie wójta mianem burmistrza, APR

Stały się one teraz organami podległymi bezpośrednio staroście, koncentrując swe prace na sprawach ewidencji ludności, utrzymywaniu w należytym stanie dróg i mostów, a przede wszystkim na rozdziale i egzekwowaniu kontyngentów żywnościowych. Na stanowisku wójta pozostawiono Stanisława Gajosa.

Ludność

Wiosną 1940 r. niemieckie władze dystryktu radomskiego przeprowadziły szczegółowy spis miejscowości na tym terenie, gromadząc też dane dotyczące ich mieszkańców. Wykazał on, że gm. Przytyk tworzyło 75 jednostek osadniczych (wsi, kolonii, majątków ziemskich itp.), z których pewna część istniała tylko „na papierze” i nie była zasiedlona. Było to następstwo prowadzonych w okresie międzywojennym parcelacji i scaleń. W gminie zamieszkiwało wówczas 13 681 osób. Jej centrum pozostawał nadal Przytyk wraz z pobliskim Podgajkiem. Pozostałe duże miejscowości były zamieszkiwane przez ok. 300–400 mężczyzn, kobiet i dzieci, a najmniejsze przez zaledwie kilkadziesiąt osób.

Jednostki osadnicze gminy Przytyk i ich mieszkańcy w 1940 r.

Miejscowość	Charakter	Liczba mieszkańców	Powierzchnia w ha
Borki	Kolonia	33	183,04
Cegielnisko	Kolonia	–	2,80
Dąbrowa	Wieś	83	13,44
Dąbrowa	Kolonia	275	311,93
Dęba	Wieś	362	368,11
Domaniów	Wieś	409	198,47
Domaniów	Kolonia	209	347,64

Miejscowość	Charakter	Liczba mieszkańców	Powierzchnia w ha
Duży Las	Kolonia	53	119,39
Feliksów	Kolonia	-	44,69
Glinice	Wieś	202	135,06
Glinice	Kolonia	94	225,63
Goszczewice	Wieś	440	319,46
Goszczewice	Majątek	49	153,97
Helenów	Kolonia	-	27,50
Jabłonna	Wieś	204	125,41
Jabłonna	Kolonia	109	200,98
Jadwinów	Kolonia	9	87,86
Jagodno	Kolonia	44	62,70
Kamieńki Kaszewskie	Kolonia	-	16,80
Kaszewska Wola	Wieś	298	179,51
Kaszewska Wola	Kolonia	116	253,59
Kaszów	Wieś	307	390,84
Kaszów	Kolonia	51	83,98
Kaszówek	Część wsi	40	-
Łępin	Kolonia	135	212,10
Marysin	Kolonia	272	251,94
Marysin Kaszewski	Kolonia	-	49,83
Młódnice	Wieś	170	95,70
Młódnice	Kolonia	209	163,90
Młódniczki	Kolonia	38	103,58
Nowe Łąki Sukowskie	Kolonia	-	42,55
Nowy Młyn	Osada młynarska	28	16,80
Ogrodowizna	Kolonia	112	4,48
Ostrołęka	Ostrołęka	153	101,73
Ostrołęka	Kolonia	280	219,89
Podgajek	Kolonia	568	276,95
Podgajek	Wieś	14	21,84
Potkanna	Wieś	303	349,81
Potkanna	Kolonia	132	236,90
Potkanna-Chronów	Kolonia	-	43,11
Potkanna-Posada	Kolonia	140	282,59
Podwalina	Kolonia	68	212,94
Przytyk	Część osady	27	8,92

Miejscowość	Charakter	Liczba mieszkańców	Powierzchnia w ha
Przytyk	Osada młynarska	12	23,51
Przytyk	Osada	2658	51,51
Pusta Staruszka	Kolonia	-	112,44
Sewerynów	Kolonia	65	167,96
Słowików	Wieś	193	125,13
Stary Młyn	Kolonia	25	33,59
Stefanówka	Kolonia	-	1,68
Studzienice	Wieś	234	143,03
Studzienice	Kolonia	200	272,65
Sukowska Wola	Wieś	386	288,06
Suków	Wieś	352	310,82
Tursk	Kolonia	266	227,31
Witoldów	Kolonia	56	73,35
Wólka Domaniowska	Wieś	181	126,42
Wrzeszczowska Wola	Wieś	244	176,36
Wrzeszczowska Wola	Kolonia	181	261,74
Wrzeszczowska Wola	Osiedle	-	3,36
Wrzeszczów	Wieś	438	188,79
Wrzeszczów	Kolonia	104	118,69
Wrzeszczów A	Kolonia	-	26,03
Wrzeszczów B	Kolonia	-	59,99
Wrzeszczów C	Kolonia	-	42,86
Wrzeszczów Poduchowny	Kolonia	-	40,31
Wrzos	Wieś	189	80,84
Wrzos	Kolonia	166	146,35
Wygnanów	Wieś	320	181,87
Wygnanów	Kolonia	176	209,13
Zachęta	Kolonia	799	66,82
Zameczek	Majątek	45	384,07
Żerdź	Kolonia	288	251,35
Żerdź	Wieś	22	11,20
Żukowiec	Kolonia	-	26,87
RAZEM	X	13 681	1 0782,45

Źródło: Ortsverzeichnis des Distrikt Radom. Stand vom 1. Juli 1940, Radom 1940, s. 107 I nast.

Chociaż zdecydowaną większość ludności gminy tworzyli przedwojenni mieszkańcy, na przełomie 1939 i 1940 r. pojawili się wysiedleńcy z ziem polskich wcielonych do Rzeszy. Byli to przede wszystkim Żydzi z Łodzi i jej okolic, szukający pomocy u krewnych mieszkających w Przytyku. Do gminy przybyła też licząca ok. 300 osób grupa Polaków z Pomorza i Wielkopolski. Znajdowali oni tymczasowe schronienie przede wszystkim w majątkach ziemskich, zazwyczaj po krótkim czasie przenosząc się w inne rejony gubernatorstwa.

Wiosną 1943 r. władze GG wydały drukiem oficjalny wykaz gromad w ramach poszczególnych gmin i powiatów, wraz z podaniem liczby ich mieszkańców. W wydawnictwie tym gm. Przytyk nie została w ogóle wymieniona, co jest dowodem, że niemieckie władze traktowały ją jako obszar „nieistniejący” – całkowicie wysiedlony i tym samym niezamieszkały¹⁰⁷. Chociaż – jak to zostanie omówione w kolejnym rozdziale – w okolicach Przytyka mieszkali nadal Polacy, z punktu widzenia okupacyjnych władz był to pobyt nielegalny.

Niemieckie działania eksterminacyjne

Polityka Niemców wobec ludności polskiej opierała się na brutalnym dławieniu wszelkiego oporu przeciwko władzy. Zastraszeniu okupowanej ludności służyło zbudowanie aparatu policyjnego, którego funkcjonariusze znani byli z bezwzględności. Ścigali oni nie tylko osoby zaangażowane w działalność konspiracyjną, posiadające broń, czy też kolportujące nielegalne wydawnictwa. Za sabotaż mogło być uznane nieterminowe oddanie dostaw kontyngentowych, lub niezadowolające Niemców wykonanie konkretnego zadania. Do obozu pracy przymusowej można było trafić na co najmniej 3 miesiące nawet za jazdę pociągiem bez biletu, a także nieuiszczenie mandatu lub innej kary administracyjnej. W sytuacji, gdy poszukiwana osoba ukrywała się, Niemcy represjonowali członków jej rodziny.

W przypadku obszarów wiejskich, w tym także gm. Przytyk, największymi prześladowcami ludności byli funkcjonariusze niemieckiej policji porządkowej (Ordnungspolizei), działającej pod nazwą żandarmerii. Przytyk i jego okolice były odwiedzane często przez żandarmów służących na posterunkach w Klwowie i Starej Błotnicy. Działali oni niezależnie, a przede wszystkim całkowicie bezkarnie, urządzając zasadzki na drogach, kontrolując dokumenty i bagaże zatrzymanych osób, a także przeprowadzając rewizje w domach i budynkach gospodarczych. Nierzadko dokonywali pojedynczych i zbiorowych egzekucji, maskując te czyny „zastrzeleniem w czasie próby ucieczki”. Aresztowane przez żandarmów osoby trafiały zazwyczaj do Radomia – do więzienia przy ul. Malczewskiego lub też do aresztu policji bezpieczeństwa przy ul. Kościuszki. Prowadzone przeciwko nim śledztwa bazowały na

¹⁰⁷ *Amtliches Gemeinde und Dorfverzeichniss für das Generalgouvernement auf Grund der Summarischen Bevölkerungsbestandsaufnahme am 1. März 1943, Kraków 1943, passim.*

brutalnych przesłuchaniach, a nierzadko wręcz na torturach. Po zamknięciu śledztwa Niemcy podejmowali decyzję o dalszych losach więźniów – często tracili oni życie w egzekucjach lub też byli skazywani na bezterminowe osadzenie w obozie koncentracyjnym.

Chociaż ze względu na wysiedlenie gm. Przytyk okupacyjne losy jej mieszkańców były w wielu aspektach specyficzne, także żyjący tutaj Polacy stali się ofiarami niemieckich zbrodni. 24 października 1939 r. Niemcy przeprowadzili (prawdopodobnie w Lesie Kosowskim) egzekucję ośmiu mężczyzn, oskarżonych o posiadanie broni. Wśród rozstrzelanych tego dnia znalazł się robotnik rolny z Przytyka Władysław Kwaczyński. W niespełna miesiąc później, a mianowicie 15 grudnia 1939 r., w takich samych okolicznościach życie stracili m.in. przytyccy robotnicy Mieczysław i Stanisław Dyjasowie (prawdopodobnie bracia). Być może zetknęli się oni w więzieniu z sekretarzem Zarządu Gminy w Przytyku Bernardem Mireckim (według niektórych zapisów: Milewskim). Ponieważ pochodził z Torunia, można przypuszczać, że objął wspomniane stanowisko już w okresie okupacji z uwagi na znajomość języka niemieckiego. Po wielomiesięcznym śledztwie w związku z oskarżeniem o „defraudację (nadużycie władzy)” został 15 lipca 1940 r. deportowany do obozu koncentracyjnego Sachsenhausen, gdzie prawdopodobnie zginął. Z kolei w styczniu 1941 r. do obozu koncentracyjnego Auschwitz wywieziono blacharza z Przytyka Szczepana Izydorzycy, który zmarł tam wiosną następnego roku¹⁰⁸.

Tragiczny dla mieszkańców gminy okazał się m.in. 1943 r. Już 11 lutego żandarmi i żołnierze przeprowadzili aresztowania w Kaszewskiej Woli, osadzając w więzieniu radomskim dużą grupę jej mieszkańców. Rankiem 4 marca Niemcy otoczyli Domaniów, zatrzymując wszystkich zastanych tam mężczyzn w liczbie ok. 150. Przeprowadzono ich na plac przy kościele we Wrzosie, gdzie odbyło się sprawdzanie dokumentów. W jego wyniku aresztowano 10 osób, przewiezionych następnie do Radomia. 17 marca 1943 r. odszedł stamtąd transport więźniarski do obozu koncentracyjnego Auschwitz, w którym znaleźli się m.in. mieszkańcy Kaszewskiej Woli: Jan Bębenek, Józef Bębenek i Franciszek Wójcik, mieszkańcy Domaniowa: Józef Binkowski, Stanisław Kawiński, Jan Kwiecień i Józef Puszka, a także mieszkaniec Posady Wawrzyniec Nowak. Po miesięcznym uwięzieniu w obozie oświęcimskim większość z nich wysłano do obozu Mauthausen, gdzie niemalże wszyscy zginęli (ocalał Stanisław Kawiński). Z kolei w październiku 1943 r. żandarmi z nieustalonego posterunku przybyli do Ostrołęki, zabijając tam trzech rolników: Wojciecha Midzio, Jana Midzio (prawdopodobnie jego syna) i Jana Kowalczyka. W tym samym miesiącu żandarmi z Klwowa przeprowadzili podobną akcję we wsi Posada, zabijając na miejscu Bolesława Wąsika i Jakuba Nowaka. Trzeci z zatrzymanych, Stanisław Nowak, podjął próbę ucieczki, w czasie której został ostrzelany i ciężko ranny. Chociaż udało mu się dotrzeć do Potworowa, zmarł tam w kilka godzin później.

¹⁰⁸ S. Piątkowski, *Radom w latach wojny i okupacji niemieckiej (1939–1945)*, Lublin – Warszawa 2018, s. 143 i nast.

Także w 1943 r. żołnierze zastrzelili podczas prac polowych dwoje młodych mieszkańców Woli Sukowskiej – Józefę Górkę i Wincentego Kowalika¹⁰⁹.

We wrześniu kolejnego roku Niemcy aresztowali rolnika z Młódnic Stanisława Siekańskiego, który zaginął bez wieści (prawdopodobnie został rozstrzelany). Kolejne tragiczne wydarzenia miały miejsce 1 października 1944 r. w Zameczku. Tamtejsze zabudowania folwarczne zostały otoczone przez żandarmów z posterunku w Klwowie, którzy oskarżyli robotników rolnych o przygotowywanie zamachu na życie Niemca – komisarza ze wspomnianego majątku. Aresztowano wówczas grupę młodych mężczyzn, z których czterech – Jana Kowalskiego, Stefana Wlazło, Józefa Frynasa i Tadeusza Frynasa – przewieziono natychmiast do komendy poligonu w Kacprowicach. W kilka godzin później mężczyźni zostali rozstrzelani w pobliskim lesie. Pozostali aresztowani: Marian Stankiewicz, Stanisław i Stanisława Bednarek, Teofil Dudek, Waław Reszko i Edward Snopczyński zostali wywiezieni w nieustalonym kierunku, a ich losy pozostają po dziś dzień nieznane¹¹⁰.

Dodajmy, że miejscem kaźni stał się też Stefanów (obecnie w gm. Przytyk, w okresie okupacji w gm. Zakrzew). 1 września 1943 r. Niemcy z nieznannej formacji rozstrzelali w pobliskim lesie sześciu tamtejszych rolników, aresztowanych z nieznanego powodu. W egzekucji tej zginęli Ludwik Mnich, Stanisław Rdzanek, Tadeusz Zamkowski, Tadeusz Skuza, Lucjan Czechowski i Jan Kozera. Niemalże wszyscy byli ludźmi młodymi, liczącymi po ok. 20 lat.

Przytoczone informacje to tylko wyjątek z listy strat osobowych mieszkańców gm. Przytyk. W 1946 r. szacowano, że w okresie wojny i okupacji śmierć poniosło ok. 150 żyjących tutaj osób, natomiast do obozów koncentracyjnych trafiło ok. 90¹¹¹. Niestety, personalia i okoliczności śmierci większości z nich pozostają po dziś dzień nieznane.

Wysiedlenie gminy – losy ludności polskiej

Wiosną 1940 r. niemieckie władze cywilne, policyjne i wojskowe rozpoczęły realizację działań, które miały wpłynąć na życie dziesiątków tysięcy mieszkańców przedwojennego powiatu radomskiego. U ich podstaw leżała decyzja o stworzeniu w sąsiedztwie Radomia gigantycznego poligonu wojskowego, noszącego oficjalną nazwę Heeresgutsbezirk Truppenübungsplatz Mitte Radom. Chociaż stanowił on jedną jednostkę organizacyjną, składał się z dwóch odrębnych rejonów. Pierwszy z nich, ze sztabem ulokowanym w miejscowości Kruszyna niedaleko Jedlińska, służył szkoleniu piechoty i artylerii naziemnej. Drugi, ze sztabem w Kacprowicach koło Wolanowa, był przede wszystkim miejscem ćwiczeń

¹⁰⁹ ZSP, Kwerendy., nlb.

¹¹⁰ Tamże.

¹¹¹ APK, UWK II, sygn. 2181, s. 100

niemieckiej artylerii przeciwlotniczej, korzystając ze współpracy żołnierzy Luftwaffe stacjonujących na lotniskach w Sadkowie i Piastowie¹¹².

Jak wiemy już dzisiaj, decyzja o utworzeniu poligonu wiązała się początkowo z planem wysiedlenia z jego terenu wszystkich cywilnych mieszkańców (zarówno Polaków, jak i Żydów) oraz konfiskatą znacznej części ich mienia. Spodziewano się, że liczni Polscy nie mający odtąd źródeł utrzymania zostaną skierowani na roboty przymusowe w Rzeszy, co wzmocni potencjał niemieckiej gospodarki. Informacje o granicach obszaru objętego wysiedleniem były utrzymywane w ścisłej tajemnicy, a cały proces realizowano etapami, by nie wywoływać masowej paniki. Latem 1940 r. wydane zostało pierwsze zarządzenie wysiedleńcze, podpisane przez starostę powiatowego. Mieszkańcom kilkudziesięciu wsi leżących na wschód od linii kolejowej Radom – Warszawa oraz na północ od rzeki Radomki nakazywano ich całkowite opuszczenie do końca września. Rodzinom, które dostosowały się do wezwania, zezwalano na zabranie mienia ruchomego oraz koni i bydła, wypłacając w pewnych przypadkach „zasiłki” w wysokości 100 zł na osobę. Zapowiadano również wypłacenie w przyszłości odszkodowań za utracone grunty, co oczywiście nie zostało zrealizowane. Akcja ta objęła wsie należące przede wszystkim do gmin Bobrowniki i Jedlińsk. W większości wypadków ich mieszkańcy – wiedzący o przeprowadzonej wiosną 1940 r. krwawej pacyfikacji wsi w powiatach koneckim i opoczyńskim – dobrowolnie opuścili swe gospodarstwa¹¹³.

Nikt nie spodziewał się, że akcja wysiedleńcza obejmie też gm. Przytyk. Unikatowym świadectwem mówiącym o jej początkach są zapisy proboszcza z Wrzosu ks. Leonarda Chojnackiego, który zanotował w kronice parafialnej: „Wielka wojna – zdawało się – nie odbijała się zbyt ujemnie na ludności tutejszej parafii. [...]. Mimo wszystko ciągle dawał się wyczuwać jakiś niepokój – lęk. Jakby zbierało się na wielką nadchodzącą burzę, choć nikt nie mógł nic konkretnego przewidzieć, prócz ogólnych niepewnych warunków wojennych. Aż gdzieś w połowie września i na początku października roku 1940 pojawili się urzędnicy niemieccy i polscy z nimi i zaczęli systematycznie w każdej wsi spisywać majątek ruchomy i zabudowania. Ludność tym bardziej zaczęła szeptać między sobą, że zanoszą się na coś bardzo złego. Wreszcie znaleźli się śmielsi i wprost zapytali owych mierniczych: »Na co to robicie?«. Padła odpowiedź: »Na wysiedlenie – wszyscy musicie stąd wyjść«. Nie dowierzano! Nawet byli śmiałowicie zdawaliby się, którzy twierdzili: »Jak to, kto mnie wyrzuci z mojego gospodarstwa?«. Metoda niemiecka pod tym względem była jeszcze nieznaną. Groźna wiadomość o wysiedleniu niestety coraz bardziej stawała się pewną, choć oficjalnego zarządzenia jeszcze nie było. Tu muszę zanotować jedną znaczącą uwagę. Żywo obserwowałem całą tę akcję ze strony władz

¹¹² S. Piątkowski, *Dystrykt radomski jako obszar realizacji niemieckiej polityki przesiedleń i wysiedleń w Generalnym Gubernatorstwie*, w: *Wysiedlenia jako narzędzie polityki ludnościowej w Europie XX wieku*, red. Jacek Wołoszyn, Lublin 2015, s. 115–134.

¹¹³ Tamże.

**Bescheinigung:
Poświadczenie.**

Der *Josef Liziniewicz* hat sein
Ten opuścił swoją
in *Przytyk* Haus-Nr. *182* belegenes
w Nr. domu zajętą
Grundstück für Reichszwecke im *Nähe*
posiadałość dla celów Państwowych w
geräumt.

Radom, den *4. 10. 1941.*
dnia

**Bescheinigung:
Poświadczenie.**

Selbstkultivator
Der *Josef Liziniewicz* hat sein
Roiinik opuścił swoją
in *Przytyk* belegenes Grundstück,
w położoną posiadłość
Haus Nr. *182* für Reichszwecke geräumt. Es wird
Nr. domu dla celów Państwowych. Požadane jest
ersucht, seinen jetzigen Aufenthaltsort der Reichs-
aby swoje obecne miejsce zamieszkania do Reichs-
umsiedlungsgesellschaft m. b. H., Zweigstelle in
umsiedlungsgesellschaft m. b. H., Zweigstelle
Radom, Moniuszki-Str. 22. mitzuteilen.
w Radomiu, ulica Moniuszki 22 zgłosił.

12. Powiadomienie Józefa Liziniewicza o wysiedleniu go z Przytyka do Radomia
– wystawione przez burmistrza, zbiory rodziny Liziniewiczów

niemieckich – widziałem ich stanowczość i nieugiętość w postępowaniu, a z drugiej strony znałem zdawało mi się polskiego chłopca i jego przywiązanie do własnego gniazda – gospodarstwa i ziemi. Zdawało mi się że chłop nie ustąpi ze swojej roli, że dojdzie nawet do rozlewu krwi. Pomyliłem się, gdyż – o dziwo – nim ukazało się rządowe ogłoszenie o wysiedleniu, chłopcy – moi parafianie, już zaczęli szukać miejsca w okolicach dalszych poza terenem przeznaczonym na wysiedlenie dla osiedlenia się. Podzielał na nich strach przed wrogiem i nieugięta niemiecka siła¹¹⁴.

Niemcy wyznaczili ostateczny termin opuszczenia gminy na 15 marca 1941 r., dzięki czemu rolnicy mogli wykonać wiosenne prace polowe, w tym przede wszystkim zasiewy. Chociaż niektórzy udali się do krewnych mieszkających nawet

¹¹⁴ Ap. Wrzos, Kronika parafii Wrzos, s. 16-17.

13. Rodzina Bocheńskich z Przytyka wysiedlona w 1941 r. do wsi Babilon koło Lipska nad Wisłą. W białej koszuli Henryk Bocheński, rozstrzelany przez Niemców w 1944 r. w publicznej egzekucji w Radomiu, Zbiory Marii Bocheńskiej

w odległych miejscach, większość starała się znaleźć schronienie zaraz przy granicy obszaru wysiedlenia, a więc w gm. Stara Błotnica, Zakrzew czy też Potworów. Wegetowali tam w bardzo trudnych, systematycznie pogarszających się warunkach. Wraz z nadejściem lata niektórzy podjęli próby powrotu choćby na kilka dni do swych opuszczonych gospodarstw, by zebrać zboże dojrzewające na polach. Zjawisko to, zauważalne także w innych wysiedlonych gminach, zwróciło uwagę niemieckich władz, starających się minimalizować koszty wyżywienia niemieckich żołnierzy, ćwiczących na poligonie. Zdecydowano zatem, że jego część posłuży jako zaplecze żywnościowe, co wymagało jednak licznej i taniej siły roboczej. Latem 1941 r. wysiedleńcom z części wsi pozwolono nieoficjalnie powrócić do domów, jednak pod ściśle określonymi warunkami. Mogli oni zatem uprawiać nadal swą ziemię, przekazując jednak 75% plonów Niemcom, a pozostawiając jedynie 25% na własny użytek. Rodzina mogła posiadać tylko jedną krowę, oddając część mleka na potrzeby okupantów, a także jedną sztukę trzody chlewnej, która także podlegała obowiązkowi kontyngentowemu (po oddaniu jej Niemcom właściciel otrzymywał pewną pulę mięsa). Skrajnie ograniczono liczbę koni. Miejscami, do których odstawiano kontyngenty, były majątki w Zameczku, Oblasie i Konarach, w których rezydowali komisarze rolni. Powiększono je o wiele prywatnych gruntów, których właściciele pracowali odtąd jako służba folwarczna¹¹⁵.

Warunki powyższe skazywały rolników na stały niedobór żywności. W czasie żniw ratowano się łuskaniem już na polach ziaren z kłosów, a w innych porach roku ukrywaniem części plonów. Było to bardzo ryzykowne, gdyż na poligonie

¹¹⁵ Tamże, nlb.

przebywali niemieccy żołnierze, obserwujący pracujących Polaków. Warto dodać, że rejon „militarne” i „gospodarcze” poligonów nie były klarownie rozdzielone, a Niemcy nie uprzedzali Polaków o ćwiczeniach artyleryjskich, w związku z czym łatwo było zostać zabitym lub odnieść poważne rany. Oprócz opustoszałego Przytyka artyleria ostrzeliwała często okolice Domaniowa, a także innych miejscowości.

Równocześnie trwała dewastacja ziemi uprawnej, gdyż Niemcy zalesiali grunty, a na licznych polach wysiewali trawę, zamierzając przekształcić je w pastwiska dla stad owiec, uważanych za najtańsze źródło mięsa.

Chociaż sytuacja ludności była bardzo zła, wraz z upływem czasu uległa ona systematycznemu pogorszeniu. Wiązało się to z działaniami Niemców, którzy w 1942 r. rozpoczęli rozbiórkę domów i zabudowań gospodarczych w wielu wsiach. W pierwszej kolejności działania te objęły m.in. Domaniów, Goszczewice i Potkannę. We Wrzosie rozebrano wszystkie obiekty parafialne za wyjątkiem kościoła (m.in. plebanię i organistówkę), dokonując też ogromnych zniszczeń w Przytyku i innych miejscowościach. Budynki w dobrym stanie technicznym były rozbierane, przewożone w częściach poza poligon i składane ponownie w nowych miejscach. Obiekty stare i spróchniałe przeznaczano na opał dla żołnierzy lub też sprzedawano za bezcen chętnym osobom. Mieszkańcy gminy, którzy przebywali na terenie poligonowym nieoficjalnie, nie byli w stanie interweniować u władz cywilnych, by powstrzymać ten proces. Nierzadko rolników zmuszano, by rozbierali zabudowę swych własnych gospodarstw. Zmusił on wiele rodzin do zamieszkania w prowizorycznych ziemiankach, szałasach i najróżniejszych „budach”, co pogłębiało jeszcze nędzę wysiedleńców¹¹⁶.

4 marca 1943 r. niemieckie wojska obrony przeciwlotniczej urządziły „wielką obławę” na terenach poligonu, w poszukiwaniu członków ruchu oporu. W jej efekcie wszystkich mężczyzn spędzono do Wrzosu, po czym wylegitymowano w obecności niemieckich zarządców majątków ziemskich. Na wniosek tych ostatnich aresztowano 9 mieszkańców Domaniowa i innych miejscowości¹¹⁷.

Nikt nie spodziewał się, że wkrótce na ludność gminy spadnie kolejny, tragiczny cios. Wieczorem i w nocy 8 marca 1944 r. mieszkańcy obserwowali na poligonie duży ruch – przemarsze oddziałów wojskowych oraz przejazdu samochodów i platform konnych. Towarzyszyło temu odpalenie rakietnic, dzięki którym dowódcy oddziałów dawali sobie znać o zajętych pozycjach. O świcie 9 marca okazało się, że znaczna część terenu gm. Przytyk i części gm. Potworów jest otoczona szczelnym kordonem wojskowym. Mieszkańców poszczególnych wsi zaczęto pędzić do Wrzosu, nie pozwalając pozostać na miejscu nikomu (tylko nieliczni rolnicy ukryli się w przygotowanych wcześniej kryjówkach). Tam przerażonym ludziom niemieccy oficerowie obwieścili, że wszyscy zostaną wywiezieni do Niemiec na roboty przymusowe. Pozwolono zabrać im ze sobą wyłącznie odzież i obuwie, pościel i drobne

¹¹⁶ Ap. Wrzos, Kronika parafii Wrzos, s. 31–32.

¹¹⁷ Tamże, s. 33.

przedmioty osobiste – cała reszta wszelkiego dobytku musiała pozostać na miejscu. Wkrótce pierwsze rodziny zaczęto umieszczać na platformach konnych, które pod strażą podążały do stacji kolejowej w Rożkach. Tam czekał już pociąg z wagonami towarowymi, do których wpędzano przerażonych ludzi, zamykając następnie i plombując drzwi.

Oddajmy po raz kolejny głos duchownemu z Wrzosu – tym razem wikaremu ks. Stefanowi Sułeckiemu. W kilka lat po zakończeniu wojny wspominał on ten tragiczny dzień następująco: „Przy przechodzeniu tych nieszczęśliwców koło kościoła rozgrywały się sceny, które rozrywały serce. Forma ludzkiego słowa w odmalowaniu tychże [jest] za słaba. Patrzyłem na to targany szlochem, ukradkiem kreśląc nad tą niedolą ludu kochanego krzyże rozgrzeszenia i kapłańskiej pociechy. Cisnęli się, by mnie pożegnać. Wywołało to wściekłość żołdackich wrzasków wraz z wycelowaniem luf karabinów w moim i ich kierunku. [...]. Wielu pędzonych, starych, schorowanych – z bolesnym wyrazem twarzy rezygnacyjnym, znaczącym ruchem ręki dawało wyraz swemu przekonaniu, iż tego nie przeżyją. Był to straszny tragizm pożegnania i gotowość śmierci, która istotnie dla wielu »skróciła swe dni«. Do dziś pamiętam ten wyraz [twarzy] paru mężczyzn z Adamem Prasałkiem z Potkanny na czele. Wszyscy błagalnie wyciągali ręce w stronę kościoła, wzywając zmiłowania Bożego. Kobiety i mężczyźni, którym udało się przedrzeć na cmentarz i do samego kościoła całowali jego mury, padali krzyżem, czepiali się konwulsyjnie szkarp. Zostawić musieli wszystko – dorobek pracy i wysiłków lat [...]”

Omawianego dnia wywozem do Niemiec objęto mieszkańców 32 miejscowości – w większości z gm. Przytyk. Jak stwierdzono po wojnie, na roboty deportowano 5400 mieszkańców gminy, ale w liczbie tej mieści się zapewne grupa osób wywiezionych wcześniej¹¹⁸. Z nieznanых przyczyn w domach pozwolono pozostać tylko mieszkańcom Wrzosu, Wygnanowa i Jabłonnej. Ich krajanie zostali przewiezieni transportem kolejowym do Częstochowy, będącej punktem granicznym między GG a Niemcami. Stamtąd po krótkim czasie przewieziono ich tymi samymi wagonami towarowymi do Schneidemühl, czyli obecnej Piły. Tam odbył się „targ niewolników” – przybywający do miasta rolnicy z okolicznych wsi i właściciele przedsiębiorstw wybierali dla siebie ludzi, najbardziej przydatnych dla pracy przymusowej. Nierzadko wiązało się to z rozdzielaniem rodzin i roztaczaniem wizji śmierci przed osobami starami i schorowanymi, a więc uznawanymi za „zbędne”. Chociaż duża część wysiedleńców pozostała w rejonie Wału Pomorskiego, niektórzy trafili w inne rejony Rzeszy, a nawet do krajów przez nią okupowanych.

¹¹⁸ APK, UWK II, sygn. 2181, s. 100.

Wysiedlenie gminy – losy ludności żydowskiej

Lata okupacji przyniosły niemalże całkowitą zagładę polskim Żydom. Przytyk i okolice dzieliły w tej sferze tragiczny los reszty okupowanego przez Niemców kraju. Analizując politykę nazistów wobec ludności żydowskiej, można wydzielić w jej realizacji kilka faz, począwszy od wprowadzenia w życie rozporządzeń dyskryminujących wyznawców judaizmu, pozbawiających ich majątku i praw publicznych, aż po fizyczną eksterminację. Pierwsze normatywy o charakterze antysemitycznym zostały wprowadzone w GG już jesienią 1939 r. W końcu października wszyscy Żydzi w wieku 14–60 lat zostali objęci przymusem pracy, a w następnym miesiącu każda osoba narodowości żydowskiej została zobowiązana do noszenia na wierzchnim okryciu opaski z tzw. gwiazdą Dawida; identycznym symbolem musiało oznaczyć wszystkie przedsiębiorstwa (sklepy, warsztaty rzemieślnicze itd.) będące własnością wyznawców judaizmu. Także w listopadzie 1939 r. Niemcy zablokowali wszystkie żydowskie konta, depozyty oraz schowki anonimowe w bankach i instytucjach kredytowych, nakazując Żydom przekazanie władzom wszelkich posiadanych kwot gotówkowych powyżej 2 tys. zł, nie tylko własnych, ale także np. oddanych na przechowanie przez inne osoby czy też organizacje i instytucje. W grudniu osoby narodowości żydowskiej zostały pozbawione prawa do zasiłku dla bezrobotnych, świadczeń emerytalnych, rent inwalidzkich, a w następnych miesiącach także prawa do ubezpieczeń społecznych. W styczniu 1940 r. ogłoszono natomiast rozporządzenie o obowiązku zgłoszenia odpowiednim władzom majątku należącego do Żydów, co stanowiło podstawę przejścia zakładów przemysłowych, sklepów, warsztatów rzemieślniczych, budynków mieszkalnych itd. pod zarząd powierniczy. W konsekwencji Żydzi stali się nacją napiętnowaną, pozbawioną materialnych podstaw utrzymania, wreszcie eksploatowaną ekonomicznie w morderczy sposób.

Jak wynika z dokumentów, w połowie 1940 r. w Przytyku mieszkało 2850 osób narodowości żydowskiej. Ponieważ Niemcy zlikwidowali gminy wyznaniowe, reprezentacją Żydów wobec okupantów stała się rada starszych, do której weszły osoby cieszące się największym zaufaniem społecznym. Niestety, w dokumentach brak jest informacji na temat jej składu i działalności. Wiadomo jedynie, że prowadziła ona rejestrację osób znajdujących się w skrajnie trudnej sytuacji materialnej, odnotowując we wspomnianym okresie ok. 300 mężczyzn, kobiet i dzieci wymagających wsparcia. Prawdopodobnie okresowo przekazywano im żywność. Ponieważ po wojnie stwierdzono, że Żydów przytyckich „bito” i nakładano na nich „kary”, można przypuszczać, że byli oni celem najróżniejszych szykan ze strony żandarmów z posterunków w Klwowie i Starej Błotnicy¹¹⁹.

Z pewnością nakaz Niemców o całkowitym wysiedleniu gm. Przytyk do 15 marca 1941 r. był wstrząsem także dla Żydów. Zapewne niektórzy z nich podjęli – podobnie

¹¹⁹ Tamże.

jak Polacy – próby znalezienia dla siebie nowych miejsc zamieszkania poza terenem przeznaczonym na poligon. Z Niemcami skontaktował się jednak przewodniczący Naczelnej Rady Starszych Ludności Żydowskiej Dystryktu Radomskiego Samuel Józef Diament, który poprosił o włączenie tego organu w organizację wysiedlenia. Prośba ta została spełniona i dzięki temu Żydów z Przytyka rozsielono planowo do innych miejscowości powiatu radomskiego i powiatu opoczyńskiego. Trafili oni do (w nawiasach podano liczbę rodzin, z których każda obejmowała 4–6, a nawet więcej osób): Przysuchy (108), Wyśmierzyc (40), Białobrzegów (53), Jedlińska (30), Wierzbicy (28), Wolanowa (26), a także innych miasteczek. Od tego momentu dzielili oni losy tamtejszych Żydów¹²⁰.

Wiosną 1941 r. we wszystkich wymienionych miejscowościach powstały getta – wydzielone dzielnice przeznaczone dla Żydów. Z miesiąca na miesiąc życie w nich stawało się coraz większym koszmarem, znaczonej powszechnym głodem, epidemiami chorób zakaźnych i terrorem ze strony niemieckich oprawców. W rok później do regionu radomskiego dotarły informacje o likwidacji gett na Lubelszczyźnie i wywózce ich mieszkańców do – jak to nazywali Niemcy – „obozów pracy na Wschodzie”. Latem 1942 r. akcja ta została przeniesiona na teren dystryktu radomskiego. Specjalne komando tworzone przez niemieckich policjantów i ukraińskich kolaborantów likwidowało kolejne dzielnice według tego samego scenariusza. Po zabiciu na miejscu osób chorych, niebędących w stanie maszerować w odpowiednim tempie, mieszkańców getta prowadzono na stację kolejową, gdzie czekał już pociąg z wagonami towarowymi. Wtłoczeni do nich przerażeni ludzie jechali wprawdzie na wschód, jednak nie do obozu pracy, ale do obozu zagłady Treblinka II. Tam niemalże natychmiast po przybyciu Żydzi byli mordowani w komorach gazowych spalinami z silników wymontowanych z czołgów. W ten sposób dopełniły się także losy przytyckich Żydów, rozproszonych po różnych miejscowościach. Jak pisano w 1946 r.: „Do Przytyka nie powrócił żaden Żyd”¹²¹. Zagłada tej społeczności była zatem całkowita.

Życie religijne

Ważnym aspektem okupacyjnych losów gm. Przytyk były próby utrzymania ciągłości życia religijnego ludności katolickiej. Zarządzone przez Niemców wysiedlenie oznaczało w praktyce konieczność porzucenia kościołów m.in. w Przytyku, Wrzeszczowie i Wrzosie. Ponieważ przypuszczano, że mogą one zostać całkowicie zniszczone, istniała potrzeba demontażu i przeniesienia w bezpieczne miejsce ich wyposażenia. W lutym 1941 r. miejscowi księża, działając w porozumieniu z biskupem diecezji sandomierskiej, rozpoczęli szukanie dla siebie nowych miejsc zamieszkania. Ustalono zatem, że mienie parafii przytyckiej zostanie

¹²⁰ Muzem Jacka Malczewskiego w Radomiu, Dokumenty Adama Rutkowskiego, bez sygn., nlb.

¹²¹ APK, UWK II, sygn. 2181, s. 100

Gr.Lw.Ub.Pl.Radom
Landwirtschaft
POTWOROW.

---O D P I S---

Potworow, dnia 16.I.1943.

Szanowny Księżu Dziekanie!

Uprzejmie donoszę, że w sprawie otwarcia kościoła we Wrzosie z p.Administratorem Zakrzowa Lembke rozmawiałem. Powyższy nie będzie robił Księdzu żadnych trudności, a msze święte jak i inne praktyki religijne mogą być tam odprawiane. Bliższe informacje udzielone będą Szanownemu Księdzu na miejscu.

Z poważaniem

/-/ Plodowski

Administrator.

14. Zgoda władz okupacyjnych na otwarcie kościoła we Wrzosie, ADS

przewiezione do Zakrzewa, a ks. proboszcz Władysław Dziubek znajdzie nowy dom – ze względu na zaawansowany wiek i stan zdrowia – w domu księży-emerytów w Sandomierzu (ostatecznie zamieszkał on na parafii w Kowali). Wyposażenie świątyni we Wrzeszczowie miało zostać przewiezione do Ruskiego Brodu, natomiast wyposażenie świątyni we Wrzosie – do Skrzynna. Zbieg okoliczności sprawił, że proboszcz z Wrzosu ks. Chojnacki zamieszkał jednak w niedalekim Potworowie, obejmując administrację tamtejszej parafii. We wszystkich przypadkach demontaż ołtarzy, dzwonów, ławek i innego wyposażenia, a także przewiezenie tych rzeczy w nowe miejsca były możliwe tylko dzięki ofiarności wiernych¹²².

Gdy latem 1941 r. Niemcy zezwolili na nieoficjalne zamieszkiwanie na obszarze wysiedlonym, ks. Chojnacki podjął próbę wznowienia opieki duszpasterskiej nad wiernymi z Wrzosu i Wrzeszczowa. Przyjeżdżał on co pewien czas do wybranych wsi, odprawiając msze św., spowiadając i udzielając sakramentów. Po pewnym czasie Niemcy zgodzili się, by wśród wiernych zamieszkał wikariusze. We Wrzeszczowie był to ks. Józef Rylski z Ruskiego Brodu, natomiast we Wrzosie ks. Stefan Sułecki z Potworowa. Ich praca była bardzo trudna i zarazem znacznie ograniczona, prowadząc się przede wszystkim do odwiedzania chorych. Większość pogrzebów odbywała się bez udziału kapłanów, gdyż rodziny zmarłych pragnęły, by spoczęli oni na cmentarzach parafialnych – zamkniętych przez okupantów. Potrzeba zachowania ścisłej tajemnicy sprawiała, że o pogrzebach takich nie informowano nawet księży¹²³.

W następstwie najróżniejszych zabiegów Niemcy wyrazili zgodę na ponowne otwarcie w styczniu 1943 r. kościoła we Wrzosie, do którego przywieziono ponownie

¹²² ADS, Akta diecezji sandomierskiej czasu wojny, t. 2, k. 42 i nast.

¹²³ Tamże.

podstawowe wyposażenie. Umożliwiło to prowadzenie przez pewien czas w miarę normalnej pracy duszpasterskiej, bazującej na duchowym wspieraniu wiernych i wpajaniu w nich wiary w nadejście lepszego jutra. Ks. Sułecki nie miał łatwego zadania, tym bardziej że już w marcu 1943 r. Niemcy zabronili mu zamieszkiwania na terenie Wrzosu. Przez jakiś czas dojeżdżał tu z Potworowa, a potem zdecydował się na „nielegalny” powrót. Na początku 1944 r. niemiecki komisarz Oblasu złagodził stanowisko wobec duszpasterzy działających na terenie gminy, ale stan ten trwał do 9 marca 1944 r., kiedy to odbyło się kolejne wysiedlenie większości wiosek położonych na jej obszarze¹²⁴.

Konspiracja wojskowa i cywilna

Wyjątkowa sytuacja panująca w gm. Przytyk po wysiedleniu jej mieszkańców sprawiała, że prowadzenie działalności konspiracyjnej na tym terenie było ogromnie trudne. Dopiero wiosną 1942 r. dowództwo Obwodu Radomskiego Armii Krajowej (AK) rozpoczęło działania na rzecz wprowadzenia wybranych mieszkańców gminy do walki z okupantem. Organizatorem przytyckiej placówki AK stał się por. Stefan Michalczewski ps. „Błysk”, który wprowadził do niej ok. 20 osób – przeszkolonych wojskowo młodych rolników, a w części weteranów walk września 1939 r. Placówka ta (nosząca nr 17) współtworzyła Podobwód AK Wolanów, dowodzony przez por. Edmunda Mickiewicza ps. „Zryw”. Choć zamierzano sformować na terenie gm. Przytyk konspiracyjny pluton liczący ok. 40–50 żołnierzy, prawdopodobnie nigdy do tego nie doszło.

Oprócz odbywanych okazjonalnie szkoleń z zakresu wojskowości najważniejszym zadaniem konspiratorów stało się gromadzenie broni i amunicji, mającej posłużyć do walki podczas planowanego ogólnokrajowego powstania. W maju 1943 r. por. „Błysk”, Józef Ślusarczyk ps. „Wierzbą” i Stefan Bień ps. „Dąb” zdecydowali się zorganizować zasadzkę na trzyosobowy niemiecki patrol, którego członkowie stacjonowali w majątku Konary. Na jej miejsce wybrano las przy drodze biegnącej z Nowego Młyna do Domaniowa. Całkowicie zaskoczeni niemieccy żołnierze dali się rozbroić bez walki, ale w obawie przed represjami wobec ludności cywilnej konspiratorzy musieli ich zlikwidować. Ciała Niemców pochowano w zamaskowanym miejscu nad Radomką, a zdobycz objęła 3 karabiny, pistolet i amunicję. W kilka miesięcy później, a mianowicie we wrześniu 1943 r. wspomniani konspiratorzy oraz działający wraz z nimi Józef Drabik ps. „Sosna” z Domaniowa i Józef Kozakiewicz ps. „Kawka” z Krzyszkowic spalili w Młódnicach maszynę omlotową, którą Niemcy zamierzali wykorzystać do przemiału zboża. Sukcesem zakończyła się też akcja ścinania słupów z przewodami telefonicznymi, przeprowadzona

¹²⁴ Ap. Wrzos, Kronika parafii Wrzos, s. 30–35.

wspólnie z konspiratorami z gm. Wieniawa. Wziął w niej udział m.in. Edward Wikaliński z Domaniowa¹²⁵.

W pamięci mieszkańców Wrzosu zapisała się akcja niezidentyfikowanej, zapewne lewicowej grupki partyzantów, którzy zjawili się w tej miejscowości w listopadzie 1943 r. Zmusili oni miejscowych gospodarzy do zniszczenia mostu na Wiązownicy, co miało utrudnić życie okupantom, a okazało się problemem dla rolników¹²⁶.

W 1944 r. w pobliżu przytyckiego kościoła doszło do nieudanej próby zamachu na niemieckiego komisarza, po której żołnierze niemieccy spędzili mężczyzn z Podgajka i Przytyka do miejscowości Zameczek. Po jakimś czasie odzyskali oni wolność, ale 4 zostało rozstrzelanych (prawdopodobnie na terenie gminy Zakrzew). W tym samym roku w Młódnicach rozstrzelano 4 konspiratorów z AK – plutonowego Stefana Bienia oraz szeregowych: Władysława Góreckiego, Stanisława Lipca i Stanisława Siekańskiego¹²⁷.

Niemiecka akcja wysiedleńcza z marca 1944 r. osłabiła działalność żołnierzy AK, gdyż część z nich została wywieziona wraz z rodzinami do Niemiec. Pozostali starali się – w ramach skromnych możliwości – prowadzić akcje antyniemieckie. Największą z nich stało się rozbrojenie w lipcu 1944 r. grupy Niemców, prowadzącej przez poligon liczące ok. 300 sztuk stado krów. Zwierzęta te rozbiegły się po terenie, a część nich została przygarnięta przez mieszkańców, którzy uniknęli wysiedlenia. Gromadzoną broń przechowywano m.in. pod podłogą kościoła w Przytyku. Odkrycie znajdującej się tu skrytki przez Niemców doprowadziło do rozkazu zburzenia świątyni. Na szczęście władze okupacyjne nie zdołały zrealizować owego przedsięwzięcia¹²⁸.

Według danych zebranych już po zakończeniu okupacji na terenie gminy Przytyk miało być też prowadzone tajne nauczanie. Informacje na ten temat są niestety bardzo ogólne. Akcję tę miały prowadzić Aleksandra Sznyrowska i Kazimierza Żabicka, które prawdopodobnie podczas lekcji przekazywały uczniom informacje o historii i geografii Polski, co było zabronione przez okupantów¹²⁹.

¹²⁵ W. Jabłoński, *Ze wspomnień*, ZP, 2000, nr 10, s. 6–7.

¹²⁶ Ap. Wrzos, *Kronika parafii Wrzos*, s. 42.

¹²⁷ *Encyklopedia Przytyka. Przytyk i okolice*, oprac. E. Bocheńska, K. Góraj, J. Leśnowolska, B. Pietruszka, A. Podgórska, M. Rdzanek, Przytyk 2011, s. 126, 176; <http://radom.mapapowiatu.pl/gmina-przytyk-10>.

¹²⁸ *Encyklopedia Przytyka...*, s. 76.

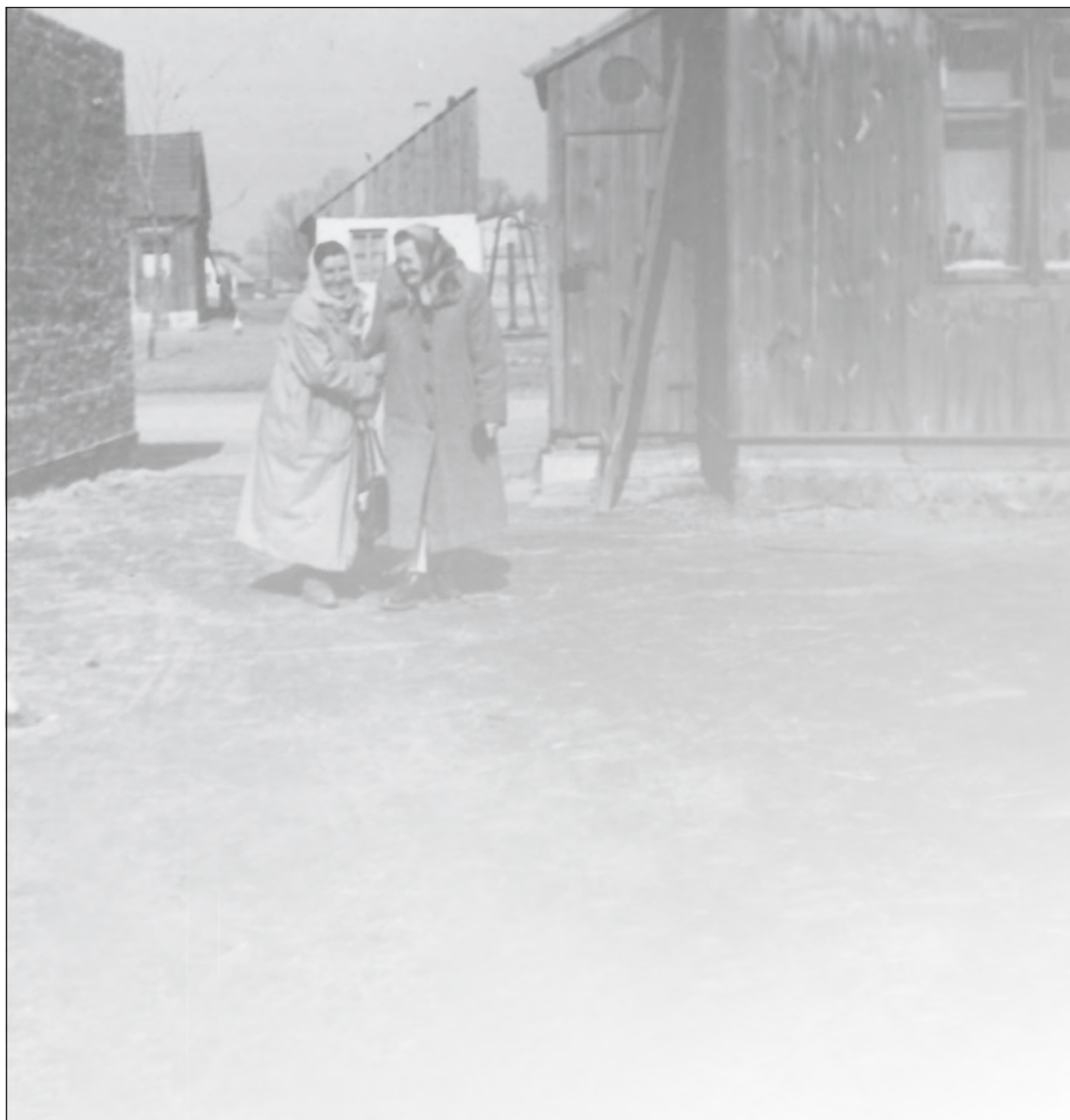
¹²⁹ Tamże, s. 164.

Ostatnie miesiące okupacji

Akcja deportacyjna z 9 marca 1944 r. rozpoczęła kolejny etap dewastacji gminy. W następnych dniach Niemcy przeszukiwali opustoszałe wsie, zabierając z nich zwierzęta i ptactwo, meble i wartościowsze przedmioty, a następnie rozbierając domy, stodoły, obory i inne obiekty gospodarcze. Bezlitośnie ścigano też osoby, które uniknęły wywózek i ukrywały się na opustoszałym obszarze. Sytuacja uległa zmianie dopiero w lipcu wspomnianego roku, co wiązało się z dotarciem frontu wschodniego do linii Wisły. Spodziewana dalsza ofensywa wywołała początkowo panikę wśród Niemców, która została jednak szybko opanowana. Ponieważ było pewne, że wcześniej czy później front „ruszy”, dotychczasowi prześladowcy zaczęli odnosić się znacznie lepiej do Polaków. Chociaż mieszkańców zmuszano nadal do pracy w majątkach ziemskich, nie towarzyszył jej dawny terror. W październiku 1944 r. ogłoszono, że dotychczasowy poligon zakończył swe istnienie, w związku z czym na jego terenie można mieszkać i swobodnie pracować, uprawiając ziemię.

12 stycznia 1945 r. sowieci rozpoczęli ofensywę nad środkową Wisłą, szybko przełamując niemiecką obronę i dochodząc do Radomia. Walki o to miasto były stosunkowo krótkie, ale bardzo intensywne. Po wdarciu się Sowietów do jego centrum ocalali żołnierze niemieccy rozpoczęli ucieczkę w kierunku Łodzi. Przez teren gm. Przytyk przebiegał jeden z ważniejszych szlaków ich odwrotu, a lokalne drogi zostały zapełnione pojazdami, wozami konnymi i kolumnami żołnierzy. Wykorzystało to sowieckie lotnictwo, przeprowadzając ostrzały i bombardowania. 15 stycznia 1945 r. mieszkańcy gminy zobaczyli po raz pierwszy sowieckich żołnierzy. Niestety, ich wkroczenie nie przypominało w niczym propagandowych obrazów znanych z powojennych filmów. Czerwonoarmiści odnosili się niechętnie do polskiej ludności, przeprowadzając rabunki i rozbierając na opał resztki ocalałych budynków. Tragicznym zwieńczeniem okupacji stały się wydarzenia mające miejsce we Wrzosie, gdzie sowieci przyprowadzili ok. 60 wziętych do niewoli żołnierzy niemieckich. Zamknięto ich w stodole Romana Wątorskiego, którą najpierw ostrzelano z broni maszynowej, a następnie podpalono. Ogień okazał się tak gwałtowny, że objął także inne budynki, niszcząc całkowicie południowo-wschodnią część wsi. Podany po wojnie bilans strat związanych z wkroczeniem Sowietów do gminy objął całkowite zniszczenie 35 gospodarstw – w części z całym dobytkiem ich właścicieli¹³⁰.

¹³⁰ Ap. Wrzos, Kronika parafii Wrzos, s. 38.

**PIERWSZA
POWOJENNA DEKADA
(1945–1954)**

Terytorium i przynależność administracyjna

Po zakończeniu okupacji niemieckiej gm. Przytyk została reaktywowana w kształcie terytorialnym znanym z okresu międzywojennego. Tworzyły ją gromady (sołectwa): Domaniów, Dęba, Dąbrowa, Goszczewice, Glinice, Kaszów, Kaszowska Wola, Młódnice, Marysin, Ostrołęka, Potkana, Podgajek, Przytyk, Suków, Sukowska Wola, Studzienice, Turusk, Wólka Domaniowska, Wrzos, Wrzeszczów, Wrzeszczowska Wola, Wygnanów i Żerdź, a od 1947 r. jako kolejną, dwudziestą czwartą gromadę zaczęto traktować Państwowe Gospodarstwo Rolne w Zameczku.

Gmina była uznawana za rozległą, a zniszczenia komunikacyjne i zły stan dróg utrudniały administrowanie nią. Podkreślali to szczególnie sołtysi, którym trudno było kontaktować się z mieszkańcami dwóch, a tym bardziej kilku miejscowości, tworzących jedną gromadę. Chcąc naprawić tę sytuację, w 1950 gminna rada narodowa przyjęła uchwałę o utworzeniu nowych gromad w Posadzie, Sewerynowie, Słowikowie i Witoldowie, przesyłając ją do zatwierdzenia władzom w Radomiu. Prawdopodobnie jednak do stosowanej akceptacji nie doszło¹³¹.

Najbardziej niezadowoleni z przynależności do gm. Przytyk byli mieszkańcy gromady Kaszów. W 1947 r. przesłali oni do Starostwa Powiatowego w Radomiu zbiorową petycję, prosząc o przeniesienie miejscowości do gm. Stara Błotnica. Na ruch taki musieli wyrazić jednak zgodę radni, którzy gremialnie nie wyrazili zgody na umniejszenie terytorium gminy przytyckiej¹³². Wskazywało to jednak na istnienie problemów, które stały się jawne w 1952 r. W całym kraju rozpoczęto wówczas przygotowania do reformy podziału administracyjnego. Była ona oparta na wzorcach sowieckich, zakładając „bliskość władzy i obywatela”. Oznaczało to podział dotychczasowych gmin na mniejsze jednostki administracyjne, które otrzymały później nazwę gromad, kierowanych przez gromadzkie rady narodowe. Co interesujące, podczas gdy w wielu innych gminach pogłoski o reformie zostały przyjęte z dystansem, w Przytyku stwierdzano, że jest ona nie tylko potrzebna, ale wręcz konieczna. We wspomnianym roku gminna rada narodowa omówiła projekt opracowany w Radomiu, a zakładający, że nowymi ośrodkami administracji staną się Domaniów, Goszczewice, Kaszów, Przytyk, Wrzeszczów i Wrzos. Nie wzbudził on entuzjazmu. Za największy błąd uznano propozycję utworzenia gromadzkiej rady narodowej w Goszczewicach argumentując, że do wsi tej nie prowadzi żadna dobra droga, a w okresach wiosennych roztopów jest ona niedostępna i wręcz „odcięta od świata”, co będzie dużym utrudnieniem dla osób chcących załatwić sprawy urzędowe.

¹³¹ APR, Gminna Rada Narodowa w Przytyku (dalej: GRN Przytyk I), sygn. 2A, nlb.

¹³² Tamże, sygn. 1, nlb.

Sprzeciwiono się też wcieleniu do gromady goszczewickiej Wólki Domaniewskiej, podkreślając, że jest ona od dawna związana z Przytykiem i Wrzosem. Radni zaproponowali zatem własny wariant podziału w następującym kształcie:

- Rada gromadzka w Przytyku – dotychczasowe gromady: Przytyk, Podgajek, Żerdź, Studzienice, Kaszewska Wola, Suków oraz Oblas (ta ostatnia dotychczas w gm. Wolanów).
- Rada gromadzka we Wrzeszczowie – dotychczasowe gromady: Wrzeszczów, Wola Wrzeszczowska, Glinice i Dęba, a także Grabowska Wola i Ocieść (dotychczas obie w gm. Potworów) oraz Czarnocin (dotychczas w gm. Radzanów)
- Rada gromadzka we Wrzose – dotychczasowe gromady: Domaniów, Potkana, Wólka Domaniewska i Wygnanów.
- Rada gromadzka w Ostrołęce – dotychczasowe gromady: Ostrołęka, Dąbrowa, Marysin, Goszczewice, Wir, Jamki i Dębiny (te ostatnie dotychczas w gm. Potworów).

Równocześnie stwierdzono, że gromady Kaszów i Tursk powinny trafić do gromadzkiej rady narodowej w Starej Błotnicy, gromada Młódnice – do rady w Jarosławicach, natomiast gromada Sukowska Wola do rady w Jankowicach¹³³.

Także ten projekt wzbudził poważne kontrowersje. Chociaż radomskie władze przyznały, że lokowanie rady narodowej w Goszczewicach nie jest dobrym pomysłem, podkreśliły, że nie ma na to szans także w Ostrołęce. Lokalną siedzibą władz miał zatem stać się Wir, co przyjęto z mieszanymi uczuciami¹³⁴. Z perspektywy lat widoczne jest jednak, że konsultacje terenowe miały w dużej mierze pozorowany charakter i wprowadzając jesienią 1954 r. nowy podział administracyjny kraju, kierowano się przede wszystkim przyjętymi pierwotnie założeniami.

Ludność

Okres okupacji niemieckiej przyniósł gm. Przytyk wręcz ogromne straty ludnościowe, których konsekwencje były zauważalne jeszcze wiele lat po zakończeniu wojny. Wpływ na to wywarły przede wszystkim niemieckie działania eksterminacyjne, które doprowadziły do wręcz całkowitego wymordowania Żydów mieszkających m.in. w Przytyku i okolicznych miejscowościach. Zmasowany terror odczuło też wielu Polaków.

Pierwszy spis ludności odbył się w Polsce w lutym 1946 r. Objął on nie tylko osoby zamieszkałe na terenie danej gminy, ale także przebywające tam czasowo. Jego wyniki wykazały, że w gm. Przytyk przebywało wówczas 8348 osób, w tym 4190 płci męskiej i 4158 płci żeńskiej. Ich struktura wiekowa przedstawiała się następująco: dzieci i młodzież do lat 18 – 3650, osoby w wieku 18–59 lat – 4242, osoby mające lat 60 i więcej – 620. Pod względem zasiedlenia gmina przytycka pozostawała trzecią co

¹³³ Tamże, sygn. 3, nlb.

¹³⁴ Tamże, sygn. 5, s. 30.

do wielkości w pow. radomskim (po gm. Radom i Kowala), a liczba jej mieszkańców była bardzo bliska do liczby ludności przebywającej w gm. Jedlińsk i Wołanów¹³⁵. Ukazuje to wymownie, że pomimo wysiedlenia wielu Polaków mieszkających przed wojną w Przytyku i okolicach zdecydowało się powrócić w rodzinne strony i podjąć próbę odbudowy tutaj swej egzystencji.

W 1947 r. kuria diecezjalna w Sandomierzu zebrała dane na temat liczby wiernych w poszczególnych miejscowościach, tworzących parafie. Ze względu na nieobecność wyznawców judaizmu, a także niewielką liczbę wiernych innych wyznań i ateistów dane te można utożsamiać z liczbą mieszkańców poszczególnych miejscowości, leżących na terenie gm. Przytyk, a w kilku przypadkach także na terenie gm. Potworów. Przedstawiają się one następująco:

Ludność katolicka w miejscowościach na terenie gm. Przytyk w 1947 r.

Miejscowość	Parafia	Liczba mieszkańców
Dęba	Wrzeszczów	342
Dębowa	Wrzos	288
Domaniów	Wrzos	460
Duży Las	Wrzos	29
Glinice	Wrzeszczów	223
Goszczewice	Wrzos	304
Jabłonna	Wrzos	247
Jagodne	Wrzos	38
Jamki	Wrzos	63
Kaszów	Kaszów	190
Łępin	Kaszów	420
Maksymilianów	Wrzeszczów	81
Marysin	Wrzos	205
Mścichów	Wrzeszczów	123
Nowy Młyn	Wrzos	27
Ostrołęka	Wrzos	241
Podgajek	Przytyk	211
Potkana	Wrzos	201
Posada	Wrzos	80
Przytyk	Przytyk	296
Pusta Staruszka	Wrzeszczów	35
Sewerynów	Kaszów	77
Słowików	Przytyk	181

¹³⁵ *Pierwszy sumaryczny spis ludności z dn. 4.II.1946 r.*, Warszawa 1947, s. 32.

Miejscowość	Parafia	Liczba mieszkańców
Stary Młyn	Wrzos	35
Studzienice	Przytyk	376
Suków	Przytyk	362
Tursk	Kaszów	96
Wir Nowy	Wrzos	162
Wir Stary	Wrzos	95
Wir Stary kolonia	Wrzos	44
Wirówek	Wrzos	188
Witoldów	Wrzeszczów	50
Wola Grabowska	Wrzeszczów	370
Wola Kaszowska	Kaszów	330
Wola Wrzeszczowska	Wrzeszczów	394
Wólka Domanowska	Wrzos	90
Wrzeszczów	Wrzeszczów	398
Wrzos	Wrzos	260
Wygnanów	Wrzeszczów	84
Wygnanów	Wrzos	230
Zameczek	Przytyk	105
Żerdź	Przytyk	265
RAZEM	X	8296

Źródło: *Rocznik diecezji sandomierskiej 1947 r.*, Sandomierz 1947, s. 86–91.

Analizując zestawienie, warto zwrócić uwagę na fakt, że Przytyk nie był najliczniej zaludnioną miejscowością w mikroregionie, a liczba mieszkańców szeregu wsi była większa niż tam. Oczywiście wynikało to ze zniszczeń zabudowy i infrastruktury, które w omawianym okresie dopiero odtwarzano. Jak informują źródła, na liczbę mieszkańców wpływały negatywnie dwa zjawiska. Pierwszym z nich była bardzo wysoka śmiertelność – zwłaszcza wśród dzieci – związana z brakiem dostatecznej opieki medycznej i złym stanem sanitarnym. Kolejnym była agitacja władz zachęcająca ludność do osiedlania się na Ziemiach Odzyskanych. Tylko w latach 1946–1948 wyjechało tam (przede wszystkim w okolice Jeleniej Góry i innych miejscowości Dolnego Śląska) ponad 1900 mieszkańców powiatu radomskiego, zapewne w pewnej części pochodzących z gm. Przytyk. Równocześnie do Przytyka i okolic nie kierowano repatriantów z Kresów Wschodnich, chociaż w innych gminach ich obecność wśród dawnych mieszkańców stała się zauważalna. Zniszczenia materialne gminy przytyckiej były tak duże, że nie było tutaj w praktyce szans na przybicie osadników¹³⁶.

¹³⁶ Zob. S. Iwaniak, *Spółczesność Radomia i powiatu radomskiego w osadnictwie na Ziemiach Odzyskanych*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1974, t. 11, z. 1–2, s. 189–215.

Administracja

W pierwszej powojennej dekadzie administracja lokalna bazowała na wzorach wypracowanych w okresie Drugiej Rzeczypospolitej. Chociaż dokonano pewnych zmian nazewniczych, np. zastępując dawne rady gminne „gminnymi radami narodowymi”, kompetencje najważniejszych organów władzy pozostały niezmienione. Administracji tego okresu nie można nazwać jednak w pełni samorządową z jednej, podstawowej przyczyny: członkowie rad nie byli wyłaniany w wyborach, ale delegowani personalnie do tych gremiów przez partie polityczne, związki zawodowe i organizacje gospodarcze, a także organizacje społeczne. Ponieważ organy te znajdowały się pod bardzo ścisłym nadzorem władz powiatowych, dawało to bardzo szerokie możliwości natychmiastowego odwołania – poprzez cofnięcie rekomendacji – każdego z radnych. Z jednej strony usuwano w ten sposób osoby niewykazujące aktywności i np. niebywające przez dłuższy czas na posiedzeniach, z drugiej – także ludzi akcentujących brak pełnej akceptacji dla polityki władz państwowych, dominowanych coraz bardziej przez komunistów. Zgodnie z przepisami liczba członków rady narodowej była zależna od liczby mieszkańców gminy, mogąc obejmować maksymalnie 30 osób. Wyłaniały one spośród siebie kilkusobowe prezydium. Radzie podlegał zarząd gminy na czele z wójtem, zatrudniający personel urzędniczy. Już w tym miejscu warto dodać, że w Przytyku funkcja przewodniczącego rady i stanowisko wójta były niekiedy skupiane w jednych rękach.

W chwili wkroczenia na teren gm. Przytyk wojsk sowieckich jej mieszkańców reprezentował wójt Stanisław Gajos. Został on zatwierdzony na tym stanowisku przez radomskiego starostę powiatowego, otrzymując od niego subwencję finansową na działalność. Pierwsze po zakończeniu okupacji spotkanie przedstawicieli ludności mające na celu odbudowę lokalnych władz odbyło się 8 lutego 1945 r. Właśnie wówczas ukonstytuowała się Gminna Rada Narodowa w Przytyku, licząca 30 radnych, w tym 27 delegowanych przez Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) i zaledwie 3 delegowanych przez Polską Partię Robotniczą (PPR). Układ ten odzwierciedlał ówczesną skalę sympatii dla wiodących nurtów życia politycznego kraju. Przewodniczącym rady wybrany został Józef Gniadek. W kilkanaście dni później (23 lutego) wybrano prezydium rady z przewodniczącym Józefem Trzosem oraz członkami: Stanisławem Marciniakiem, Józefem Czubakiem i Jacentym Grelą. Podczas tego samego posiedzenia wybrano też wójta gminy, powołując na to stanowisko Stanisława Paciorka (w głosowaniu pokonał on Andrzeja Łomżę i Józefa Jaskólskiego). Z kolei 27 lutego prezydium spotkało się ze Stanisławem Gajosem, który wkrótce przekazał swemu następcy pieczęć, dokumenty gminne, rachunki za wydatkowane środki i pozostałe pieniądze¹³⁷.

W ciągu następnych lat skład Gminnej Rady Narodowej w Przytyku przechodził stopniową, ale zauważalną ewolucję. Wiązała się ona z zaleceniami Powiatowej

¹³⁷ APR, GRN Przytyk I, sygn. 1, nlb.

Rady Narodowej w Radomiu, dotyczącymi konieczności dostosowania składu tego gremium do sympatii politycznych mieszkańców. W praktyce oznaczało to zmniejszanie liczby delegatów PSL, uznawanego przez komunistów za partię opozycyjną, a w związku z tym coraz bardziej szykanowaną. Równocześnie rosła liczba radnych delegowanych przez PPR. W składzie znalazły się też osoby skierowane tutaj przez – konkurencyjne wobec PSL – prolewicowe Stronnictwo Ludowe (SL), przedstawiciel spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, a także przedstawicielka gminnego oddziału Ligi Kobiet. Zdarzało się, że w danej gromadzie nie było osób mogących obsadzić stanowisko, w związku z czym w pewnych okresach rada pracowała w składzie wynoszącym 26 osób. Warto podkreślić, że radni nie otrzymywali za swą pracę diet, a praca w gremium i komisjach kolidowała często z ich obowiązkami zawodowymi i rodzinnymi, dlatego na sesjach notowano dość wysoką absencję.

O umacnianiu przez komunistów władzy w kraju i coraz silniejszym propagowaniu wzorców sowieckich świadczył przebieg sfałszowanego referendum z czerwca 1946 r., a także wyniki wyborów do Sejmu Ustawodawczego, przeprowadzonych w styczniu 1947 r. W połowie 1948 r. było już oczywiste, że komuniści obejmą w Polsce całkowitą władzę i doprowadzą do scalenia dwóch działających dotychczas partii lewicowych – PPR i Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) w Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR). Na tym tle 18 lipca wspomnianego roku w składzie rady przeprowadzono dużą „czystkę”, usuwając z jej składu aż 11 osób. Pozbawione mandatów zostały nie tylko osoby, które opuściły teren gminy, ale także ci, których oskarżono o „wykazywanie małej aktywności”. Warto zwrócić uwagę na fakt, że decyzji tej nadano wymiar jednoznacznie polityczny, gdyż na sesji poświęconej wymianie radnych pojawił się nie tylko przedstawiciel radomskich władz powiatowych, ale także delegaci PPR i PPS. Natychmiast po zaprzysiężeniu nowych członków gremium złożono wnioski o odwołanie zarządu gminy, ponieważ jego „[...] dotychczasowa działalność nie dała pozytywnych wyników odnośnie odbudowy gospodarczej, politycznej, i społecznej”. Wniosek poparło 22 radnych, a tylko 1 wstrzymał się od głosu. Świadczyło to dobitnie o opanowaniu gminnej rady narodowej przez komunistów i ich sympatyków. Nowym przewodniczącym rady i zarazem wójtem gminy został Stanisław Marciniak¹³⁸. Podczas sesji odbytej grudniu 1948 r. wygłosił on do radnych obszernie przemówienie, w którym wezwał ich do „[...] oczyszczenia szeregów samorządowych z wrogiego elementu, nie stojącego na wysokości zadań w odbudowie Polski Ludowej”. Było to przeniesienie na lokalny grunt propagandy związanej z tworzeniem PZPR (tzw. zjednoczenie ruchu robotniczego nastąpiło we wspomnianym miesiącu), postulującej usunięcie z jej szeregów ukrytych „wrogów”, „reakcjonistów” i osób związanych z Kościołem katolickim. W wyniku dyskusji radni zdecydowali się wymienić niektórych sołtysów, zwolnić z pracy jednego z pracowników urzędu gminnego, a także przeanalizować działalność wszystkich komisji gminnych pod kątem aktywności ich członków¹³⁹.

¹³⁸ Tamże, nlb.

¹³⁹ Tamże, sygn. 2, nlb.

Kolejna rotacja składu rady została przeprowadzona bardzo szybko, bo już w lutym 1949 r. Z jej składu usunięto wówczas 7 radnych – co ciekawe, w znacznej części przyjętych do niej kilka miesięcy wcześniej. Głosowano także nad zmianami w zarządzie gminy, ale na jego czele pozostał nadal Stanisław Marciniak, nazywany w dalszym ciągu wójtem, co oznaczało kierownika urzędu gminy. Podwójcim wybrano wówczas Jana Bienia, natomiast do zarządu weszli Stanisław Drabik, Andrzej Łomża i Franciszek Witczak. Rada składała się wówczas z 28 osób,

15. Pieczęć Zarządu Gminy Przytyk z 1949 r., APR

a liczba mieszkańców gminy pozwalała na zwiększenie jej składu do 30. Radni postanowili zwrócić się do władz powiatowych o wydanie pozytywnej decyzji w tej sprawie. Co interesujące, chociaż postulowali, by 2 nowe mandaty obsadzili delegaci PZPR, zaznaczyli, że powinni być to byli członkowie nieistniejącej już PPS, wchłoniętej przez nową partię. Można przypuszczać, że w Radomiu wywołało to podejrzenia o dalszym istnieniu w Przytyku „wrogich elementów”. Prawdopodobnie z tego właśnie powodu w marcu 1949 r. z funkcji przewodniczącego rady usunięto Stanisława Marciniaka (pozostał on nadal wójtem), powołując na jego miejsce Dominika Zgodę¹⁴⁰. Wkrótce władze powiatowe rozpoczęły postępowanie dyscyplinarne przeciwko Marciniakowi, zarzucając mu nie tylko nadużywanie alkoholu i nieuprzejme odnoszenie się do petentów, ale także współpracę z „bandą”, czyli oddziałem podziemia niepodległościowego. Poparli go jednak gremialnie mieszkańcy Sukowskiej Woli, którzy w czasie specjalnego zebrania podkreślili ogromne zasługi przewodniczącego w odbudowie tej wsi i innych miejscowości, zwracając też uwagę na jego szczerze zainteresowanie problemami społecznymi¹⁴¹.

Także okres bytności Dominika Zgody na funkcji przewodniczącego prezydium okazał się krótki, gdyż już 6 sierpnia 1949 r. został on odwołany (wnioskowało o to Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Radomiu) i zastąpiony przez – wybranego drogą aklamacji – Józefa Czubaka z Goszczewic. Z zarządu gminy odwołano Andrzeja Łomżę (prawdopodobnie był on ostatnim radnym należącym do PSL), powołując na jego miejsce Błażeja Siadraka z Wrzeszczowa; do prezydium wszedł natomiast Jan Ślarzyński¹⁴².

¹⁴⁰ Tamże, nlb.

¹⁴¹ APR, Starostwo Powiatowe w Radomiu, sygn. 7, s. 1–6. Zob. także: P. Korba, *Pierwsze powojenne pięciolecie (1945–1950)*, w: *Powiat radomski...* s. 199–200.

¹⁴² APR, GRN Przytyk I, sygn. 2, nlb.

Omawiane wydarzenia nie zakończyły rotacji w składzie rady i jej władz, gdyż już w styczniu 1950 r. mandatów pozbawiono grupę osób uznanych za „mało aktywne”. W tym samym roku w całym kraju zakończono proces scalania administracji, co oznaczało likwidację urzędów wojewódzkich i starostw, działających dotychczas równoległe z wojewódzkimi i powiatowymi radami narodowymi. Wprowadzano także oficjalny zakaz używania tytułu „wójt gminy”. W tamtym czasie przewodniczącym Prezydium Gminnej Rady Narodowej w Przytyku został Stanisław Marciniak, jego zastępcą Jan Bień, sekretarzem Franciszek Kucharczyk, a członkami wspomnianego gremium Jan Malik i Józef Czubak. Równocześnie liczbę mandatów w radzie podniesiono z 30 do 32¹⁴³.

Obecność Stanisława Marciniaka na stanowisku przewodniczącego prezydium rady okazała się krótka, gdyż 29 sierpnia 1951 r. złożył on rezygnację i został zastąpiony przez wybranego w głosowaniu tajnym Józefa Ślusarczyka. W następnych miesiącach i latach zarówno on, jak i inni radni byli obiektami silnej krytyki ze strony władz powiatowych. Jej przyczyną były słabe wyniki gminy w uiszczaniu podatków i realizacji dostaw obowiązkowych, a także fiasko starań o utworzenie rolniczej spółdzielni produkcyjnej (na ten temat w dalszej części opracowania). W konsekwencji 22 kwietnia 1953 r. Józef Czubak i Jan Malik złożyli rezygnację z członkostwa w prezydium, zostając zastąpionymi przez Stanisława Kościa i Jana Kwietniewskiego. Mandatów radnych pozbawiono 5 osób, motywując to ich małą aktywnością. Były to ostatnie zmiany w organizacji wewnętrznej Gminnej Rady Narodowej w Przytyku, która odbyła swą ostatnią sesję 30 listopada 1954 r.¹⁴⁴

Równie ważną co funkcjonowanie gminnej rady narodowej kartą historii władz gminy Przytyk jest organizacja i działalność urzędu gminnego. Jak już wspomniano, jego kierownictwo objął w 1945 r. wójt Stanisław Paciorek, zastąpiony w kilka lat później przez Stanisława Marciniaka. Ponieważ przedwojenna siedziba urzędu była całkowicie zdewastowana, ulokował się on w jednym z budynków w majątku Zameczek (tam zresztą odbywały się też przez długi czas sesje rady narodowej). Początki działalności były bardzo trudne – brakowało nie tylko mebli, ale także materiałów piśmiennych i papieru. Organizacja urzędu była w dużej mierze zasługą jego sekretarza Stanisława Stępnia, który został zatrudniony na tym stanowisku w marcu 1945 r. Bardzo szybko wyrobił on sobie wśród ludności ogromny autorytet, co doprowadziło do uznania go za osobę wręcz niezbędną. Gdy po pewnym czasie starosta radomski zaproponował Stępniewi objęcie innego stanowiska, radni zaprotestowali stwierdzając, że jest to pracownik „niezwykle cenny”, w związku z czym do przenosin nie doszło. Rada uległa prośbom Stanisława Stępnia dopiero w 1948 r., godząc się, by przeszedł na stanowisko sekretarza w gm. Wielogóra. Żegnając go, złożono mu oficjalne podziękowania za trud włożony w odbudowę gminy podkreślając, że gdyby kiedyś zechciał powrócić do pracy w Przytyku, będzie tu mile

¹⁴³ Tamże, sygn. 2A, nlb.

¹⁴⁴ Tamże, sygn. 3, nlb.; sygn. 4, nlb.

widziany. Jego następcą został Franciszek Kucharczyk – dotychczasowy sekretarz gminny w Radzanowie¹⁴⁵.

W urzędzie gminy pracował kilkuosobowy personel kancelaryjny, tworzony w 1945 r. przez m.in. Mikołaja Borysa, Wojciech Wikalińskiego, Franciszka Senatora, Tadeusza Bąka, Kazimierz Kotta i i Konstantego Krawczyka, a później przez m.in. przez Henryka Skoczylasa. Co ciekawe, pomimo skromnej obsady wiele osób uważało, że jest ona zbyt duża – zwłaszcza w porównaniu z okresem międzywojennym, gdy „[...] gmina miała o 4 tys. mieszkańców więcej i była bogata”. Spowodowało to wprowadzenie w 1947 r. blokady na tworzenie nowych etatów urzędniczych, nieobejmującej jednak pracowników o określonych specjalizacjach. Byli to m.in. instruktor rolny (najpierw Józef Stępień, a później Bogusław Kotkowski), dozorca drogowy (Jan Midzio) i referent budowlany (Stefan Michalczewski, a następnie Jan Traczyk). Na etatach gminnych znajdowali się także akuszerka Waleria Antoszevska oraz kierownik Punktu Opieki nad Matką i Dzieckiem w Przytyku Alojzy Strykowski, zastąpiony w 1948 r. przez Józefa Stępnia¹⁴⁶. Chociaż wraz z upływem czasu zadania urzędu rosły, pracowników nie przybywało. Za szczególnie uciążliwe uznawano brak osoby zajmującej się aktami stanu cywilnego, a także fakt, iż tylko jeden urzędnik zajmował się przyjmowaniem podatków od ponad 3000 płatników mieszkających w gminie. W 1952 r. w urzędzie gminnym pracowało oprócz stróża tylko sześcioro urzędników, m.in. księgowy Dominik Zgoda, referent wojskowy Władysław Ciotucha, referent socjalno-kulturalny Zdzisław Lewtak oraz kanceliści Anna Pietrasik i Jan Pysiak¹⁴⁷.

Warto podkreślić, że praca w urzędzie gminy nie należała do atrakcyjnych. Chociaż po pewnym czasie przeniósł się on z Zameczka do Przytyka, nowa siedziba była ciasna, słabo wyposażona i niedostatecznie ogrzewana. Pensje pracowników były skromne, a wobec narastającej inflacji i wzrostu cen na wolnym rynku często wręcz nie wystarczały na utrzymanie siebie i bliskich. Świadoma tego rada narodowa przyznawała urzędnikom co pewien czas najróżniejsze zapomogi i zasiłki, co jednak nie rozwiązywało sytuacji. Wielkim problemem dla urzędników był brak jakiegokolwiek komunalnego środka transportu, którym można było wyjechać w sprawach służbowych poza Przytyk. Korzystano w tym celu z prywatnych furmanek, opłacanych z tzw. funduszu podwodowego, wnoszonego obowiązkowo przez mieszkańców (50 zł z ha posiadanej ziemi). Dopiero w 1948 r. zdecydowano się zakupić na wyposażenie urzędu rower, z którego mogli korzystać pracownicy¹⁴⁸.

Bardzo ważne zaplecze dla władz gminy tworzyli sołtysi, wybierani przez mieszkańców poszczególnych gromad. Jak informują zapisy źródłowe, wraz z upływem czasu także ich praca stawała się coraz mniej atrakcyjna. Wzbudzali oni często niechęć ludności, zmuszani do uczestniczenia w zbieraniu podatków, najróżniejszych

¹⁴⁵ Tamże, sygn. 2, nlb.

¹⁴⁶ Tamże, sygn. 1A, nlb.; sygn. 2, nlb.

¹⁴⁷ Tamże, sygn. 4, s. 126.

¹⁴⁸ Tamże, sygn. 2, nlb.

dotatkowych opłat zamaskowanych jako dobrowolne ofiary (np. składki na odbudowę Warszawy), czy też prac przy szarwarku i obowiązkowej pomocy sąsiedzkiej. Rekompensatą za wysiłek było wynagrodzenie wypłacane co miesiąc przez władze gminne, a wynoszące kilkanaście złotych, co było kwotą wręcz symboliczną. Po wejściu Polski w okres stalinizmu zwyciężyło przekonanie, że nie tylko radni, ale także sołtysi powinni być zaangażowanymi działaczami społeczno-politycznymi, nieotrzymującymi żadnych pieniędzy – nawet jako zwrotu poniesionych kosztów własnych. Na tym tle w 1949 r. w Przytyku zdecydowano, iż nie będą oni wynagradzani, chyba że przez mieszkańców gromad „we własnym zakresie” i „poza budżetem”. Wzbudziło to duże rozgoryczenie. Ponieważ mieszkańcy żadnej z gromad nie chcieli wносить tego rodzaju składek, po pewnym czasie powrócono do systemu drobnych wypłat¹⁴⁹.

Omawiając rolę Przytyka na mapie administracyjnej regionu, warto przypomnieć, że od 1945 r. działał tutaj urząd pocztowy, kierowany przez wiele lat przez Antoniego Wójcika. Urząd mieścił się w domu Wojciecha Kowalczyka, który starał się usilnie o przeniesienie poczty w inne miejsce, gdyż za udostępnianie swych pomieszczeń nie otrzymywał żadnej gratyfikacji. Organem władzy był także Posterunek Milicji Obywatelskiej w Przytyku, którego komendantami byli w latach 1947–1953 m.in. Józef Gocel, Jan Pawlik i Franciszek Szczerba. Spośród cywilnych mieszkańców utworzono placówkę Ochotniczej Rezerwy Milicji Obywatelskiej (ORMO), której uzbrojeni członkowie wspierali milicjantów w drobniejszych akcjach zabezpieczających i operacyjnych.

W sferze wymiaru sprawiedliwości gm. Przytyk znajdowała się w kompetencjach Sądu Grodzkiego, a następnie Sądu Rejonowego w Radomiu. Przepisy wprowadzone w Polsce w 1951 r. pozwoliły jednak na utworzenie Kolegium Orzekającego w Przytyku, mogącego karać mieszkańców grzywnami finansowymi za drobne wykroczenia (chuligaństwo, zakłócanie ciszy nocnej itd.). W jego pierwszym składzie, wyłonionym przez gminną radę narodową, znaleźli się: Józef Ślusarczyk, Jan Bień, Franciszek Witczak, Piotr Gniadek, Stefan Wudarczyk i Helena Szubińska¹⁵⁰.

Odbudowa infrastruktury gminnej

Najważniejszym zadaniem, jakie stanęło przed władzami gminnymi, współpracującymi ściśle z administracją powiatową, było choćby częściowe zniwelowanie ogromnych strat materialnych z okresu okupacji niemieckiej. Przypomnijmy, że sytuacja panująca w gm. Przytyk była o wiele trudniejsza niż w innych miejscowościach pow. radomskiego. Mieszkańcy licznych miejscowości, którzy powrócili w rodzinne strony po wysiedleniu, znaleźli tylko ruiny swych domów

¹⁴⁹ Tamże, sygn. 2A, nlb.

¹⁵⁰ Tamże, sygn. 3, nlb.

i zabudowań gospodarczych. Z przeprowadzonej w 1947 r. analizy wynika, że za „całkowicie zniszczone” uznawano gromady Dąbrowa, Marysin, Sukowska Wola, Tursk i Wólka Domaniowska, za „mniej zniszczone” gromady Podgajek i Przytyk, za „średnio zniszczone” gromady Domaniów, Goszczewice, Kaszów, Kaszowska Wola, Potkana i Suków, a za „najmniej zniszczone” gromady Młódnice i Ostrołęka. W samym Przytyku ocalała tylko skromna część dawnej zabudowy, a i ta znajdowała się w katastrofalnym stanie technicznym. Szybko zdecydowano jednak, że miasteczko powinno nie tylko zostać odbudowane, ale otrzymać nieco inny od pierwotnego układ przestrzenny¹⁵¹.

Fundamentem wszelkich prac na omawianym polu stało się sporządzenie ewidencji gruntów. Jak informują źródła, lokalne władze nie dysponowały żadną przedwojenną dokumentacją dotyczącą zagadnień własnościowych, w związku z czym wstępna rejestracja poszczególnych działek opierała się przede wszystkim na pamięci mieszkańców. Właścicielami części gruntów w Przytyku i Podgajku oraz stojących na nich zabudowań byli Żydzi, których los pozostawał nieznanym. Przypuszczano, że najprawdopodobniej zginęli oni z rąk Niemców, a szanse na pojawienie się ich spadkobierców są znikome. Nieruchomości takie – uznane za porzucone – zostały przejęte od marca 1945 r. w Tymczasowy Zarząd Państwowy, którego struktury przekształcono w rok później w Rejonowe Urzędy Likwidacyjne, w tym kielecki z delegaturą w Radomiu. Zewidencjonowanie gruntów umożliwiło ich wydzierżawianie za stosowanymi opłatami na rzecz skarbu państwa.

Paradoksalnie zniszczenie Przytyka miało pewien aspekt pozytywny, gdyż umożliwiało zaplanowanie jego rozwoju przestrzennego w kształcie innym niż ten przed wybuchem wojny. Zdecydowano zatem, że rynek i plac targowy pozostaną w dotychczasowych miejscach oraz uznano, że plac w sąsiedztwie kościoła będzie najlepszy do wzniesienia na nim siedziby spółdzielni lub też domu ludowego ze świetlicą. Znaleziono też obszerny plac dla szkoły, pozwalający na zbudowanie nie tylko budynku głównego, ale także boiska, jak również wyznaczenie działek na ogródki warzywne dla nauczycieli. Z kolei na działce przeznaczonej pierwotnie na potrzeby szkolne postanowiono wybudować siedzibę urzędu gminy. Już w 1947 r. w zamierzeniach inwestycyjnych pojawiło się też wybudowanie kąpieliska, mającego służyć mieszkańcom oraz turystom z Radomia i innych miejscowości¹⁵². Podkreślić jednak należy, iż wszystkie te plany opierały się na spodziewanych, wysokich dotacjach władz państwowych. Pieniądzy jednak brakowało, stąd też realizację projektów przesuwno w czasie. Symbolem zderzenia planów z rzeczywistością stały się losy przytyckiej bóżnicy (synagogi), nadzorowanej przez Tymczasowy Zarząd Państwowy. Początkowo zamierzano rozebrać ją, a odzyskane cegły i inne materiały przeznaczyć na zaspokojenie najpilniejszych potrzeb budowlanych. Gdy część tej pracy została wykonana, a dotacje nie nadchodziły, zreflektowano się, że obiekt można wykorzy-

¹⁵¹ Tamże, sygn. 1, nlb.

¹⁵² APK, Urząd Wojewódzki Kielecki II, sygn. 3702, nlb.

stać na inne cele, lokując w nim np. szkołę. Ruiny synagogi znajdowały się w Przytyku jeszcze w 1950 r., w związku z czym władze gminne prosiły administrację powiatową o wydanie decyzji co do ich losu. Chociaż istniał zamiysł zabezpieczenia obiektu i nadania mu „bardziej estetycznego wyglądu”, zdecydowano się na jego wyburzenie¹⁵³.

W 1949 r. przygotowano perspektywiczny plan rozbudowy Przytyka. Przewidywał on komasację w rękach gminnych gruntów w Przytyku i Podgajku należących do osób prywatnych, m.in. Jana, Józefa i Władysława Sobolów oraz Zofii Wlazło. Wszyscy oni wyrazili zgodę na sprzedaż ziemi, gdyż właśnie na niej miały powstać planowane inwestycje „pierwszej potrzeby”. We wspomnianym roku zorganizowano też kilka zebrań mieszkańców, w czasie których mogli oni wypowiedzieć się na temat zagospodarowania przestrzennego miejscowości. Działania te stworzyły fundament do rozpoczęcia w następnych latach prac inwestycyjnych, w ramach których Przytyk otrzymał znany nam obecnie kształt przestrzenny.

Równie ważnym zadaniem było utrzymanie w należytym stanie sieci drogowej. W tym wypadku bazowano na szarwarku, czyli nałożonym na wszystkich właścicieli gospodarstw rolnych obowiązku zwożenia w wyznaczone miejsca kamieni polnych, które były następnie kruszone przez robotników. Szarwark był dla mieszkańców gminy powinnością bardzo kłopotliwą, ale gminna rada narodowa zwalniała z niego chętnie aktywnych członków ochotniczych straży pożarnych, co przyczyniało się do wzrostu szeregów tych organizacji. Punktami newralgicznymi na drogach były mosty. Co interesujące, już w 1946 r. władze powiatowe zaproponowały wybudowanie w Przytyku nowego mostu na Radomce i poprowadzenie od niego nowej drogi do osady. Radni uznali tę inwestycję za zbędną, stwierdzając, że stary most znajduje się w dobrym stanie, a „[...] istniejąca szosa od mostu do kościoła ma wygląd bardziej efektowny, gdyż leży prostopadle do kościoła”. W następnych latach za kwestię najważniejszą uznawano zastąpienie drewnianego mostu na drodze między Wrzosem a Goszczewicami mostem betonowym, a także wybudowanie nowych mostów między Przytykiem i Starą Błotnicą oraz między Przytykiem i Jankowicami. Inwestycje te blokował jednak brak pieniędzy. Warto dodać, że w 1949 r. w gm. Przytyk rozpoczęto natomiast szeroko zakrojone prace melioracyjne, mające zwiększyć areal gruntów uprawnych i poprawić jakość łąk. Znaczna część tych prac była wykonywana rękami samych mieszkańców, zmuszonych do odpracowania określonej ilości tzw. dniówek pieszych (bez użycia wozów i zwierząt pociągowych). Najwięcej, bo po 500 w roku, nałożono na mieszkańców Wrzeszczowa i Kaszowskiej Woli, natomiast w innych gromadach powinność ta obejmowała od 100 do 150 dni. Wykonywania wspomnianego obowiązku pilnowali sołtysi¹⁵⁴.

¹⁵³ APR, GRN Przytyk I, sygn. 1, nlb.; sygn. 2A, nlb.

¹⁵⁴ Tamże, sygn. 1, nlb.; sygn. 2A, nlb.

Potrzebą o wręcz ogromnym znaczeniu dla gminy była jej elektryfikacja. Lokalne władze zabiegały o to przez długi czas, ale dopiero w kilka lat po zakończeniu okupacji uzyskano od starosty radomskiego przyrzeczenie, że Przytyk i okolice zostaną zelektryfikowane w 1949 r. Wymagało to wysokich nakładów ze strony władz państwowych, a także składek ludności, która pokryła część kosztów związanych z założeniem sieci. We wspomnianym roku powołano zatem Gminny Komitet Elektryfikacyjny w Przytyku, w którego pierwszym składzie znaleźli się Stanisław Marciniak, Jan Kowalik, Klemens Podstawek, Lucjan Stolarczyk, Andrzej Łomża i Dominik Zgoda, natomiast w składzie drugim Jan Pytlewski, Jan Bień, Antoni Sochaczewski, Stanisław Białczak i Julian Lechowski. Budowę słupów i zakładanie linii przesyłowych rozpoczęto od Przytyka (w tutejszym komitecie lokalnym działali Jan Pytlewski, Antoni Sochaczewski i Stanisław Słotwiński) i Woli Sukowskiej. Jeszcze w tym samym roku w gminie rozbłysły pierwsze żarówki, a w kolejnych latach sieć rozbudowywano o następne miejscowości¹⁵⁵.

Życie gospodarcze

Pierwsze lata po zakończeniu okupacji zaznaczyły się w historii gm. Przytyk wręcz katastrofalnym stanem życia gospodarczego. Nie może to dziwić, gdyż działania Niemców doprowadziły do zdewastowania znacznej części gruntów rolnych. Wiele pól odłogowało, a inne zostały przekształcone w pastwiska. Wysiedleńcy powracający do gminy z innych terenów, a także z robót przymusowych w Niemczech znajdowali zazwyczaj zniszczone domy i budynki gospodarcze, pozbawione nawet podstawowego wyposażenia. Liczne gospodarstwa zostały wręcz zrównane z ziemią, co zmuszało ich właścicieli do wegetowania w najróżniejszych szopach, szałasach i ziemiankach. Rolnicy gminy musieli zatem podjąć wręcz heroiczną walkę o przetrwanie swoje i bliskich.

Nierzadko wieloletnia praca prowadzona przy tylko skromnym wsparciu administracji kończyła się porażką i przeświadczeniem o konieczności życia w dotkliwej biedzie. Radomskie władze powiatowe miały pełną świadomość tej sytuacji, zachęcając ludność do zasiedlania Ziem Odzyskanych, czyli obszarów Niemiec włączonych w granice Polski. Już od 1945 r. osadnik taki mógł otrzymać w wybranym miejscu dom wraz z zabudowaniami, a także żyzną ziemię o znacznie większym areale niż w rodzinnych stronach. Wyjazdy z gm. Przytyk były dość częste, ale blokowały je najróżniejsze plotki mówiące m.in. o nieuchronnym wybuchu III wojny światowej i powrocie wspomnianego obszaru do Niemiec. Polityka władz budziła sprzeciw niektórych radnych podkreślających, że osobom najuboższym i nieradzącym sobie z gospodarowaniem powinno się pomagać, a nie skłaniać je do wyjazdów. Nie zmieniło to jednak sytuacji, gdyż jeszcze w 1950 r. Gminna Rada Narodowa w Przytyku

¹⁵⁵ Tamże, sygn. 1A, nlb.; sygn. 2A, nlb.

postanowiła wysłać swych przedstawicieli w okolice Wrocławia, by przekonali się oni na własne oczy o stanie zagospodarowania Ziemi Odzyskanych i po powrocie zachęcili innych do wyjazdu. Wkrótce rozpoczęto też agitację za przenoszeniem się osób dysponujących niewielkimi gruntami i nieposiadających ziemi do państwowych gospodarstw rolnych m.in. w województwach koszalińskim i katowickim. Poszukiwały one pracowników, oferując im mieszkania i dobre wynagrodzenie¹⁵⁶.

Ci, którzy pozostali w Przytyku i jego okolicach, rozpoczęli starania o powrót do normalności. Pierwsze powojenne zasiewy zostały oparte o ziarno wypożyczone z Radomia na tzw. skrypty dłużne (weksle). Jeszcze w kilka lat później wielu rolników z gm. Przytyk było zbyt biednych, by zwrócić ten dług. Niektórzy otrzymali od władz państwowych konie lub krowy, ale ich liczba była stosunkowo niewielka. W praktyce jedyną szansę na odbudowę dawnego życia stwarzało otrzymanie pożyczki państwowej. Niestety, akcja udzielania kredytów zwrotnych i bezzwrotnych ruszyła dopiero w 1949 r., obejmując tylko nieliczne osoby. O ich przyznaniu decydowała specjalna komisja z udziałem przedstawicieli starostwa powiatowego, delegatów „Samopomocy Chłopskiej” oraz partii politycznych. W pierwszej turze kredyty przyznano 80 osobom – przede wszystkim mieszkańcom Przytyka i Potkanny. Najmniejszy kredyt wynosił 50 tys. zł, natomiast największy 120 tys. zł. W drugiej turze na liście osób znajdujących się w najtrudniejszej sytuacji i tym samym rekomendowanych przez gminną radę narodową do uzyskania pożyczki znalazły się jedynie 52 osoby. W roku tym gmina dostała na kredyty blisko 9 mln złotych. Najwyższa pożyczka, jaką można dostać wynosiła, 176 tys. zł, natomiast najmniejsza 100 tys. zł. Podstawowym celem, na który przeznaczano kredyty, było zapewnienie mieszkania sobie i najbliższym. Chociaż niektóre osoby decydowały się na budowę domów, znacznie popularniejsze było zakupywanie drewnianych budynków mieszkalnych w innych gminach, przewożenie ich w częściach do swego gospodarstwa i składanie w wybranym miejscu. Wiele osób nie miało jednak odpowiednich zaprzęgów ani też środków na wynajęcie transportu. Władze starały się pomagać im, wprowadzając obowiązek pomocy sąsiedzkiej, polegający na przepracowaniu przez mieszkańców danej gromady określonej ilości dniówek na rzecz uboższych sąsiadów¹⁵⁷.

Problemom związanym z odbudową towarzyszyły wysokie powinności nałożone na rolników. Podstawową z nich była konieczność corocznego uiszczania podatku gruntowego. Panowało powszechne przekonanie, że z powodu zniszczeń rolnicy z gm. Przytyk powinni zostać zwolnieni z niego choćby na pewien czas, na co jednak nie chciały wyrazić zgody władze powiatowe i wojewódzkie. Opóźnienia we wnoszeniu płatności były często poważne, w związku z czym do zalegających gospodarstw kierowano specjalnych sekwestratorów (poborców), ubezpieczanych przez uzbrojonych członków ORMÓ, co miało nie tylko chronić przed napadami bandyckimi, ale także tłumić ewentualny opór rolników. W 1952 r. szerokim echem odbiło się

¹⁵⁶ Tamże, sygn. 2A, nlb.

¹⁵⁷ Tamże, sygn. 1A, nlb.; sygn. 2A, nlb.

aresztowanie jednego z urzędników gminnych, który rozpiął gospodarstwo ojca na członków rodziny, by uniknąć wysokich opłat. Jak wykazano w śledztwie, miał on ułatwić takie operacje prawne jeszcze kilkunastu rolnikom z gm. Przytyk¹⁵⁸.

Towarzyszyło temu wiele innych danin – czasami oficjalnych, a niekiedy zakamuflowanych pod pozorem dobrowolnych składek. Przeznaczano je na budowę szkół, elektryfikację oraz inne, realizowane doraźnie przedsięwzięcia. Największe kontrowersje wzbudziła ogólnopolska akcja zbierania środków na odbudowę Warszawy. W 1948 r. Gminna Rada Narodowa w Przytyku przyjęła uchwałę apelującą do władz powiatowych o całkowite zwolnienie mieszkańców gminy z udziału w niej. Nacisk zewnętrzny spowodował jednak, że w Przytyku zawiązano Gminny Komitet Odbudowy Stolicy, powierzając jego członkom zadanie gromadzenia pieniędzy. Chociaż datki miały być dobrowolne, ich coroczną skalę określono na 20–100 zł z każdego hektara gruntów uprawnych. W następnych latach zrezygnowano z udawania dobrowolności, przyjmując uchwały o określonym wymiarze spoczywającym na każdym z rolników¹⁵⁹.

W pierwszym okresie powojennym właściciele gospodarstw byli zobowiązani także do uiszczania obowiązkowych dostaw płodów rolnych, czyli sprzedaży władzom określonych ilości zboża, ziemniaków itd. po cenach oficjalnych, znacznie niższych niż rynkowe. Chociaż w połowie 1946 r. obowiązek ten zlikwidowano, został on przywrócony w całym kraju w 1951 r. jako niezbędny dla realizacji Planu 6-letniego. W praktyce oznaczało to, że corocznie gm. Przytyk otrzymywała dane na temat ilości ziemniaków, zbóż, mięsa i mleka, które należało dostarczyć do punktów skupu, prowadzonych przez „Samopomoc Chłopską”. Dostawy były rozpisywane na poszczególne gromady, a następnie na konkretne gospodarstwa – zależnie od ich areалу i jakości gruntów. Z obowiązku zwolnione były m.in. gospodarstwa poniżej 3 ha, a także prowadzone przez inwalidów i osoby w zaawansowanym wieku. Ponieważ wymiar powinności był wysoki, władze porównywały gromadzenie żywności do działań militarnych, prowadząc corocznie „kampanie” – siewną, żniwno-omłotową, ziemniaczaną itd. Mieszkańców zobowiązywano do pomagania sąsiadom mającym trudności w zasiewach lub zbiorach, przeprowadzając też rejestrację wszystkich prywatnych młockarni i innych maszyn tak, by służyły one ogółowi. Do wysiłku zachęcano podczas zebrań organizowanych w poszczególnych gromadach przez lokalnych aktywistów, sołtysów i nauczycieli.

Szybko okazało się, że gm. Przytyk nie jest w stanie wypełnić nałożonych na nią wyśrubowanych norm. Zdarzało się, że dostawy były realizowane na poziomie 60%, a w niektórych gromadach nawet na poziomie zaledwie 30%. Rolnicy woleli sprzedawać zboże, ziemniaki i mięso na wolnym rynku, chociaż groziło to najróżniejszymi represjami. Gospodarze nierealizujący dostaw mogli spodziewać się, że

¹⁵⁸ G. Miernik, „My” i „Oni”. *Spółczesność Kielecczyzny i stalinowski system władzy*, Kielce 2007, s. 121.

¹⁵⁹ APR, GRN Przytyk I, sygn. 2, nlb.

zostaną pominięci w przydziałach drewna budulcowego, blachy i innych artykułów, których dystrybucją zajmowały się władze. W aktach zachowała się m.in. uchwała Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Przytyku, wzywająca lokalny oddział „Samopomocy Chłopskiej” do niesprzedawania węgla, odzieży, skór i innych artykułów 21 wymienionym z imion i nazwisk gospodarzom z szeregu wsi¹⁶⁰. Pogłoski o tym, że pracownice sklepów mają nieoficjalny zakaz obsługiwania określonych osób były tak silne, że podnoszono je nawet na forum rady gminnej. Radni podkreślali też, iż nie można porównywać gmin z okolic Radomia, które w okresie okupacji nie poniosły poważniejszych strat materialnych, z tymi, które znalazły się na obszarze niemieckiego poligonu i dopiero są odbudowywane.

W optyce władz wojewódzkich realną szansę na poprawienie wyników dostaw obowiązkowych dałoby stworzenie w gm. Przytyk chociażby jednej rolniczej spółdzielni produkcyjnej. Kolektywizacja rolnictwa była przeniesieniem na polski grunt sowieckiego systemu kołchozowego – spółdzielni tworzonej przez rolników, którzy przekazują na jej potrzeby swą ziemię i uprawiają ją wspólnie m.in. przy pomocy maszyn. Bardzo silne naciski na przyjęcie takiego rozwiązania rozpoczęły się w gm. Przytyk w 1952 r. Rada gminna przyjęła wówczas uchwałę mówiącą, że chociaż będzie otaczać opieką wszystkie osoby pragnące założyć taką spółdzielnię, panować musi „bezwzględne przestrzeganie zasady pełnej dobrowolności”. Błyskawicznie stało się jasne, że chętnych do zrzeszania się nie ma, gdyż nikt nie kwapił się do rezygnacji ze swej własności. Nie pomagały tutaj liczne spotkania z rolnikami, pogadanki i referaty, a także organizowane systematycznie przez „Samopomoc Chłopską” wycieczki gospodarzy do spółdzielni w okolicach Radomia, umożliwiające zapoznanie się z ich funkcjonowaniem. Porażka pomysłu była tak duża, że jeszcze we wspomnianym roku zaproponowano, by deklaracje wstąpienia do spółdzielni złożyli wszyscy radni będący rolnikami, a także wszyscy sołtysi. Autorowi tego pomysłu odpowiedziano na forum rady, że przykład powinni dać członkowie PZPR, do czego jednak nie doszło¹⁶¹.

Jak informują dokumenty, narastające zaległości w uiszczaniu podatków, wnoszeniu innych opłat czy też realizacji dostaw obowiązkowych, nie wynikały jedynie z ubóstwa części mieszkańców. Budowana przez władze partyjno-państwowe w całym kraju propaganda mówiła, że za żywność przekazywaną robotnikom budującym miasta i zakłady przemysłowe będą oni „rewanżować się” rolnikom, dostarczając na potrzeby wsi jak najwięcej artykułów przydatnych w ich gospodarstwach. Monopol na ich dystrybucję otrzymał gminny oddział „Samopomocy Chłopskiej”, posiadający centralę w Przytyku, oddziały we Wrzosie, Kaszowie i Wrzeszczowie, a także sieć sklepów w największych wsiach. Niestety, zaopatrzenie tych placówek było katastrofalnie słabe. Największe problemy dotyczyły węgla, który był rozdzielany do sprzedaży rolnikom z poszczególnych gromad w bardzo skromnych ilościach.

¹⁶⁰ Tamże, sygn. 3, nlb..

¹⁶¹ Tamże, sygn. 3, nlb.

1. Kościół we Wrzose po 1945 r. (ADS)

2. Kościół w Przytyku, lata 50. XX w. (ADS)

3. Kościół we Wrzeszczowie, koniec lat 50. XX w. (ADS)

4. Plebania we Wrzeszczowie, lata 50. XX w. (ADS)

5. Nauczyciele i uczniowie szkoły podstawowej w Przytyku, rok 1947 (Zbiory Marii Bocheńskiej)

6. Kurs nauki jazdy na motocyklu w Przytyku w 1955 r., w tle budynek szkoły (Zbiory Marii Bocheńskiej)

7. Polowanie w okolicach Przytyka, rok 1955 (Zbiory Marii Bocheńskiej)

8. Samochód Ford przekazany strażakom przytyckim w 1951 r.

9. Budynek Szkoły Podstawowej we Wrzosie, rok 1957 (AUMP)

10. Spotkanie przed szkołą w Domaniowie, lata 60. XX w. (AUMP)

11. Mieszkancki Przytyka na miejscowym rynku, 1957 r. (Zbiory Marii Bocheńskiej)

12. Wrzeszczów rok 1963 (Zbiory Marii Bocheńskiej)

13. Uroczystości konsekracji kościoła w Przytyku w 1962 r. (Ap. Przytyk)

14. Proboszcz Henryk Malarczyk w otoczeniu duchownych i ministrantów, rok 1962 (Ap. Przytyk)

15. Kazanie bpa Piotra Gołębiowskiego w kościele przytyckim w 1962 r. (Ap. Przytyk)

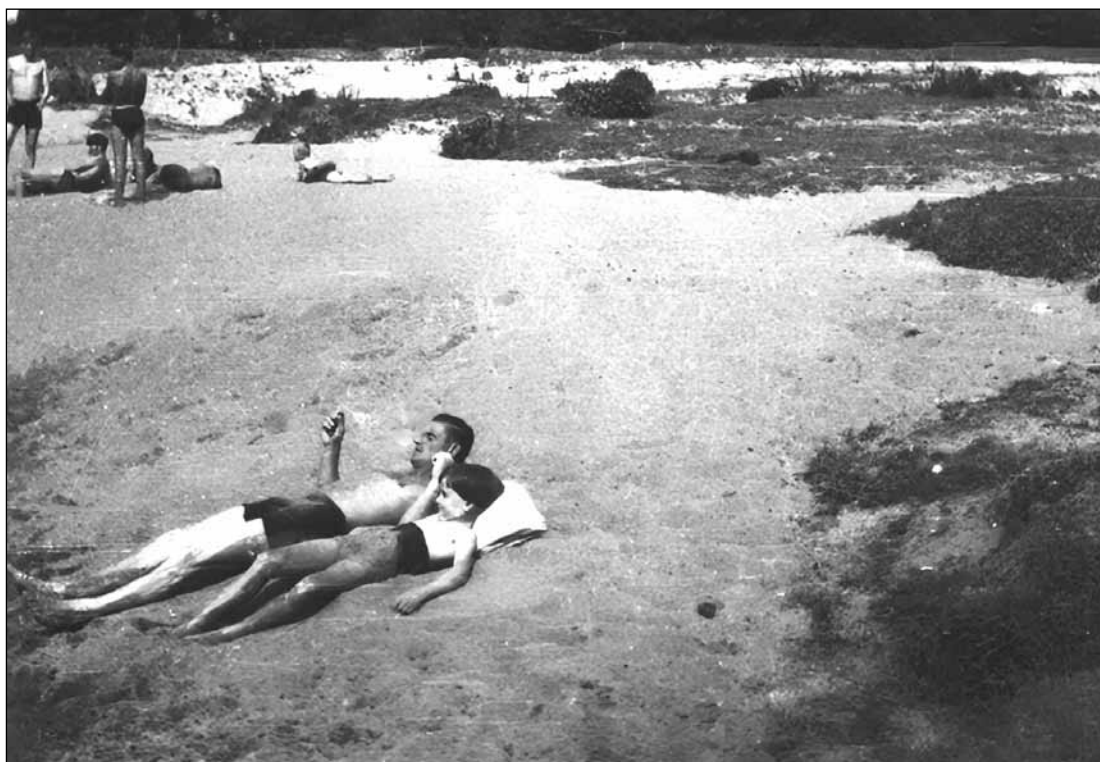
16. Gospodarstwo w Starym Młynie, 1963 r. (Zbiór rodziny Wójcików)

17. Gospodarstwo w Starym Młynie, 1963 r. (Zbiór rodziny Wójcików)

18. Pracownice Zakładu Unasienniania Zwierząt w Zameczku, 1971 r. (Zbiory Marii Bocheńskiej)

19. Plaża w Przytyku, tzw. Przerwane, ok. 1975 r. (Zbiory Marii Bocheńskiej)

20. Szkoła podstawowa we Wrzosie, 1959 r. (AUMP)

21. Szkoła podstawowa we Wrzeszczowie, lata 60. XX w. (AUMP)

22. Uroczystość nadania imienia szkole podstawowej we Wrzeszczowie, 1972 r., (Kronika PSP we Wrzeszczowie)

23. Szkoła podstawowa w Przytyku, warta przy popiersiu patronki, lata 70. XX w. (AUMP)

24. Bank Spółdzielczy w Przytyku, lata 70. XX w. (AUMP)

25. Piekarnia na Piaskach w Przytyku, lata 70. lub 80. XX w. (AUMP.)

26. Stary dom w Sukowie (AUMP)

27. Stacja paliw w Przytyku lata 60.-70. XX w. (AUMP)

28. Pralnia w Przytyku, lata 70.-80. XX w. (AUMP)

29. Uroczystość nadania sztandaru OSP w Przytyku, lata 80. XX w. (Zbiory Aleksandra Czajkowskiego)

30. Ulica Warszawska w Przytyku, rok 1990 (AUMP)

31. Budynek Urzędu Pocztowego we Wrzeszczowie, lata 90. XX w. (AUMP)

Zdarzało się, że władze gminy musiały pożyczać opał, by zapewnić ogrzewanie w szkołach. Bardzo trudno było zakupić obuwie i tekstylia, a więc gotową odzież i materiały ubraniowe. Do gminy dostarczano ich mało, a rolnicy skarżyli się, że rozdział dostaw na poszczególne sklepy jest niesprawiedliwy. Co więcej, „Samopomoc Chłopska” opóźniała się często z wypłatami pieniędzy za dostarczone przez rolników w ramach dostaw obowiązkowych zboże, ziemniaki, trzodę i bydło.

Prowadzona w całym kraju akcja stopniowej likwidacji prywatnego handlu, rzemiosła i usług nie przełożyła się na tworzenie w gm. Przytyk placówek spółdzielczych. Jeszcze w 1954 r., a więc w blisko dekadę po zakończeniu niemieckiej okupacji, planowano tutaj dopiero założenie punktu naprawy obuwia, apelując też do kierownictwa „Samopomocy Chłopskiej” o jak najszybsze utworzenie punktów usług kowalskich i szewskich. Symbolem stagnacji był jednak fakt, że we wspomnianym roku w Przytyku nie było ani jednej jadalni, w której osoby przybywające na targi czy też odwiedzające gminę mogłyby zjeść posiłek¹⁶². Dla osób pamiętających przedwojenny Przytyk wypełniony sklepami, warsztatami i punktami gastronomicznymi była to sytuacja trudna do zrozumienia.

Omawiając życie gospodarcze, należy wspomnieć także o obszarach podworskich. Już w 1945 r. władze rozpoczęły realizację dekretu o reformie rolnej, przewidującego przejście przez władze państwowe prywatnych majątków ziemskich o powierzchni ponad 50 ha. W powiecie radomskim było ich 51, z czego 2 w gm. Przytyk – Goszczewice i Zameczek. Dobra goszczewickie liczyły 154 ha, z których 117 ha rozparcelowano na działki, przydzielone następnie dawnej służbie folwarcznej i osobom bezrolnym, natomiast resztę przekazano „Samopomocy Chłopskiej” (na ten temat za chwilę). Majątek w Zameczku był znacznie większy, gdyż liczył 384 ha. Znaczną część tego arealu tworzyły jednak upaństwowione lasy i duże stawy rybne. Parcelacją objęto tutaj 152 ha ziemi ornej. W Zameczku pozostał pałac wraz z przyległościami. Przez długi czas lokalne władze nie były w stanie wypracować koncepcji wykorzystania tego miejsca, która znalazłaby akceptację władz powiatowych i wojewódzkich. W konsekwencji w 1949 r. utworzono tutaj Państwowe Gospodarstwo Rolne (PGR), przeznaczając budynki na potrzeby gospodarcze oraz mieszkania dla pracowników. Chociaż hodowla ryb byłaby przedsięwzięciem atrakcyjnym i bardzo dochodowym, nie istniały ku temu możliwości. Problemy dotyczyły nie tylko braku kadr, ale także zniszczenia śluz spiętrzających wodę na rzece Radomce. Stawy osuszono zatem, wykorzystując ich obszar wraz z innymi gruntami pod wysiew zbóż. PGR w Zameczku stał się ważnym elementem życia gospodarczego gminy i od pewnego momentu był traktowany oficjalnie jako jej odrębna gromada¹⁶³.

O ile omówione już próby założenia w gm. Przytyk rolniczej spółdzielni produkcyjnej zakończyły się fiaskiem, o tyle historię jej powojennego życia gospodarczego

¹⁶² Tamże, sygn. 4, s. 22.

¹⁶³ Por. S. Iwaniak, *Reforma rolna PKWN w pow. radomskim (1945 r.)*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1972, t. 9, z. 1–2, s. 69–84.

współtworzyły losy spółdzielni kredytowych i spółdzielni spóżywców. Kasa Stefczyka w Przytyku reaktywowała swą działalność w 1945 r. W jej władzach zasiadali wówczas m.in. Wawrzyniec Kott z Podgajka, Jan Owczarek z Przytyka, Stanisław Owczarek, Władysław Drabik z Podgajka, Bolesław Gawin i Stanisław Gumowski z Podgajku. Kasa dysponowała dość znacznym kapitałem i chociaż początkowo uchwalono udzielanie członkom pożyczek w wysokości 10 000 zł, szybko wymiar ten obniżono do 5000 zł, tak by wspomóc większą liczbę osób. Nasileniu tej akcji służyła decyzja o zaciągnięciu kredytu w jednej z radomskich instytucji bankowych. Niestety źródła nie informują, jak wyglądała gospodarka spółdzielni, ale można przypuszczać, że była ona dochodowa. Już w tym okresie była ona obiektem zainteresowania władz partyjno-państwowych, które niechętnie patrzyły na działalność samodzielnych podmiotów udzielających kredytów rolnikom. Jesienią 1948 r. Kasa Stefczyka w Przytyku wchłonęła zatem w swą strukturę Kasę Stefczyka we Wrzosie. Jan Owczarek zrezygnował wówczas z funkcji prezesa i został zastąpiony przez aptekarza Antoniego Sochaczewskiego, natomiast do rady nadzorczej weszli m.in.: Józef Czubak z Goszczewic oraz mieszkańcy Potkanny Józef Turek, Józef Zakrzewski i Dominik Zgoda. Kolejnym krokiem stało się przeprowadzenie w lipcu 1950 r. fuzji Kas Stefczyka w Przytyku, Bukównie i Kostrzyniu, co doprowadziło do utworzenia Gminnej Kasy Spółdzielczej w Przytyku. Cel jej działalności określono w statucie jako „Pomoc w podnoszeniu dobrobytu i kultury bezrolnych, małorolnych i średniorolnych chłopów, zgodnie z planami rozwoju gospodarczego wsi oraz obroną ich przed lichwą i wyzyskiem kapitalistycznym na wsi”. Członkami pierwszego zarządu kasy zostali Stanisław Gumowski, Józef Firlej i Jan Bień, natomiast ich zastępcami Franciszek Witczak i Władysław Drabik¹⁶⁴.

Spółdzielnia Rolniczo-Handlowa w Przytyku próbowała działać w realiach okupacji niemieckiej, ale bez powodzenia. Gdy w 1941 r. nie była w stanie zapłacić za towary przekazane jej przez radomski oddział spółdzielni „Społem”, została zmuszana do oddania wierzycielowi pieniędzy i najróżniejszych ruchomości. Oznaczało to w praktyce zawieszenie działalności przez spółdzielnię, co zbiegło się z rozpoczęciem przez Niemców akcji wysiedleńczej. Spółdzielnia została postawiona oficjalnie w stan likwidacji w 1947 r., a w rok później wykreślona z rejestru sądowego¹⁶⁵. Podobnie potoczyły się losy Spółdzielni Spóżywców „Przyszłość Rolnika” w Przytyku, której władze zdołały jeszcze przed wysiedleniem zdeponować posiadane środki w jednym z banków. Chociaż wkrótce po zakończeniu wojny przeprowadzono lustrację spółdzielni, zalecając odtworzenie listy członków i przeprowadzenie walnego zebrania, prawdopodobnie nigdy do tego nie doszło¹⁶⁶.

¹⁶⁴ APR, SOR, sygn. S-616, k. 81–118.

¹⁶⁵ Tamże, k. 69–70.

¹⁶⁶ APR, Związek Rewizyjny Spółdzielni RP. Okręg Kielecki w Radomiu (dalej: ZRSRP), sygn. 528, nlb.

3 czerwca 1945 r. w prywatnym domu w Podgajku odbyło się zebranie założycielskie Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Przytyku. W jego trakcie założono spółdzielnię, wybierając do jej władz m.in. Józefa Traczyka, Stanisława Praska, Stanisława Stępnia, Antoniego Kowalczyka, Stanisława Gajosa, Stanisława Paciorka i Jana Midzio. W początkach 1946 r. spółdzielnia kierowana przez Władysława Drabika, Józefa Traczyka, Wawrzyńca Kotta i Franciszka Senatora skupiała jedynie 45 członków, z których każdy wniósł udział o przeciętnej wartości 100 zł. „Samopomoc Chłopska” prowadziła jednak już wówczas w Przytyku sklep, sprzedający podstawowe artykuły przemysłowe – mąkę, cukier, kawę i proszek do prania. Wymownym wyrazem poparcia władz partyjno-państwowych dla spółdzielni było jednak oddanie jej do dyspozycji pozostałości rozparcelowanego majątku Goszczewice o powierzchni 32 ha. Obejmowały one m.in. ziemię orną, sady i zaniedbane stawy rybne. Starostwo powiatowe w Radomiu przyznało też „Samopomocy Chłopskiej” subwencję wynoszącą ponad 150 000 zł, dzięki czemu mogła ona wydzierżawić ziemię bogatą w złoża gliny i rozpocząć budowę cegielni. Mimo skromnej działalności spółdzielnia była dochodowa, a lustratorzy zalecali zwiększenie liczby jej członków do co najmniej 200 i potrojenie kapitału obrotowego.

Pomimo starań wiosną 1947 r. spółdzielnia zrzeszała tylko 86 osób – w większość rolników gospodarujących na areale 5–10 ha. Kierował nią wówczas zarząd w składzie: Jan Bień, Stanisław Prasek, Józef Frączak, Franciszek Senator i Wawrzyniec Kott. W działalności „Samopomocy Chłopskiej” obserwowano stagnację. Największe zastrzeżenia budziła postępująca dewastacja obiektów w Goszczewicach, nie pilnowanych i rozbieranych przez okoliczną ludność. Ziemia odłogowała, a sad stawał się coraz bardziej dziki. Część gruntów wydzierżawiano prywatnym osobom za niewielkie kwoty, podczas gdy zgodnie z założeniami pierwotne plany zakładały wykorzystanie ich do hodowli bydła¹⁶⁷.

W 1948 r. stało się jednak oczywiste, że władze powiatowe będą dążyć usilnie do rozwoju „Samopomocy Chłopskiej”, która miała stać się jedyną spółdzielnią rolniczo-handlową także w gm. Przytyk. W marcu wspomnianego roku wcielono do niej zatem Spółdzielnię Spożywców „Promyk” we Wrzosie i Spółdzielnię Spożywców „Rolnik” w Kaszowie. Zlikwidowane stowarzyszenia wniosły do „Samopomocy Chłopskiej” pewne środki finansowe, a także infrastrukturę pozwalającą na rozbudowę sieci sklepów. Równocześnie zwiększyła się liczba osób szczerze zainteresowanych rozwojem ruchu spółdzielczego. Podczas zebrania posceniowego zdecydowano się zatem zmodyfikować skład rady nadzorczej, w której znaleźli się m.in.: Stanisław Stępień, Jan Nakonieczny, Maria Tyczyńska, Stanisław Paciorek, Józef Firlej, Stanisław Gumowski, Józef Trzos, Józef Czubak, Klemens Podstawek, Marian Trzosek i Stefan Kacperski. Latem 1949 r. spółdzielnia kierowana przez Jana Komorowskiego miała kilkuset członków, filie w Kaszowie, Wrzosie i Wrzeszczowie, a także sieć sklepów monopolizujących lokalny handel. Nowością stało się utworzenie przez nią ośrodka maszynowego,

¹⁶⁷ Tamże, sygn. 592, nlb.

wyposażonego w młockarnie, siewniki i kopaczki, które udostępniano prywatnym rolnikom. Zyski spółdzielni były wysokie, a część z nich przeznaczano na potrzeby kulturalne, m.in. rozwój biblioteki czy też stypendia dla najzdolniejszych uczniów. W roku tym do nowego zarządu weszli Józef Traczyk, Mieczysław Borkiewicz i Władysław Drabik, a w latach następnych zasiadali w nim również m.in. Lucjan Stolarczyk, Stanisław Kozioł i Władysław Drążkiewicz. Przez długi czas prezesem zarządu przytyckiej „Samopomocy Chłopskiej” był Władysław Drążkiewicz¹⁶⁸.

Szkolnictwo i oświata

Do priorytetowych zadań realizowanych od 1945 r. na terenie gminy należała odbudowa sieci szkolnej. Realia okupacji, a zwłaszcza przeprowadzone przez Niemców wysiedlenie spowodowało, że setki dzieci nie miało możliwości zdobyć nie tylko podstaw wiedzy o świecie, ale nawet nauczyć się czytać i pisać. Wysoka też była liczba dorosłych analfabetów. Nadzieje na wparcie finansowe ze strony władz powiatowych i wojewódzkich sprawiły, że w latach 1945–1954 w Przytyku działano aktywnie nie tylko na rzecz uruchomienia szkół powszechnych (podstawowych), ale także ulokowania tutaj gimnazjum i szkoły rolniczej. W pracach tych odnotowano liczne sukcesy, ale niestety także porażki.

Jak informują źródła, już w 1945 r. uruchomiono 7 szkół powszechnych z siedzibami w miejscowościach: Przytyk, Wrzeszczów, Wrzos, Kaszów, Suków, Studzienice i Domaniów. Funkcjonowały one w oparciu o znane już z okresu międzywojennego rozwiązania, w ramach których nauczyciel otrzymywał pensję od władz państwowych, natomiast za wynajem pomieszczeń dla placówki, zapewnienie jej oświetlenia i opału, a także za mieszkanie dla pedagoga płaćły władze gminne. Żadna ze szkół nie miała własnego budynku, a konieczność uiszczania czynszów za wynajem lokali na potrzeby oświatowe była bardzo dużym obciążeniem budżetu gminnego. Co więcej, placówki te funkcjonowały w skrajnie prymitywnych warunkach, mieszcząc się zazwyczaj w chłopskich izbach¹⁶⁹.

Szkołę we Wrzeszczowie reaktywowali Jan Zygan i Irena Jasińska już w styczniu 1945 r. Uporządkowali oni dwie sale w budynkach podworskich i przy pomocy rodziców dzieci umeblowali je, organizując naukę dla 6 klas. Jesienią 1945 r. udało się pozyskać trzeciego nauczyciela i wynająć kolejną izbę lekcyjną, co umożliwiło nauczanie ponad 300 dzieci. Pomimo braku podręczników i pomocy naukowych udało się stworzyć bibliotekę szkolną i rozpocząć nauczanie dorosłych analfabetów¹⁷⁰. W tym samym okresie zaczęła działać szkoła w Domaniowie. Była to zasługa Wandy Grazy, która została jej kierowniczką, a zarazem jedyną nauczycielką dla wszystkich przedmiotów. Naukę w placówce rozpoczęło 66 dzieci, a w następnych latach

¹⁶⁸ APR, SOR, sygn. S-466, nlb.

¹⁶⁹ APR, GRN Przytyk I, sygn. I, nlb.; APR, Inspektorat Szkolny w Radomiu II, sygn. 7, nlb.

¹⁷⁰ W. Kosiec, *Rozwój Oświaty we Wrzeszczowie*, ZP, nr 9, 2001, s. 10.

ich liczba rosła¹⁷¹. Z kolei szkoła we Wrzosie wznowiła działalność dzięki staraniom małżeństwa Suliszów, którzy przez jakiś czas nauczali dzieci w swoim mieszkaniu. Z czasem przeniesiono ją do drewnianego baraku, co umożliwiło rozszerzenie nauki z 4 do 7 klas¹⁷². Pierwszym po wojnie kierownikiem szkoły w Przytyku był prawdopodobnie Jan Janczura.

Chociaż władze gminy rozpoczęły szybko starania o wybudowanie samodzielnych obiektów szkolnych w szeregu miejscowości, nie było na to szans z powodu braku pieniędzy. Szansę na poprawę tej sytuacji widziano zatem w umieszczeniu szkół w poniemieckich, drewnianych barakach wojskowych, których dużo pozostało na terenie dawnego poligonu w okolicach Radomia. To jednak również generowało wysokie koszty, związane z koniecznością rozbiórki baraku w pierwotnym miejscu, przewiezienia elementów do nowej lokalizacji i złożenia budynku na murowanym fundamencie. Nierzadko obiekt taki należało ocieplić i częściowo wyremontować. Dochodziła do tego konieczność wyposażenia w ławki, szafy i inne meble. Szybko okazało się też, iż na baraki jest duży popyt, a dysponujące nimi Starostwo Powiatowe w Radomiu nie zamierza preferować gm. Przytyk w ich rozdziale.

W 1946 r. w gm. Przytyk działało 10 szkół powszechnych. Dwie z nich w Przytyku i Wrzeszczowie – dysponowały czterema izbami, natomiast każda z pozostałych – w Kaszowie, Wrzosie, Wygnanowie, Sukowie, Marysinie, Goszczewicach, Domaniewie i Studzienicach – tylko jedną izbą. Tylko jedno pomieszczenie miały również szkoły w Ostrołęce i Kaszewskiej Woli, uruchomione w 1947 r. Chociaż władze gminy otrzymały ze starostwa baraki na potrzeby szkolne, przez długi czas nie były w stanie zdobyć pieniędzy na przewiezienie ich w częściach do wybranych miejscowości i złożenie ich w nowych miejscach. W pewnym momencie ciasnota w przytyckiej szkole była tak duża, że władze gminne postanowiły adaptować na potrzeby oświatowe budynek synagogi, znajdujący się już wówczas w stanie całkowitej ruiny. Trudności udało się jednak pokonać i we wspomnianym roku rozpoczęto składanie tych obiektów w Przytyku, Kaszowie i Wrzosie, apelując o pomoc w gotówce i robociźnie do tamtejszych mieszkańców. Warto podkreślić, że władze gminne wspierały też systematycznie dzieci z najuboższych rodzin, zakupując dla nich odzież, obuwie, książki i zeszyty. Potrzebujących wybierali kierownicy szkół, otrzymujący na ten cel środki finansowe. Na wsparcie mogła liczyć też młodzież z gminy, ucząca się w szkołach średnich w Radomiu i w szkole rolniczej w podradomskim Wacynie. Osobom tym przyznawano zasiłki, przeznaczone na opłacenie internatu lub też wynajem stancji. Chociaż były to kwoty niewielkie, zapewne stanowiły znaczącą pomoc w domowych budżetach rodziców uczniów¹⁷³.

W 1948 r. władze gminy przyjęły kompleksowy plan inwestycyjny, dotyczący oświaty. Przewidywał on, że we wspomnianym roku wykończone zostaną baraki szkolne w Przytyku, Kaszowie i Woli Sukowskiej, wykonane zostaną fundamenty

¹⁷¹ K. Bińkowska, *Historia szkoły w Domaniewie*, ZP, 2002, nr 12, s. 10–11.

¹⁷² E. Bińkowska, K. Bińkowska, *Historia szkoły Podstawowej we Wrzosie*, ZP, 2004, nr 22, s. 8–9.

¹⁷³ APR, GRN Przytyk I, sygn. 1, nlb.

pod budynek szkolny we Wrzeszczowie, a władze dofinansują budowę szkoły w Goszczewicach, gdzie miejscowy komitet społeczny zebrał już składki od mieszkańców i zakupił materiały budowlane. W roku następnym miano zakończyć budowę szkoły we Wrzeszczowie, a także rozpocząć wznoszenie obiektu na cele szkolne w Domaniowie lub Studzienicach. Realizacja tych inwestycji zależała jednak od pieniędzy, których nieustannie brakowało. Niedobór środków utrudniał nawet drobne prace, jak np. ogrodzenie szkoły we Wrzosie i wykopanie przy niej studni czy też dostawienie drewnianej sieni do szkoły w Kaszowie. Warto przypomnieć, że znacznej części materiałów budowlanych nie można było kupić na wolnym rynku, bazując wyłącznie na przydziałach państwowych dostarczanych za pośrednictwem „Samopomocy Chłopskiej”. Fiaskiem zakończyły się starania o np. zdobycie blachy na pokrycie dachów baraków szkolnych, w związku z czym pojawiające się coraz częściej przecieki musiano łątać jedynie prowizorycznie. W takich realiach poważnym sukcesem stało się uroczyste otwarcie 24 października 1948 r. rozbudowanej, wyremontowanej i wyposażonej w nowe meble szkoły powszechnej w Przytyku. Wydarzeniu temu nadano dużą rangę, a towarzyszył jej między innymi program artystyczny przygotowany przez dzieci. Z kolei w 1949 r. oddano do użytku budynek szkoły w Woli Sukowskiej. Było to w dużej mierze zasługą komitetu społecznego, w którym działali m.in. Kazimierz Górka, Jan Szubiński, Wincenty Białczak, Józef Jaszczuk i Stanisław Wójcik. Powszechny brak pieniędzy starano się niwelować, wprowadzając w 1950 r. obowiązkową składkę na budowę szkół, wynoszącą 150 zł z hektara posiadanej ziemi¹⁷⁴.

Chociaż obowiązujące w kraju przepisy gwarantowały każdemu dziecku ukończenie siedmioklasowej szkoły powszechnej, w gm. Przytyk warunki lokalowe wielu placówek uniemożliwiały realizację tego celu. Część z nich uczyła tylko dzieci z klas I–IV, natomiast nauka w klasach V–VII była dla dzieci możliwa poprzez codzienne dochodzenie czy też dojeżdżanie do szkoły w innej miejscowości. W 1950 r. władze gminne przyjęły jednak perspektywiczny plan rozwoju szkolnictwa. Zakładał on, że szkoła w Przytyku będzie nadal rozbudowywana i pomieści również szkołę średnią, natomiast maksymalnie do 1954 r. szkołami 7-klasowymi staną się też placówki w Domaniowie, Wrzeszczowie, Goszczewicach, Kaszowie i Woli Sukowskiej. Otrzymały one charakter szkół zbiorczych, a każdej z nich podporządkowano organizacyjnie kilka mniejszych placówek. Miały one utrzymać nadal dotychczasowy zakres nauczania w klasach I–IV, do którego zamierzano też ograniczyć naukę w Ostrołęce i Studzienicach, gdzie istniały już klasy piąte i szóste (miały one zostać zlikwidowane). Niestety nie wiadomo, jak zamierzano rozwiązać problem systematycznego docierania dzieci z mniejszych miejscowości do szkół zbiorczych. Być może istniał jakiś plan organizacji transportu, ale źródła milczą na jego temat. Przyjęte założenia pozwalały jednak władzom skupić się na rozbudowie obiektów szkolnych w wybranych miejscowościach, co oznaczało nie tylko zapewnienie dzieciom

¹⁷⁴ Tamże, sygn. 1, nlb.; sygn. 1A, nlb.

odpowiedniej liczby sal, ale także mieszkań służbowych dla nauczycieli (większość z nich mieszkała w pokojach wynajmowanych u osób prywatnych)¹⁷⁵.

Jak już wspomniano, historia oświaty gminnej obejmuje również starania o doprowadzenie do otwarcia tutaj szkół innych niż powszechne. Już w 1945 r. na forum gminnej rady narodowej pojawił się plan uruchomienia w Przytyku gimnazjum. Bezspornie placówka taka miałaby bardzo dobre perspektywy rozwojowe, edukując młodzież nie tylko z gm. Przytyk, ale także wielu pobliskich gmin. Wymagało to jednak wzniesienia obszernego, murowanego budynku wraz z mieszkaniami dla nauczycieli i boiskiem. Działania na tym polu skonkretyzowano w 1948 r., kiedy to władze gminne zakupiły od jednej z prywatnych osób obszerny plac. Koszt tej transakcji wyniósł 250 tys. zł, a wstępny kosztorys przewidywał, że wzniesienie budynku pochłonie 12 mln zł, z których 4 mln miała przeznaczyć gmina, a kolejne 8 mln skarb państwa. Powołano też komitet budowy szkoły, do którego weszli Jan Pytlewski, Władysław Szymański i Franciszek Witczak, mający zająć się zakupem materiałów budowlanych i nadzorem nad przygotowaniem fundamentów. Ponieważ we wspomnianym roku w Polsce przeprowadzono reformę oświaty, w ramach której zlikwidowano gimnazja, wspomniane plany zmodyfikowano, projektując wzniesienie szkoły jedenastoklasowej, zaspokajającej tryb nauczania powszechnego (klasy I–VII) i czteroletniego liceum ogólnokształcącego (klasy VIII–XI). Okazało się jednak, że ani kieleckie władze wojewódzkie, ani też inne organa nie są zainteresowane tego rodzaju inwestycją. Co więcej, położony w atrakcyjnym miejscu plac szkolny budził zainteresowanie władz Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Przytyku, które chciały wnieść na nim swą siedzibę wraz z magazynami. Początkowo radni odmawiali zdecydowanie jakichkolwiek negocjacji w tej sprawie, ale w 1949 r. musieli ugiąć się – prawdopodobnie pod naciskiem władz powiatowych. Co jednak interesujące, na forum rady stwierdzono, iż propozycja wydzierżawienia placu spółdzielni jest pułapką, gdyż w praktyce będzie ona równoznaczna z utraceniem przez gminę tego gruntu. Plac postanowiono odstąpić pod warunkiem, że na wezwanie rady spółdzielnia zakupi dla gminy plac o takiej samej powierzchni we wskazanym przez radnych miejscu¹⁷⁶.

Równoległe z omawianymi działaniami przebiegały starania o wykorzystanie na potrzeby oświatowe obiektów pałacowych w Zameczku. W 1946 r. znalazła tam siedzibę szkoła Hufców Budowlanych „Świt” – państwowej organizacji podległej Ministerstwu Odbudowy. Skupiała ona młodzież męską w wieku 16–20 lat, uzupełniającą wiedzę z zakresu szkoły powszechnej i równocześnie odbywającą przeszkolenie wojskowe. Po ukończeniu szkoły jej absolwentów kierowano do pracy w najbardziej zniszczonych przez wojnę miastach kraju. Niestety nie wiadomo czy do placówki uczęszczali też mieszkańcy gm. Przytyk. Gdy w 1949 r. organizacja „Świt” została zlikwidowana, szkoła zakończyła działalność. Gminna rada narodowa zwróciła się wówczas do starostwa powiatowego z wnioskiem o ulokowanie w opuszczonych

¹⁷⁵ Tamże, sygn. 3, nlb.

¹⁷⁶ Tamże, sygn. 2, nlb.; sygn. 2A, nlb.

pomieszczeniach szkoły rolniczej. Radomskie władze odmówiły jednak ze względu na inwestowanie znacznych środków w szkołę w Wacynie. Radę poinformowano jednak, że w Zameczku może znaleźć miejsce uniwersytet ludowy – placówka przeznaczona dla osób w różnym wieku, edukująca słuchaczy w ramach kursów ogólnokształcących i zawodowych. Chociaż radni przyjęli tę zapowiedź wręcz entuzjastycznie, omawiany zamysł nie doczekał się nigdy realizacji¹⁷⁷.

Kończąc omawianie problematyki oświatowej, warto wspomnieć o jeszcze jednym wątku. Jak już wspomniano, realia okupacyjne powiększyły bardzo znacznie liczbę żyjących w Polsce analfabetów. W większości wypadków byli to tzw. analfabeci wtórni, którzy w dzieciństwie uczęszczali do szkół, ale później nie mając kontaktu z książkami czy prasą utracili umiejętność czytania i pisania. W 1949 r. przyjęto ustawę sejmową o całkowitej likwidacji analfabetyzmu w kraju, powołując do realizacji tego zadania specjalnego pełnomocnika rządu. Także w Radomiu powstał komitet powiatowy, współpracujący z władzami gm. Przytyk, które utworzyły komitet gminny na czele z Antonim Sochaczewskim i Tadeuszem Piętowskim. Osobom nieumiejącym czytać i pisać, których nazwiska podali sołtysi, nakazano przymusowe uczestnictwo w specjalnych kursach, zorganizowanych zimą na przełomie 1949 i 1950 r. Także na interesującym nas terenie akcja ta natrafiła na silny opór społeczny, gdyż wiele osób dorosłych, a nierzadko w zaawansowanym wieku, uznawało za ujmę powrót do szkoły, podobnie jak korzystanie z pomocy dzieci i wnuków w nauce. Władze gminy zapowiedziały oficjalnie zwalczenie oporu osób bojkotujących kursy i karanie ich wysokimi grzywnami, wynoszącymi nawet 500 zł¹⁷⁸.

Służba zdrowia i opieka społeczna

Chociaż z perspektywy lat może wydawać się to nieprawdopodobne, przez długi czas po zakończeniu okupacji niemieckiej na terenie gm. Przytyk nie mieszkał ani też nie praktykował ani jeden lekarz. Sytuacja ta miała wręcz katastrofalne następstwa. W 1948 r. omówiono ją na jednej z sesji rady narodowej, stwierdzając, że przyczynia się ona zauważalnie do bardzo wysokiej śmiertelności mieszkańców gminy, a zwłaszcza zgonów dzieci, których liczbę określono jako „zatrważającą”. Zjawisko to starano się zminimalizować, rozwijając akcję bezpłatnych szczepień. We wspomnianym roku w gminie pracowała przez długi czas delegacja lekarzy z Danii, której członkowie zaszczepili przeciw gruźlicy setki dzieci i nastolatków. W Przytyku otworzono też Punkt Opieki nad Matką i Dzieckiem, w którym najuboższe kobiety mogły uzyskać skromną pomoc w postaci mleka dla niemowląt, a także porady dotyczące pielęgnacji noworodków (opiekunem społecznym w tej placówce był m.in. Stanisław Chydziański z Przytyka). Niestety, lokalne władze nie

¹⁷⁷ Tamże.

¹⁷⁸ APR, Powiatowa Komisja do Walki z Analfabetyzmem w Radomiu, sygn. 17, nlb.

miały jakichkolwiek szans na nakłonienie prywatnymi kanałami któregoś z lekarzy do osiedlenia się w Przytyku, gdyż wymagało to zapewnienia mu wysokiej pensji i obszernego mieszkania, w którym mógłby on przyjmować pacjentów. Jediną szansą było sklonienie władz powiatowych do przymusowego skierowania tutaj jednego z radomskich lekarzy na podstawie tzw. nakazu pracy. Prośby w tej sprawie przesyłano systematycznie, ale pozostawały one bez echa, gdyż w samym Radomiu liczba pracowników służby zdrowia była zbyt niska w stosunku do liczby ludności¹⁷⁹.

W tej sytuacji nawet poważne choroby leczono środkami domowymi. W gminie funkcjonowało też kilku znachorów, których działalność była dla władz przejawem zacofania i prymitywizmu części mieszkańców. W przypadku stanu zagrażającego życiu pozostawało tylko jedno wyjście – umieszczenie chorego na furmance i zawiezienie go do lekarza lub szpitala w Radomiu. Długa podróż po nierównych drogach pełnych dziur i wybojów sprawiała jednak często, że pacjent umierał już w jej trakcie. Nie bez powodu wiosną 1949 r. władze gminy postanowiły zakupić za niebagatelną sumę 15 000 zł specjalny wóz konny na gumowych kołach i z resorami amortyzującymi wstrząsy, a następnie dostosować go do przewozu chorych. Wóz ten, zakupiony ze składek mieszkańców gminy, pełnił w następnych latach funkcję pierwszej w historii Przytyka i okolic karetki pogotowia¹⁸⁰.

Decyzja o skierowaniu do Przytyka lekarza zapadła w Radomiu dopiero w lutym 1952 r. Ustalono, że będzie on przyjeżdżać tutaj w poniedziałki, środy i piątki, przyjmując pacjentów przez kilka godzin dziennie. Choć była to tylko namiastka stałej pomocy, została ona przyjęta wręcz entuzjastycznie. W tym samym miesiącu rada gminy przyjęła uchwałę o zatrudnieniu wykwalifikowanej pielęgniarki do asystowania lekarzowi i utworzeniu gminnego ośrodka zdrowia. Znalazł on pierwszą siedzibę w dwóch pokojach wynajętych w jednym z domów w dzielnicy Piaski¹⁸¹. Niemalże natychmiast rozpoczęto jednak przygotowania do wzniesienia w Przytyku budynku na potrzeby służby zdrowia. Dodajmy, że władze gminne rozpatrywały często podania mieszkańców, dotyczące finansowego wsparcia dla osób przewlekle chorych i wymagających stałej opieki.

Opieka społeczna skupiała się jednak na wspieraniu najmłodszych. W pierwszych latach powojennych w Zameczku istniał dom dziecka, w którym mieszkało 15 sierot i półsierot. Co interesujące, był on samowystarczalny, utrzymując się z dochodów przynoszonych przez grunty podworskie. Działał też Gminny Komitet Opieki Społecznej w Przytyku (podporządkowany komitetowi powiatowemu w Radomiu), prowadzący przedszkola w Przytyku i Woli Sukowskiej. Jak wskazują dokumenty, były to raczej świetlice dla dzieci z najuboższych rodzin, którym zapewniano nie tylko posiłki i zabawę, ale także podstawy edukacji (zajmowały się tym wychowawczynie Helena Smolarska, Waleria Małycha i Maria Bielicka). Przedszkola funkcjonowały

¹⁷⁹ APR, GRN Przytyk I, sygn. 2, nlb.

¹⁸⁰ Tamże, sygn. 1A, nlb.; sygn. 2, nlb.

¹⁸¹ Tamże, sygn. 4, s. 83.

w bardzo trudnych warunkach, wynajmując niewielkie izby w prywatnych domach. Wspomniany komitet podejmował starania o partycypowania władz w utrzymaniu tych placówek, a więc pokryciu kosztów wynajmu lokali. Gminna rada narodowa nie godziła się jednak na to, czasem odmawiając całkowicie, a niekiedy godząc się na refundację kosztów tylko za symboliczny jeden miesiąc w roku¹⁸².

Życie społeczno-kulturalne

W pierwszej powojennej dekadzie życie społeczno-kulturalne gm. Przytyk było skromne, co wynikało ze skupienia większości działań władz na odbudowie życia gospodarczego oraz szkolnictwa i oświaty. Najważniejszymi lokalnymi organizacjami pozostawały ochotnicze straże pożarne, których siedziby (remizy) mogły być wykorzystywane dla organizacji zabaw, przedstawień teatralnych i innych imprez. Stosunkowo szybko, bo w 1947 r., reaktywowano OSP w Przytyku. Była to zasługa grupy działaczy takich jak Jan Owczarek, Józef Traczyk, Franciszek Kucharczyk, Jan Bocheński, Władysław Drabik i Władysław Mikulski. Ponieważ przedwojenny budynek remizy został zniszczony, wóz konny z pompą i innym sprzętem gaśniczym przechowywano w szopie, dostawionej do magazynu „Samopomocy Chłopskiej”. Odbudowę remizy rozpoczęto jeszcze w latach czterdziestych, ale przyspieszyła ona po 1950 r. Drewniany budynek przy ul. Warszawskiej został wzniesiony przy wsparciu władz gminnych przez samych strażaków, a materiał pozyskano ze zrujnowanych poniemieckich baraków, stojących w majątku Zameczek. Wkrótce komenda powiatowa przydzieliła przytyckim ochotnikom samochód marki „Ford”. Warto przypomnieć, że w 1949 r. OSP w Przytyku utworzyła własną orkiestrę (kierował nią Stanisław Gumowski), a następnie drużynę młodzieżową. Na czele zarządu straży stał wówczas Michał Michalec, a następnie przez długie lata Marian Frynas¹⁸³. Już w 1945 r. przystąpiono do reaktywacji OSP w Potkannie. Jej komendantem został wówczas Dominik Zgoda, a prezesem Stefan Grabarczyk. Dokumenty informują, że w omawianym okresie działały też OSP w Kaszowie i Wrzeszczowie, gdzie planowano budowę remiz. Brak jest jednak szczegółowych informacji na ten temat.

Największą bolączką dla gminy był brak lokalu, w którym znalazłyby siedzibę organizacje społeczne i instytucje kultury. Z czasem po zakończeniu wojny w Przytyku uruchomiono świetlicę, ale mieściła się ona w lokalu wynajmowanym od Bronisławy (według niektórych zapisów: Stanisławy) Stępień. W 1949 r. lokalne władze otrzymały jednak przydział poniemieckiego baraku, który zmontowano szybko na placu przy ul. Warszawskiej, a następnie wyposażono go w meble. Uroczyste otwarcie świetlicy odbyło się 10 kwietnia 1949 r., stając się dużym wydarzeniem w życiu lokalnej społeczności. Obiekt był jednak niewielki, w związku z czym już w rok później

¹⁸² APR, Centralny Komitet Opieki Społecznej. Powiatowy Komitet Opieki Społecznej w Radomiu, sygn. 6, nlb.

¹⁸³ APR, GRN Przytyk I, sygn. 2A, nlb.

zainteresowano się siedzibą ss. Michalitek, która wiosną 1950 r. została przejęta przez administrację państwową. Chociaż podkreślano, że obiekt ten nadawałby się doskonale dla instytucji społecznych, nie wiadomo, jak zakończyła się ta sprawa¹⁸⁴.

Wraz z upływem czasu coraz większą rolę w życiu gminy odgrywała też biblioteka. Została ona utworzona w 1945 r. jako filia Powiatowej Biblioteki Publicznej w Radomiu, która dostarczyła też do Przytyka pierwszy pakiet książek. Przytycka biblioteka, podobnie jak jej odpowiedniki w innych gminach, nie miała własnych środków finansowych przeznaczonych np. na uzupełnianie księgozbioru, a w pozycjach przesyłanych jej z Radomia dominowała klasyka literatury polskiej oraz najróżniejsze poradniki z zakresu rolnictwa, gospodarstwa domowego, drobnego rzemiosła itd. Wkrótce jej pracownicy rozpoczęli starania o stworzenie w gminie punktów czytelnicy, obsługiwanych bezpłatnie przez sołtysów, nauczycieli i działaczy społeczno-politycznych. Wypożyczali oni chętnym książki, których pakiety były wymieniane co kilka miesięcy.

Powoli odradzało się też życie sportowe. Po zakończeniu wojny działalność wznowiła drużyna piłkarska klubu „Huragan”, a w 1947 r. pod patronatem OSP powstała w Przytyku drużyna „Strażak”. W latach 50. XX w. zastąpiła je drużyna piłkarska przy Ludowym Zespole Sportowym w Przytyku. Działała tu też sekcja piłki siatkowej i tenisa stołowego¹⁸⁵.

Życie polityczne i podziemie niepodległościowe

Ewolucja życia społeczno-politycznego gm. Przytyk znalazła już odzwierciedlenie w części niniejszego rozdziału, dotyczącego administracji gminnej. W latach 1945–1946, gdy wiele osób wierzyło, że powojenna Polska będzie państwem demokratycznym i wielopartyjnym, rolnicy wspierali masowo PSL (kierował nim przybyły do kraju z Londynu premier Stanisław Mikołajczyk). Działacze PPR i PPS w gminie byli nieliczni, a głoszone przez nich treści zyskiwały tylko znikome uznanie. Wraz z upływem czasu sytuacja uległa jednak zmianie, co było zjawiskiem typowym dla całego kraju. Lewica wzmocniła systematycznie swą pozycję, a represjonowane PSL – oskarżane o wspieranie podziemia niepodległościowego – traciło na znaczeniu. Warto zwrócić uwagę na fakt, że o ile na forum gminnej rady narodowej powstanie PZPR przyjęto niemalże całkowitym milczeniem, o tyle scalenie resztek PSL i SL w Zjednoczone Stronnictwo Ludowe w listopadzie 1949 r. radni uczcili przyjęciem specjalnej uchwały, w której wyrażono nadzieje na kontynuowanie tradycji ruchu ludowego¹⁸⁶. Mówiąc o lokalnej polityce, nie można zapominać też o postawach koniunkturalnych. W systemie dystrybucji towarów niemalże wyłącznie za pośrednictwem „Samopomocy Chłopskiej” osoba wyrażająca opozycyjne

¹⁸⁴ Tamże.

¹⁸⁵ S. Bocheński, *Historia sportu w Przytyku w latach 1934–1956...*, s. 3.

¹⁸⁶ APR, GRN Przytyk I, sygn. 2A, nlb.

poglądy mogła spodziewać się, że zostanie pominięta w przydziale kredytu finansowego, desek, cementu i innych materiałów budowlanych, nawozów sztucznych itd. Był to ważny czynnik skłaniający rolników pragnących zwiększyć poziom materialnego bytu do wstrzymania się od krytyki władz.

Równie ważną kartą historii gm. Przytyk jest działalność podziemia niepodległościowego. Tworzyli je przeciwnicy władzy komunistycznej, niegodzący się na wprowadzanie w Polsce zmian politycznych, społecznych i gospodarczych opartych na wzorcach sowieckich. Oprócz wydawania konspiracyjnej prasy i prowadzenia działalności propagandowej najważniejszą formą akcji antylewicowej stała się walka zbrojna. Od 1945 r. m.in. w powiecie radomskim działało szereg oddziałów partyzanckich, skupiających zarówno weteranów walk przeciwko Niemcom, jak i młodzież, która zdecydowała się pójść „do lasu” już po zakończeniu okupacji. Do oddziałów tych dołączali konspiratorzy zagrożeni aresztowaniem przez Urząd Bezpieczeństwa Publicznego (policję polityczną) oraz dezertery z Wojska Polskiego i Milicji Obywatelskiej. Walka zbrojna koncentrowała się na organizowaniu zasadzek na oddziały wojskowe i milicyjne, rozbijaniu ich posterunków, a także likwidowaniu najaktywniejszych działaczy lewicowych i osób uznanych za konfidentów władz. Środki finansowe umożliwiające zakup żywności, medykamentów itd. zdobywano często, zabierając pieniądze z urzędów gminnych, spółdzielni oraz najróżniejszych instytucji państwowych. Był to dla władz partyjno-państwowych jeden z argumentów przedstawiających podziemie jako bandytyzm zamaskowany pod fikcją patriotyzmu. Zwalczanie konspiracji odbywało się często ze skrajną bezwzględnością, przynosząc obu walczącym stronom liczne ofiary¹⁸⁷.

Należy podkreślić, że w pierwszym okresie powojennym także w gm. Przytyk pojawiały się uzbrojone grupy rabunkowe i mieszkańcom trudno było zorientować się, czy mają do czynienia z partyzantami, czy też z pospolitymi przestępcami. To, że także po wojnie łatwo można było stracić życie, udowodniły wydarzenia mające miejsce we Wrzosie 5 sierpnia 1945 r. Przybyła tam wówczas, na wozach konnych zarekwirowanych w Ostrołęce grupa uzbrojonych mężczyzn. Weszli oni do kościoła, w którym odbywało się właśnie nabożeństwo I Komunii Świętej. W międzyczasie do wsi przyjechali ścigający ich milicjanci, urządzając zasadzkę. Po zakończeniu nabożeństwa, gdy zbrojni wyszli z kościoła, milicjanci otworzyli do nich ogień. Sytuacja mogła przybrać tragiczny obrót, gdyż ze świątyni wychodziły wówczas dzieci. Nauczone doświadczeniami wojny schroniły się natychmiast pod murem okalającym świątynię, stąd nie było wśród nich ofiar. Tymczasem po krótkim starciu zbrojni zbiegli, pozostawiając jednego zabitego i jednego ciężko rannego¹⁸⁸.

W powiecie radomskim na omawianym terenie największe i najsprawniej działające struktury zbudowało Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” (WiN), skupiające

¹⁸⁷ Por. R. Śmietanka-Kruszelnicki, *Podziemie poakowskie na Kielecczyźnie w latach 1945–1948*, Kraków 2002, *passim*.

¹⁸⁸ Ap. Wrzos, *Kronika parafii Wrzos*, s. 54.

wielu byłych żołnierzy Armii Krajowej. Utworzyło ono w gm. Przytyk swe komórki. Warto podkreślić, że gmina ta określana była często jako „wroga władzy ludowej” i „ulegająca podszeptom kleru”, a jej licznych mieszkańców podejrzewano o sympatyzowanie z członkami podziemia – przechowywanie broni, udzielanie im schronienia itd. Pomijając patrole wojska i UBP, które pojawiały się w okolicach Przytyka, jedynym militarnym oparciem dla władzy był posterunek Milicji Obywatelskiej z siedzibą w Zameczku, a następnie w stolicy gminy. Już w 1945 r. został on rozbrojony przez członków oddziału por. Stefana Bembińskiego ps. „Harnaś”. W następnym roku władze postanowiły rozbić struktury konspiracyjne, aresztując m.in. Józefa Oparcika z Domaniowa, co jednak nie przyniosło zamierzonego efektu. W czerwcu 1946 r. posterunek został zaatakowany ponownie, tym razem przez oddział pochodzącego z przysiółka Pusta Staruszka Antoniego Sobola ps. „Dołęga”. Podczas tej akcji zginął pracujący w UBP w Radomiu sierż. Edward Bubakiewicz, przysłany do Przytyka wraz z grupą podkomendnych, by zabezpieczyć teren w czasie Referendum Ludowego. W kilka tygodni później, a mianowicie w lipcu 1946 r., posterunek został rozbity ponownie – tym razem przez oddział Mariana Sadowskiego ps. „Dzida”¹⁸⁹.

W materiałach archiwalnych można odnaleźć sugestię, że przynajmniej niektórzy milicjanci z Przytyka pozostawali w kontakcie z podziemiem niepodległościowym, przekazując jego członkom przydatne im informacje. Z tego powodu rozbrojenia posterunku miały bezkrwawy charakter. Przełom nastąpił 2 sierpnia 1946 r., kiedy to do Przytyka przybył oddział chor. Antoniego Owczarka ps. „Zygadło”. Na posterunku przebywali wówczas milicjanci Franciszek Karasek, Jan Kilianek, Jan Olszewski, Stefan Szczygłowski, Mikulski (imię nieznane) oraz żołnierz Tadeusz Lepiarz. Stawili oni opór partyzantom, broniąc budynku przez pewien czas. Posterunek został jednak zdobyty – w walce zginął jeden z obrońców, a czterej pozostali (za wyjątkiem Mikulskiego, który zdołał uciec) zostali rozstrzelani po poddaniu się. Czyn ten miał zostać zainspirowany i zrealizowany m.in. przez Aleksandra Młyńskiego ps. „Drągał”, który podczas ataku otrzymał ranę, w wyniku której stracił oko. Egzekucja ta, którą z perspektywy lat należy ocenić jako wydarzenie tragiczne, została nagłośniona przez ogólnopolską prasę, a informacje o niej pojawiły się nawet w audycjach radiowych¹⁹⁰.

W początkach 1947 r. władze ogłosiły amnestię dla członków podziemia, gwarantując bezpieczeństwo wszystkim, którzy złożą broń. Jak okazało się szybko, było to kłamstwo, gdyż wielu ujawnionych trafiło błyskawicznie do aresztów i więzień. Amnestia „rozładowała” jednak lasy, gdyż liczni konspiratorzy nie widzieli już sensu w dalszym prowadzeniu walki, pragnąc powrócić do normalnego, cywilnego życia. W podziemiu pozostali najbardziej zdeterminowani spośród nich. Należał do nich por. Tadeusz Zieliński ps. „Igła”, którego oddział przeprowadził w marcu 1947 r. akcję

¹⁸⁹ Por. K. Busse, A. Kutkowski, *Bić się do końca. Podziemie niepodległościowe w regionie radomskim w latach 1945–1950*, Lublin – Radom 2012, *passim*.

¹⁹⁰ S. Skwarek, *Na wysuniętych posterunkach. W walce o władzę ludową na Kielecczyźnie (1944–1945)*, Warszawa 1977, s. 317–322; *Dopaść „Drągała”. Likwidacja grupy Aleksandra Młyńskiego w świetle dokumentów aparatu bezpieczeństwa*, oprac. K. Busse, Lublin – Radom 2012, s. 18.

na siedzibę Hufców Budowlanych „Świt” w Zameczku, gdzie skonfiskowano pieniądze, a także pobito dotkliwie (m.in. wymierzając karę chłosty) dwóch działaczy lewicy. Zmasowane obławy i inne działania operacyjne powodowały jednak, że oddziały partyzanckie były rozbijane, a ich dowódcy i członkowie ginęli lub też trafiali do więzień. Gdy w czerwcu 1949 r. w Sukowie zginął Antoni Soból ps. „Dołęga”, „ostatnim leśnym” na terenie powiatu radomskiego pozostał wspomniany przed chwilą Aleksander Młyński ps. „Drażał”. Działał on samodzielnie, w pewnym okresie dowodził zaledwie kilkusobową grupą, tworzoną przez rozbitków z innych oddziałów. „Drażał” był ukrywany i wspierany w najróżniejszy sposób m.in. przez rolników z gm. Przytyk, którzy służyli mu schronieniem i informacjami na temat działań wojska i milicji. Zginął dopiero w sierpniu 1950 r. w Wawrzyszowie koło Wolanowa, zabity skrytobójczo przez swego kolegę, który okazał się współpracownikiem władz¹⁹¹.

Życie religijne

Okres okupacji niemieckiej przyniósł parafii rzymskokatolickiej w Przytyku bardzo poważne straty materialne. Chociaż gmach kościoła parafialnego ocalał, w trakcie przemarszów oddziałów niemieckich i sowieckich na przełomie 1944 i 1945 r. żołnierze zniszczyli zabudowania plebańskie – zarówno mieszkalne, jak i gospodarcze – nie oszczędzając nawet cmentarnego muru. W lipcu 1945 r. zarząd nad kościołem i parafią zostały przekazane ks. Janowi Chałupczakowi, który zastąpił dotychczasowego administratora ks. Jana Jarosińskiego. W cztery lata później proboszcz rozpoczął budowę nowej plebanii (na bazie zakupionej willi), a w 1948 r. zakupił nowy dzwon, ozdobiony cytatem jednego z kazań jezuita Piotra Skargi, i zbudował wielkie betonowe schody, prowadzące przez stok wzgórza do świątyni¹⁹².

Zarówno zniszczenia, jak i brak funduszy na prace wykończeniowe sprawiały, że jeszcze długi czas po zakończeniu wojny urządzenie wnętrza kościoła sprawiało wrażenie prowizorycznego. Ławki, konfesjonały i inne sprzęty zostały tu przeniesione ze starego kościoła. Trzy ołtarze były urządzone prowizorycznie, a na ścianie prezbiterium znajdował się namalowany na tynku obraz „Znalezienie Krzyża Świętego”, autorstwa Henryka Rozena. W nawie głównej i bocznych brakowało jeszcze terakotowej posadzki¹⁹³.

Z wizytacji biskupiej parafii przeprowadzonej w 1947 r. wynika, że działał tu chór żeński, liczące 25 kółek bractwo różańcowe, a wierni czytali pismo „Rycerz Niepokalany”, którego każdy numer rozchodził się przeciętnie w ok. 100 egzemplarzach. Wizytator podkreślał, że oblicze parafii, w której przed wojną 90% ludności stanowili wyznawcy religii mojżeszowej, zmieniło się radykalnie. Równocześnie narzekał na patologie zrodzone w okresie okupacji – skłonność parafian do

¹⁹¹ Tamże, *passim*.

¹⁹² ADS, Akta parafii Przytyk, s. 575–57, 613.

¹⁹³ Tamże, s. 647.

nadużywania alkoholu i nieszanowania przez nich cudzej własności. Kolejny wizytator, który przybył tu pięć lat później, chwalił już wystrój kościoła i panujący w nim porządek, ołtarze oraz pobożność parafian¹⁹⁴.

W 1948 r. część mieszkańców Maksymilianowa zwróciła się o wyłączenie ich miejscowości z parafii Wrzeszczów i przyłączenie do parafii Przytyk, motywując to lepszą komunikacją. Mimo że stanowili mniejszość, zmiana została wprowadzona w życie. Odtąd parafia św. Krzyża poza Przytykiem obejmuje: Maksymilianów, Oblas, Podgajek, Słowików, Studzienice, Suków, Zameczek i Żerdź¹⁹⁵. Odbudowa była w dużej mierze zasługą wspomnianego już ks. Jana Chałupczaka, zastąpionego w 1950 r. przez ks. Stefana Suleckiego, mianowanego wówczas nowym proboszczem parafii przytyckiej.

Wojnę przetrwał też kościół parafialny we Wrzeszczowie, aczkolwiek zubożony o wiele sprzętów i zdewastowany nieco przez żołnierzy sowieckich. Natomiast plebanię i wszystkie budynki gospodarcze Niemcy albo zniszczyli, albo rozebrali i wywieźli w inne miejsca. Po wojnie proboszcz ks. Jan Górka zdołał je odbudować, a odnalezioną w 1945 r. w Żabiej Woli plebanię sprowadzono z powrotem i ustawiono na nowym miejscu¹⁹⁶. Z powodu polityki władz komunistycznych niezbędny remont kościoła ciągnął się przez długie lata. Proboszcz zdołał go jednak przeprowadzić, wyremontował dach, zbudował na nim sygnaturkę i dwie wieżyczki nad kaplicami, w oknach zamontował witraże oraz dobudował do świątyni nową zakrystię, ponieważ poprzednia została zniszczona przez pożar.

Po zakończeniu wojny doszło do znacznego zmniejszenia obszaru parafii wrzeszczowskiej. Jeszcze w 1936 r. z prośbą o przyłączenie do parafii Potworów wystąpiła część mieszkańców wsi Mokrzec i Kolonii Mokrzec, motywując to zarówno bliższą odległością, stanem faktycznym, tj. uczęszczaniem na nabożeństwa do kościoła potworowskiego, jak też nieznanymi bliżej sporami z proboszczem wrzeszczowskim. Głosowanie rodzinami, które przeprowadzono wówczas przy obecności dziekana potworowskiego w domu Władysława Wolaskiewicza, zakończyło się niemal remisowym wynikiem, z przewagą 22 głosów na rzecz pozostawienia dotychczasowego stanu. Sprawa podziału nie została jednak zaniechana, ciągnęła się dość długo i ostatecznie w 1945 r., po wysłuchaniu stron sporu, biskup sandomierski podjął decyzję o wyłączeniu wsi Mokrzec z parafii Wrzeszczów. Trzy lata później parafia utraciła również Maksymilianów, przyłączony do Przytyka, oraz Kolonię Grzmiąca na rzecz parafii Wyśmierzyce. Na skutek tych decyzji oraz typowej dla owych czasów migracji ludności do miast liczba wiernych w obrębie jurysdykcji kościoła św. Marii Magdaleny spadła do 1500¹⁹⁷. Po wojnie przy miejscowym kościele działały nadal Kółka Żywego Różańca w liczbie 12 w oraz III Zakon św. Franciszka skupiający 30 osób (1948)¹⁹⁸.

¹⁹⁴ Tamże, s. 663–667.

¹⁹⁵ Tamże, s. 230–237, 595; Ap. Przytyk, Uzupełnienie do kroniki parafii Przytyk, s. nlb.

¹⁹⁶ Ap. Wrzeszczów, Inwentarz kościoła parafialnego we Wrzeszczowie, s. nlb.

¹⁹⁷ ADS, Akta parafii Wrzeszczów, s. 374, 384, 397, 410–411.

¹⁹⁸ Ap. Wrzeszczów, Książka wizytacji dziekańskiej parafii Wrzeszczów, s. nlb.

Kościół św. Wawrzyńca we Wrzosie ocalał z wojennej pożogi – ostrzelano tylko jego dach i wybito kilka szyb, a Niemcy zrzucili z wieży drewniane żaluzje. Natomiast wszystkie budynki plebańskie zostały rozebrane przez okupantów, a także mieszkańców Wrzosu, którzy przyłączyli się do tego procederu, częściowo z powodu trudnych warunków życia, a po części także z chciwości. Jak już wspomniano, 15 stycznia 1945 r. żołnierze sowieccy przebywający we Wrzosie wywołali pożar, który zniszczył południowo-wschodnią część wsi. W tym czasie sowieci włamali się do zakrystii kościoła, niszcząc meble i kradnąc część wyposażenia¹⁹⁹.

Od marca 1945 r. nowym proboszczem był ks. Władysław Gac, który z powodu zniszczeń dokonanych we wsiach sprowadził z Zakrzewa ponemiecki barak, urządzając w nim przy pomocy parafian plebanię oraz organistówkę. W latach 1945–1947 udało się odbudować plebańską oborę i stodołę, kryjąc obydwa budynki strzechą. Dla kościoła sprowadzono mienie ukryte w Skrzynnie oraz dokupiono nieco ławek i szat liturgicznych. Cennym nabytkiem okazała się zakupiona we Wrocławiu gotycka monstrancja. Przeprowadzono również prace przy renowacji organów.

Przy kościele św. Wawrzyńca po wojnie działały nadal kółka różańcowe, tercjarze i Rycerze Niepokalanej, nie było jednak Akcji Katolickiej. Nowy proboszcz skarżył się w kronice parafii na osłabienie żarliwości religijnej, spowodowane, w dużej mierze sytuacją, w której mieszkańcy okolicznych miejscowości znaleźli się podczas wojny. Szczególną troską napawała go młodzież. W październiku 1947 r. doszło nawet do zakłócenia nabożeństwa odpustowego Matki Bożej Różańcowej przez krzyki osób spożywających obok kościoła alkohol²⁰⁰.

Przełom lat czterdziestych i pięćdziesiątych XIX w. był jeszcze okresem, w którym nauka religii odbywała się w szkołach. Władze partyjno-państwowe patrzyły na to jednak niechętnie, a w parafiach brakowało wikariuszy mogących uczyć dzieci i młodzież. W roku szkolnym 1951/1952 proboszcz parafii św. Wawrzyńca miał łącznie 8 godzin religii w szkole we Wrzosie i 4 w Goszczewicach. Jeden z nauczycieli prowadził lekcje religii w Domaniowie, a w pozostałych placówkach oświatowych, tj. w Wirze, Dąbrowie, Ostrołęce i Wygnanowie, katechezy nie było. Dzieci z tych szkół mogły uczęszczać na katechezę prowadzoną w kościele, a po wybudowaniu nowej plebanii w salce katechetycznej²⁰¹. Podobna sytuacja panowała w innych parafiach. Warto podkreślić, że zgodnie z wprowadzonymi w życie przepisami uczestnictwo dzieci w katechezie było dobrowolne. Realia te stanowiły wstęp do całkowitego usunięcia nauczania religii ze szkół powszechnych, co nastąpiło jednak dopiero w 1961 r.

¹⁹⁹ Ap. Wrzos, Kronika parafii Wrzos, s. 54.

²⁰⁰ Tamże, s. 40–48.

²⁰¹ Ap. Wrzos, Dekanat potworowski. Statystyka szkół podstawowych; Kronika parafii Wrzos, s. 108.

**W REALNYM SOCJALIZMIE
(1955–1972)**

Terytorium i przynależność administracyjna

25 września 1954 r. Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przyjął ustawę wprowadzającą w kraju nowy podział administracyjny. Normatyw ten likwidował gminy, zastępując je nowymi jednostkami najniższego szczebla – gromadami. W ustawie stwierdzano, iż celem reformy jest „[...] włączenie coraz szerszych rzesz pracujących chłopów do udziału w rządzeniu Państwem, rozwijania ich twórczej inicjatywy i aktywności dla pomnażania dobrobytu i kultury wsi”, sprawniejsze zaspokajanie potrzeb materialnych i kulturalnych ludności, a także „dalsze zbliżenie” organów władzy państwowej do społeczeństwa. Organem kierującym rozwojem danego obszaru stawała się teraz Gromadzka Rada Narodowa, skupiająca osoby delegowane przez partie polityczne, organizacje społeczne oraz środowiska zawodowe. Chociaż radni byli wyłaniany drogą wyborów na kilkuletnie kadencje, wszyscy (członkowie PZPR, ZSL oraz bezpartyjni) kandydowali tylko z jednej listy, firmowanej nazwą Frontu Narodowego (FN), a następnie Frontu Jedności Narodu (FJN). Wrzucenie przez wyborcę do urny kartki bez skreśleń oznaczało udzielenie poparcia wszystkim znajdującym się na niej kandydatom, do czego usilnie zachęcały władze partyjno-państwowe w okresach przedwyborczych. Rozwiązowania te nawiązywały wyraźnie do wzorców sowieckich. Teoretycznie rokowało ono terenom wiejskim bardzo dobre perspektywy, mając spowodować, że o rozwoju konkretnych miejscowości będą decydować w największym stopniu ich mieszkańcy. Praktyka wykazała jednak – o czym będzie mowa w dalszej części niniejszego opracowania – jego nieefektywność²⁰².

Wraz z wejściem w życie ustawy (1 stycznia 1955 r.) terytorium dotychczasowej gminy w Przytyku zostało podzielone na 6 nowych jednostek administracyjnych:

- Gromada Domaniów – objęła sołectwa Domaniów, Wólka Domaniowska, Krzyszkowice, Młódnice i Stary Młyn.
- Gromada Goszczewice – objęła sołectwa Dąbrowa, Marysin, Goszczewice i Ostrołęka.
- Gromada Kaszów – objęła sołectwa Kaszów, Kaszewska Wola, Tursk, Łępin i Sukowska Wola.
- Gromada Przytyk – objęła sołectwa Przytyk, Oblas, Suków, Stefanów, Słowików, Studzienice i Żerdź.
- Gromada Wrzeszczów – objęła sołectwa Wrzeszczów, Wola Wrzeszczowska, Dęba, Glinice i Wygnanów.
- Gromada Wrzos – objęła sołectwa Wrzos, Potkana, Jabłonna i Posada.

²⁰² J. Swajdo, dz. cyt., s. 57 i nn.

16. Pieczęć Gromadzkiej Rady Narodowej w Kaszowie, APR

Niemalże wszystkie z nich znalazły się w powiecie radomskim, a wyjątek stanowiła tylko gromada goszczewicka, należąca do powiatu przysuskiego. Już w kilka lat później władze partyjno-państwowe musiały przyznać, że nowy podział administracyjny kraju został skonstruowany wadliwie, gdyż wiele gromad objęło zbyt mały teren, a ich władze nie radziły sobie kompletnie z nałożonymi na nie zadaniami. W 1959 r. przystąpiono zatem do ogólnokrajowej korekty. Na interesującym nas obszarze oznaczało to likwidację gromad w Domaniowie i Goszczewicach, których sołectwa zostały wcielone do gromady we Wrzosie. Drugi etap korekty, mający miej-

sce w 1961 r., przejawiał się likwidacją gromady Kaszów, wcielonej w całości do gromady Przytyk. Przeobrażenia te budziły bardzo zróżnicowane emocje wśród mieszkańców, często zmuszonych do załatwiania spraw urzędowych w różnych miejscach. Silny opór stawili radni z Kaszowa, którzy na wieść o planach likwidacji gromady zwrócili się do władz powiatowych nie tylko z wnioskiem o utrzymanie jej, ale także o włączenie do niej wsi Górna Wola, Jankowice i Żabia Wola, należących do gromady Jedlińsk. Decyzja, która zapadła w Radomiu, okazała się jednak nieodwołalna²⁰³. Wiosną 1968 r. podano informację o nieodwołalnej likwidacji gromady Jarosławice. Mieszkańcy dwóch leżących na jej terytorium wsi, a mianowicie Krzyszkowice i Gaczkowice, poprosili o włączenie ich do gromady przytyckiej, co tutejsi radni przyjęli z zadowoleniem²⁰⁴. Zmiany prowadzono dalej aż do grudnia 1972 r., kiedy to gromady zostały zlikwidowane i rozpoczęła się reaktywacja gmin – w tym także tej z siedzibą w Przytyku. W konsekwencji na omawianym obszarze istniały wówczas jedynie trzy gromady z pierwotnych sześciu:

- Gromada Przytyk – z sołectwami Przytyk, Oblas, Suków, Stefanów, Słowików, Studzienice, Żerdź, Kaszów, Kaszewska Wola, Tursk, Łępin i Sukowska Wola i Krzyszkowice-Gaczkowice.
- Gromada Wrzeszczów z sołectwami Wrzeszczów, Wola Wrzeszczowska, Dęba, Glinice i Wygnanów.
- Gromada Wrzos – z sołectwami Dąbrowa, Marysin, Wrzos, Potkana, Jabłonna, Posada, Domaniów, Wólka Domaniowska, Krzyszkowice, Młódnice, Stary Młyn, Goszczewice i Ostrołęka.

²⁰³ APR, Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Kaszowie (dalej: PGRN Kaszów), sygn. 4, nlb.; sygn. 5, nlb.

²⁰⁴ APR, Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Przytyku (dalej: PGRN Przytyk), sygn. 11, s. 29.

Jako ciekawostkę warto dodać, że w sierpniu 1962 r. odbyła się sesja Gromadzkiej Rady Narodowej w Przytyku, podczas której omawiano m.in. sprawy rozwoju przestrzennego tej miejscowości. Radny i zarazem nauczyciel z Kaszowa Adam Suty zaproponował wówczas przekształcenie wspomnianego gremium w Miejską Radę Narodową w Przytyku i uzyskanie u władz zwierzchnich przywrócenia statusu miasta. W odpowiedzi usłyszał, że „plany perspektywiczne” przewidują takie rozwiązanie²⁰⁵. Jak pokazała przyszłość, na decyzję taką trzeba było jednak poczekać jeszcze kilkadziesiąt lat. Nie zmienia to jednak faktu, że w całym omawianym okresie Przytyk odgrywał wiodącą rolę w stosunku do innych gromad, co wiązało się z ulokowaniem tutaj szeregu instytucji obejmujących także je swymi kompetencjami („Samopomoc Chłopska”, kasa spółdzielcza, ośrodek zdrowia, lecznica weterynaryjna itd.).

Ludność

Lata 1955–1972 przyniosły Przytykowi i jego okolicom stabilizację ludnościową. Liczba mieszkańców kształtowana była przez wysoki przyrost demograficzny, a liczba urodzeń przekraczała liczbę zgonów. Jak będzie mowa dalej, tylko w Izbie Porodowej w Przytyku na świat przychodziło corocznie ok. 150 dzieci, a w całym regionie liczba noworodków była znacznie większa. Mieszkańców gromad zachęcano nadal do wyjazdów na Ziemie Odzyskane, ale związana z tym propaganda była znacznie słabsza niż w pierwszych latach powojennych. Znacznie większy wpływ na migrację wywarł szybki rozwój Radomia, a zwłaszcza przemysłu potrzebującego pracowników. Liczne osoby z Przytyka i okolic dojeżdżały tam do pracy i często uzyskiwały możliwość osiedlenia się w Radomiu na stałe. Niektórzy przenosili się też do Przysuchy, Opoczna i innych miast. Jako ciekawostkę warto przypomnieć, że od 1960 r. w gromadzie Przytyk zaczęto odnotowywać też ludność niestałą. Byli nią Romowie, którzy zimowali w Przytyku, a wraz z nadejściem wiosny ruszali w drogę (choć wędrowki te były zakazywane przez władze, często nie udawało się ich powstrzymać). We wspomnianym roku społeczność ta obejmowała 44 osoby²⁰⁶.

Chociaż władze gromadziły dane na temat liczby mieszkańców, częste zmiany podziałów administracyjnych sprawiają, że trudno dokonać ich analizy. Najbardziej wartościowe są wyniki spisu powszechnego z 1960 r. Liczba mieszkańców poszczególnych miejscowości w regionie przedstawiała się wówczas następująco:

²⁰⁵ APR, PGRN Przytyk, sygn. 5, s. 77.

²⁰⁶ Tamże, sygn. 4, s. 8.

Miejscowość	Liczba mieszkańców		
	Ogółem	W tym płci męskiej	W tym płci żeńskiej
Bór	54	26	28
Dęba	199	93	106
Dębowica	23	12	11
Domaniów	383	189	194
Duży Las	33	14	19
Gaczkowice	160	86	74
Glinice	226	105	121
Goszczewice	236	11	125
Jabłonna	216	107	109
Jagodno	26	13	13
Kaszewska Wola	359	176	183
Kaszów	275	125	150
Krzyszkowice	224	102	122
Młódnice	224	110	114
Mścichów	95	46	49
Oblas	182	86	96
Ostrołęka	240	115	125
Podgajek Wschodni	86	41	45
Podgajek Zachodni	228	103	125
Posada	93	49	44
Potkana	340	175	165
Przytyk	807	402	405
Sewerynów	82	42	40
Słowików	119	52	67
Stary Młyn	30	14	16
Stefanów	135	70	65
Studzienice	242	115	127
Sukowska Wola	306	151	155
Suków	312	164	148
Tursk	320	160	160
Witoldów	52	29	23
Wola Wrzeszczowska	270	131	139
Wólka Domaniowska	84	40	44
Wrzeszczów	444	213	231
Wrzos	246	117	129
Wygnanów	291	134	157
Zameczek	133	69	64
Zameczek kolonia	33	11	22
Żerdź	201	96	105
RAZEM	8009	3894	4115

Źródło: *Statystyczna charakterystyka miejscowości w gromadach. Pow. Radom. Woj. Kielce*, Warszawa 1971, s. 26–28.

Jak wskazuje powyższe zestawienie, liczba mieszkańców poszczególnych miejscowości była bardzo zróżnicowana. W mikroregionie regionie dominował Przytyk, blisko dwukrotnie więcej od Wrzeszczowa. Choć liczba mieszkańców kilku wsi oscylowała wokół 300 mężczyzn, kobiet i dzieci, w większości wypadków była ona znacznie niższa.

Administracja

Rozdrobnienie administracji funkcjonującej dotychczas w Przytyku na aż 6 mniejszych podmiotów miało złożone następstwa. Choć wielu mieszkańców Domaniowa, Goszczewic, Kaszowa, Wrzeszczowa i Wrzосу cieszyło się zapewne, że władze państwowe „dowartościowały” ich rodzinne miejscowości, nie były one przygotowane do objęcia nowej roli. We wsiach brakowało lokali na siedziby urzędów, a także osób mogących kompetentnie zająć się finansami i sprawami gospodarczymi. Zależnie od liczby mieszkańców gromadzkie rady narodowe skupiały od kilkunastu do kilkudziesięciu osób – lokalnych działaczy partyjnych i społecznych, nauczycieli, sołtysów, przodujących rolników i innych ludzi, wyróżniających się w lokalnych mikrospołecznościach. Choć radni byli zazwyczaj ludźmi aktywnymi i pełnymi dobrych chęci, bardzo często nie byli w stanie podołać swym obowiązkom. Wytyczne władz mówiły, iż każda z rad powinna odbyć w ciągu roku kalendarzowego ok. 26–30 posiedzeń, co oznaczało w praktyce konieczność spotkań co 2 tygodnie; w okresach zimowych, kiedy to finalizowano zadania roczne i przygotowywano projekty na następny rok, sugerowano odbywanie posiedzeń raz w tygodniu. Częstotliwość taka okazywała się bardzo kłopotliwa dla osób zaangażowanych w pracę zawodową i obowiązkami rodzinnymi. W konsekwencji wiele osób rezygnowało z mandatów lub też zniechęcało się do działalności, co prowadziło do niskiej absencji na sesjach rady. W tej sytuacji zjawiskiem niemalże naturalnym stało się przeniesienie całego ciężaru administrowania gromadami na organy wykonawcze rad, czyli prezydium. Współpracowały one z komisjami tworzonymi przez radnych (standardowo tworzone komisje: finansowo-budżetową, rolnictwa i zaopatrzenia ludności, kultury i spraw socjalnych oraz mienia gromadzkiego), wspierając się skromnym, kilkuosobowym aparatem urzędniczym.

Prześledźmy teraz składy rad narodowych i ich prezydiumów, rozpoczynając od tych, które działały najkrócej. Rada w Domaniowie składała się z 15 osób, z których po zakończeniu pierwszej kadencji aż 12 nie zdobyło uznania pozwalającego na ponowne wystawienie ich jako kandydatów. Ogromna wręcz rotacja radnych była z pewnością jednym z głównych argumentów za likwidacją gromady. Przez cały okres jej istnienia, a więc w latach 1955–1959 przewodniczącym jej prezydium był Józef Kosiec, wspomagany przez zastępcę Władysława Bienia i sekretarza Józefa Ślusarczyka²⁰⁷.

²⁰⁷ APR, Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Domaniowie, sygn. 1–10, *passim*.

Rada w Goszczewicach liczyła w pierwszej kadencji 10 członków, ale jej dokumenty są tak niekompletne, że nie pozwalają na ustalenie zmian w składzie. W aktach z 1957 jako przewodniczący występuje Czesław Kacprzak, który być może zajmował to stanowisko już od wprowadzenia w życie reformy administracyjnej kraju. W rok później, po rozpoczęciu nowej kadencji, w której liczbę radnych zwiększono do 15, przewodniczącym prezydium wybrano Józefa Midzio, natomiast sekretarzem Władysława Drążkiewicza, który zajmował to stanowisko już wcześniej. W 1959 r. nowym sekretarzem został Władysław Smagowski²⁰⁸.

Liczbę mandatów w Gromadzkiej Radzie Narodowej w Kaszowie ustalono na 18. Pierwszym przewodniczącym jej prezydium został Marian Drabik, jego zastępcą Jan Pawłowicz, a sekretarzem Henryk Durasiewicz. Szybko, bo już w początkach 1956 r., dokonano zmian, wybierając na przewodniczącego Jana Firleja, a na sekretarza Jana Kalbarczyka. Członkowie prezydium byli jednak nieustannie oskarżani przez radnych i innych mieszkańców o małą aktywność w staraniach o poprawę bytu ludności. W lutym 1958 r., po kolejnych wyborach, przewodniczącym wybrano Franciszka Pełkę i wyrażono zgodę, by Jan Kalbarczyk pozostawał na dotychczasowym stanowisku. Prawdopodobnie w 1960 r. (dokładna data nie jest znana) na przewodniczącego prezydium wybrano Stanisława Szymańskiego, a sekretarzem uczyniono Wiesławę Trzosek. Wybory i rozpoczęcie przez radę w kwietniu 1961 r. kolejnej kadencji przełożyło się na ponowne rotacje w składzie jej władz. Przewodniczącym pozostał Stanisław Szymański, funkcje w prezydium objęli Jan Firlej i Franciszek Trzosek, a sekretarzem został Jan Górka²⁰⁹.

Gromadzkiej Radzie Narodowej w Przytyku dane było działać w latach 1955–1972. Ze względu na znaczną liczbę mieszkańców zasiadało w niej 22 radnych. Pierwszym przewodniczącym został Jan Bień, a jego zastępcą Antoni Szymański. Na stanowisko sekretarza wybrano Franciszka Kucharczyka. Wszyscy wymienieni utrzymali swe stanowiska także w kadencji rady rozpoczętej w 1958 r., co stanowiło wymowny i raczej wyjątkowy na lokalnym gruncie przejaw uznania dla ich pracy. W kwietniu 1960 r. Jan Bień poprosił jednak o zwolnienie go z dotychczasowych obowiązków. Radni wyrazili na to zgodę, a nowym przewodniczącym został Jan Drabik. W rok później, gdy rozpoczęła się kolejna kadencja, Jan Drabik został jednogłośnie utrzymany na wspomnianym stanowisku, do prezydium wybrano Stanisława Wójcika, Józefa Trzosa i Władysława Domagalskiego, a obowiązki sekretarza objęła Genowefa Wójcicka. W czerwcu 1963 r. doszło do zaskakującej zmiany w składzie prezydium. Być może miała ona związek z odbytą w gromadzie kilka tygodni wcześniej wizytacją przedstawicieli powiatowych władz administracyjnych i partyjnych, poświęconych stanowi budowy szkół. Przewodniczącym prezydium wybrany został Stanisław Czechowski,

²⁰⁸ Tamże, Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Goszczewicach (dalej: PGRN Goszczewice), sygn. 1–3, passim.

²⁰⁹ APR, PGRN Kaszów, sygn. 1–5, passim.

określony mianem „człowieka zaszczytnego nienaganną pracą”²¹⁰. Pozostał on na tym stanowisku także w kadencji rozpoczętej w czerwcu 1965 r., a do prezydium rady wybrano wówczas Stanisława Szymańskiego, Stanisława Tyczyńskiego i Teresę Załęcką. W dwa lata później skład prezydium powiększony został o jeszcze dwie osoby, a mianowicie Bolesława Gawina i Stanisława Gumowskiego²¹¹. Z nieznanych przyczyn w marcu 1968 r. Stanisław Czechowski złożył rezygnację, która została przyjęta przez radnych. Przewodniczącym prezydium wybrano wówczas Stanisława Szymańskiego²¹², który pozostał na tym stanowisku także wraz z początkiem nowej kadencji, rozpoczętej w połowie 1969 r.; członkami prezydium zostali wówczas Eugeniusz Bochyński, Stanisław Tyczyński, Maria Zeszuta, Jan Dąbrowski i Józef Trzos, natomiast stanowisko sekretarza objął Tadeusz Pocałujew²¹³. Osoby te kierowały władzami gromady aż do momentu jej likwidacji.

Pierwszym przewodniczącym Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej we Wrzeszczowie został w 1955 r. Józef Tokarski, wspierany przez sekretarza Stanisława Stolarczyka. Ponieważ zachowane dokumenty prezydium nie są kompletne, nie można prześledzić zachodzących tam zmian organizacyjnych. W materiałach z wiosny 1960 r. jako przewodniczący występuje Michał Dźwigulski, a w aktach z wiosny kolejnego roku Władysław Mnich, z którym współpracowali członkowie prezydium: Edmund Borowiecki, Jan Górnicki i Kazimierz Suchecki. Latem 1962 r. przewodniczącym prezydium był już Marian Bednarek, który zrezygnował jednak po kilku miesiącach, nie mogąc przezwyciężyć trudności napotykanych w pracy. W marcu 1963 r. jego następcą został Piotr Jurkowski, a w prezydium zasiedli m.in. Antoni Makowski i Mieczysław Kędzierski. Co najmniej od lipca 1965 r. omawiane stanowisko zajmował Stanisław Rogulski, u boku którego pracowała sekretarz Barbara Iwon. Gdy w cztery lata później odbyły się kolejne wybory, przewodniczenie prezydium powierzono Konstantemu Dźwigulskiemu, a członkiem tego gremium został m.in. Jan Skrzypczyński²¹⁴.

Gromadzka Rada Narodowa we Wrzosie rozpoczęła swą działalność pod kierunkiem przewodniczącego prezydium Władysława Pyszczaka i sekretarza Stanisława Włodarczyka. Pod wyborach odbytych w 1958 r. przewodniczący utrzymał swe stanowisko, natomiast sekretarzem został Stanisław Marciniak. Poważne zmiany zostały dokonane w 1961 r. – przewodniczącym został Stefan Turek, członkami prezydium Szymon Wójcik, Marian Biało i Stanisław Marciniak, natomiast sekretarzem Jan Wieśniak. Wraz z rozpoczęciem kolejnej kadencji, a mianowicie w 1965 r., dokonano kolejnej wymiany składu lokalnych władz – przewodniczącym wybrano Władysława Szymaniaka, natomiast członkami prezydium Mieczysława

²¹⁰ Tamże, PGRN Przytyk, sygn. 6, s. 36.

²¹¹ Tamże, sygn. 10, s. 91.

²¹² Tamże, sygn. 11, s. 24.

²¹³ Tamże, sygn. 12, s. 42.

²¹⁴ Tamże, Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej we Wrzeszczowie (dalej: PGRN Wrzeszczów), sygn. 1–15, passim.

Zakrzewskiego, Józefa Wachowicza i Józefa Kawińskiego. Prawdopodobnie w czerwcu 1967 r. Szymaniak ustąpił lub został odwołany, a na stanowisko przewodniczącego powrócił po kilkuletniej nieobecności Władysław Pyszcak. Zajmował je on również w trakcie ostatniej w historii kadencji rady, której prezydium współtworzyli też Henryk Durasiewicz, Mieczysław Zakrzewski, Stanisław Kawiński i Stefan Witasek²¹⁵.

Przytoczone informacje wskazują, że chociaż okres gromadzkich rad narodowych trwał zaledwie kilkanaście lat, zmiany w ich organach kierowniczych zakrojone były na nieproporcjonalnie wysoką skalę, co było zjawiskiem typowym w skali kraju. Nieustanne wręcz rotacje na stanowiskach przewodniczących i członków prezydium dowodzą niedoboru osób, chcących wykonywać przez długi czas i kompetentnie wzięte na swe barki obowiązki. Była to pochodna sytuacji dotyczącej radnych – w latach 1955–1972 w sześciu interesujących nas gminnych radach narodowych mandaty sprawowało łącznie 238 osób, w tym aż 164 (blisko 69% ogółu) tylko przez jedną kadencję i to nierzadko niepełną. Chociaż część z tych osób opuściła Przytyk i okolice w związku ze sprawami rodzinnymi oraz poszukiwaniem lepszych perspektyw życiowych, większość traktowała bycie radnym jako „zło konieczne” i nie przychodziła na posiedzeniach, nie uczestniczyła w pracach komisji, lub też po prostu odmawiała kandydowania w następnych wyborach.

Istniały bardzo poważne problemy z obsadą stanowisk urzędniczych, gdyż warunki pracy były prymitywne i nie należała ona do atrakcyjnych finansowo. Liczne protokoły z sesji sporządzano ręcznie i to spisując je ołówkiem, a niezajomość przepisów sprawiała, że często nie dołączano do nich list obecności, sprawozdań i przyjętych uchwał. W najgorszej sytuacji znajdowały się osoby mające zajmować się dostawami zboża, ziemniaków i mięsa, a także zbieraniem podatków. Urzędnicy ci byli zmuszeni rozmawiać z rolnikami mającymi zaległości, wysłuchując nie tylko skarg, ale często również obelg i wyzwisk pod swoim adresem. Przykładowo w 1962 r. we Wrzeszczowie zatrudniona w tym celu kobieta zrezygnowała z pracy po kilkunastu dniach, a identycznie postąpiła jej następczyni. Trud podjęła dopiero trzecia mieszkanka gromady, ale przypuszczano, że i ona długo nie będzie w stanie wykonywać swych obowiązków²¹⁶. W tej sytuacji chwalono pracowników, wykonujących z poświęceniem swą pracę. Dotyczyło to zwłaszcza urzędu gromadzkiego w Przytyku (oprócz przewodniczącego pełniącego funkcję kierownika, a także sekretarza i pracowników służby rolnej zatrudniano tam 7 pracowników kancelaryjnych), gdyż pomimo nieposiadania przez część z nich średniego wykształcenia wywiązywali się oni dobrze ze swych obowiązków²¹⁷. Bardzo cenione były księgowie Kazimiera Słoń, Genowefa Wójcicka i Helena Kośla, a także referentka podatkowa Alina Rej.

²¹⁵ Tamże, Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej we Wrzosie (dalej: PGRN Wrzos), sygn. 1–15, passim.

²¹⁶ Tamże, PGRN Wrzeszczów, sygn. 6, nlb.

²¹⁷ Tamże, PGRN Przytyk, sygn. 15, s. 41.

Wraz z upływem czasu rozpoczęto zwracanie coraz większej uwagi na bezpieczeństwo i higienę pracy, ale wykrywanych zjawisk naruszających przepisy nie można było zniwelować. Wymowna jest tutaj m.in. uchwała Gromadzkiej Rady Narodowej w Przytyku ze stycznia 1972 r. mówiąca, że siedziba lokalnych władz nie nadaje się do użytkowania, gdyż do budynku dochodzi niewiele światła słonecznego, jest on trudny do ogrzania, a ciasnota stanowisk pracy uniemożliwia normalne funkcjonowanie, co wywiera negatywny wpływ zarówno na pracowników, jak i interesantów²¹⁸.

Warto przypomnieć, że reforma administracyjna z 1954 r. zlikwidowała urząd sołtysa. Rada gromadzka wyznaczała dla każdej wsi swego „pełnomocnika” – lokalnego aktywistę społeczno-politycznego, mającego pracować bez wynagrodzenia. Okazało się to rozwiązaniem chybionym i w roku 1958 r. wprowadzono oficjalnie podział gromad na sołectwa.

Infrastruktura

Analiza zapisów źródłowych dotyczących infrastruktury poszczególnych gromad ukazuje wymownie, że od 1955 r. gromadzkie rady narodowe wywierały bardzo ograniczony wpływ na jej stan i rozwój. Kwestią najważniejszą była lokalna sieć drogowa. Niszczyła ona w zastraszającym tempie, gdyż „gestem” władz wobec obywateli stała się likwidacja obowiązków szarwarkowych. W tej sytuacji nie tylko kładzenie nowych nawierzchni, ale nawet załatanie największych dziur czy też wysypanie żwiru stało się zadaniem przedsiębiorstw działających w Radomiu. Nie byłoby w tym nic złego, gdyby ich dyrekcje kontaktowały się z radami lub ich prezydiami, uzyskując informacje na temat odcinków, których remont był sprawą najpilniejszą. Nic takiego nie miało jednak miejsca i chociaż prace prowadzono, były one realizowane w miejscach uznawanych przez mieszkańców za drugo-, a nawet trzeciorzędne. Ratunkiem dla tej sytuacji stawały się zatem czyny społeczne, bazujące na bezpłatnej pracy mieszkańców, mających uczcić w ten sposób święta państwowe (zwłaszcza święta 1 Maja i 22 Lipca). Pracowali oni chętnie, utwardzając nawierzchnie dróg, obsadzając je drzewami, a także czyszcząc rowy odwadniające. Warto podkreślić, że wraz z upływem czasu na drogach w Przytyku i okolicach pojawiało się – oprócz wozów konnych – coraz więcej samochodów (także ciężarowych) i motocykli. Stan dróg wpływał w kluczowy sposób na bezpieczeństwo komunikacyjne.

Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych całkowitą nowością stało się objęcie gromad Przytyk, Wrzeszczów i Wrzos siecią Państwowej Komunikacji Samochodowej (PKS). Chociaż autobusów było mało i kursowały one z niską intensywnością, ułatwiły one mieszkańcom w ogromnym stopniu stałe podróżowanie do innych miejscowości, a przede wszystkim do

²¹⁸ Tamże, s. 20.

Radomia. Rady gromadzkie realizowały systematycznie postulaty mieszkańców, dotyczących budowy tzw. wiat (zadaszonych przystanków, chroniących przed deszczem i śniegiem), starając się też – zazwyczaj bez efektów – o zwiększenie liczby kursów i doprowadzenie linii do wsi, gdzie autobusy jeszcze nie dojeżdżały. W kolejnej dekadzie zwrócono szczególną uwagę na systematyczny rozwój Miejskiego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego w Radomiu, które rozbudowywało sieć połączeń podmiejskich. W 1972 r. Gromadzka Rada Narodowa w Przytyku przyjęła uchwałę, zapowiadającą doprowadzenie do tego, by autobusy linii „C”, mające dotychczas przystanek końcowy w Marianowicach koło Zakrzewa, dojeżdżały na Rynek w Przytyku²¹⁹. Postulat ten został spełniony i w następnych latach „Celinka” stała się najpopularniejszą linią umożliwiającą podróż między Przytykiem a Radomiem osobom nieposiadającym własnych samochodów

Lokalne władze nie były także w stanie wyrzeć wpływu na postęp w elektryfikacji poszczególnych gromad. Stosunkowo szybko zelektryfikowano Przytyk, Podgajek, Zameczek, Suków, Oblas i Żerdź, natomiast jeszcze w 1969 r. jedynie w planach znajdowało się doprowadzenie prądu do wsi Studzienice, Tursk, Krzyszkowice, Młódnice i Stefanów²²⁰. Z perspektywy lat należy stwierdzić, że elektryfikacja regionu przytyckiego była wprawdzie stosunkowo powolna, ale jednak systematyczna. Pewne problemy stwarzała jednak konserwacja sieci, a zwłaszcza pochylanie się słupów energetycznych, wywołujące zagrożenie pożarowe.

Elementem rozwoju infrastruktury były też najróżniejsze prace porządkowe, realizowane zazwyczaj w ramach czynów społecznych. Objęły one przede wszystkim Przytyk, a zostały nasilone w 1966 r. w związku z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego. Wiązały się one w dużej mierze z działalnością specjalnych komisji tworzonych przez strażaków (nakazywali oni usuwanie z podwórek stert słomy, składowisk desek i innych obiektów zagrożonych objęciem pożarem) i milicjantów (polecali oni zamiatanie obejść, bielienie wapnem określonych obiektów itd.) Wyrównywano też drogi we wsiach, układano chodniki oraz usuwano śmieci zalegające w rowach. Nie bez powodu w jednym ze sprawozdań odczytanych podczas sesji Gromadzkiej Rady Narodowej w Przytyku stwierdzano: „Zmienił się też trochę wygląd Przytyka i każdej wsi. Nie zmieniły się same domy w Przytyku, lecz choć daleko nam jeszcze do porządnego i estetycznego wyglądu naszego grodu, to trzeba stwierdzić, że [jest] porządniej niż w latach ubiegłych”²²¹. W 1966 r. urządzono przytycką targowicę (specjalnymi barierami oddzielono części „końską” i „bydlęcą”), na Rynku stworzono obszerny klomb kwiatowy, na rogach ulic wmontowano specjalne barierki, a w całej miejscowości rozmieszczono kosze na śmieci. Zebrano też od przedstawicieli mieszkańców propozycje dotyczące nazw ulic (miały one zastąpić nazwy zwyczajowe), wśród których pojawiły się takie jak np. ul. Dionizego Czachowskiego,

²¹⁹ Tamże, sygn. 15, s. 35.

²²⁰ Tamże, sygn. 12, s. 37.

²²¹ Tamże, sygn. 5, s. 80

ul. Wojska Polskiego, czy też – zdecydowanie najciekawsza – ul. Powstańców Przytyckich 1831–1863 Roku²²². Nowe nazwy wprowadzono oficjalnie mocą uchwały obowiązującej od 1 czerwca 1972 r. Były to:

- ul. Jana Kochanowskiego – od wjazdu z kierunku Radomia do restauracji „Złota Kaczka”,
- ul. Targowa – dzielnica Piaski prowadząca do lasu, przy której stały magazyny spółdzielcze i odbywały się cotygodniowe targi,
- ul. Małgorzaty Fornalskiej – od ul. Jana Kochanowskiego do budynku liceum,
- ul. Partyzantów – (dotychczasowa nazwa Podgajek Zachodni) od ul. Małgorzaty Fornalskiej do szosy Radom – Łódź,
- ul. Marii Konopnickiej – (dotychczasowa nazwa Podgajek Wschodni) od ul. Małgorzaty Fornalskiej do Zameczku,
- ul. Młynarska – od ul. Małgorzaty Fornalskiej do siedziby biblioteki gromadzkiej,
- ul. Feliksa Dzierżyńskiego – od ul. Małgorzaty Fornalskiej do cmentarza.
- ul. Przerwane – tereny od szosy prowadzącej w kierunku Wrzosu do restauracji „Złota Kaczka”²²³.

Życie gospodarcze

W latach 1955–1972 Przytyk i okolice utrzymały charakter obszaru typowo rolniczego, opartego na gospodarstwach indywidualnych. Funkcjonowały one na podstawie najróżniejszych uwarunkowań – zazwyczaj postrzeganych negatywnie przez właścicieli tych gospodarstw.

Zagadnieniem wzbudzającym nieustanne kontrowersje była nowa klasyfikacja gruntów, przeprowadzona w połowie lat pięćdziesiątych XX w. przez administrację powiatową. Wielu rolników uważało, że posiadana przez nich ziemia otrzymała klasę zbyt wysoką, co rzutowało na wymiar państwowego podatku gruntowego oraz funduszu gromadzkiego. Apele o doprowadzenie do korekty pojawiały się na formach gromadzkich rad narodowych często, ale nie przynosiły skutków. Nieco mniejsze emocje budziły szacunki wartości gospodarstw, ich inwentarza i wyposażenia na potrzeby Państwowego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych (ubezpieczenie było również obowiązkowe), gdyż w przypadku klęski losowej lub żywiołowej wysoka składka dawała możliwość większego odszkodowania. We wszystkich gromadach istniały jednak poważne zaległości w opłatach, gdyż liczni rolnicy po prostu nie mieli pieniędzy na uiszczenie wszystkich zobowiązań. Przykładowo we wrześniu 1960 r. w gromadzie Przytyk poziom rocznych wpłat podatkowych wynosił 78%, a wpłat na fundusz gromadzki jedynie 6%²²⁴.

²²² Tamże, sygn. 9, s. 74.

²²³ Tamże, sygn. 15, s. 93.

²²⁴ Tamże, sygn. 3, s. 37.

Przedstawiciele lokalnych władz mieli świadomość, że w każdej gromadzie znajdują się gospodarze ubodzy, którzy nie mogą przewyciężyć następstw niemieckiej polityki. Jeszcze w 1966 r., a więc w ponad 20 lat od zakończenia wojny stwierdzano, że wiele gospodarstw nie może podnieść się ze zniszczeń z okresu okupacji i trzeba mieć świadomość, że takie „trupcy gospodarcze” będą funkcjonować jeszcze długo²²⁵. Wraz z upływem czasu w całym regionie notowano coraz większą liczbę gospodarstw „podupadłych”, których właściciele nie przeprowadzali nawet zasiewów i wegetowali w skrajnej nędzy. Chociaż za poważny problem uznawano rozdrabnianie gospodarstw (przepisywanie części gruntów na dzieci i wnuki), znacznie dotkliwszym zjawiskiem był brak młodych ludzi, chcących pracować na roli. Mieszkańcy Przytyka i okolic migrowali coraz chętniej do Radomia i innych miast, dostając tam pracę i perspektywy zdobycia mieszkania. Na gospodarstwach pozostawali ich rodzice i dziadkowie, którym z powodu wieku i chorób trudno było zachować dotychczasowy poziom upraw.

Oprócz sygnalizowanych już powinności finansowych bardzo kłopotliwy dla rolników był obowiązek tzw. świadczeń rzeczowych, czyli obowiązkowych dostaw na rzecz państwa. Z perspektywy władz nie stanowiły one problemu, gdyż statystycznie nakazane ilości mięsa, zboża i ziemniaków, które należało sprzedać „Samopomocy Chłopskiej” po odgórnie ustalonych cenach, obejmowały jedynie 5–7% rocznej produkcji rolnej danej gromady. Obowiązki nałożone na poszczególne gospodarstwa sumowały się jednak w znaczne ilości. Jak wynika z dokumentów, w początkach lat sześćdziesiątych roczny wymiar dostaw wynosił w gromadzie przytyckiej ok. 45 ton żywca, ok. 72 tony zboża i ok. 20 ton ziemniaków. Z kolei w 1963 r. – już po powiększeniu terytorium gromady w Przytyku o gromady zlikwidowane – obejmował on ponad 118 ton mięsa, 262 tony zboża i 715 ton ziemniaków²²⁶. Dla władz partyjno-państwowych priorytetem było mięso wieprzowe, w związku z czym rolników zachęcano nieustannie do skupienia się na hodowli trzody. Liczba planowanego w dostawach mięsa rosła, czemu towarzyszyło zmniejszanie wymiaru „kontyngentu” ziemniaków, gdyż część uzyskanych plonów trzeba było przeznaczyć na paszę dla zwierząt²²⁷.

Ceny w skupie były znacznie niższe od rynkowych. Jeszcze w 1967 r. radny z Wrzosu Mieczysław Zakrzewski mówił, że „rolnik jest pod każdym względem upodlony”, gdyż za metr zboża dostarczanego „Samopomocy Chłopskiej” dostaje 300 zł, podczas gdy na wolnym rynku może sprzedać je za 500 zł²²⁸. Szczere oburzenie budził fakt, że węgiel można było zakupić dopiero po przedstawieniu sprzedawcom pokwitowań potwierdzających wywiązanie się z dostaw żywca. Niedostatek gotówki sprawiał, że liczne osoby nie wywiązywały się z dostaw, woląc sprzedawać

²²⁵ Tamże, sygn. 9, s. 2.

²²⁶ Tamże, sygn. 6, s. 65.

²²⁷ Tamże, sygn. 4, s. 10.

²²⁸ Tamże, PGRN Wrzos, sygn. 10, nlb.

płody rolne i mięso na targach w Radomiu i innych miejscowościach. Powodowało to coraz większe narastanie zaległości. Tylko w gromadzie Przytyk w 1965 r. obejmowały one za miniony rok i lata wcześniejsze ponad 35 ton mięsa, ponad 91 ton zboża i ponad 160 ton ziemniaków²²⁹. Zalegający w dostawach rolnicy byli karani grzywnami, a niekiedy zdarzało się nawet, że do ich gospodarstw przybywali urzędnicy i milicjanci, przeprowadzający konfiskaty żywności.

W połowie lat sześćdziesiątych władze rozpoczęły modyfikowanie polityki mającej na celu całościowe wywiązywanie się z dostaw obowiązkowych oraz podnoszenie produkcji rolnej. Służyło temu m.in. sporządzenie szczegółowej ewidencji odłogów i nieużytków, które oddano do dyspozycji wspólnotom gromadzkim. W niemalże każdej wsi powołano trzyosobowy zespół, który czuwał nad ich zagospodarowaniem i sprawiedliwym podziałem plonów²³⁰. W przydiach stworzono etaty dla agronoma gromadzkiego i zootechnika gromadzkiego (w Przytyku zajmowali je Jerzy Olszewski i Jerzy Zugaj), którzy prowadzili szkolenia, a także odwiedzali gospodarstwa, udzielając rolnikom fachowych porad. Rozpoczął się też proces mechanizacji, oparty o rozwój kółek rolniczych. Każde z nich skupiało co najmniej kilkunastu mieszkańców tej samej wsi, którzy uiszczali systematycznie składki. Zebranie określonej sumy pozwalało na uzyskanie dotacji i zakupienie maszyn, które użytkowano wspólnie. Kółkom przekazywano też ziarno zasiewowe wysokiej klasy. Uprawiano je w wybranych gospodarstwach lub na wspólnotach gruntowych, dzieląc się plonami. W 1962 r. kółka rolnicze działały w Przytyku, Podgajku, Studzienicach, Oblasie, Młódnicach, Tursku i Kaszowskiej Woli, skupiając w sumie 145 osób. Posiadały one agregaty omłotowe, kopaczki i siewniki. Najprężniej rozwijało się kółko w Tursku, gdzie dzięki aktywności Jana Pająka udało się zakupić 2 traktory wraz z osprzętem. Bardzo chwalono też Mariana Rychlickiego z Oblasu, który udostępniał część swych gruntów na potrzeby upraw tzw. zbóż kwalifikowanych²³¹. W 1964 r. kółka rolnicze w okolicach Przytyka posiadały już 6 traktorów, a także szereg innych maszyn. Chociaż ich utrzymanie generowało coraz większe koszty (niezbędna była budowa garaży i szop), działalność ta podnosiła wydatnie skalę i jakość produkcji rolnej²³².

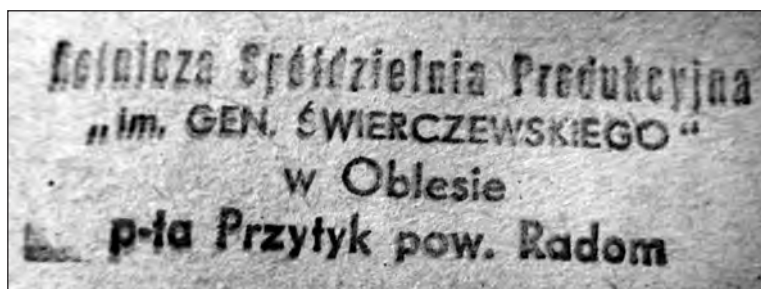
Warto przypomnieć, że w ramach kółek rolniczych działały koła gospodyń wiejskich, zakładane z inspiracji nauczycielek i działaczek społecznych. Ich członkinie zajmowały się unowocześnianiem gospodarstw domowych. Służyły temu najróżniejsze kursy, finansowane przede wszystkim przez „Samopomoc Chłopską”. Członkinie uczyły się m.in. gotowania, pieczenia i wykonywania przetworów. Wiązało się to z coraz częstszym trafiaaniem do sklepów produktów dotychczas rzadko goszczących na polskich stołach (np. ryżu) czy też nowych odmian owoców i warzyw.

²²⁹ Tamże, PGRN Przytyk, sygn. 7, s. 41.

²³⁰ Tamże, sygn. 7, s. 24.

²³¹ Tamże, sygn. 6, s. 21–31.

²³² Tamże, sygn. 8, s. 36.

17. Pieczęć spółdzielni produkcyjnej z Oblasu na dokumentach z 1962 r., APR

Zarówno omówione, jak i inne działania przyczyniały się do stopniowych przemian w lokalnym rolnictwie. Zauważano zmniejszanie się skali upraw owsa i żyta oraz równoczesny wzrost skali upraw pszenicy i jęczmienia. Rolnicy sięgali częściej po nowe odmiany ziemniaków, a coraz więcej osób interesowało się warzywnictwem. Z dużą niechęcią odnoszono się do uprawy tylko jednej rośliny, a mianowicie kukurydzy, gdyż obsadzone nią pola były dewastowane przez ptaki (w 1960 r. w całej gromadzie przytyckiej kukurydzą było obsadzonych niespełna 5 ha)²³³. Towarzyszyły temu zachęty do wprowadzania specjalizacji gospodarstw, zwłaszcza pod kątem hodowli trzody i drobiu.

Świadectwem zbliżania się „nowej epoki” w rolnictwie stały się przekształcenia w PGR w Zameczku, który doprowadziły do jego likwidacji w 1962 r. W związku z regulacją koryta rzeki Radomki dawne stawy, na których wysiewano zboża, zostały oczyszczone, pogłębione i zarybione, a następnie oddane pod nadzór rybaków z PGR w Piastowie koło Jedlińska. Chociaż Przytyk doczekał się w ten sposób nowoczesnego i dochodowego gospodarstwa rybnego, inwestycja zrujnowała wiele dróg, odcinając rolników od dostępu do ponad 120 ha ziemi uprawnej²³⁴. Interesujące były też losy – założonej w 1959 r. – Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej im. gen. Karola Świerczewskiego w Oblesie, której twórcami byli m.in. Józef Kosiec, Walenty Kępka i Stanisław Staszałek. Wstąpiło do niej 10 osób, deklarujących wspólne użytkowanie części swych gruntów. Na tak wydzielonej wspólnocie każdy z członków był zobowiązany przepracować co najmniej 100 dni w roku, a także udostępnić na jej potrzeby własne konie, maszyny rolnicze itd. Zyski miały zostać dzielone proporcjonalnie do poniesionych nakładów. Niestety, nie wiadomo co zamierzano uprawiać (nie można wykluczyć, że władze starały się wprowadzić tutaj jakieś nowe odmiany zbóż lub ziemniaków). Początkowy entuzjazm jednak zmalął. W 1969 r. stwierdzono, że stan spółdzielni jest opłakany „w wyniku braku rąk do pracy i słabej dbałości o należyte uprawianie gruntów”. Zespół został postawiony w stan likwidacji i zakończył działalność, stając się ciekawym epizodem w historii gospodarczej okolic Przytyka²³⁵.

²³³ Tamże, sygn. 4, s. 8.

²³⁴ Tamże, sygn. 15, s. 24.

²³⁵ Tamże, SOR-RS, sygn. S-1190, passim.

Wspomniany opór rolników w uiszczaniu dostaw obowiązkowych wiązał się nie tylko z ubóstwem, ale także z jeszcze jednym faktem. W propagandzie władz rolnicy mieli karmić robotników, rewanżujących się im produkcją najróżniejszych towarów, kierowanych do sklepów miejskich. Jak wiemy, w omawianym okresie sieć handlowa w regionie przytyckim została faktycznie rozbudowana, a sklep „Samopomocy Chłopskiej” można było znaleźć w każdej większej wsi. Od 1959 r. zaczęły im towarzyszyć punkty handlowe i kioski Powszechnej Spółdzielni Spożywców „Społem”, co miało wzmocnić konkurencyjność i asortyment przeznaczony do sprzedaży. Niestety, zaopatrzenie sklepów było wręcz fatalne. Największe rozgoryczenie z tego powodu pojawiało się podczas corocznych żniw, gdy prasa i radio twierdziły, że rolnikom pracującym na polach zapewnione zostanie najlepsze wyżywienie. Mieszkańcy wsi nie mogli zrozumieć, że skoro dostarczają władzom mięso, do sklepów nie trafiają wędliny, a jeżeli już – to najgorszej jakości. W 1958 r. Władysław Czubak – sołtys i zarazem radny rady w Goszczewicach wypowiedział się na temat agitacji za wyjazdami na Ziemię Odzyskane, stwierdzając, że nie ma co opowiadać ludziom, że tam są udogodnienia i dobra komunikacja, bo „[...] sklepy zaopatrzone pewnie nie lepiej niż u nas, bo jak przyszły żniwa, to nie było kawałka słoniny, nie mówiąc już o innych produktach. To samo dotyczyło [sytuacji] w wykopki – ukazało się parę kilogramów słoniny tylko po to, aby pokazać chłopu jak ona wygląda”²³⁶. W sprzedaży brakowało bułek, produktów mlecznych i kiełbas, a sytuację ratowały jedynie konserwy mięsne. Podczas żniw trudno było o zakupienie wody mineralnej, oranżady czy też innych napojów.

Rolnicy mieli często trudności nie tylko z zakupem węgla (ten, który trafiał do sprzedaży, był zazwyczaj miałki i zanieczyszczony), cementu czy innych materiałów budowlanych, ale także nawozów sztucznych i środków ochrony roślin. Obwiniano o to masowo lokalny oddział „Samopomocy Chłopskiej”, który bazował na otrzymywanych przydziałach. Jeszcze w 1970 r. stwierdzano, że po względem rozprzeczania nawozów sztucznych powiat radomski znajduje się na przedostatnim miejscu w województwie kieleckim, a gromada Przytyk na ostatnim miejscu w powiecie radomskim²³⁷.

Słabo przedstawiał się też stan rzemiosła i usług. W omawianym okresie władze nie tolerowały prywatnych rękodzielników, zmuszając ich wręcz do zatrudniania się w spółdzielniach. Już w końcu lat pięćdziesiątych „Samopomoc Chłopska” przystąpiła do budowy w Przytyku obiektu na potrzeby spółdzielni wielobranżowej. Chociaż radni postulowali, by obiekt ten przeznaczyć na potrzeby ośrodka zdrowia, nie zostało to zrealizowane²³⁸. W spółdzielni można było naprawić odzież i obuwie, a w pewnym momencie uruchomiono w niej zakład fryzjerski, cieszący się bardzo dużym zainteresowaniem. Pragnieniem mieszkańców stało się otwarcie pralni che-

²³⁶ Tamże, PGRN Goszczewice, sygn. 1, nlb.

²³⁷ Tamże, PGRN Przytyk, sygn. 13, s. 5.

²³⁸ Tamże, sygn. 2, s. 3.

micznej, a wraz z upływem czasu coraz głośniejsze mówiono o potrzebie uruchomienia warsztatu naprawiającego urządzenia elektryczne. Brak fachowców sprawiał jednak, że zepsute radio można było naprawić tylko w Radomiu. Rosnąca liczba samochodów, motocykli, a także maszyn posiadanych przez kółka rolnicze i osoby prywatne, wywoływała potrzebę otwarcia w Przytyku dużego warsztatu mechanicznego. Niestety, interesujący nas teren był obsługiwany tylko przez Państwowy Ośrodek Maszynowy w Strzałkowie koło Wolanowa. Gdy ogłoszono plany jego przeniesienia do innej miejscowości, podjęte zostały starania, by był nią Przytyk, ale przegrał on rywalizację ze Skaryszewem. Mieszkańcy przyjęli jednak z dużym zadowoleniem otwarcie pierwszego spółdzielczego „zakładu żywienia zbiorowego”, nazywanego najpierw gospodą, a później restauracją. Otrzymał on nazwę „Złota Kaczka”, a jego malownicze położenie w sąsiedztwie Radomki sprawiło, że stał się szybko jednym z najbardziej rozpoznawalnych miejsc w Przytyku. Popularnym miejscem był też bar we Wrzeszczowie, który otrzymał później nazwę „Zacisze”.

Wśród inwestycji gospodarczych warto też przypomnieć m.in. zakład mleczarski we Wrzosie kierowany przez Romana Drażkiewicza oraz spółdzielnię ogrodniczo-warzywniczą w Przytyku, kierowaną przez Mariana Jasińskiego²³⁹. Drobnym przemysłem prezentowała przytycka cegielnia, uruchomiona wkrótce po zakończeniu wojny, a z biegiem czasu przejęta przez Radomskie Zakłady Przemysłu Terenowego w Radomiu. W 1960 r. dyrekcja tego przedsiębiorstwa postanowiła przekazać ją bezpłatnie gromadzkiej radzie narodowej. Chociaż rada zdecydowała się ją prowadzić, nic nie wskazuje, by do tego doszło²⁴⁰.

Na lokalnym rynku finansowym dobrze radziła sobie Kasa Spółdzielcza w Przytyku. W 1960 r. miała ona aż 965 członków (w zdecydowanej większości rolników ze wszystkich gromad) i udzielała corocznie kilkuset pożyczek na sumę sięgającą 1 mln 800 tys. zł. Była to duża zasługą jej kierowników – Stanisława Gumowskiego, a następnie Józefa Drabika, a także członków zarządu: Romana Jaskulskiego, Józefa Firleja i Jana Bienia²⁴¹.

Omawiając życie gospodarcze regionu bazującego na rolnictwie i hodowli, nie można zapominać o zapleczu weterynaryjnym. Powszechny Zakład Leczniczy dla Zwierząt mieścił się w dzielnicy Piaski i został zbudowany na placu ofiarowanym na ten cel przez gminę. W 1972 r. zatrudniał m.in. dwóch lekarzy weterynarii (w tym kierującego placówką przez wiele lat Józefa Holana) i dwóch sanitariuszy. Był on prawdopodobnie pierwszą w Przytyku instytucją, która posiadała nie tylko samochód, ale też zatrudniała zawodowego kierowcę do jego prowadzenia. W 1972 r. na jego obszarze kompetencyjnym znajdowało się 36 sołectw (skupiały one 42 miejscowości), w których hodowano wówczas m.in. 2200 koni, 6000 sztuk bydła, 9000 sztuk trzody chlewnej, 1800 owiec i 50 000 sztuk drobiu. Oprócz doraźnych wezwań

²³⁹ Tamże, sygn. 1, s. 6.

²⁴⁰ Tamże, sygn. 3, s. 47–48.

²⁴¹ Tamże, sygn. 4, s. 57, 61.

lekarze skupiali się na prowadzeniu systematycznych szczepień zwierząt przeciwko chorobom zakaźnym²⁴².

Pracownicy weterynarii współpracowali ściśle z utworzonym w 1962 r. Państwowym Zakładem Unasieniania Zwierząt w Zameczku, który przejął obiekty po zlikwidowanym PGR. Instytucją tą kierowali kolejno lekarze Ludwik Obst, Aleksander Mroczkowski i Henryk Wojciechowski. Zakład stał się szybko cenioną placówką in-seminacyjną, a uzyskiwane dochody pozwoliły na jego systematyczny rozwój, w tym przeprowadzenie remontu pałacu i towarzyszących mu obiektów.

Szkolnictwo i oświata

Reforma administracyjna kraju nie wpłynęła w radykalny sposób na sytuację szkolnictwa w okolicach Przytyka. Szkoły powszechne (podstawowe) działały często w bardzo trudnych warunkach, a konieczność wynajmowania na ich potrzeby sal w prywatnych domach stanowiła duże obciążenie dla budżetów gromadzkich. Szybko stało się oczywiste, że władze będą dążyć do likwidacji najmniejszych placówek, prowadzących naukę w klasach I–IV. Los taki spotkał m.in. szkoły w Dąbrowie i Krzyszkowicach, co wywołało ogromne rozgoryczenie ich mieszkańców. Chcąc zapobiec likwidacji, mieszkańcy niektórych wsi – m.in. Studzienic i Maksymilianowa – podejmowali decyzję o wnoszeniu dobrowolnych opłat od każdego uczącego się dziecka, by zgromadzić środki na wynajem²⁴³. Szkoły działające w budynkach prywatnych notowano nawet w dużych wsiach (np. w Sukowie), a ich los był cały czas niepewny. Większość pozostałych placówek działała w drewnianych, poniemieckich barakach, których stan techniczny pozostawiał wiele do życzenia. Chociaż przeprowadzano doraźne remonty, nieustannie pojawiały się najróżniejsze problemy, dotyczące np. zaopatrzenia w węgiel. Pieniądzy brakowało nawet na stosunkowo drobne inwestycje, np. ogrodzenie placu szkolnego w Kaszowie, na którym nieustannie pojawiały się krowy i owce²⁴⁴. Chociaż obowiązkiem szkolnym obejmowano wszystkie dzieci, problemem był wysoki spadek frekwencji jesienią (dzieci pomagały rodzicom w wykopkach) i zimą, gdyż część dziewcząt i chłopców nie miała ciepłej odzieży i obuwia²⁴⁵. W takiej sytuacji funkcjonowanie szkół było możliwe dzięki liczным nauczycielom, pracującym z prawdziwym poświęceniem. Byli to m.in. Michalina Nowakowska z Oblasu, Włodzimierz Jabłoński z Domaniowa, Stanisław Tyczyński i Władysława Zykubek z Przytyka, Teresa Kowalik ze Studzienic, Halina Ciepiała i Henryk Durasiewicz z Wrzosu, Edmund Borowiecki z Wrzeszczowa, czy też Adam Suty z Kaszowa.

²⁴² Tamże, sygn. 15, s. 72.

²⁴³ Tamże, sygn. 5, s. 75.

²⁴⁴ Tamże, sygn. 5, s. 45–46.

²⁴⁵ Tamże, sygn. 4, s. 12.

Budowa nowych szkół była priorytetem dla wszystkich rad gromadzkich, a plany z nią związane wprowadzono do corocznych budżetów. Zazwyczaj były to jedynie „pobożne życzenia”, gdyż żadna z budów nie mogła zostać zrealizowana bez wysokich dotacji, a te nie nadchodziły. Dzięki aktywności lokalnych społeczników i wsparciu władz w 1959 r. oddano jednak do użytku nowe budynki szkół w Domaniowie i Wrzosie, a w roku 1966 budynek szkoły we Wrzeszczowie. Realizacja tych inwestycji była związana z przełomem w sytuacji infrastruktury oświatowej kraju w 1958 r., Władze partyjno-państwowe rozpoczęły wtedy przygotowania do planowanych na 1966 r. uroczystości „Millenium”, czyli Tysiąclecia Państwa Polskiego (rocznica chrztu Polski w 966 r.). Rzucono wówczas bardzo nośne hasło „Tysiąc szkół na tysiąclecie”, ogłaszając projekt wybudowania w ciągu następnych lat wielu obszernych i nowoczesnych budynków szkolnych, mających być „pomnikami” polskiej państwowości. Obudziło to nadzieje m.in. w Przytyku, gdzie błyskawicznie powrócono do dawnego pomysłu budowy szkoły 11-klasowej, mającej być siedzibą szkoły powszechnej i liceum ogólnokształcącego. W specjalnej uchwale przyjętej w listopadzie 1958 r. motywowano, że szkoła mieści się w drewnianych barakach, uczy się w niej ponad 300 dzieci (analizy wskazywały, że za kilka lat będzie ich ponad 400), a pomieszczeń lekcyjnych jest tak mało, że ostatnie lekcje kończą się po godz. 17.00. Młodzież chcąc uczyć się dalej mogła to robić jedynie w Radomiu, co wiązało się ze stałymi dojazdami lub też koniecznością mieszkania w internacie albo na stacji. Budowę szkoły uznawano za zadanie priorytetowe, powołując do jego realizacji specjalny komitet na czele ze Stanisławem Gumowskim²⁴⁶.

Chociaż władze centralne zamierzały wesprzeć budowę obiektów oświatowych ogromnymi dotacjami, ustalono, że część środków na ten cel musi pochodzić ze składek ludności. W kraju powołano zatem do życia Społeczny Fundusz Budowy Szkół (SFBS), działający m.in. poprzez komitety gromadzkie. Komitetem w Przytyku kierowała Teresa Załęcka, wspierana przez Tomasza Króla i Franciszka Tomasika, natomiast komitetem w Kaszowie Adam Suty, wspierany przez Ludwika Sokołowskiego²⁴⁷. Chociaż początkowo liczono na ofiarność mieszkańców, potraktowali oni zbiórkę jako kolejny, obowiązkowy podatek. Wiązało się to z faktem, że w regionie przytyckim jej coroczny wymiar określono stosownymi decyzjami na podstawie spisów podatkowych (1% dochodów urzędników, nauczycieli itd., a 2% dochodu u każdego rolnika)²⁴⁸, podczas gdy prasa i radio podkreślały, że zbiórka jest całkowicie dobrowolna. Ściągalność środków na SFBS była we wszystkich gromadach bardzo niska, a pomimo upływu kolejnych lat na przewidywanym placu budowy w Przytyku nie działo się zupełnie nic.

Pasywność władz powiatowych i wojewódzkich starano się przełamać licznymi prośbami. Bardzo sprytnym zabiegiem okazał się wniosek Genowefy Wójcickiej,

²⁴⁶ Tamże, sygn. 2, s. 5–6.

²⁴⁷ Tamże, sygn. 2, s. 7.

²⁴⁸ Tamże, sygn. 5, s. 1.

która w 1962 r. zaproponowała, by nowa szkoła nosiła imię Małgorzaty Fornalskiej – zamordowanej przez Niemców działaczki komunistycznej z Warszawy, która w okresie okupacji ukrywała się przez pewien czas w Zameczku²⁴⁹. Choć liczone, że wybór takiej patronki pomoże w realizacji inwestycji, nie przyniosło to efektu. Największą przeszkodą w budowie szkoły był brak odpowiedniego placu. Władze wojewódzkie uznawały wybrane przez radnych gromadzkich miejsce za zbyt małe i położone niekorzystnie. Choć z Przytyka wysyłano specjalne delegacje do Wojewódzkiej Rady Narodowej w Kielcach, nie wpłynęło to na zmianę ich opinii. Zmusiło to lokalnych działaczy do wybrania nowej lokalizacji i skontaktowania się z właścicielami gruntów. Nie chcąc blokować budowy, zgodzili się oni na udostępnienie terenu drogą sprzedaży lub też wymiany na inne place. Po rozwiązaniu tego problemu zajęto się kolejnym wnioskiem kieleckich władz, które zapowiedziały, że budowa ruszy dopiero, gdy wszystkie składki na SFBS zostaną uiszczony w 100%, a mieszkańcy zobowiążą się do wykonania bezpłatnie (w ramach czynów społecznych) prac o wartości 480 tys. zł.²⁵⁰ Determinacja była tak duża, że w gromadzie zorganizowano specjalne trzyosobowe komitety, które odwiedzały po kolei wszystkie gospodarstwa, prosząc rolników o uregulowanie zaległości i udział w pracach. W konsekwencji budowa ruszyła w 1966 r., rozpoczynając się od wykopania na placu szkolnym studni. W następnych miesiącach prace realizowano błyskawicznie i w 1968 r. Przytyk doczekał się nowoczesnego, obszernego budynku szkolnego, w którym po pewnym czasie znalazło także siedzibę liceum ogólnokształcące. Dużo wysiłku włożono też w budowę przyszkolnego boiska sportowego, którego granice obsadzono starannie dobranymi drzewami.

Budowa nowych obiektów oświatowych stwarzała szanse na rozwój szkolnictwa rolniczego. Jak zauważano, we wsiach całego kraju mieszkało wiele młodych osób, które po ukończeniu szkoły podstawowej nie podjęły żadnej dalszej nauki. Ponieważ liczni z nich mieli w przyszłości odziedziczyć gospodarstwa po rodzicach, przedstawienie im nowych rozwiązań gospodarczych i produkcyjnych było sprawą znacznej wagi. Służyło temu tworzenie szkół przysposobienia rolniczego (SPR), pracujących w trybie wieczorowym w budynkach szkół podstawowych. Na interesującym nas terenie uruchomiono po 1960 r. 3 SPR-y, z siedzibami w Domaniowie, Przytyku i Wrzosie. Pierwsza z tych szkół zakończyła działalność szybko, natomiast dwie pozostałe funkcjonowały przez długi czas. Placówki prowadziły dwuletni cykl nauczania, przedstawiając słuchaczom wykłady dotyczące stosowania nawozów sztucznych, nowoczesnych upraw, metod hodowli, obsługi maszyn, zmian stosowanych w nowoczesnym budownictwie wiejskim itd. Zaświadczenia o ukończeniu szkół wydawano bez sprawdzianów i egzaminów, bazując przede wszystkim na frekwencji. Choć formuła taka była bardzo atrakcyjna, młodzież nie garnęła się do nauki. Na tym tle w październiku 1961 r. Gromadzka Rada Narodowa przyjęła – w gruncie

²⁴⁹ Tamże, sygn. 5, s. 10

²⁵⁰ Tamże, sygn. 8, s. 13.

rzeczy niezgodną z prawem – uchwałę wprowadzającą obowiązek uczęszczania do SPR-ów przez wszystkich młodych absolwentów szkół podstawowych, nieuczęszczających do szkół średnich lub zawodowych²⁵¹. Nic nie wskazuje jednak na to, by wpłynęła ona pozytywnie na liczbę słuchaczy.

Nie zapomniano też o osobach w bardziej zaawansowanym wieku. Zimą 1963 r. w regionie rozpoczęto coroczne szkolenia dla właścicieli gospodarstw, mające zachęcić ich do unowocześnienia produkcji i jej specjalizacji. Wykłady prowadzone przez specjalistów przysłanych z Radomia zostały przyjęte w bardzo zróżnicowany sposób. W sprawozdaniach chwalono rolników z Żerdzi, którzy wręcz masowo uczestniczyli w zajęciach. Była to zasługą lektora, który wzbogacał wykłady filmami szkoleniowymi wyświetlanymi z przenośnego projektoru, budzącymi duże zainteresowanie. Za wręcz naganne uznawano natomiast niemalże całkowite bojkotowanie zajęć przez mieszkańców Przytyka i Podgajka²⁵². Choć z perspektywy lat bardzo trudno ocenić wpływ szkoleń zimowych na rozwój lokalnego rolnictwa, być może pomogły one przynajmniej niektórym osobom w unowocześnianiu produkcji rolnej.

Historię lokalnej oświaty współtworzyło też przedszkole, działające przy szkole podstawowej w Przytyku. Było one placówką małą i nierzadko lekceważoną przez władze. Kierowała nim najpierw Teresa Stelmachowicz, a następnie Józefa Soból. Po wybudowaniu nowego gmachu dla przytyckich szkół przydzielono przedszkolu jeden z baraków, wykorzystywanych wcześniej na cele oświatowe. Niestety, był on tak mały, że placówka mogła przyjąć w 1970 r. jedynie 20 dzieci (wyłącznie z rodzin, w których matka i ojciec pracowali zawodowo), podczas gdy liczba chętnych była o wiele większa. Jak jednak podkreślano, dzieci te otaczano doskonałą opieką, serwując im także posiłki przygotowywane dzięki dostawom z „Samopomocy Chłopskiej”²⁵³.

Służba zdrowia i opieka społeczna

Wprowadzenie w życie nowego podziału administracyjnego kraju nie oznaczało, że każda z gromad będzie w stanie zbudować własną infrastrukturę służącą mieszkańcom. Dotyczyło to m.in. służby zdrowia. Niemalże wszystkie gromady omawianego regionu korzystały z opieki Ośrodka Zdrowia w Przytyku, skąd można było zostać skierowanym do placówek w stolicy powiatu, czyli Radomiu. Wyjątkiem były Gaczkowice, których mieszkańców „obsługiwał” ośrodek w Potworowie, wysyłając chorych aż do Opoczna (choć stolicą powiatu była Przysucha, nie miała ona odpowiedniego szpitala). Budziło to powszechne niezadowolenie mieszkańców, które zostało uciszone dopiero likwidacją wspomnianej

²⁵¹ Tamże, sygn. 4, s. 73.

²⁵² Tamże, sygn. 6, s. 17.

²⁵³ Tamże, sygn. 14, s. 23–24.

gromady. W 1966 r. utworzono też Spółdzielnię Zdrowia we Wrzeszczowie, mieszcząca się w prywatnym domu. Nie rozwinęła ona jednak szerszej działalności. Ośrodek Zdrowia w Przytyku i podlegający mu Punkt Felczerski w Zakrzewie nadzorowały w 1959 r. stan zdrowia blisko 9400 osób. W tym celu zatrudniano lekarza i felczera, a także prowadzono izbę porodową, w której pracowały dwie położone. Brakowało pielęgniarek, które prawdopodobnie przysyłano do Przytyka co pewien czas z Radomia, podobnie jak lekarza stomatologa²⁵⁴. Pomieszczenia ośrodka były zbyt małe, co uniemożliwiało uruchomienie poradni dla dzieci i poradni dla kobiet w ciąży, a także zainstalowanie w budynku nowoczesnej aparatury. W tej sytuacji kierujący ośrodkiem lekarz Adam Król wykonywał ogromną pracę i był traktowany przez ludność wręcz jako bohater. Ceniono go za systematyczne przyjmowanie pacjentów, realizację wizyt domowych (także na wezwania nocne) i kierowanie akcją szczepień ochronnych przeciwko ospie, błonicy i durowi brzuszemu. Prowadził też pogadanki dotyczące zasad higieny osobistej i udzielania pierwszej pomocy w nagłych wypadkach.

W 1962 r. miała miejsce jednak zaskakująca i nawet z perspektywy lat dziwna sytuacja. Podczas sesji poświęconej sprawom ochrony zdrowia okazało się, że Adam Król nie przedstawił radzie pisemnego sprawozdania z działalności kierowanego przez siebie ośrodka zapowiadając, że uczyni to na następnej sesji. Stało się to powodem ataku na – obecnego na sali obrad – lekarza i przyjęcia przez radę uchwały wzywającej władze powiatowe do ukarania go. Adam Król oświadczył wówczas, że w tej sytuacji rezygnuje z pracy i opuszcza Przytyk. Chociaż rada nie wyraziła na to zgody i postanowiła zwrócić się do władz w Radomiu o zatrzymanie lekarza drogą przymusową, na zmianę tej decyzji było już za późno²⁵⁵.

Następcą Króla został Albin Bilski, który pracował tutaj jednak krótko. Uroczyste otwarcie nowo wybudowanego Ośrodka Zdrowia w Przytyku (18 lipca 1965 r.) zbiegło się w czasie z objęciem jego kierownictwa przez Zygmunta Piekarskiego, który związał się z tą miejscowością na resztę życia. Oprócz niego w ośrodku zatrudniano lekarza stomatologa, dwie pielęgniarki i rejestratorkę. Jak można zauważyć, zanikło felczerstwo, gdyż władze państwowe nie były zainteresowane szkoleniem nowych osób w tym zawodzie. Teren podlegający ośrodkowi uznawano za trudny ze względu na rozproszenie – obsługiwał on 36 miejscowości, z których najbardziej oddalona Ostrołęka leżała aż 10 km od Przytyka. Do wielu miejscowości nie dojeżdżały autobusy PKS, a ośrodek nie dysponował jakimkolwiek własnym transportem (w razie potrzeby lekarz i inni pracownicy korzystali z chłopskich furmanek). Pomimo trudności udzielano porad, odbywano wizyty i zabiegi domowe, a także – we współpracy m.in. z kołami gospodyń wiejskich i „Samopomocą Chłopską” – wygłaszano pogadanki dotyczące higieny i podstaw medycyny. Chociaż w 1970 r. rozpoczęto w czynie społecznym budowę pawilonu dziecięcego przy ośrodku, negatywny wpływ na

²⁵⁴ Tamże, sygn. 2, s. 34.

²⁵⁵ Tamże, sygn. 5, s. 10.

jego funkcjonowanie wywarła podjęta wówczas decyzja władz powiatowych o objęciu działalnością ośrodka także mieszkańców gromady Zakrzew (zapewne wiązała się ona z chęcią „odciążenia” przychodni radomskich). W 1972 r. stwierdzano, że lekarz jest w stanie przyjmować maksymalnie 50 pacjentów dziennie, a zdarzają się sytuacje, że przyjmuje nawet 100. Rada gromadzka wniosowała zatem o odwołanie wspomnianej decyzji²⁵⁶. Na marginesie warto dodać, że bardzo wysoka liczba osób chcących uzyskać pomoc w swych chorobach wymuszała na Zygmuncie Piekarskim ograniczanie do minimum czasu poświęcanego kolejnym pacjentom, a osoby przewlekłe chore zmuszała często do szukania pomocy u lekarzy praktykujących prywatnie w Radomiu.

Docenianą powszechnie pracę wykonywał też stomatolog Bolesław Mączka, który prowadził w ośrodku gabinet dentystyczny, podlegający przychodni powiatowej w Radomiu. Corocznie udzielał on pomocy wielu osobom, przeprowadzając przede wszystkim ekstrakcje (usunięcia) zębów i w mniejszym stopniu wypełnienia ubytków. Raz w miesiącu objeżdżał wszystkie szkoły w regionie, sprawdzając stan uzębienia dzieci i ustalając terminy, w których te wymagające pomocy zostaną doprowadzone lub dowieszone przez opiekunów do gabinetu w Przytyku. Działała też Izba Porodowa kierowana przez położną Helenę Załęcką, a następnie przez Halinę Kucharczyk, w której prowadzono dla kobiet w ciąży „szkołę matek”. Jak informują źródła, corocznie w izbie odbierano ok. 150 porodów, kierując też niektóre mieszkanki Przytyka i okolic do szpitali w Radomiu²⁵⁷. Warto dodać, że w latach sześćdziesiątych w licznych szkołach uruchomiono punkty higieniczno-sanitarne. Udzielano w nich pomocy dzieciom w przypadku drobnych urazów i skaleczeń, a przede wszystkim edukowano je. W Przytyku higienistą gromadzkim był Feliks Skalski, który jednak podkreślał, że w okresach prac polowych dzieci przychodziły do szkół bez kąpieli i w brudnej odzieży, za co winą należy obarczać jednak ich rodziców.

Ważną rolę w życiu ludności odgrywała Apteka Społeczna w Przytyku (w omawianym okresie nie można było utrzymywać aptek prywatnych), kierowana przez Władysława Wójcika, a następnie przez Adama Szymańskiego. Chociaż jej zaopatrzenie było stosunkowo dobre, miała ona zbyt mały lokal, a jej pracę utrudniały najróżniejsze problemy, np. brak dostatecznych przydziałów węgla²⁵⁸. Placówkę jednak rozwijano, dzięki czemu pracowała ona nie tylko w dni powszednie, ale też w niedziele i święta, pełniąc całodobowy dyżur farmaceutyczny. W 1966 r. z jej usług korzystało co miesiąc blisko 2100 osób²⁵⁹. Chociaż wraz z upływem czasu apteka realizowała też recepty wydane mieszkańcom Zakrzewa i sąsiednich wsi, nie odbiło się to ujemnie na jej funkcjonowaniu.

²⁵⁶ Tamże, sygn. 15, s. 36.

²⁵⁷ Tamże, sygn. 9, s. 70–72.

²⁵⁸ Tamże, sygn. 3, s. 29.

²⁵⁹ Tamże, sygn. 9, s. 73.

Warto przypomnieć, że od 1955 r. władze gromadzkiej nie zajmowały się niemalże wcale opieką społeczną. Chociaż osoby znajdujące się w skrajnie trudnej sytuacji materialnej zwracały się do władz o pomoc, zazwyczaj odsyłano do utworzonego w 1958 r. Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej, który miał w Radomiu oddział powiatowy. Zwracano jednak uwagę na niepokojące zjawisko. Była nim coraz większa liczba starszych rodziców, którzy przepisali gospodarstwa na dzieci, nie otrzymując od nich następnie należytego wsparcia. Przypadki takie uznawano za skrajnie naganne i wymagające interwencji sądowych²⁶⁰.

Życie polityczne i społeczno-kulturalne

Zycie polityczne w gromadach regionu przytyckiego odznaczało się dużą stagnacją. Działy tutaj tylko dwie partie polityczne – PZPR i ZSL – skupiające osoby z różnych środowisk. Lokalne władze partyjne organizowały systematycznie zebrania wewnętrzne, zachęcając członków do aktywności w organizacji czynów społecznych i rozwoju życia gospodarczego. W dni świąt państwowych, a więc 1 maja i 22 lipca, organizowano uroczyste sesje gromadzkich rad narodowych ze stosownymi referatami i występami artystycznymi dzieci szkolnych. Gościli na nich często przedstawiciele władz powiatowych, a niekiedy nawet wojewódzkich. Okresowe ożywienie przynosiły kampanie przedwyborcze do rad narodowych i Sejmu, podczas których kandydaci spotykali się z mieszkańcami, zbierając postulaty do realizacji. Jak już wspomniano, głosy można było oddawać tylko na jedną listę, sygnowaną przez FN, a następnie przez FJN. Były to nie tylko pozory, ale wręcz dowód na jedynie fikcyjne istnienie demokracji.

Wśród organizacji społecznych największą rolę odgrywały ochotnicze straże pożarne. OSP w Przytyku kierował nieprzerwanie Marian Frynas. W 1961 r. skupiała ona 32 członków, mogących korzystać z motopomp i innego wyposażenia. Chociaż strażacy dysponowali samochodem, na akcje wyjeżdżali przede wszystkim woza-
mi konnymi. O pożarach informowano przy użyciu syreny ręcznej znajdującej się w Przytyku i metalowych gongów rozmieszczonych we wsiach²⁶¹. W 1972 r. straż liczyła 44 druhów, w tym 25 czynnych, 4 wspierających i 15 należących do drużyny młodzieżowej. Oprócz samochodu posiadała motopompy, odzież ochronną, maski przeciwgazowe i inne wyposażenie. Dawna syrena ręczna została zastąpiona elektryczną²⁶². Od połowy lat sześćdziesiątych strażacy z Przytyka dysponowali remizą, wykorzystywaną też do celów kulturalno-oświatowych ze względu na zorganizowanie w jednym z pomieszczeń świetlicy.

²⁶⁰ Tamże, sygn. 5, s. 10.

²⁶¹ Tamże, sygn. 5, s. 10.

²⁶² Tamże, sygn. 15, s. 64.

Bardzo dobrze rozwijała się OSP w Kaszowie, na której stanie znajdował się m.in. samochód, wóz konny i beczkowitz²⁶³. Reaktywowano też działalność OSP we Wrzeszczowie, co było zasługą Piotra Jurkowskiego, wspieranego przez przedwojennych działaczy zarządu. W późniejszych latach władzę nad zarządem straży obejmowali: Piotr Wolski, Andrzej Łomża, Jan Górnicki, Władysław Stolarczyk, Mieczysław Makowski i Józef Gmyrek. W latach 1959–1962 wybudowano dla straży wrzeszczowskiej remizę, a później przekazano samochód marki „Żuk”²⁶⁴.

Reaktywacja OSP w Goszczewicach nastąpiła w 1960 r. Komendantem jednostki wybrano Bolesława Zarębskiego, a prezesem Józefa Strzałkowskiego. Osiem lat później oddano do użytku budynek miejscowej strażnicy, a drużyna liczyła już 22 strażaków²⁶⁵.

Geneza OSP w Dębie sięga 1962 r., kiedy to z inicjatywą jej założenia na jednym z zebrań gromadzkich wystąpili sami mieszkańcy. Jednostkę powołano rok później, a jej pierwszym komendantem został Henryk Górnik, a prezesem zarządu Józef Rogulski. Otrzymano z radomskiej komendy sprzęt, powołano pierwszych strażaków i kierowano ich na kursy. Dzięki składkom mieszkańców wsi wzniesiono tymczasowy budynek na sprzęt, ale budowa strażnicy w wyniku różnorodnych problemów rozpoczęła się dopiero w 1972 r.²⁶⁶

Także w 1963 r. odbyło się zebranie założycielskie OSP we Wrzosie. Prezesem został wówczas Józef Kowalczyk, a naczelnikiem Władysław Pyszczak. Strażacy wyznaczyli sobie określone funkcje, a także stworzyli grupę furmanów (wozaków), udostępniających swe konie i wozy do wyjazdów na akcje. Ponieważ istniały trudności z budową remizy, wyposażenie zmagazynowano w mieszkaniu Stanisława Proczka²⁶⁷.

Pierwszym po wojnie komendantem OSP w Sukowie został Jan Bień, a prezesem zarządu Bronisław Olesiak. Z inicjatywy tego ostatniego oraz kolejnego komendanta Franciszka Tomasika przystąpiono w latach sześćdziesiątych do budowy remizy, oddanej do użytku w 1973 r. Fundusze na ten cel pochodziły ze składek mieszkańców i dotacji Komendy Rejonowej Straży Pożarnej w Radomiu²⁶⁸.

OSP w Potkannie była kierowana nadal przez Dominika Zgodę i Stefana Grabarczyka. W latach tych staraniem druhów i innych mieszkańców doczekała się ona remizy wraz ze świetlicą i garażem²⁶⁹. Powoli, ale systematycznie rozwijała się OSP w Domaniowie, na czele której stali Marian Potępski i Włodzimierz Jabłoński. Zakupiono wówczas nowy sprzęt i mundury, które przechowywano w pomieszczeniu gospodarczym przy miejscowej szkole. Budowa remizy została sfinalizowana dopiero w następnych dekadach²⁷⁰.

²⁶³ Tamże, sygn. 5, s. 10.

²⁶⁴ F. Gromski, *Historia Ochotniczej Straży Pożarnej w Wrzeszczowie*, ZP, 2000, nr 6, s. 11.

²⁶⁵ Tenże, *Ochotnicza Straż Pożarna w Goszczewicach...*, s. 4.

²⁶⁶ Tenże, *Ochotnicza Straż Pożarna w Dębie*, ZP, nr 6, 2000, s. 10–11.

²⁶⁷ Tenże, *Historia Straży Pożarnej we Wrzosie*, ZP, nr 7, 2001, s. 10.

²⁶⁸ Tenże, *Historia Ochotniczej Straży Pożarnej w Sukowie*, ZP, nr 9, 2001, s. 6.

²⁶⁹ Tenże, *Historia Ochotniczej Straży Pożarnej w Potkannie*, ZP, nr 14, 2002, s. 10.

²⁷⁰ Tenże, *Historia Ochotniczej Straży Pożarnej w Domaniowie...*, s. 8.

Rozwijało się też życie kulturalne. Ważnym wydarzeniem stała się radiofoniczacja, rozpoczęta w 1958 r. we Wrzosie i obejmująca w następnych latach kolejne miejscowości. Radiowęzły bazowały na głośnikach umieszczonych na słupach energetycznych. Puszczano przez nie audycje radiowe – zazwyczaj pogadanki na różne tematy, przeplatane muzyką klasyczną i ludową. Najważniejszymi placówkami lokalnej kultury były jednak biblioteki gromadzkie, podlegające bibliotece powiatowej w Radomiu. Chociaż cieszyły się zainteresowaniem mieszkańców, brak odpowiednich lokali sprawiał, że funkcjonowały one w skrajnie trudnych, często wręcz prymitywnych warunkach. Pomimo mikroskopijnych lokali organizowano w nich nie tylko wypożyczenia książek, ale także drobne wystawy i imprezy dla dzieci. Było to zasługą pracowników, którzy jednak dość często rezygnowali z etatów, szukając lepszych miejsc zatrudnienia. Biblioteką gromadzką w Przytyku kierowały kolejno Maria Kazimierska i Mirosława Jakimińska, biblioteką we Wrzeszczowie – Mieczysław Wawer, Helena Mróz i Stanisława Stolarczyk, natomiast biblioteką we Wrzosie – Maria Podstawek, Stanisława Trzeciak, Daniela Dobrzańska, Stefania Wachowicz (później Starzyńska) i Elżbieta Rdzanek. W wielu miejscowościach działały punkty biblioteczne, prowadzone przez sołtysów i nauczycieli²⁷¹.

W miejscowościach będących siedzibami władz gromadzkich, a także w większych wsiach starano się organizować świetlice (często mieściły się one w remizach straży pożarnych). Chociaż wyposażano je w prasę, gry planszowe i radia, prawdziwym „magnesem” przyciągającym mieszkańców stały się telewizory, na zakup których nie stać było większości mieszkańców. Prawdopodobnie w 1970 r. w Przytyku powstała też instytucja pod nazwą Dom Młodego Rolnika. Jej działalność była ukierunkowana na młodzież, w związku z czym organizowano tam często zabawy taneczne i seanse filmów wyświetlanych przez kino objazdowe.

Lokalny sport bazował na drużynach Ludowych Zespołów Sportowych, rozgrywających między sobą spotkania – przede wszystkim piłkarskie. Nie rozwijał się on z powodu braku odpowiedniej infrastruktury. Pierwsze w miarę nowoczesne boisko powstało dopiero po 1966 r. przy nowej szkole w Przytyku. Duże nadzieje wiązano ze staraniami o stworzenie w Przytyku ośrodka wypoczynkowego, dysponującego m.in. boiskiem do piłki siatkowej. Władze zwierzchnie nie zgodziły się jednak na realizację takiej inwestycji²⁷².

Życie religijne

O mawiany okres zaznaczył się w całym kraju represjami władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego. Najróżniejszym szykanom wobec duchownych i osób akcentujących swą religijność towarzyszyło wprowadzenie

²⁷¹ APR, PGRN Przytyk, sygn. 10, s. 104.

²⁷² Tamże, sygn. 10, s. 101.

w życie nowych przepisów finansowych. Nakładały one na proboszczów obowiązek prowadzenia specjalnych ksiąg rejestrujących wszelkie wpływy i wydatki. Dokumenty te podlegały okresowej kontroli władz skarbowych, która w przypadku stwierdzenia – rzeczywistych lub zmyślonych – nieprawidłowości mogła skierować wnioski o ukaranie księdza grzywną. Wielu proboszczów traktowało te wymogi jako narzędzie zwalczania Kościoła, odmawiając prowadzenia dokumentacji bez względu na potencjalne represje.

W latach sześćdziesiątych parafia w Przytyku liczyła 2224 wiernych²⁷³. W 1957 r. kościół przytycki odwiedził biskup sandomierski ks. Jan Kanty Lorek, dokonując przy okazji poświęcenia kaplicy ku czci Matki Najświętszej. Podczas uroczystości odpustowych 3 maja 1959 r. ks. dr Piotr Gołębiowski, biskup sufragan sandomierski, poświęcił nowe organy w kościele przytyckim, zbudowane w jednym z warszawskich warsztatów. 29 lipca 1962 r. ten sam duszpasterz dokonał konsekracji kościoła św. Krzyża w Przytyku i znajdującego się w nim ołtarza. W uroczystościach, podczas których w ołtarzu umieszczono relikwie dwóch świętych męczenników (Laureata i Pacyfika), uczestniczył miejscowy proboszcz ks. Henryk Malczyk, 20 innych kapłanów i ok. 3000 wiernych. Oprawę muzyczną zapewniał wówczas chór parafialny pod kierunkiem organisty Waleriana Rusieckiego. Podczas procesji, która obeszła świątynię, w niesieniu najświętszej monstrancji asystowali biskupowi Marian Jasiński z Przytyka i Józef Firlej z Żerdzi. W 1965 r. proboszcz Malczyk zachorował i musiał udać się na leczenie. Zastąpił go wówczas ks. Stefan Siczek, który wiele lat później został biskupem pomocniczym diecezji radomskiej (1992–2012)²⁷⁴.

Nie obyło się wówczas bez kolejnych represji władz komunistycznych wobec duchowieństwa gminy Przytyk. Już w 1955 r. władze zainteresowały się ks. Stefanem Sułeckim, który – według raportu konfidenta – miał powiedzieć w kazaniu: „Módlmy się do Boga o Polskę prawdziwą i wolną, za którą tysiące naszych synów Polski tęskni w kraju i za granicą... Módlmy się o jak najszybsze wyzwolenie naszej udręczonej ziemi”²⁷⁵. Jeszcze w 1962 r. ks. Henryk Malczyk został ukarany wysoką grzywną pod pretekstem braku księgi inwentarzowej, do której wpisywano przedmioty o określonej wartości. W kolejnych latach Powiatowa Rada Narodowa obarczała parafie gminy Przytyk coraz to większymi podatkami, co zresztą było praktykowane wobec wszystkich wspólnot chrześcijańskich w komunistycznej Polsce. Mimo to w kościele przytyckim odbywały się nabożeństwa związane z wydarzeniami Kościoła powszechnego i polskiego. Tego pierwszego dotyczyły choćby nabożeństwa w intencji II Soboru Watykańskiego odprawiane w 1963 r.

²⁷³ ADS, Akta parafii Przytyk, s. 230–237, 595; Ap. Przytyk, Uzupełnienie do kroniki parafii Przytyk, s. nlb.

²⁷⁴ Tamże, Księga pamiątkowa z uroczystości poświęcenia organów parafii Przytyk, s. nlb.; tamże, Uzupełnienia do kroniki parafii Przytyk, s. nlb.

²⁷⁵ Ks. B. Stanaszek, *Diecezja sandomierska w powojennej rzeczywistości politycznej 1945–1967*, t. 2: *Duszpasterstwo i laicyzacja życia społecznego*, Sandomierz 2006, s. 131.

/Apognphum/

PETRUS GOŁĘBIOWSKI
DEI MISERATIONE ET S.SEDIS APOSTOLICAE GRATIA
EPISCOPUS TITULARIS PANITANUS
AUXILIARIS SANDOMIRIENSIS

Universis et singulis has litteras Nostras lecturis notum testatumque facimus, quia Nos ecclesiam paroecialem in loco Przytyk noviter sumptibus parochianorum exstructam, die 29 mensis Julii anni 1962, Dominica VII post Pentecostea circumstante numero clero ac populo fidei iuxta ritum in Pontificali Romano praescriptum sub titulo Exaltationis S. Crucis consecravimus et dedicavimus una cum altari maiori in quo Reliquias SS. Laureati et Pacifici Martyrum obsigillatas reposuimus et indulgentia unius anni in ipsa die consecrationis centum vero dierum in die anniversaria huius consecrationis omnibus praedictam ecclesiam visitantibus concessimus.

In quorum fidem, etc. etc. etc.
Datum Sandomiriae, die 30 Julii anni 1962.

/-/ +Petrus Gołębiowski, ep. v. g.

L.S.

Cancelarius: /-/ J. Kaczmarek.

Concordat cum originali, asservato in archivo par. Przytyk.
Przytyk, 23 Januarii 1963 a.

ks. Henryk Malczyk
ks. Henryk Malczyk,
prob. par. Przytyk .

Od 1964 r. w kościołach gminy Przytyk organizowano uroczystości i nabożeństwa powiązane z Tysiącleciem Chrztu Polski. W maju do kościoła św. Krzyża zawitał biskup ks. Piotr Gołębiowski i poświęcił tu tabernakulum. W czerwcu miały miejsce misje oo. bernardynów z Krakowa. W tym samym roku zawieszono na dzwonnicy kościoła św. Krzyża nowy dzwon ufundowany przez parafian. Wiosną 1965 r. miały tu miejsce misje, a jesienią w kościele przytyckim oddano parafię Matce Bożej w intencji wolności Kościoła. Parafia przytycka liczyła wówczas 2265 osób, a do sakramentów przystąpiło ok. 95% z nich.

Do 1961 r. religii na terenie parafii przytyckiej uczono z przerwami w szkołach w Oblasie i Przytyku. W pierwszym przypadku nauka odbywała się w soboty w budynku szkolnym, a w drugim przez cały tydzień w zakrystii kościoła parafialnego. Religii w Przytyku uczyły z reguły siostry ze zgromadzenia michalitek, a w pozostałych miejscowościach proboszcz, który dojeżdżał na naukę religii we wtorki do czteroklasowej szkoły w Studzienicach, w soboty do trzyklasowej w Sukowie, a w piątki do Oblasu. Jeśli chodzi o liczbę uczniów, to w owym dziesięcioleciu można szacować, że na religię w Przytyku uczęszczało ok. 350 uczniów, w Oblasie ok. 90, a w Studzienicach i Sukowie po 20–40²⁷⁶.

Wspomniano powyżej, że lekcje religii w szkołach odbywały się tylko w pewnych latach. W 1952 r. na przykład jedynym miejscem, w którym się odbywały, był kościół parafialny. Po usunięciu na stałe religii ze szkół w 1961 r. lekcje przeniesiono do punktów katechetycznych. Jeden z nich mieścił się w przytyckiej organistówni, a mógł pomieścić 24 uczniów, drugi, z 36 miejscami, zorganizowano w dawnej oborze przy organistówni. Było to niewiele, zważywszy że parafię zamieszkiwało wówczas 2560 osób. Zapewne z tego powodu w latach 70. zorganizowano punkt katechetyczny w Oblasie, a proboszcza w nauczaniu religii wspierały już 2 siostry michalitki²⁷⁷.

W 1966 r. obchody Millenium zainauguował „Tydzień Tysiąclecia”, podczas którego dzwony kościołów w Przytyku, Wrzeszczowie i Wrzosie dołączyły 14 kwietnia tego roku o godz. 18.10 do bicia dzwonów w całej Polsce. Następnie, 3 maja 1966 r., a więc w okresie, gdy Kościół obchodził tysiąclecie chrztu Polski, w świątyni pw. św. Krzyża zorganizowano uroczyste nabożeństwo z procesją. Przy zewnętrznych ścianach kościoła ustawiono kilka ołtarzy, dedykowanych m.in. przyjęciu chrztu przez Litwę czy ślubom jasnogórskim króla Jana Kazimierza. Procesja przeszła wówczas przez całą miejscowość, toteż jej mieszkańcy budowali ołtarze przed swymi domami. Zorganizowano tydzień modłów o chrześcijańskie wychowanie dzieci i młodzieży. 14 września tego samego roku w kościele przytyckim odbyły się nabożeństwa z okazji tysiąca lat obecności Krzyża Chrystusowego na polskiej ziemi. W ten sposób

²⁷⁶ Ap. Przytyk, Uzupełnienie do kroniki parafii Przytyk, s. nlb.

²⁷⁷ ADS, Akta parafii Przytyk, s. 584, 843.

duszpasterze miejscowej świątyni połączyli umiejętnie obchody milenium chrztu Polski z wezwaniem własnej świątyni²⁷⁸.

W 1966 r. doszło do ataku lokalnej, radomskiej prasy, na proboszcza ks. Wincentego Bienia, ale w jego obronie stanął biskup Gołębiowski. Mogłoby się wydawać, że dekada rządów Edwarda Gierka będzie lepszym czasem dla parafialnych wspólnot religijnych. Tymczasem to właśnie wówczas, w 1971 r., decyzją Prezydium Powiatowej Rady w Radomiu przejęto na rzecz skarbu państwa za odszkodowaniem ok. 2 ha ziemi parafii przytyckiej²⁷⁹. Oprócz wspomnianego ks. Bienia (proboszcz od 1966 r.) parafią kierowali ks. Stefan Sułecki (do 1959 r.), ks. Władysław Michałkowski (1959–1960) i ks. Henryk Malczyk (1960–1966).

Przy kościele we Wrzeszczowie rozwijały się nadal Kółka Żywego Różańca i III Zakon św. Franciszka. W 1957 r. zorganizował on misje, zapraszając do kościoła księży bernardynów²⁸⁰. W 1961 r. podczas wizytacji biskup sufragan sandomierski ks. Piotr Gołębiowski dokonał konsekracji 4 bocznych ołtarzy kościoła św. Marii Magdaleny. Natomiast w lipcu 1967 r. wizytacja tego samego duszpasterza przybrała formę uroczystych, parafialnych obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski²⁸¹. Kolejnymi proboszczami wrzeszczowskimi byli ks. Jan Górka (do 1958 r.), ks. Jan Kwarciński (1958–1963) i ks. Adam Powęska (od 1963 r.).

Liczne trudności wiązały się także z funkcjonowaniem parafii we Wrzosie. Do 1959 r. proboszczem wrzoskim był ks. Władysław Gac, zastąpiony w tym samym roku przez ks. Jana Chaczka. Ponieważ odległość z niektórych wsi do kościoła św. Wawrzyńca była znaczna, w 1957 r. postanowiono wybudować kaplicę we wsi Jamki. Zbiórkę pieniędzy i materiałów budowlanych rozpoczęto dość ryzykownie, bowiem bez zgody władz komunistycznych. W 1958 r., gdy budowa była zaawansowana, zapadła w Przysusze decyzja o rozbiórce, na placu budowy pojawiła się milicja, a jesienią kaplicę rozebrano pod nadzorem Służby Bezpieczeństwa. Wiele osób zaangażowanych w budowę ukarano grzywnami²⁸². Polityka władz doprowadziła i tu do osłabienia skali katechezy dla dzieci szkolnych. Po usunięciu lekcji religii ze szkół odbywały się one w różnych miejscach – w Goszczewicach w jednym z wiejskich domów, we Wrzosie w kościele, a potem w salce katechetycznej wybudowanej wówczas plebanii²⁸³.

²⁷⁸ Ap. Przytyk, Uzupełnienie do kroniki parafii Przytyk, s. nlb.

²⁷⁹ ADS, Akta parafii Przytyk, s. 829.

²⁸⁰ Tamże, Akta parafii Wrzeszczów, s. 406, 479.

²⁸¹ Tamże, s. 503, 540.

²⁸² K. Bińkowska, *Historia parafii Wrzos*, ZP, nr 9, 2001, s. 4.

²⁸³ Ap. Wrzos, Kronika parafii we Wrzosie, s. 108.

**GMINA PRZYTYK
(1973–1989)**

Terytorium i przynależność administracyjna

W grudniu 1970 r. władze partyjno-państwowe na czele z Władysławem Gomułką dokonały krwawej masakry robotników Wybrzeża, protestujących przeciwko wzrostowi cen żywności. Informacje o śmierci wielu osób, które rozprzestrzeniły się w Europie, doprowadziły do przejścia władzy w kraju przez Edwarda Gierka i jego współpracowników. Jednym z elementów „nowego otwarcia” tej ekipy stała się reforma podziału administracyjnego kraju. Jesienią 1972 r. Sejm przyjął ustawę o likwidacji gromad i reaktywacji gmin, obowiązującą od początku następnego roku. Zlikwidowała ona gromady w Przytyku, Wrzeszczowie i Wrzosie, scalając je w gm. Przytyk, współtworzącą powiat radomski. Gmina objęła 25 sołectw, a mianowicie: Domaniów, Goszczewice, Jabłonna, Ostrołęka, Posada, Potkana, Wólka Domaniowska, Wrzos, Dęba, Glinice, Wola Wrzeszczowska, Wrzeszczów, Wygnanów, Gaczkowice, Kaszewska Wola, Krzyszkowice, Młódnice, Oblas, Podgajek, Przytyk, Słowików, Stefanów, Studzienice, Sukowska Wola i Żerdź. Obejmowała ona obszar o powierzchni 10 816 ha, w tym 9747 ha użytków rolnych²⁸⁴.

W następnych latach w strukturze tej nie zaszły żadne znaczące zmiany, a korekty dotyczyły jedynie przynależności terytorialnej poszczególnych wsi. W 1983 r. prośbę o włączenie do gm. Przytyk wnieśli mieszkańcy Maksymilianowa, leżącego w gm. Radzanów. Przytyccy radni przyjęli to z zadowoleniem, a przesunięcie sfinalizowano w 1987 r. Chociaż początkowo wspomnianą wieś włączono do sołectwa Glinice, na prośbę mieszkańców pragnących samodzielności we wspomnianym roku utworzono nowe sołectwo Maksymilianów. Z kolei w 1986 r. postanowiono zmienić status Zameczka (gospodarstwa i kolonii), który był traktowany nieoficjalnie jako odrębne sołectwo, a następnie należał do sołectwa Suków. Na wniosek mieszkańców wcielono go wówczas do sołectwa Podgajek²⁸⁵.

W pierwszym okresie swego odrodzonego istnienia gmina należała do powiatu radomskiego w województwie kieleckim. W 1975 r. wprowadzono jednak w życie kolejny etap reformy administracyjnej – powiaty (w tym radomski) zostały zlikwidowane, a liczbę województw zwiększono radykalnie, tworząc m.in. województwo radomskie. Gmina Przytyk współtworzyła je aż do 1998 r.

²⁸⁴ APR, Gminna Rada Narodowa w Przytyku (dalej: GRN Przytyk II), sygn. 1, nlb.

²⁸⁵ Tamże, sygn. 14, nlb.; sygn. 15, nlb.

Ludność

W omawianym okresie gm. Przytyk odznaczała się zwartym obszarem, którego granice nie ulegały istotnym zmianom. Pozwalało to władzom na gromadzenie spójnych danych statystycznych na temat mieszkańców. Dotyczyły one przede wszystkim ich struktury zawodowej, a także licznych osób znajdujących się w tzw. wieku produkcyjnym. Z perspektywy lat najważniejsze informacje dotyczą liczby ludności. Wynika z nich, że w chwili reaktywacji gminy, a mianowicie w 1973 r. była ona zamieszkiwana przez 7340 osób. Z kolei spis powszechny przeprowadzony w 1988 r. wykazał, że zamieszkiwało tutaj 7007 mężczyzn, kobiet i dzieci. W ciągu piętnastolecia stan ludnościowy zanotował zatem wprawdzie nie lawinowy, ale jednak zauważalny spadek²⁸⁶.

Zjawisko to miało złożone przyczyny. Jak informują źródła, na terenie gminy odnotowywano znaczący przyrost demograficzny. Corocznie zawierano w niej ok. 60 związków małżeńskich, a liczba urodzeń przekraczała liczbę zgonów. W tej sytuacji największe znaczenie miały procesy migracyjne. Podczas gdy w gminie osiedlały się tylko nieliczne osoby z zewnątrz (nauczyciele, pracownicy spółdzielni, urzędnicy), znacznie istotniejszy był odpływ młodych ludzi, szukających perspektyw życiowych w Radomiu i innych ośrodkach przemysłowych. Już w 1978 r. na forum rady gminnej stwierdzano, że „nie ma chyba nikogo, kto by nie miał syna czy córki w mieście”²⁸⁷. Zjawisko to wywoływało szereg negatywnych następstw, zwłaszcza w sferze lokalnego szkolnictwa ponadpodstawowego i opieki społecznej. Proces odpływu młodzieży i starzenia się społeczeństwa zwiększał liczbę osób wymagających nie tylko doraźnej, ale też stałej opieki materialnej ze strony władz. Warto dodać, że w całej gminie odnotowywano pozytywne zjawiska demograficzne – niewielką przewagę liczby kobiet nad mężczyznami, a także dużą liczbę dzieci.

Niestety, urzędy statystyczne nie gromadziły szczegółowych danych na temat struktury zaludnienia poszczególnych miejscowości i sołectw. Wiemy jednak, że w 1973 r. sam Przytyk zamieszkiwało ok. 820 osób, a po upływie dekady ich liczba przekroczyła 900. Miejscowość pozostawała nadal największym w mikroregionie ośrodkiem.

Administracja

Reaktywacja gmin oznaczała wznowienie działalności przez zarządzające nimi gminne rady narodowe. Liczba radnych była zależna od liczby mieszkańców, a wyłaniano ich w cyklicznych wyborach, podczas których – identycznie jak we wcześniejszych dekadach – można było głosować tylko na jedną listę

²⁸⁶ Tamże, sygn. 1, nlb.; *Rocznik statystyczny województwa radomskiego 1989*, Radom 1989, s. 45.

²⁸⁷ Tamże, sygn. 6, nlb.

kandydatów, sygnowaną przez FJN, a po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego przez Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego (PRON). Chociaż radni wyłania-
li spośród siebie przewodniczącego i prezydium tworzone przez przewodniczących komisji, ich rola ograniczyła się teraz do spraw organizacyjnych. Osobą bardzo ważną i posiadającą rozległe kompetencje stał się natomiast naczelnik gminy, mający status „organu administracji państwowej”. Był on zatrudniany w urzędzie gminy po przeprowadzeniu każdorazowych konsultacji z wojewodą i władzami partii politycznych. Naczelnikami zostawali ludzie stosunkowo młodzi, mający wykształcenie wyższe (preferowano ekonomiczne) i odznaczający się aktywnością. Władzom zależało, by pełnili oni funkcję „menedżerów gmin”, czuwając nad ich rozwojem gospodarczym w kierunkach wyznaczonych przez administrację centralną i wojewódzką.

Pierwsza sesja reaktywowanej Gminnej Rady Narodowej w Przytyku odbyła się 4 stycznia 1973 r. Jej skład stworzyli wszyscy dotychczasowi radni Gromadzkich Rad Narodowych w Przytyku, Wrzeszczowie i Wrzosie – w sumie 59 osób. Na bazie zawartych już wcześniej porozumień zebrani poparli wybór jedynych zgłoszonych kandydatów do obsady kierowniczych stanowisk w radzie – jej przewodniczącym został Stanisław Szymański, a jego zastępcą Jan Górnicki. Bez problemów przeprowadzono też wybór przewodniczących pięciu komisji, mających usprawniać prace tego gremium. Były to komisje: 1) planu, budżetu, finansów i zaopatrzenia; 2) oświaty, kultury i spraw socjalnych; 3) rolnictwa; 4) ładu i porządku publicznego; 5) gospodarki komunalnej. Przewodniczący rady, jego zastępca oraz przewodniczący komisji tworzyli odtąd prezydium. Radnym zaprezentowany też został Włodzimierz Jabłoński – pierwszy w historii Naczelnik Gminy Przytyk. Ponieważ był on pracownikiem etatowym, a jego zatrudnienie zostało oparte o rekomendacje udzielone przez radę powiatową i wojewódzką, nie widziano konieczności głosowania nad jego zatwierdzeniem na wspomnianym stanowisku²⁸⁸.

21 grudnia 1973 r., po przeprowadzonych kilkanaście dni wcześniej w całej Polsce wyborach odbyło się pierwsze w nowej kadencji posiedzenie Gminnej Rady Narodowej w Przytyku. Gremium to liczyło odtąd 40 osób, a wybory jego władz oparto o powszechny trend, w ramach którego przewodniczącym wybierano osobę kierującą lokalnymi strukturami PZPR (podkreślało to zbieżność działań partii i lokalnych władz). Przewodniczącym został zatem dyrektor Szkoły Gminnej w Przytyku Edmund Borowiecki, a jego zastępcami Jadwiga Drabik (pracownica „Samopomocy Chłopskiej”) i wcześniejszy przewodniczący Stanisław Drabik (pracownik kółka rolniczego). Na stanowisku naczelnika gminy pozostał nadal Włodzimierz Jabłoński. Wspomniane przed chwilą zjawisko łączenia stanowisk partyjnych z funkcją przewodniczącego rady sprawiało, że każdorazowa zmiana I sekretarza Komitetu Gminnego PZPR w Przytyku wiązała się zazwyczaj z koniecznością obejmowania przez nową osobę kierownictwa omawianego gremium. Na tym tle w 1975 r.

²⁸⁸ Tamże, sygn. 1, nlb.

przewodniczącym rady został Piotr Wojcieszak, a gdy jesienią 1977 r. kierownictwo partyjne skierowało go do nowej pracy, Wojcieszaka zastąpiła Marianna Borowiecka²⁸⁹.

Kolejna kadencja rady rozpoczęła się w lutym 1978 r. Jej przewodniczącą została ponownie Marianna Borowiecka, a jej zastępcami rolnik z Potkanny Stanisław Krzemiński i przewodniczący komitetu gminnego ZSL Stanisław Szymański. Stanowisko naczelnika gminy objęła natomiast Stanisława Szlichcińska, Wkrótce mieszkańcy gminy zaczęli doświadczać w coraz większym stopniu kryzysu gospodarczego, który opanowywał kraj. Narastającym trudnościom w zaopatrzeniu zaczęły towarzyszyć coraz silniejsze głosy, krytykujące także lokalne władze za niegospodarność, pasywność i kurczowe „trzymanie się stołków”. Krytyka była tak duża, że w grudniu 1980 r. Marianna Borowiecka złożyła rezygnację z funkcji przewodniczącej rady – nie została ona jednak przyjęta. W następnym roku większość sesji przebiegała w awantury pełne wzajemnych oskarżeń, przybierając bardzo burzliwy przebieg. Apogeum nastąpiło 23 listopada 1981 r., kiedy to rozgoryczona i niezgadająca się z zarzutami Marianna Borowiecka po raz kolejny złożyła dymisję z pełnionej funkcji. Tym razem została ona przyjęta, a przewodniczącym rady wybrano Henryka Durasiewicza²⁹⁰.

13 grudnia 1981 r. w Polsce wprowadzony został stan wojenny. Jego przepisy utrudniły poważnie działalność rady, która zebrała się na pierwszą w nowych realiach sesję dopiero w początkach maja 1982 r. Jej przewodniczącym pozostał Henryk Durasiewicz, który przedstawił radnym oficjalnie nowego Naczelnika Gminy Przytyk – podpułkownika Jana Karpińskiego, powołanego przez nowego wojewodę radomskiego, którym również został wojskowy. Chociaż we wspomnianym roku ustawowa kadencja rady powinna dobiec końca, w całym kraju przedłużono ją znacznie. Kolejne wybory odbyły się dopiero w czerwcu 1984 r. Podczas odbytej w tym samym miesiącu sesji inauguracyjnej przewodniczącym rady został ponownie Henryk Durasiewicz, natomiast jego zastępcami Władysław Drabik i Józef Smagowski. Chociaż na stanowisku naczelnika gminy pozostał nadal Jan Karpiński, w początkach 1985 r. zapadł on poważnie na zdrowiu, nie będąc w stanie wykonywać obowiązków. Decyzją wojewody zastąpił go tymczasowo Marian Śmietanka, a po pewnym czasie – już na stałe – Aleksander Czajkowski²⁹¹.

Omawiana kadencja rady zakończyła się w połowie 1988 r., kiedy to przeprowadzone zostały nowe wybory m.in. do rad gminnych. W ich trakcie zauważalne było wyraźnie, że społeczeństwo oczekuje radykalnego przełomu politycznego oraz złamania monopolu PZPR i jej satelitów na rządy kraju. Także w Przytyku podczas sesji inaugurującej nową kadencję na funkcję przewodniczącego zgłoszono nie – jak to miało miejsce dotychczas – jednego kandydata, ale aż czterech, dopuszczając też możliwość zgłaszania kolejnych osób z sali. Podczas głosowania Henryk Durasiewicz

²⁸⁹ Tamże, sygn. 1, nlb.; sygn. 7, nlb.

²⁹⁰ Tamże, sygn. 5, nlb.; sygn. 9, nlb..

²⁹¹ Tamże, sygn. 10, nlb.; sygn. 12, nlb.; sygn. 13, nlb.

otrzymał tylko minimalne poparcie, a przewodniczącym rady został Aleksander Socha, który w ostatniej turze głosowania pokonał Tadeusza Bartosa²⁹². Ten ostatni wybrany został wiceprzewodniczącym rady, a taką samą funkcję powierzono Tadeuszowi Chydziniemu. Władze te działały w niezmiennym składzie przez następne miesiące. Ostatni zachowany protokół sesji Gminnej Rady Narodowej w Przytyku dokumentuje posiedzenie odbyte 23 kwietnia 1990 r.²⁹³ Chociaż prawdopodobnie rada zebrała się jeszcze kilkakrotnie, nikt nie zadbał o protokołowanie obrad – zwłaszcza po parlamentarnych wyborach czerwcowych, które przyniosły „Solidarności” triumf, a PZPR i jej satelitom całkowitą klęskę.

W połowie lat 70. XX w. Urzędem Gminy w Przytyku kierował naczelnik, wspierany przez sekretarza (stanowisko to zajmował Marek Ojcewicz, a następnie Stanisława Mroczek), głównego księgowego (przez wiele lat była nią Barbara Iwon), kierownika Urzędu Stanu Cywilnego, referentów i niższy personel urzędniczy. W okresie tym stan zatrudnienia obejmował 15 etatów, co uznawano za liczbę zbyt niską. W 1983 r. w urzędzie zatrudniano 27 osób, w tym 23 urzędników i 4 osoby tworzące personel techniczny. Instytucja borykała się z dużą rotacją kadrową, za co winiono niski poziom wynagrodzeń. Liczne urzędniczki przebywały na urloпах macierzyńskich i musiały je zastępować osoby młode, bez doświadczenia, gdyż – jak stwierdzono w jednym ze sprawozdań – „takie tylko nam się jeszcze zgłaszają”. Pomimo najróżniejszych trudności urzędowi udawało się zapewnić stałą i zarazem pełną obsługę petentów. W sprawozdaniach podkreślano, że jest to zasługą pracowników, często poświęcających na realizację spraw służbowych także swój prywatny czas²⁹⁴.

Z radą i urzędem gminy współpracowali ściśle sołtysi. Wprowadzona w życie w 1983 r. nowa ustawa o radach narodowych i samorządzie wiejskim pozwalała na tworzenie u ich boku rad sołeckich – organów doradczych, których członków wybierali mieszkańcy. Zgodnie z przepisami naczelnik gminy był zobowiązany do konsultowania z nimi większości swych działań w poszczególnych wsiach – zwłaszcza w zakresie inwestycji. Rady dysponowały własnymi funduszami, mogąc finansować samodzielnie realizację drobnych zadań. Organy te odegrały w życiu gminy znaczącą rolę.

Rangę gm. Przytyk jako ośrodka administracji wzmacniało funkcjonowanie tutaj Posterunku MO (jego komendantem był przez wiele lat Henryk Zastawny, a następnie Bernard Rachuta) i Urzędów Pocztowo-Telegraficznych w Przytyku i Wrzeszczowie.

²⁹² Tamże, sygn. 16, nlb.

²⁹³ Tamże, sygn. 18, nlb.

²⁹⁴ Tamże, sygn. 11, nlb.; APR, Urząd Wojewódzki w Radomiu, sygn. 747, nlb.; sygn. 843, nlb.; sygn. 1123, nlb.

Infrastruktura

W zakresie infrastruktury zagadnieniem kluczowym dla funkcjonowania gm. Przytyk było utrzymanie w należytym stanie sieci drogowej. Szczególną uwagę przykładano do odcinków, na których kursowały autobusy PKS, a więc dróg prowadzących z Przytyka w kierunku Radomia, Potworowa, Radzanowa, Starej Błotnicy, Wiru, Domaniowa, Ostrołęki i Wawrzyszowa. Choć w latach 1973–1976 dokonano na nich szeregu inwestycji, m.in. pokrywając szereg odcinków nawierzchnią asfaltową, kolejne lata przyniosły zahamowanie prac inwestycyjnych. Na krótko przed wprowadzeniem w Polsce stanu wojennego stan liczących dróg był tak zły, że kierowcy autobusów odmawiali wprost wjazdu na nie, bojąc się uszkodzenia pojazdów. Władze gminy nie były w stanie przeciwdziałać tym zjawiskom. W ramach prac gospodarczych czy też czynów społecznych przeprowadzano wprawdzie czyszczenie rowów lub obsadzanie dróg drzewami, ale poważniejsze remonty były w stanie wykonać tylko duże, radomskie firmy. Wnoszone przez radnych postulaty dotyczące konieczności remontu określonych odcinków drogowych były elementami wręcz każdej sesji rady gminnej. Działania lokalne musiały zatem ograniczyć się do „utwardzania” dróg, co w praktyce oznaczało często zasypywanie coraz większych dziur w asfalcie żwirem lub mieszankami wykorzystującymi kamienny tłuczeń²⁹⁵.

Ze stanem dróg wiązały się ściśle kwestie komunikacyjne. Nasilający się w całym kraju od 1976 r. kryzys gospodarczy przejawiał się brakiem paliw i poszukiwaniem jak największych oszczędności w transporcie. We wspomnianym roku na linii Przytyk – Radom realizowano codziennie tylko 12 kursów komunikacji samochodowej. Autobusy były skrajnie zatłoczone i często z tego powodu nie zatrzymywały się na wszystkich przystankach, nie zabierając m.in. dzieci jadących do szkół. Utrzymywana przez Miejskie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne w Radomiu linia autobusowa „C” docierała wprawdzie do Przytyka, ale z małą częstotliwością. Po licznych staraniach władze gminy wywalczyły odjazd ostatniego autobusu z Radomia w późnych godzinach wieczornych, ale miało to miejsce dopiero o godz. 22.30. Zmuszało to mieszkańców gminy pracujących w radomskich zakładach przemysłowych, którzy kończyli swe zmiany o godz. 20.00, do codziennego, długotrwałego oczekiwania na możliwość powrotu do domów²⁹⁶.

Kolejnym problemem związanym z siecią drogową był stan przystanków. Przedsiębiorstwa komunikacyjne odmawiały inwestowania w ich rozbudowę, w związku z czym tzw. wiaty – przystanki zadaszone, chroniące przed deszczem i śniegiem – budowano przede wszystkim w ramach czynów społecznych. Mieszkańcy postulowali, by były one oświetlane lampami ulicznymi, co często także okazywało się dużym problemem. Choć w newralgicznych punktach Przytyka i innych miejscowości pojawiły się betonowe chodniki, narzekano powszechnie, że

²⁹⁵ APR, GRN Przytyk II, sygn. 8, nlb.; sygn. 17, nlb.

²⁹⁶ Tamże, sygn. 4, nlb.

są one układane niedbale, co prowadziło do szybkiego pojawiania się na nich wybrzuszeń i podtopień.

„Odcięcie” Przytyka od Radomia i innych miejscowości podkreślał też stan sieci telefonicznej. W 1975 r. w gminie znajdowały się 53 telefony, ułożone w urzędach, mieszkaniach sołtysów i komendantów straży pożarnych. Liczba aparatów rosła, ale korzystanie z nich było bardzo często utrudnione. Zdarzały się sytuacje, w których członkowie OSP pragnący wezwać z Radomia wsparcie przy gaszeniu pożaru czy w innej sytuacji kryzysowej musieli łączyć się z komendą powiatową, a następnie wojewódzką, przez tzw. łącznicę w Radzanowie. Prawdziwą plagą były awarie, które usuwano dopiero po długim czasie. Bezpośredniego, nowoczesnego połączenia telefonicznego między Radomiem a Przytykiem gmina doczekała się dopiero w 1989 r., a towarzyszył temu kompleksowy remont sieci telefonicznej²⁹⁷.

Warto dodać, że infrastrukturę gminną współtworzyły też znaczące obszary leśne, na czele z kompleksem nadzorowanym przez Państwowe Leśnictwo w Oblasie, uzupełnianym przez lasy znajdujące się w granicach poszczególnych sołectw. W początkach lat 70. XX w. opracowano plany ich zagospodarowania, pozwalające na dostarczanie odbiorcom znacznych ilości drewna budulcowego i opałowego²⁹⁸.

Życie gospodarcze

Rozpoczęte w 1971 r. rządy ekipy Edwarda Gierka wywarły ogromny wpływ m.in. na życie gospodarcze Polski. Władze partyjno-państwowe twierdziły wprost, że ich celem jest radykalna poprawa poziomu materialnego bytu ludności, realizowana w oparciu o hasło „By Polska rosła w siłę, a ludzie żyli dostatniej”. Zamierzano zatem budować nowoczesny przemysł konkurujący ze światowymi potęgami, a także rolnictwo oparte na wyspecjalizowanych, wysoko dochodowych uprawach i hodowli. Nowa ekipa doprowadziła szybko do całkowitej likwidacji dostaw obowiązkowych, co na wsi powitano z ogromnym zadowoleniem. W zamian zaproponowano kontraktację – swobodne deklarowanie przez rolników sprzedaży władzom zboża, ziemniaków, mięsa i mleka po wysokich, wręcz rynkowych cenach. Gierek i jego współpracownicy złamali też monopol „Samopomocy Chłopskiej” i innych podmiotów na produkcję i sprzedaż materiałów budowlanych, pozwalając prywatnym osobom na zakładanie małych cegielni, wytwórni pustaków, dachówek, cembrowin itd., a także sprzedawanie tych produktów wszystkim chętnym. Spowodowało to szybko prawdziwy przełom w wiejskim budownictwie mieszkaniowym i gospodarczym oraz pojawienie się żartobliwego stwierdzenia, że Gierek – podobnie jak król Kazimierz Wielki – „zastał Polskę drewnianą, a zostawił murowaną”. Ceny produktów żywnościowych i przemysłowych – regulowane odgórnie

²⁹⁷ Tamże, sygn. 3, nlb.; sygn. 17, nlb.

²⁹⁸ Np. APR, Urząd Wojewódzki w Radomiu, sygn. 602, nlb.; sygn. 606, nlb.; sygn. 613, nlb.

i utrzymywane na tym samym poziomie w sklepach całego kraju – były niskie, by zadowolić obywateli. Liczne rodziny mogły pozwolić sobie teraz – po otrzymaniu specjalnego talonu przydziałowego – na zakup samochodu (Fiat 126p – popularny „Maluch”), czy też wczasy poza Polską.

Chociaż oficjalna propaganda głosiła, że materialny dobrobyt i środki na dalszy rozwój pochodzą z pracy samych Polaków, prawda była inna. Znaczna część środków inwestycyjnych pochodziła z kredytów zaciągniętych w bankach zachodniej Europy. Duża część tych pieniędzy została zmarnowana, a po kilku latach kredytodawcy rozpoczęli starania o spłatę zadłużenia. W czerwcu 1976 r. władze ogłosiły – bez jakichkolwiek wcześniejszych zapowiedzi – radykalną podwyżkę cen żywności m.in. mięsa i ryb o 70%, nabiału o ponad 60%, cukru o 90%, a ryżu o 150%. Spowodowało to wybuch protestów robotniczych, które przybrały największą skalę w Radomiu. Podwyżki zostały odwołane, a w kraju narastał kryzys gospodarczy. Stał się on powodem kolejnych protestów, prowadzących do wprowadzenia w Polsce stanu wojennego.

Bezspornie jednak lata 1973–1976 zapisały się w historii gm. Przytyk jako okres ogromnego przyspieszenia na polu gospodarczym. Specjalne komisje odwiedzały poszczególne gospodarstwa, skłaniając ich właścicieli do rozpoczęcia specjalizacji w produkcji mlecznej, drobiarstwie, warzywnictwie, czy sadownictwie. Największe zachęty dotyczyły jednak produkcji mięsa wieprzowego. Tylko w 1973 r. aż 911 rolników gminy podpisało specjalne zobowiązania, deklarując doprowadzenie do wzrostu pogłównia trzody chlewnej o aż 2655 sztuk. Wymagało to przeprofilowania struktury upraw, a więc zwrócenia większej uwagi na ziemniaki, kukurydzę i inne rośliny będące podstawą paszy dla zwierząt. Na rozwój takich gospodarstw (zwłaszcza budowę chlewni i innych obiektów) można było łatwo zaciągnąć wysokie i zarazem nisko oprocentowane kredyty. Ceny kontraktacji były wysokie, stąd też liczne osoby zaczęły odczuwać – nierzadko pierwszy raz od zakończenia wojny – znaczącą poprawę poziomu życia swego i bliskich²⁹⁹.

Uzyskiwanie wysokich plonów było uzależnione od mechanizacji rolnictwa. Doinwestowano zatem bardzo silnie Kółka Rolnicze m.in. w takich miejscowościach jak: Suków, Kaszowska Woła, Oblas, Podgajek, Przytyk, Słowików, Sukowska Wola, Studzienice, Gaczkowice, Żerdź, Dęba, Glinice, Wola Wrzeszczowska, Wrzeszczów, Wygnanów, Domaniów, Goszczewice, Potkana, Posada, Ostrołęka, Wólka Domaniowska i Wrzos. Dysponowały one coraz większą liczbą traktorów, snopowiązałek, kopaczek i innego sprzętu. Wzrost ten nie szedł jednak w parze z tempem rozwoju kwalifikacji osób mających obsługiwać maszyny. Brakowało zwłaszcza wykwalifikowanych traktorzystów mogących nie tylko wykonywać prace polowe, ale także poruszać się maszynami po drogach bez stwarzania zagrożenia dla samochodów, motocykli i pieszych. Dostrzegano też brak zaplecza remontowego, gdyż z powodu braku fachowców popsutych czy uszkodzonych maszyn nie można było naprawić

²⁹⁹ APR, GRN Przytyk II, sygm. 1, nlb.; sygm. 4, nlb.

przez długi czas. Proces mechanizacji koordynowała Gminna Rada Prezesów Kółek Rolniczych w Przytyku, której przewodniczącym był Mieczysław Rychlicki. Warto dodać, że gmina podzielona była na dwa rejony Służby Rolnej, którymi kierowali Ryszard Ciesielski i Jerzy Olszewski. Udzielali oni gospodarzom fachowych porad dotyczących zasiewów, nawożenia i wprowadzania nowych upraw³⁰⁰.

Dumą gminy była bezsprzecznie Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska we Wrzeszczowie. Skupowała ona od rolników mleko, wywożąc jego część m.in. do odbiorców na Śląsku. Z kolei w Oblasie działała państwowa ferma drobiu, która zaopatrywała wówczas wszystkie wsie powiatu radomskiego w jajka i kurczęta. Dużą rolę odgrywała też Spółdzielnia Ogrodowo-Pszczelarska w Przytyku (kierował nią Marian Jasiński), skupująca od rolników warzywa i owoce na miejscu, a także poprzez punkty skupu we Wrzeszczowie i Wrzosie. Warto przypomnieć, że już w 1988 r. wspomnianą spółdzielnię we Wrzeszczowie zainteresowała się prywatna firma „Scotia” planująca wybudowanie przy niej laktozowni, czyli zakładu odzyskującego cukier laktozowy z serwatki, której większość była dotychczas wykorzystywana jako uzupełnienie paszy.

Do 1976 r. poziom kontraktacji zboża, mleka i mięsa przekraczał corocznie w gm. Przytyk 100% zakładanych wcześniej planów. Sytuacja ta jednak zaczęła ulegać zmianie wraz z narastającym kryzysem gospodarczym. Postępująca inflacja sprawiła, że rolnicy coraz rzadziej oddawali swe produkty do punktów skupu, woląc zbywać je na wolnym rynku – zwłaszcza w rozbudowującym się Radomiu, gdzie istniało duże zapotrzebowanie na produkty rolne. Władze gminy obserwowały narastanie zjawisk, uznawanych za skrajnie negatywne. Najważniejszym z nich był masowy „odpływ” młodych mieszkańców do Radomia i innych miast, powodujący pojawianie się coraz większej liczby gospodarstw nie mających perspektywicznych następców. Ich właściciele – coraz starsi i coraz bardziej schorowani – mieli ogromne trudności z uprawą ziemi, czego konsekwencją stawał się brak materialnych podstaw bytu. Władze przejmowały wprawdzie te gospodarstwa, wypłacając ich właścicielom dożywotnie renty, ale brakowało pomysłu na zagospodarowanie tej ziemi. W początkach lat 80. XX w. szacowano, że wkrótce w gminie znajdzie się blisko 1200 ha gruntów, na których powinny zostać stworzone Państwowe Gospodarstwa Rolne lub też gospodarstwa specjalistyczne. Nie było jednak na to większych szans³⁰¹.

Narastająca wśród młodzieży niechęć do życia na wsi wiązała się z licznymi bolączkami codziennego dnia. Wiele z nich dotyczyło handlu. Chociaż lokalna sieć była rozbudowana (w 1983 r. w gminie istniało 28 sklepów, w tym 17 spożywczych), ich zaopatrzenie pozostawiało dużo do życzenia. Winą za to obarczano lokalną „Samopomoc Chłopską”, wybierając się jednak na większe zakupy do Radomia czy innych miast. Funkcjonujące w Przytyku i okolicach sklepy sprzedające alkohole, nabiał, obuwie, odzież, artykuły gospodarstwa domowego i artykuły do produkcji

³⁰⁰ Tamże, sygn. 5, nlb.

³⁰¹ Tamże, sygn. 10, nlb.; sygn. 11, nlb.

rolnej, cieszyły się wprawdzie zainteresowaniem, ale ich asortyment często nie zaspakajał wszystkich potrzeb. Wraz z upływem czasu zaopatrzenie sklepów pogorszyło się wręcz lawinowo, a przejawem kryzysu gospodarczego stało się wprowadzenie w Polsce reglamentacji żywności. Od 1976 r. obowiązywały przydziały na cukier, a w 1981 r. objęto nimi mięso, przetwory mięsne, masło, mąkę, ryż, kaszę, proszek do prania itd. Wiele osób posiadających tzw. kartki nie było w stanie ich wykupić z powodu braku towarów w sklepach. Latem 1981 r. przedstawiciel przytyckiej „Samopomocy Chłopskiej” mówił radnym, że do gminy powinno trafiać comiesięcznie 12 ton mięsa i przetworów mięsnych w sprzedaży reglamentowanej, a trafia 20%. Dostawy cukru odnotowywano na poziomie 30%, a innych artykułów na poziomie znacznie niższym. Sytuacja była tak trudna, że problem miały nawet osoby chcące zakupić zapalki³⁰².

Sytuacja lokalnego handlu ustabilizowała się dopiero w kilka lat po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego. W 1987 r. Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Przytyku zatrudniała 102 osoby, w tym 48 pracujących w sklepach i przy ich obsłudze. Stan ten uznawano za właściwy, a częste kontrole placówek handlowych przyczyniały się do poprawy ich wyglądu i jakości obsługi. W materiałach sprawozdawczych podkreślano, że sklepy są zaopatrzone dostatecznie i można w nich zakupić bez trudu pieczywo, nabiał i wędliny. Jedyne trudności wiązały się z nabywaniem serów, a także produktów sprowadzanych zza granicy – kawy, kakao i przypraw (w tym pieprzu). Łatwo było kupić gotową odzież i materiały do jej uszycia, natomiast odczuwano słabo zaopatrzenie w telewizory i sprzęt gospodarstwa domowego³⁰³.

Dobrze oceniano jakość lokalnego rzemiosła i usług. Popularnością cieszyły się zakłady prowadzone w Przytyku przez „Samopomoc Chłopską”, m.in. krawiecki, szewski i fryzjerski. Wraz z upływem czasu wzrastała liczba zakładów prywatnych, których tworzenie zapoczątkowali już w latach 70. XX w. Stefan Gumowski i Bolesław Kubara z Przytyka oraz Józef Domagalski z Żerdzi, którzy uruchomili produkcję cegieł, pustaków i cembrowin do studni. W 1987 r. w gm. Przytyk działało 38 prywatnych zakładów rzemieślniczych. Większość z nich zajmowała się murarstwem, betoniarstwem i krawiectwem, a w pojedynczych przypadkach innymi branżami, jak piekarstwo, cukiernictwo, czy też fotografia. Jak jednak stwierdzano, gmina odczuwała dotkliwy brak szewców, kowali, ślusarzy i fryzjerów, a także osób zajmujących się naprawą telewizorów i sprzętów gospodarstwa domowego. Co interesujące, w gminie odnotowywano też zwiększającą się liczbę prywatnych zakładów garbarskich. Ich działalność przyczyniła się do powstania pogłosek o planach ulokowania w Przytyku filii Radomskich Zakładów Przemysłu Skórzanego „Radoskór”, co

³⁰² Tamże, sygn. 9, nlb.; sygn. 11, nlb.

³⁰³ Tamże, sygn. 15, nlb.; tamże, Wojewódzki Związek Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Radomiu, sygn. 649, nlb.

ożywiłoby ogromnie lokalne życie gospodarcze. Do realizacji takiej inwestycji nigdy jednak nie doszło³⁰⁴.

Z powodzeniem funkcjonowały młyny w Nowym Młynie i Wrzosie, piekarnia spółdzielcza, a lokalną sieć gastronomiczną tworzyły dwa lokale – restauracja „Złota Kaczka” w Przytyku i bar „Zacisze” we Wrzeszczowie. W obrocie finansowym kluczową rolę odgrywał Bank Spółdzielczy w Przytyku, którym przez wiele lat kierował Bogumił Salicki. Przez placówkę tę przeprowadzano m.in. większość operacji kredytowych, służących modernizacji rolnictwa.

Warto przypomnieć, że omawiany okres przyniósł w gm. Przytyk początek działań na rzecz ekologii. Ok. 1975 r. w Oblasie założono wysypisko śmieci dla zakładów przemysłowych z Radomia, a w 1987 r. wysypisko gminne w Przytyku (objęło ono obszar o zwyczajowej nazwie „Psiniec”). Oba te miejsca starano się zabezpieczyć w taki sposób, by były jak najmniej dokuczliwe dla mieszkańców. Kwestią najważniejszą było jednak zabezpieczenie stanu rzeki Radomki, do której trafiała coraz większa ilość płynnych odpadów przemysłowych. Służyło temu przygotowanie projektu budowy oczyszczalni ścieków przy Okręgowej Spółdzielni Mleczarskiej we Wrzeszczowie, a także oczyszczalni przy Państwowym Zakładzie Unasielenia Zwierząt w Zameczku³⁰⁵.

Szkolnictwo i oświata

Rozwój szkolnictwa i oświaty tworzył jedno z najważniejszych pól działalności władz gm. Przytyk. Początkowo na jej terenie działało 6 szkół podstawowych pełnych (z klasami I–VII), mieszczących się w Przytyku, Oblasie, Wrzeszczowie, Domaniowie, Ostrołęce i Wrzosie, a także 4 szkoły niepełne (z klasami I–IV lub I–V) w Sukowskiej Woli, Studzienicach, Wygnanowie i Goszczewicach. Już w 1973 r. rozpoczęto jednak reformę struktury szkolnictwa, tworząc „centralną” Szkołę Gminną w Przytyku i dwie Szkoły Zbiorcze z siedzibami we Wrzeszczowie i Wrzosie. Poziom nauczania placówek w Domaniowie, Ostrołęce, Oblasie i Sukowskiej Woli obniżono do klas I–IV, zapewniając pięcioklasistom i starszym uczniom codzienny, bezpłatny przejazd do innych miejscowości. Z jednej strony wiązało się to z cięciem kosztów, a z drugiej ze spadkiem liczby dzieci wkraczających w wiek szkolny³⁰⁶.

Chociaż teoretycznie system szkolny działał prawidłowo, w praktyce funkcjonował on z licznymi problemami. Największe oburzenie mieszkańców budziła konieczność codziennego dojeżdżania wielu dzieci do placówek w innych wsiach. Pogarszający się stan dróg sprawiał, że nie były w stanie poruszać się po nich autobusy, w związku z czym dzieci przewożono często odkrytymi przyczepami ciągniętymi przez traktory. Mieszkańcy postulowali nieustannie przywrócenie działalności

³⁰⁴ Tamże, GRN II sygn. 15, nlb.; sygn. 16, nlb.

³⁰⁵ Tamże, sygn. 16, nlb.

³⁰⁶ Tamże, sygn. 1, nlb.

małych szkół wiejskich, na co jednak władze nie wyrażały zgody. W 1981 r. Stanisław Wachowicz mówił na forum rady, że „[...] szkoły powinny być tam, gdzie są budynki, że bez względu na ilość dzieci – jeśli życzą sobie tego rolnicy – szkołę należy utrzymać. [...] dzieci chłopskie są źle traktowane i jest to celowo robione, by nie równały się z dziećmi miejskimi”³⁰⁷.

Konieczność likwidacji najmniejszych placówek oświatowych była jednak tematem powracającym na forum rady gminy często. W 1984 r. zlikwidowano szkołę w Oblasie³⁰⁸, a ok. 1985 r. zlikwidowano szkołę w Sukowskiej Woli, rozpoczynając dowożenie dzieci do Wrzeszczowa autobusem, który w ramach specjalnego kursu zabierał wyłącznie je do szkoły, a po lekcjach odwoził do rodzinnej wsi. Rozwiązanie to zaakceptowano, ale po kilku latach ujawniono, że koszt utrzymania szkoły wynosił 90 000 zł rocznie, podczas gdy przewozy dzieci po jej likwidacji kosztowały blisko 270 000 zł. Potraktowano to jako przejaw niegospodarności i lekceważenia ludności wiejskiej. W 1987 r. radzie gminy zaproponowano likwidację szkół w Domaniowie i Ostrołęce, by zaoszczędzone w ten sposób pieniądze przeznaczyć na remonty dróg. Wywołały to liczne protesty związane z niemożnością zapewnienia dzieciom codziennego transportu do innych miejscowości. Postulowano zatem uratowanie szkoły w Domaniowie i przyjęcie do niej dzieci z Ostrołęki, co wymagało jednak korzystania przez nie z normalnych autobusów kursowych. Dla uspokojenia nastrojów szkołę w Domaniowie postanowiono prowadzić nadal, a dzieci z Ostrołęki dowozić do placówki we Wrzosie³⁰⁹.

Przeobrażenia te rzutowały wymiennie na funkcjonowanie placówek oświatowych. Podkreślić należy, że ich kadry nauczycielskie prezentowały wysoki poziom wykształcenia i kompetencji. Wraz z upływem czasu wzrastała liczba nauczycieli z wykształceniem wyższym, pracujących w oparciu o nowoczesne metody. Zauważalnym mankamentem były ograniczone możliwości zapewnienia im mieszkań. Po wybudowaniu Domu Nauczyciela w Przytyku przez wiele lat realizowano analogiczną inwestycję we Wrzosie. Budowa ta opóźniała się jednak, na co władze gminne nie miały żadnego wpływu. Liczni nauczyciele przenosili się zatem do innych gmin, których władze były w stanie zapewnić im odpowiednie warunki bytowe. Kończąc przypomnijmy, że w 1982 r. do szkół podstawowych na terenie gminy uczęszczało 828 uczniów, natomiast w 1990 r. 917³¹⁰.

W 1978 r. w budynku szkoły w Przytyku działały: Zbiorcza Szkoła Gminna – 405 uczniów, Liceum Ogólnokształcące (kl. III i IV) – 70 uczniów, Liceum Rolnicze (kl. I) – 33 uczniów, Zasadnicza Szkoła Rolnicza (kl. I i II) – 40 uczniów oraz Technikum Rolnicze dla Pracujących – 34 uczniów. Pracowało tu łącznie

³⁰⁷ Tamże, sygn. 11, nlb.

³⁰⁸ Encyklopedia Przytyka..., s. 159.

³⁰⁹ APR, GRN II, sygn. 15, nlb.

³¹⁰ Tamże, sygn. 10, nlb.; sygn. 18, nlb.

ok. 30 nauczycieli, a uczniów spoza siedziby gminy dowożono dwiema podniszczonymi przyczepami marki „Jelcz”³¹¹.

Działające od 1969 r. Liceum Ogólnokształcące w Przytyku pozostawało placówką małą, o przeciętnej liczbie ok. 50 uczniów. Znaczna część miejscowej młodzieży wolała – pomimo poważnych trudności komunikacyjnych – dojeżdżać do szkół w Radomiu. Równocześnie wraz z upływem czasu obserwowano zjawisko coraz częstszego podejmowania nauki w Przytyku przez młodych radomian, którzy – zazwyczaj z powodu zbyt słabych wyników na nauce – nie dostali się do tamtejszych szkół średnich. Chcąc ożywić placówkę, w 1978 r. utworzono wspomniane wyżej Liceum Rolnicze w Przytyku. Szybko okazało się jednak, że młodzież dojeżdżająca z Radomia tworzy ponad 60% uczniów tej placówki. W znacznej części nie byli oni zainteresowani edukacją tutaj, ale „przeczekaniem”, by w odpowiednim momencie zmienić tę szkołę na inną. Sytuacja ta budziła coraz większe rozgoryczenie, prowadząc do zawieszenia działalności przez oba licea³¹².

Od 1973 r. działała też Zasadnicza Szkoła Rolnicza w Przytyku, ale w 1980 r. nie przeprowadzono naboru do niej ze względu na brak zainteresowania ze strony młodzieży. Chociaż radni wspominali z sentymentem dawne Szkoły Przysposobienia Rolniczego, nie istniały możliwości ich reaktywowania. W pewnym momencie zaproponowano zatem utworzenie Wieczorowego Technikum Rolniczego w Przytyku, ale to również zawiesiło działalność po krótkim czasie³¹³. Wydarzenia te ukazały, że bliskość Radomia jest czynnikiem w większym stopniu utrudniającym, niż wspierającym rozwój lokalnego szkolnictwa na poziomie ponadpodstawowym.

Historię lokalnej oświaty współtworzyło też przedszkole w Przytyku. Jego warunki lokalowe pozwalały na otoczenie opieką nad 40% dzieci, których rodzice starali się o przyjęcie swych pociech do placówki. Tej trudnej sytuacji nie rozwiązywały też tzw. ogniska przedszkolne, uruchamiane okresowo w budynkach szkolnych, by zapewnić opiekę dzieciom rodziców zajętych przy żniwach czy wykopkach.

Pomoc medyczna i opieka społeczna

W dziedzinie opieki medycznej nad mieszkańcami kluczową rolę odgrywał nadal Ośrodek Zdrowia w Przytyku, kierowany przez lekarza internistę Zygmunta Piekarskiego. Pracował w nim także pediatra, stomatolog, położna i kontroler sanitarny. Chociaż negatywny wpływ na działalność placówki wywarł kryzys gospodarczy (brak lekarstw, środków higienicznych itd.), pracowników chwalono za przyjmowanie licznych pacjentów, odbywanie wizyt domowych, a także prowadzenie laboratorium analitycznego. Tylko w 1972 r. w Ośrodku przyjęto ponad 15 000 osób, a kolejnych 500 odwiedzano w domach. W następnych latach liczby

³¹¹ Kronika szkoły podstawowej w Przytyku, nlb.

³¹² Tamże, sygn. 9, nlb.

³¹³ Tamże, sygn. 12, nlb.

te wzrastały. Był to bardzo pokaźny dorobek, umożliwiający wielu mieszkańcom gminy zachowanie zdrowia i przedłużenie życia³¹⁴.

Odmienne przedstawiały się realia funkcjonowania Ośrodka Zdrowia we Wrzeszczowie, gdzie trudno było zatrudnić stały personel, a zwłaszcza lekarza stomatologa. Wpływał na to wręcz fatalny dojazd do wsi, oparty o zaledwie kilka kursów autobusowych. Interwencje w Radomiu nie skutkowały, gdyż młodzi lekarze warunkowali podjęcie pracy we Wrzeszczowie przyznaniem im talonu na zakup prywatnego samochodu i refundację kosztów dojazdu, co nie wchodziło w grę. Sytuację tę próbowano uzdrowić, kierując do Wrzeszczowa lekarzy z Ośrodka Zdrowia w Potworowie, ale nie przynosiło to efektów. Brak stomatologa był problemem, poruszonym przez radnych jeszcze w 1990 r., gdyż jego negatywny wpływ na stan zdrowia młodzieży i osób starszych dostrzegano powszechnie³¹⁵.

Dużym i zarazem narastającym problemem dla władz gminnych była też coraz większa liczba osób starszych i przewlekle chorych, potrzebujących materialnego wsparcia. Zajmowali się tym przede wszystkim miejscowi działacze Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej, pracujący jako wolontariusze. Wyszukiwali ono osoby ubogie, pytali je o najpilniejsze potrzeby, a następnie zgłaszali ich nazwiska władzom gminnym, które przekazywały na ten cel środki finansowe. Osoby takie mogły korzystać z pomocy stałej, okresowej lub doraźnej, otrzymując m.in. przydziały węgla, który dowożono do ich domów. W 1985 r. podczas specjalnej sesji rady gminy poświęconej tym zagadnieniom podkreślano, że oprócz osób samotnych w gminie można znaleźć potrzebujących, których dzieci i wnuki żyją nie tylko w dobrych, ale nawet bardzo dobrych warunkach materialnych. „Po co troszczyć się starym ojcem czy matką – przecież jest od tego gmina i Państwo Ludowe i na nich spoczywa obowiązek opieki. Tak niestety się u nas utarło” – mówił jeden z radnych. We wspomnianym roku w ramach eksperymentu rozpoczęto zapraszanie krewnych osób ubogich na specjalne rozmowy zapowiadając, że gmina będzie składać do sądu wnioski o przyznanie alimentów, które będą płacić dzieci. Chociaż przyniosło to pożądany skutek, środki przeznaczone na opiekę społeczną były wysokie i nieustannie rosły, sięgając często setek tysięcy złotych, którymi wspierano ok. 80 osób. W początkach 1990 r. radni wyrazili zgodę na utworzenie Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Przytyku jako jednostki budżetowej, podległej radzie narodowej.

Ważną dla życia mieszkańców była też przytycka apteka, należąca do kieleckiego przedsiębiorstwa farmaceutycznego. W 1973 r. otrzymała ona nową siedzibę, co bardzo poprawiło jakość obsługi klientów.

³¹⁴ Tamże, sygn. 1, nlb.

³¹⁵ Tamże, sygn. 15, nlb.; sygn. 18, nlb.

1. Budowa siedziby urzędu gminy w Przytyku (Zbiory Aleksandra Czajkowskiego)

2. Uroczystość otwarcia nowej siedziby urzędu gminy w Przytyku (Zbiory Aleksandra Czajkowskiego)

3. Członkowie Rady Gminy Przytyk i goście podczas uroczystych dożynek, zorganizowanych w przytyckiej szkole, lata 90. XX w. (Zbiory Aleksandra Czajkowskiego)

4. Rynek w Przytyku na przełomie XX i XXI w. (AUMP)

5. Dawny cmentarz żydowski w Przytyku, stan obecny (AUMP)

6. Ks. Henryk Jabłoński z seniorami odznaczonymi medalami za długoletnie pożycie, 2009 r. (AUMP)

7. Otwarcie posterunku policji w Przytyku w 2017 r. (AUMP)

8. Kochanowski, przystanek wesele, przed 2017 r. (AUMP)

9. Oficjalne otwarcie zmodernizowanego rynku w Przytyku, 2018 r. (AUMP)

10. Targ w Przytyku (AUMP)

11. Stoiska wystawców podczas targów papryki (AUMP)

12. Budowa zalewu Jagodno (AUMP)

13. Radomka i zalew w Domaniewie (AUMP)

14. Sołecki turniej piłki nożnej w 2019 r. (AUMP)

15. Młodzieżowe zawody strażackie w 2019 r. (AUMP)

16. Letnie kino na trawie w Przytyku (AUMP)

Życie polityczne i społeczno-kulturalne

Życie polityczne gm. Przytyk nie odbiegało swymi realiami od sytuacji panującej w całym województwie i kraju. W Przytyku działały Komitety Gminne PZPR i ZSL, które współpracowały ściśle ze sobą. Realizowały one zalecenia władz zwierzchnich, czemu służyło zasiadanie ich przedstawicieli w składzie gminnej rady narodowej. W latach 1980–1981 r. w gminie powstały struktury Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” Rolników Indywidualnych, których przedstawiciele zaczęto zapraszać na sesje rady, przyznając im prawo zabierania głosu. Stan wojenny spowodował jednak likwidację związku. W 1982 r. w Przytyku zaczął działać Komitet Gminny PRON. Jak informują dokumenty, jego członkowie skupiali się na sprawach drobnych, jak zwiększenie liczebności drużyn straży pożarnych czy też poprawa zaopatrzenia sieci handlowej³¹⁶.

W lokalnym życiu społecznym dużą rolę odgrywały nadal OSP. W gminie działało 9 jednostek strażackich, wyposażonych w samochody, motopompy i inny sprzęt. 6 z nich posiadało własne remizy, systematycznie rozbudowywane i remontowane. W większości z nich mieściły się świetlice, a OSP w Przytyku udostępniała systematycznie swą salę na potrzeby kina objazdowego. Kobiety skupiały się chętnie w Kolach Gospodyń Wiejskich, działających w Kaszewskiej Woli, Młódnicach, Stefanowie, Przytyku, Oblasie, Podgajku, Potkanie, Studzienicach, Sukowskiej Woli, Słowikowie, Gaczkowicach, Żerdzi, Dębie, Słowikowie, Glinicach, Woli Wrzeszczowskiej, Wrzeszczowie, Wygnanowie, Domaniowie, Goszczewicach, Ostrołęce, Posadzie, Wólce Domaniowskiej i Wrzosie. Ich pracę koordynowała przez wiele lat Teresa Załęcka, zachęcając członkinie do zakładania świetlic wiejskich i podejmowania innych działań (doprowadziło to m.in. do powstania Wiejskiego Domu Kultury w Wygnanowie). Dużego wsparcia kołom udzielał Ośrodek „Nowoczesna Gospodyni” w Przytyku, którego pracownice urządzały systematycznie kursy, poświęcone najróżniejszym tematom, poczynając od bilansowania budżetów domowych, a skończywszy na pielęgnacji roślin doniczkowych³¹⁷.

Chociaż w całym kraju propagowano bardzo silnie rozwój czytelnictwa, lokalne biblioteki (Gminna Biblioteka Publiczna w Przytyku i jej filie we Wrzeszczowie i Wrzosie) funkcjonowały w skrajnie trudnych warunkach. Decydował o tym brak odpowiednich lokali. Niestety, Przytyk zdobył w tej dziedzinie bardzo negatywną „sławę”

Miejscowa biblioteka gminna – licząca 14 tys. tomów – mieściła się początkowo w budynku urzędu gminnego. Ponieważ jej lokal był potrzebny na urząd stanu cywilnego, przeniesiono ją do prywatnego budynku, a następnie do kolejnego, gdzie wkrótce urządzono jednak izbę porodową. W kolejnym budynku zalała ją woda,

³¹⁶ Tamże, Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego. Rada Wojewódzka w Radomiu, sygn. 145, nlb.

³¹⁷ Tamże, GRN II, sygn. 10, nlb.; sygn. 13 nlb.

w związku z czym biblioteka znalazła siedzibę w starym, drewnianym domu. Jego podłoga okazała się tak wilgotna i zbutwiała, że przebiło się przez nią... drzewko wiśniowe, które zaczęło rosnąć w magazynie z książkami, stając się ogólnowoje-wódzką sensacją. Skandal związany z tą sytuacją sprawił, że władze gminne zapowiedziały umieszczenie biblioteki w prywatnym, murowanym domu. Wkrótce okazało się jednak, że w wolnych pomieszczeniach urządzono mieszkanie dla nauczyciela³¹⁸. Co więcej, często sami mieszkańcy nie widzieli sensu istnienia placówek bibliotecznych, zwracając się do władz o przeznaczenie ich lokali na inne cele. W 1983 r. rozpoczął się konflikt między mieszkańcami Wrzosu a kierowniczką tamtejszej filii bibliotecznej, porównywany przez dziennikarzy do fabuły *Chłopów* Władysława Reymonta. We wspomnianym roku społeczność wsi doprowadziła do zlikwidowania czytelnicy i urzędnicy w jej lokalu świetlicy wiejskiej. Wypowiedzi mieszkańców zbierane przez odwiedzających Wrzos reporterów z Radomia były dla nich wręcz szokujące. Na pytanie o to, jak filia ma przechowywać i udostępniać 9 tys. książek w pokoju o powierzchni 25 m², usłyszano np., że ciasnota nie jest żadnym argumentem, gdyż „w Warszawie są biblioteki, w których po książki wchodzi się na drabinach”. Z kolei na pytanie dziennikarki: „To książek nie chcecie czytać?” jedna z mieszkanki odpowiedziała: „Kto miał czytać? Dzieci? Nikt nie pozwoli, żeby dziecko tam siedziało. Tu jest wieś, nie miasto”³¹⁹.

Zjawiska te były z pewnością przejawem ogólnokrajowych tendencji związanych z coraz częstszą rezygnacją z czytania prasy i książek na rzecz oglądania telewizji (w 1975 r. w gminie znajdowało się już 425 telewizorów, a w następnych latach pojawiły się one w niemalże każdym domu). Pomimo takich uwarunkowań biblioteki działały nieprzerwanie, starając się rozwijać czytelnictwo, organizować konkursy (zwłaszcza dla dzieci) i prowadzić inne formy działalności kulturalnej. Było to zasługą ich pracownic, m.in. Jadwigi Gajewskiej i Aliny Woźniak z Przytyka, Jadwigi Puski z Wrzeszczowa i Haliny Majkusiak z Wrzosu. Lokalne życie kulturalne wzbogacały 3 Kluby Książki i Prasy „Ruch” (w Przytyku, Wrzeszczowie i Domaniowie) oraz Klub Młodego Rolnika we Wrzosie. Organizowano w nich wieczory taneczne, spotkania z ciekawymi ludźmi, a niekiedy także projekcje filmów. W 1986 r. zorganizowano po raz pierwszy „Dni Przytyka” – dużą imprezę łączącą wydarzenia kulturalne z występami artystycznymi. Została ona przyjęta bardzo dobrze, czego dowodziły postulaty, by stała się ona przedsięwzięciem cyklicznym³²⁰.

W całym omawianym okresie władze przykładały dużą wagę do rozwoju życia społeczno-kulturalnego młodzieży szkolnej, mającego zapełnić im wolny czas i odciągnąć od tzw. chuligaństwa i drobnej przestępczości. Największą rolę odgrywało harcerstwo, skupiające w 1983 r. 410 osób starszych i blisko 190 dzieci (zuchów).

³¹⁸ *Kiedy miną kłopoty lokalowe. Lepsze dni dla biblioteki*, „Życie Radomskie” 1982, nr 106, s. 8; M. Szyjko, *Ostatnia książka*, „Tygodnik Radomski”, 1983, nr 3, s. 6, 7; St. Mijas, *Chata za wsią, a w niej wiśnia*, „Magazyn Słowa Ludu”, 1987, nr 1430, s. 4–5.

³¹⁹ B. Koś, *Zajazd*, „Magazyn Słowa Ludu”, 1983, nr 1229, s. 1, 4.

³²⁰ APR, GRN Przytyk II, sygn. 3, nlb., sygn. 14, nlb.

Drużyny harcerskie skupiały się przy szkołach, działając pod opieką nauczycieli. Bardzo dobrze rozwijały się też Szkolne Koła Sportowe, uczestniczące systematycznie w najróżniejszych zawodach i rozgrywkach. Młodzież uprawiała chętnie piłkę nożną, lekką atletykę, piłkę ręczną, piłkę siatkową i tenis stołowy, walcząc o zdobycie Młodzieżowej Odznaki Sprawności Fizycznej³²¹.

Rozwój sportu pomagał w działalności Ludowych Zespołów Sportowych. W 1986 r. w gminie działało 7 kół LZS, skupiających 184 członków. Możliwości ich działania były jednak ograniczone z powodu niedostatku infrastruktury. Chociaż boisko w Przytyku znajdowało się przy szkole, organizacyjnie nie podlegało tej placówce. Ponieważ nie było ogrodzone, często można było zobaczyć na nim pasące się krowy. We wspomnianym roku otrzymało ono jednak solidne ogrodzenie, a gmina przystąpiła do akcji „Boisko w każdej wsi”, mającej stworzyć dzieciom i młodzieży jak najlepsze warunki uprawiania sportu. Największe nadzieje wiązano z LZS „Sokół” Przytyk, którego drużyna piłkarska osiągała dobre wyniki, biorąc udział w rozgrywkach ligowych i Pucharze Polski. Zakładano, że z biegiem czasu podobny poziom może osiągnąć też LZS „Jodła” Stefanów³²².

Życie religijne

Wsferze życia religijnego sytuację panującą w gm. Przytyk uznać można za znacznie mniej dramatyczną niż we wcześniejszych dekadach. Kościoły w Przytyku, Wrzeszczowie i Wrzosie znajdowały się w dobrym stanie technicznym, w związku z czym poważniejsze inwestycje zastąpiły remonty i prace wzbogacające wygląd świątyń. Chociaż władze partyjno-państwowe odnosiły się do Kościoła katolickiego z niechęcią, mimowolnie zaakceptowano, że znaczna część obywateli to ludzie religijni. Wielu duchownych traktowano jednak jako opozycjonistów, poddając ich inwigilacji i szykanując ich działania.

Proboszczem parafii w Przytyku pozostawał nadal ks. Wincenty Bień, cieszący się dużym szacunkiem wiernych. W okresie „Solidarności” znalazł się on jednak w poważnym konflikcie z pracującymi w parafii siostrami michalitkami. Przekonanie, że zostały one zwerbowane przez Służbę Bezpieczeństwa, by obserwować działania proboszcza i parafian, sprawiło, że zakazał on im prowadzenia lekcji religii. Po wprowadzeniu stanu wojennego, z inspiracji miejscowego komendanta posterunku MO proboszcz był przesłuchiwany w radomskiej komendzie wojewódzkiej pod zarzutem zwolnienia sióstr z pracy i wychwalania zachodniego stylu życia po powrocie z wizyty w Stanach Zjednoczonych. Ostatecznie pod wpływem ataków prasowych (artykuł w czasopiśmie „Argumenty”) jesienią 1982 r. decyzją biskupa radomskiego

³²¹ Tamże, sygn. 14, nlb.; sygn. 17, nlb.

³²² Tamże, sygn. 14, nlb.

proboszcz ks. Bień został przeniesiony na inną parafię, a zastąpił go ks. Kazimierz Markowski, który kierował parafią aż do 1993 r.³²³

Kolejnymi proboszczami parafii we Wrzeszczowie byli ks. Tadeusz Białecki (1972–1974), ks. Adam Szelań (1974–1988) i ks. Adam Łyżwa (1988–1993). W 1975 r. parafia skupiała ponad 1600 wiernych, koncentrując się na kultywowaniu życia religijnego, a także katechizacji dzieci i młodzieży, prowadzonej przy kościele parafialnym oraz w Wygnanowie. Starano się też wzbogacać wnętrze świątyni, m.in. malując w niej polichromie³²⁴.

We względnym spokoju funkcjonowała też parafia we Wrzosie, kierowana kolejno przez ks. kpt. Jana Chaczka (do 1981 r.), ks. Stanisława Zarzyckiego (1981–1982), ks. Józefa Węglickiego (1982–1985) i ks. Mieczysława Dekę (od 1985 r.). Pomimo trudności w zdobyciu materiałów budowlanych proboszczom udawało się remontować obiekty parafialne, a także rozciągać opiekę duszpasterską nad wiernymi (w latach 80. XX w. parafia liczyła ok. 2750 wiernych). Ważnym wydarzeniem w jej historii stało się poświęcenie krzyża, upamiętniającego mieszkańców represjonowanych za udział w budowie kaplicy parafialnej we wsi Jamki. Uroczystość ta odbyła się w 1989 r.³²⁵

³²³ ADS, Akta parafii Przytyk, s. 801, 861–863.

³²⁴ Tamże, Akta parafii Wrzeszczów, s. 573.

³²⁵ K. Bińkowska, *Historia parafii Wrzos*, ZP, nr 9, 2001, s. 4.

1. Powitanie lata w Domaniowie (AUMP)

2. Koncert w trakcie „Dni Papryki” (AUMP)

3. Turniej gry w piłkę siatkową, 2019 r. (AUMP)

4. Turniej szachowy w Przytyku w 2022 r. (AUMP)

5. Dzień seniora (AUMP)

6. Festyn z okazji dnia dziecka (AUMP)

7. Zespół Wrzosowianki (AUMP)

8. Bieg po prawa miejskie listopad 2023 r. (AUMP)

9. Sesja Rady Gminy Przytyk w dobie pandemii, 2021 r., XXV sesja Rady Gminy (AUMP)

10. Dzień strażaka w 2022 r. (AUMP)

11. Dolina Radomki pod Przytykiem (AUMP)

12. Plaża nad zalewem w Domaniewie (AUMP)

13. Widok na zalew w Domaniowie (AUMP)

14. Zalew w Jagodnie (AUMP)

15. Stawy pod Zameczkiem (AUMP)

16. Uprawy pod Przytykiem (AUMP)

17. Ośrodek zdrowia w Przytyku (AUMP)

18. Remiza strażacka w Przytyku (AUMP)

19. Publiczna Szkoła Podstawowa im. Kornela Makuszyńskiego w Wrzeszczowie (AUMP)

20. Publiczna Szkoła Podstawowa im. Orła Białego we Wrzosie (AUMP)

21. Siedziba Urzędu Miejskiego w Przytyku (AUMP)

22. Rada Gminy VIII Kadencji (AUMP)

23. Uroczysta sesja Rady Miejskiej w Prztytyku z okazji przywrócenia praw miejskich (AUMP)

24. Medal pamiątkowy wybity z okazji przywrócenia Prztytykowi praw miejskich (AUMP)

26. Publiczna Szkoła Podstawowa im. Przyjaciół Dzieci w Przytyku (AUMP)

25. Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Przytyku (AUMP)

27. Kościół parafialny pw. św. Wawrzyńca we Wrzosie (AUMP)

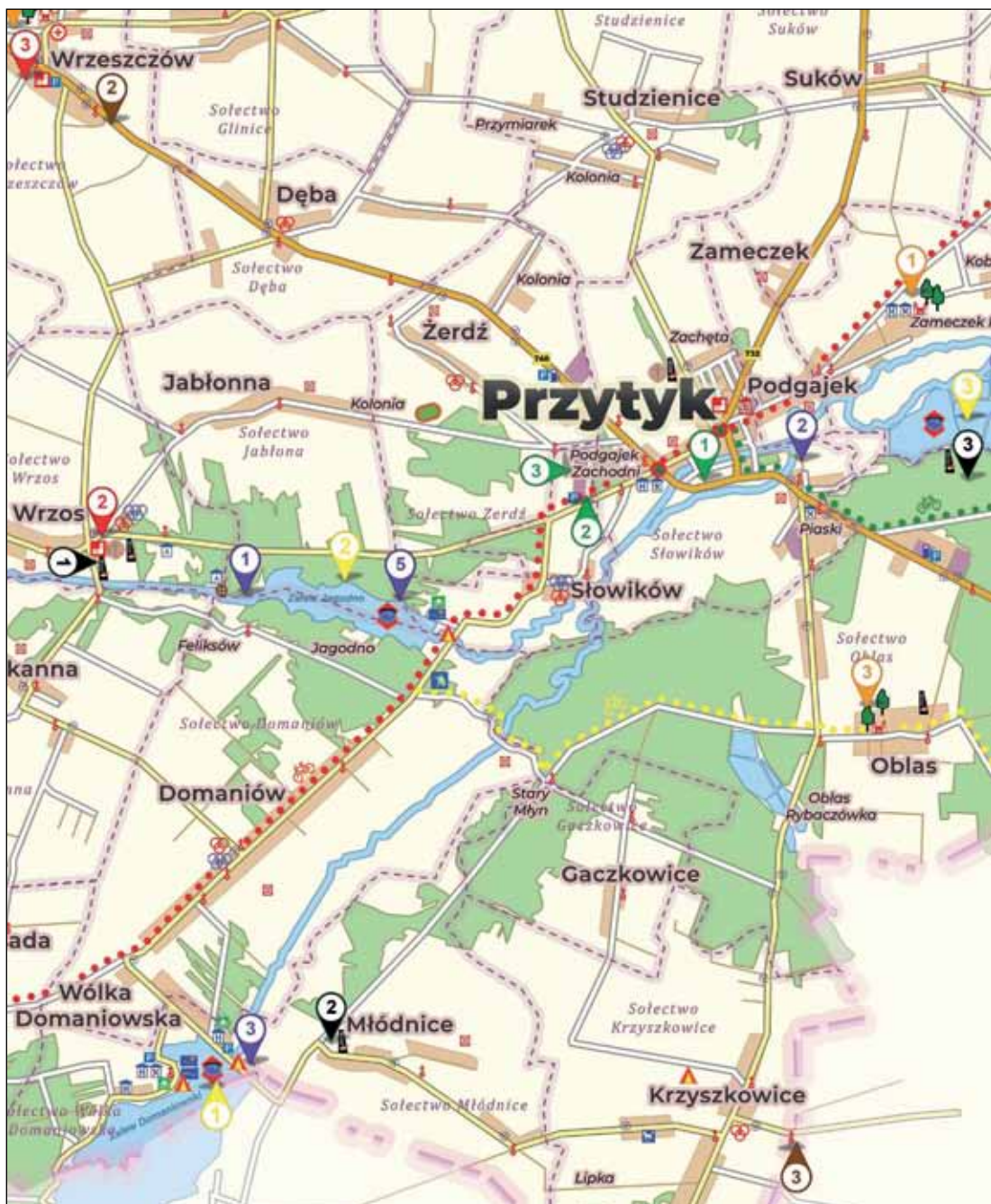
28. Ołtarz główny kościoła we Wrzosie (AUMP)

29. Kościół pw. św. Marii Magdaleny we Wrzeszczowie (AUMP)

30. Ołtarz główny w kościele we Wrzeszczowie (AUMP)

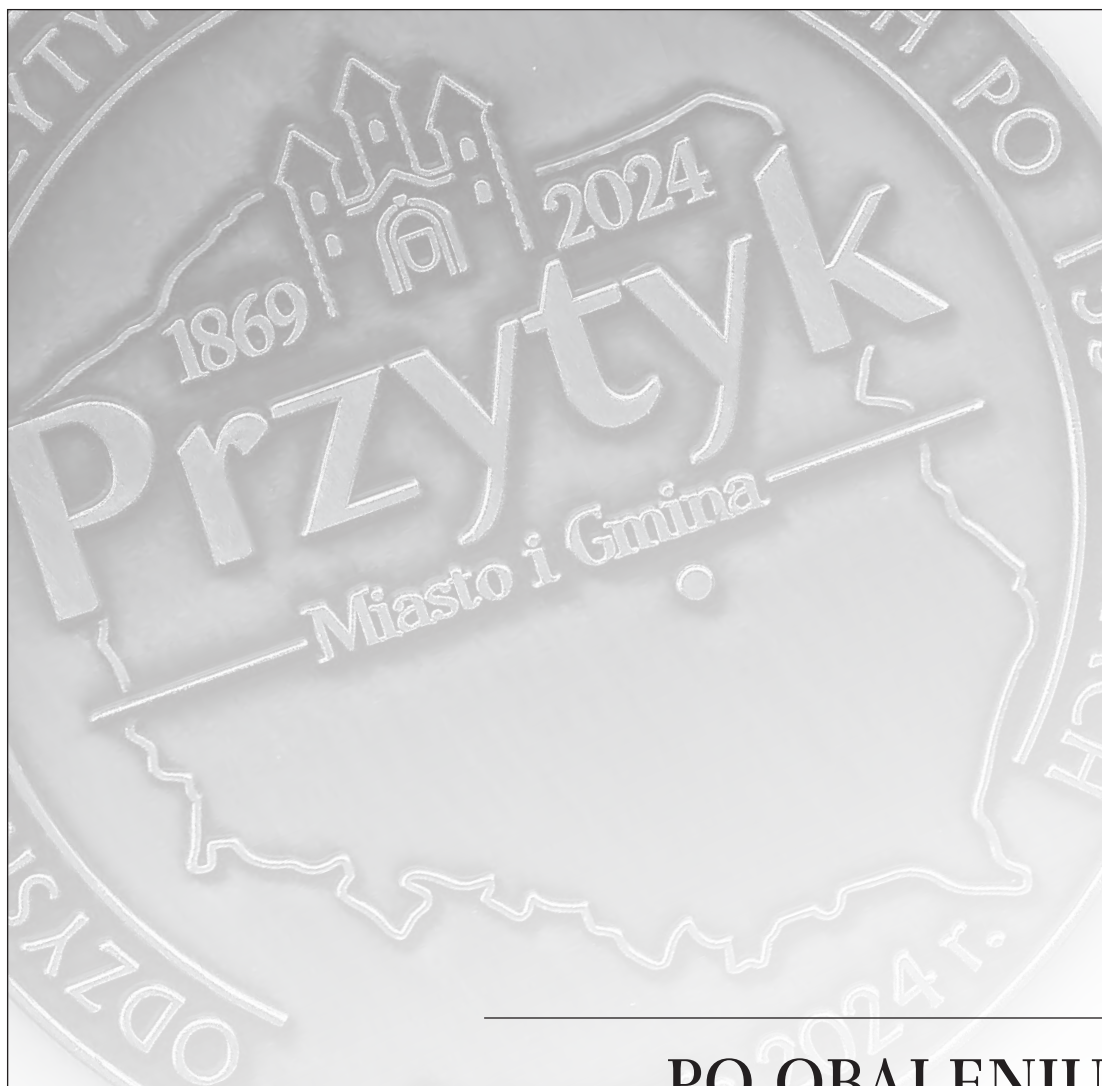
31. Fragment mapy turystycznej gminy Przytyk (AUMP)

32. Studnia na rynku w Przytyku (AUMP)

33. Panorama Przytyka (AUMP)

**PO OBALENIU
KOMUNIZMU
I ODBUDOWIE
SAMORZĄDNOŚCI
(1990–2023)**

Terytorium i demografia

Przemiany polityczne zachodzące w Polsce w latach 1989–1990 nie wpłynęły początkowo na zmianę przynależności administracyjnej gminy Przytyk, leżącej na obszarze województwa radomskiego. 1 stycznia 1999 r. weszła jednak w życie reforma, w wyniku której powstały w Polsce o wiele większe województwa niż poprzednio, a nowym szczeblem administracji stały się powiaty. Wobec likwidacji województwa radomskiego gmina Przytyk znalazła się w obrębie powiatu radomskiego, położonego w południowej części województwa mazowieckiego. Objęła 26 sołectw położonych na obszarze 134,4 km², w skład których weszło 38 miejscowości wiejskich: Dęba, Domaniów, Duży Las, Gaczkowice, Glinice, Goszczewice, Jabłonna, Jadwinów, Jagodno, Kaszewska Wola, Krzyszkowice, Maksymilianów, Młódnice, Oblas, Oblas-Leśniczówka, Ostrołęka, Podgajek, Posada, Podkanna, Przytyk, Sewerynow, Słowików, Stary Młyn, Stefanów, Suków, Witoldów, Wola Wrzeszczowska, Wólka Domaniewska, Wrzeszczów, Wrzos, Wygnanów, Zameczek, Zameczek Kolonia, Żerdź i Żmijków. W 2001 r. na wniosek mieszkańców niektórych miejscowości Rada Gminy Przytyk podjęła uchwałę o zmianie nazwy wsi Wólka Domaniewska na Wólka Domaniewska, Potkanny wraz z jej kolonią na Potkanę, a przysiółka Jadwinów na Jadwiniów³²⁶. W przypadku Potkanny nie uzyskano jednak zgody Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, co wiązało się zapewne z historycznym powiązaniem nazwy tej wsi ze szlachecką rodziną Potkańskich.

Przez wiele lat wszystkie miejscowości gminy były wioskami, koloniami lub przysiółkami. W 2023 r. na terenie gminy przeprowadzono społeczne konsultacje dotyczące wszczęcia zabiegów o przywrócenie Przytykowi prawa miejskiego. Niemal 95% biorących udział w ankiecie mieszkańców tej miejscowości i ponad 83% mieszkańców gminy opowiedziało się za ową propozycją. Kilka miesięcy później Rada Ministrów wydała rozporządzenie, na mocy którego 1 stycznia 2024 r. Przytyk odzyskał po 155 latach status miasta.

Poszczególne wioski są rozmieszczone na terenie gminy Przytyk w miarę równomiernie, a ich strukturę przestrzenną determinują sieć drożna oraz rzeki Radomka, Dobrzyca i Wiązownica. Główne drogi krzyżują się w Przytyku, który jest centrum administracyjno-usługowym wspomnianej jednostki samorządowej. Jest on też jedyną miejscowością na terenie gminy, w której wokół historycznego rynku i jego najbliższej okolicy mamy do czynienia ze zwartą zabudową typu małomiasteczkowego o charakterze pierzejowym. Przeważają tu niewielkie jednokondygnacyjne budynki. W 2018 r. przestrzeń przytyckiego rynku nabrała atrakcyjnego wyglądu – wymieniono jego nawierzchnię i oświetlenie, zbudowano nową studnię

³²⁶ AUMP, SRG, rok. 2000, nlb.

i ustawiono fontannę, podkreślającą centralne położenie miejscowości na kontynencie europejskim³²⁷.

Przytyk stanowi wraz z Podgajkiem zwartą jednostkę przestrzenną, skupiającą jedną czwartą ludności gminy. W 2000 r. Rada Gminy podjęła uchwałę o nadaniu 26 ulicom tych dwu miejscowości formalnych nazw w miejsce używanych dotąd zwyczajowych. Pozostałe miejscowości posiadają przeważnie strukturę „ulicówek”. Ich zabudowa ma charakter niemal wyłącznie jednorodzinny i zagrodowy³²⁸.

W 1995 r. na terenie gminy Przytyk znajdowało się 1743 domy i mieszkania, co dawało 246,2 mieszkań na 1000 mieszkańców. Po roku tym dało się zauważyć pewien ruch budowlany, dzięki któremu w 2003 r. liczba nieruchomości mieszkalnych przekroczyła 2000. Pod koniec 2020 r. w gminie Przytyk znajdowało się już 2 137 nieruchomości mieszkalnych, co oznaczało, że na każdych 1000 mieszkańców przypadały 292 mieszkania. Tym niemniej była to wartość znacznie mniejsza od średniej dla województwa mazowieckiego oraz znacznie mniejsza od średniej dla całej Polski (niemal 386 mieszkań na 1000 osób). Do końca 2022 r. wynik ten jednak w pewnym stopniu poprawił się, bowiem na obszarze gminy Przytyk odnotowano już 2226 nieruchomości mieszkalnych, czyli 315 na każdego z 1000 mieszkańców. Trzeba przy tym zauważyć, że przeciętna powierzchnia wznoszonych tu domów (131 m²) jest znacznie większa od średniej wielkości nieruchomości użytkowych zarówno na Mazowszu, jak i w całej Polsce (74,5 m²). Na koniec roku 2014 79,6% mieszkań oraz domów w gminie korzystało z wodociągu, a ok. 53,2% z centralnego ogrzewania, co na tle kraju nie przedstawiało się zbyt korzystnie. Bardzo szybko sytuacja w tym względzie jednak się poprawiła i w 2022 r. już 98,2% mieszkań było przyłączonych do wodociągu, a 65,5% korzystało z centralnego ogrzewania³²⁹.

W krajobrazie gminy przeważają użytki rolne (74%), natomiast lasy, tereny zadrzewione i zakrzewione, to ok. 21,5% (2014). Największymi kompleksy leśne znajdują się na terenie Oblasu, Zameczka, Posady, Dużego Lasu, a wchodzi w skład Leśnictwa Oblas, podległego Nadleśnictwu Radom. Na terenie gminy znajduje się kilka obiektów zabytkowych i chronionych, jak również chronione obszary przyrodnicze. Należą do nich kościoły parafialne w Przytyku, Wrzosie i Wrzeszczowie, dwór w Zameczku, park i dwór we Wrzeszczowie, Zespół dworsko-parkowy w Oblasie, park krajobrazowy Krzyszkowice-Oblas i kilka drzew będących pomnikami przyrody³³⁰.

W latach 1990–2009 zaludnienie gminy Przytyk wskazywało znaczną stabilizację, oscylującą wokół ok. 7000 mieszkańców. Od 2010 r. ich liczba zaczęła powoli rosnąć: według danych Głównego Urzędu Statystycznego do 7290 osób, czyli o 2,6% w ciągu 10 lat, a według danych Urzędu Gminy z końca 2020 r. do 7333 osób, czyli

³²⁷ https://www.przytyk.pl/kategoria-264-inwestycje_realizowane_w_roku_2018.html

³²⁸ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Przytyk [mps], Przytyk 2016, s. 41; AUMP, SRG, rok 2000, nlb.

³²⁹ https://www.polskawliczbach.pl/gmina_Przytyk#podstawowe-informacje.

³³⁰ AUMP, SRG 2005, nr 22/26; *Encyklopedia Przytyka...*, s. 84.

o 3,1%, przy równowadze kobiet i mężczyzn. Wraz ze wzrostem liczby mieszkańców gminy obniżał się ich średni wiek do 38,3 lat w 2020 r. i był mniejszy zarówno od średniego wieku mieszkańców całej Polski, jak i województwa mazowieckiego. Ludność powyżej 65 roku życia stanowiła w gminie Przytyk w 2017 r. 14,8%, podczas gdy dla województwa mazowieckiego odsetek ten wyniósł 18,5%.

Liczba mieszkańców gminy Przytyk w latach 1995–2020 wg danych GUS

Rok	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Liczba mieszkańców	7081	6991	7049	7229	7321	7290

Między rokiem 1995 a 2022 zawierano w gminie Przytyk od 38 do maksymalnie 60 małżeństw rocznie (rekordowym był rok 2009). Stan cywilny ludności ulega nieznacznym wahaniom i przez cały okres omawianego tu trzydziestolecia oscyluje wokół 58,5% osób pozostających w związkach małżeńskich. Jest nieznacznie wyższy niż średnia krajowa (o ok. 4%). Na uwagę zwraca natomiast niższy o połowę od krajowego odsetek osób rozwiedzionych (2,5% wobec 5%), świadczący bezsprzecznie o większej trwałości zawieranych w gminie małżeństw. O wiele więcej w porównaniu z całym krajem rodzi się tu również dzieci, np. w 2019 – 98, co stanowiło 13,4 urodzeń w przeliczeniu na 1000 mieszkańców, przy średniej krajowej 9,8³³¹.

Ludność poszczególnych sołectw gminy Przytyk

Sołectwo	Liczba mieszkańców 31.12.2003 r.	Liczba mieszkańców 31.12.2020 r.
Dęba	241	251
Domaniów	422	470
Glinice	253	243
Goszczewice	179	138
Jabłonna	202	222
Kaszewska Wola	376	349
Krzyszkowice	355	338
Maksymilianów	131	121
Młódnice	139	145
Oblas	276	367
Ostrołęka	210	209
Podgajek	714	781
Potkanna	269	229
Posada	69	60
Przytyk	948	957

³³¹ https://www.polskawliczbach.pl/gmina_Przytyk#podstawowe-informacje [dostęp: 28.08. 2021].

Sołectwo	Liczba mieszkańców 31.12.2003 r.	Liczba mieszkańców 31.12.2020 r.
Słowików	118	119
Stefanów	147	210
Studzienice	300	313
Suków	292	290
Sukowska Wola	222	203
Wola Wrzeszczowska	231	216
Wólka Domanowska	49	41
Wrzeszczów	352	363
Wrzos	232	223
Wygnanów	246	202
Żerdź	204	273
Razem	7182	7333

Źródło: Wykaz sołectw gminy Przytyk wraz z liczbą ludności, ZP, 2004, nr 19, s. 11; 2020 r., GP, 2020, nr 1 (43), s. 14.

W latach 1990–2015 saldo migracji dla gminy Przytyk ulegało tylko nieznacznym wahaniom i przez cały ten okres utrzymywała się niewielka przewaga zameldowań na jej terenie, nad wymeldowaniami. Po 2020 r. można jednak zauważyć pewne negatywne tendencje, przejawiające się migracją ludności z obszaru gminy oraz niewielkim wprawdzie, ale ujemnym przyrostem naturalnym. Według danych GUS w 2022 r., w tutejszym urzędzie zarejestrowano 70 zameldowań wobec 88 wymeldowań.

Według Narodowego Spisu Powszechnego z 2011 roku 12,8% ludności gminy Przytyk posiadało wykształcenie wyższe, 1,6% wykształcenie policealne, 8,7% średnie ogólnokształcące, a 17,9% średnie zawodowe. Wykształceniem zasadniczym zawodowym legitymowało się 24,5% mieszkańców gminy Przytyk, gimnazjalnym 6,7%, natomiast 26,3% podstawowym. Niewiele, bo 1,4% mieszkańców zakończyło edukację przed ukończeniem szkoły podstawowej. Dziesięć lat później, tj. w 2021 r. wyższe uczelnie ukończyło już 20,1% ludności gminy, 1,8% licea, 10,1% szkoły średnie ogólnokształcące, a 44,4% średnie lub zasadnicze zawodowe³³².

Samorząd

Przemiany polityczne w Polsce, które zaszły po wyborach czerwcowych 1989 r., zaowocowały wprowadzeniem rzeczywistego samorządu terytorialnego. Podstawą jego funkcjonowania stała się ustawa sejmowa z 8 marca 1990 r., uchwalona z inicjatywy reaktywowanego senatu. Był to jeden z najważniejszych aktów prawnych, łamiących monopol państwa w zakresie władzy, własności, zatrudniania pracowników i finansów. Obywatele mogli sami wybierać swoich przedstawicieli na szczeblu lokalnym, gminy uzyskały osobowość prawną, a ich finanse zostały

³³² https://www.polskawliczbach.pl/gmina_Przytyk#podstawowe-informacje.

wyłaczone z budżetu państwa. W tym samym roku, 27 maja, przeprowadzono w całej Polsce pierwsze wolne wybory do rad gmin. Zgodnie z ustawą 1 czerwca 1990 r. zakończyła się działalność Gminnej Rady Narodowej w Przytyku, którą zastąpiła Rada Gminy, wybrana wówczas w liczbie 23 radnych (w miejsce dotychczasowych 40) na kadencję trwającą 4 lata. Rada miała decydujący wpływ na funkcjonowanie gminy, wybierała jej organ wykonawczy, czyli zarząd, a także miejscowego wójta³³³.

Cele, zasady i skutki reformy samorządowej z 1990 r. były już przedmiotem odrębnych prac, w tym miejscu wypada się odnieść jedynie do ich wpływu na funkcjonowanie władz gminy Przytyk. Pierwsza sesja Rady Gminy w Przytyku odbyła się 4 czerwca tego roku w nadzwyczaj uroczystej oprawie. Poza radnymi uczestniczyli w niej: Bohdan Marciniak, pełnomocnik rządu do spraw samorządu terytorialnego, Kazimierz Markowski, proboszcz parafii przytyckiej, dyrektorzy miejscowych szkół i sołtysi. Obrady otworzył najstarszy z radnych (senior) – Bolesław Górka. Radni złożyli następnie ślubowanie, co stało się zwykłą praktyką, powtarzaną każdorazowo po kolejnych wyborach. Zanim przystąpiono do wyboru przewodniczącego Rady Gminy, wysłuchano sprawozdania dotychczasowego naczelnika Aleksandra Czajkowskiego o stanie budżetu i mienia gminy. Następnie w głosowaniu tajnym obecni powierzyli przewodniczenie Radzie Gminy Stefanowi Błaszczykowi, a do sejmiku samorządowego delegowali Tadeusza Bartosa. Pierwszą uchwałą, którą podjęła rada, było ustalenie, że jej przewodniczący będzie miał 2 zastępców, kolejna dotyczyła stałych komisji. Na razie powołano tylko jedną – rewizyjną. Po okolicznościowych przemówieniach ustalono, że sesje Rady Gminy Przytyk będą odbywać się co tydzień w poniedziałki. W ciągu pierwszej kadencji Rada Gminy odbyła w sumie 31 posiedzeń³³⁴.

Najważniejszym punktem drugiego powiedzenia Rady Gminy Przytyk, zwołanego na 18 czerwca 1990 r., był wybór wójta. Spośród 4 zgłoszonych kandydatów najwięcej głosów radnych otrzymał w pierwszej turze Aleksander Senator z Domaniowa, ale konieczna była II tura, w której ostatecznie zwyciężył Aleksander Czajkowski z Zameczka (15:8), były naczelnik gminy. Wybrano również 4-osobowy zarząd gminy i 2 zastępców jej przewodniczącego. Niezwykle istotną kwestią pierwszych działań zarządu było zinwentaryzowanie majątku gminy oraz opracowanie jej statutu, czym miały się zająć odrębne, trzyosobowe komisje³³⁵.

Po wyborach 1990 r. rozpoczął się pierwszy etap przejmowania mienia państwowego przez gminę. Składały się na nie m.in. budynki dotychczasowego urzędu gminy, mienie lecznicy dla zwierząt, działka z budynkiem tzw. agronomówki przy ul. Zachęta, budynki „pralni” i „Bacutilu”, „kuźnia”, działki z drogami gminnymi, przedszkolem, grunty i budynki OSP, a nawet cmentarz epidemiczny w Sukowskiej Woli³³⁶.

³³³ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym, Dz.U., nr 16, poz. 95.

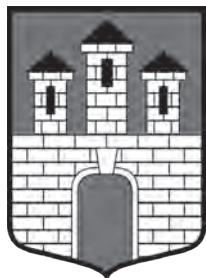
³³⁴ AUMP, SRG, rok 1990, nlb.; tamże, rok 1992, nlb.

³³⁵ Tamże, rok 1990, nlb.

³³⁶ Także, rok 1990, nlb.

Zakres obowiązków gminy był dość szeroki, a znalazło się wśród nich m.in. wspieranie rolnictwa, w tym prace melioracyjne i budowa wodociągów. Pod pojęciem transportu rozumiano w Przytyku w latach 90. XX w. przede wszystkim modernizację dróg gminnych, a gospodarki komunalnej – poprawę oświetlenia ulicznego, targowiska i budowę linii telefonicznych. W ramach usług komunalnych i gospodarki mieszkaniowej, remontowano wówczas remizy strażackie i kupowano wyposażenie dla strażaków. Samorząd Przytyka był właścicielem spółdzielni, o których szerzej w dalszej części rozdziału. W zakresie oświaty jego podstawowym obowiązkiem było utrzymanie przedszkoli, a choć nie prowadził szkół, był zobligowany do ponoszenia kosztów remontów budynków szkolnych i dowożenia do nich dzieci z odleglejszych miejscowości. Wspieranie kultury i sztuki polegało wówczas głównie na utrzymywaniu świetlic i bibliotek.

Ośrodki zdrowia na terenie gminy podlegały Dyrekcji Radomskich Przychodni, a od 1994 r. Szpitalowi Wojewódzkiemu w Radomiu, ale sytuacja wyglądała tu podobnie jak w przypadku szkół. Lecznice były wspierane przez gminę w zakresie remontów budynków, a także zakupu wyposażenia. Gmina realizowała również zadania z zakresu opieki społecznej, pozyskując środki z urzędu wojewódzkiego, które uzupełniano o własne zasoby. Jej kolejnym zadaniem stało się wspieranie kultury fizycznej i sportu oraz zapewnienie sprawnego działania administracji samorządowej. Wspierano też policję, przekazując np. w 1993 r. pewną kwotę pieniędzy na zakup radiowozu marki „Polonez”³³⁷.

19. Herb gminy Przytyk w latach 1993–2013 (z lewej) oraz obowiązujący obecnie

W 1991 r., czyli pierwszym, w którym w całości administrowała nowa rada i wójt, zaplanowano, że dochody i wydatki gminy zamkną się kwotą 4 689 188 ówczesnych złotych, z czego niemal połowę stanowiły dochody własne gminy, a resztę różnorodne subwencje. Gros wydatków zamierzano przeznaczyć na inwestycje, a drugie miejsce zajęło utrzymanie administracji samorządowej (1,2 mln). Dużą część wydatków stanowiła rozpoczęta w tym właśnie roku

budowa nowej siedziby Urzędu Gminy, zakończona w 1993 r. Pochłonęła ona wraz z wyposażeniem budynku 6 621 000 zł, co starano się częściowo zrekompensować, wydzierżawiając część budynku Poczcie Polskiej i spółce Telekomunikacja. W tym samym 1993 r. Rada Gminy podjęła ważną uchwałę o przywróceniu herbu Przytyka, który stał się herbem całej jednostki samorządowej³³⁸.

Po wyborach samorządowych w 1994 r. nowym przewodniczącym Rady Gminy został Tadeusz Bartos, a wójtem Marek Senator. Spośród 20 wybieranych odtąd

³³⁷ Tamże, rok 1994, nlb.

³³⁸ Tamże, rok 1991, nlb.; tamże, rok 1993, nlb.

radnych wyłoniono nowy, 4-osobowy zarząd. Ten jednak, już w maju 1995 r., po ostrych dyskusjach dotyczących posunięć finansowych gminy, budowy dróg i ewentualnej prywatyzacji zadłużonej spółdzielni mleczarskiej został przez radnych większością głosów odwołany³³⁹. Jeszcze w tym samym miesiącu radni wybrali nowy zarząd oraz wójta, a został nim Stefan Błaszczyk, jedyny radny wśród 5 zgłoszonych kandydatów³⁴⁰.

W 1996 r. powołano przy urzędzie gminy Przytyk Zespół Ekonomiczno-Administracyjny w związku z przejściem nadzoru nad szkolnictwem podstawowym i średnim przez samorządy. Jego zadaniem było prowadzenie spraw finansowych, administracyjno-gospodarczych i kadrowych szkół działających na jej obszarze. W tym samym roku radni zdecydowali o przystąpieniu do Związku Gmin „Radomka”, którego celem było realizowanie wspólnych inwestycji przez 7 samorządów. Pomysł utworzenia takiego zrzeszenia narodził się podczas budowy zbiornika wodnego w Domaniowie, a jego statut zatwierdzono na posiedzeniach gminnych w 1997 r. W tym samym roku powstała ponadto spółka mająca zająć się zagospodarowaniem wspólnoty gruntowej (21,3 ha) w Wólce Domaniowskiej³⁴¹.

Po wyborach w 1998 r. przewodniczącym Rady Gminy Przytyk został Stanisław Kowalczyk, a urząd wójta objął ponownie Stefan Błaszczyk. Dwa lata później pierwszy z nich został jednak odwołany z zajmowanego stanowiska, które radni powierzyli następnie Kazimierzowi Jurkowskiemu³⁴².

Warto w tym miejscu wspomnieć o ówczesnym stanie finansów gminy. W 1999 r. jej dochody wyniosły nieco ponad 6 500 000 zł, a wydatki ponad 7 330 000 zł. 30% pierwszej z wymienionych sum stanowiły dochody własne, 56% subwencje, a 14% dotacje celowe. Deficyt budżetowy pokrywano częściowo z kredytu bankowego, a częściowo z nadwyżki z lat ubiegłych. Najwięcej wydatków zaczęła pochłaniać oświata i wychowanie na które np. na 2000 r. zaplanowano w budżecie gminy niemal 3 800 000 zł. Dwa lata później na oświatę wydano już ponad 4 000 000 zł z 9 000 000 wszystkich wydatków gminy. Dla porównania inwestycje pochłonęły nieco ponad 1 400 000 zł. Modernizowano również sam urząd gminy, o czym świadczy fakt, że od wspomnianego 2000 r. protokoły Rady Gminy pisano już nie na ręcznych maszynach, a na komputerze. Rok później uchwalono nowy statut gminy, a na sesji nie obyło się bez niecodziennego incydentu. Jeden z radnych, mimo sprzeciwu większości pozostałych, nagrywał posiedzenia przy pomocy prywatnej kamery³⁴³.

W 2002 r. Rada Gminy uchwaliła miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. W skład Urzędu Gminy wchodziło wówczas 16 komórek organizacyjnych i samodzielnych stanowisk. Do pierwszych należała m.in. Rachunkowość Budżetowa, Zespół Ekonomiczno-Administracyjny Szkół, biblioteka gminna, świetlica gminna

³³⁹ Tamże, rok 1995, nlb.

³⁴⁰ Tamże, rok 1995, nlb.

³⁴¹ Tamże, rok 1996, nlb.; tamże, 1997, nlb.

³⁴² Tamże, rok 1998, nlb.

³⁴³ Tamże, rok 2000, nlb.; tamże, rok 2001, nlb.

oraz Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej. Rangę samodzielnych stanowisk posiadała obsługa rady gminy i kadr, ewidencja ludności, gospodarka wodna, budownictwo, ochrona środowiska i gospodarka komunalna, gospodarka gruntami, działalność gospodarcza i rolnictwo oraz Urząd Stanu Cywilnego. Gmina zatrudniała ponadto sekretarza, skarbnika, radcę prawnego i pełnomocnika do spraw rozwiązywania problemów alkoholowych³⁴⁴.

Podczas kolejnych wyborów do samorządu, które odbyły się jesienią 2002 r., po raz pierwszy w głosowaniu bezpośrednim wybierano nie tylko radnych, lecz także wójta. Został nim pełniący te obowiązki Stefan Błaszczyk. Obowiązki przewodniczącego Rady Gminy spoczęły w ręku Kazimierza Jurkowskiego. W wyniku zmiany ordynacji wyborczej do samorządu Rada Gminy w Przytyku została pomniejszona do 15 osób³⁴⁵. Również kolejne wybory samorządowe przeprowadzone w 2006 r. przyniosły zwycięstwo Stefanowi Błaszcykowi. Jako bezpartyjny kandydat Komitetu Wyborczego Wyborców Ziemia Przytycka otrzymał on aż 72,39% głosów poparcia. Podczas inauguracyjnego posiedzenia Rady Gminy jej przewodniczącym został wybrany Wojciech Prasek. Jeszcze w tym samym roku powołano do życia gminną 5-osobową Komisję Edukacji, Kultury i Kultury Fizycznej³⁴⁶.

W trakcie sesji zwoływanych w tej kadencji dochodziło niejednokrotnie do ostrych sporów między radnymi, a dotyczyły one m.in. funkcjonowania targowiska, wodociągów, zbywania mienia gminnego, budowy dróg, strony internetowej gminy, a nawet funkcjonowania gminnych świetlic. Mimo to władze gminy uzyskiwały absolutorium z wykonania budżetu zdecydowaną większością głosów radnych³⁴⁷.

Od 2010 r. obowiązki wójta gminy Przytyk pełni Dariusz Wołczyński, który wygrał w II turze przeprowadzonych we wspomnianym roku wyborów samorządowych. Pierwsza sesja nowej kadencji, na której przewodniczącym Rady Gminy wybrano Sylwestra Stani, miała miejsce w początkach grudnia tego samego roku. Podczas tej kadencji Rada Gminy zdecydowała się podjąć prace zmierzające do ustanowienia nowych symboli samorządowych. Stosowna uchwała weszła w życie w lutym 2014 r., a dotyczyła herbu, flagi, flagi stolikowej, banneru i pieczęci gminy. Na wszystkich widnieje srebrny zamek o trzech wieżach na czerwonym polu. W otwartej bramie, usytuowanej pod najwyższą z wież, zamieszczono srebrną tarczę – godło z herbu Janina, którym posługiwali się Podludowscy, pierwsi znani właściciele miejscowości. Symbole te są ważnym wyrazem tożsamości wspólnoty mieszkańców, nawiązującym do dawnej tradycji i historii związanej z początkami Przytyka, jego miejską tradycją i zacieśnianiem lokalnych więzi³⁴⁸.

³⁴⁴ Tamże, rok 2000, nlb.

³⁴⁵ Tamże, rok 2002, nlb.

³⁴⁶ ZP, R 8, 2006, nr 30, s. 5; AUMP, SRG, rok 2000, nlb.

³⁴⁷ Tamże, rok 2007, nlb.

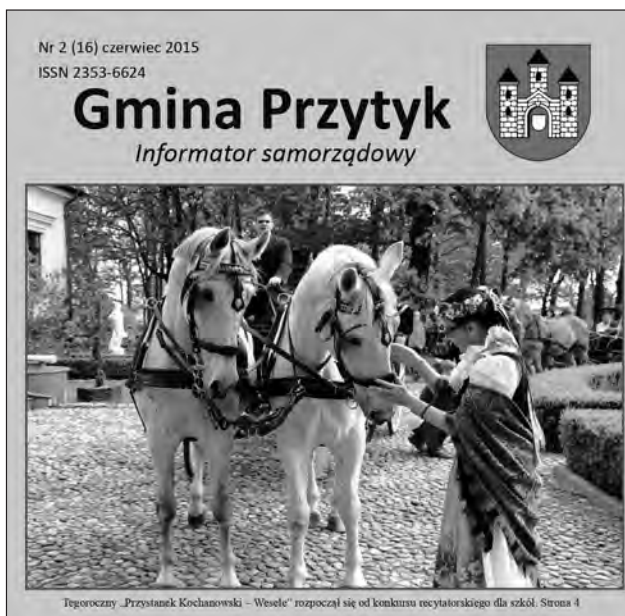
³⁴⁸ Tamże, rok 2010, nlb.; GP, nr 2 (10), 2014, s. 2; https://edziennik.mazowieckie.pl/WDU_W/2014/1105/akt.pdf.

W omawianej kadencji uchwalono ponadto m.in. „Program opieki nad zwierzętami bezdomnymi oraz zapobiegania bezdomności zwierząt na terenie Gminy Przytyk”, gminny program przeciwdziałania przemocy w rodzinie i program wspierania rodziny. W 2012 r. wprowadzono oficjalne nagrania sesji Rady Gminy w systemie audio³⁴⁹. Nagrania przy użyciu kamery zaczęto praktykować nieco później, zamieszczając je na stałe na stronie internetowej gminy od 2020 r.

6 listopada 2014 r. odbyły się w Polsce kolejne wybory samorządowe, w których w pierwszej turze zwyciężył Dariusz Wołczyński, uzyskując niemal 62% głosów poparcia. Podczas inauguracyjnej sesji Rady Gminy VII kadencji na jej przewodniczącego został wybrany Krzysztof Wlazło. Jeszcze w tym samym roku powołano 3 komisje samorządowe: Edukacji, Kultury i Kultury Fizycznej, Rozwoju i Finansów oraz Rewizyjną. Zlikwidowano zarazem Zespół Ekonomiczno-Administracyjny Szkół, a jego zadania przekazano administracji placówek oświatowych³⁵⁰.

W 2015 r. ustanowiono wyróżnienie „Zasłużony dla Gminy Przytyk”³⁵¹. W ciągu następnych lat otrzymali je: Cezary Nowek, Radosław Piotrowski, Młodzieżowa Orkiestra Dęta „Moderato”, Robert Bienias, zespół „Wrzosowianki”, Włodzimierz Jabłoński, Lucyna Wiśniewska, Marian Idzikowski, Piotr Zarębski, Stanisław Karczewski, Andrzej Kosztowniak, Leszek Ruszczyk i Rafał Rajkowski. O wiele wcześniej, bo w 1999 r. Rada Gminy podjęła uchwałę o nadawaniu jej honorowego obywatelstwa. Pierwsze otrzymał papież Jan Paweł II. W kolejnych latach nadano je jeszcze proboszczowi parafii przytyckiej ks. Kazimierzowi Markowskiemu (2016) i wieloletniej radnej Barbarze Olszak (2019)³⁵².

Wybory samorządowe z 21 października 2018 r. ponownie zwyciężył Dariusz Wołczyński (68,37% głosów), pokonując trzech kontrkandydatów przy dość dużej

20. Fragment strony tytułowej jednego z numerów informatora samorządu gminy Przytyk, AUGP

³⁴⁹ AUMP, SRG, rok 2013, nlb.

³⁵⁰ GP, nr 6 (14), 2014, s. 2–3.

³⁵¹ AUMP, SRG, rok 2015, nlb.

³⁵² https://przytyk.pl/kategoria-205-honorowy_obywatel_gminy.html.

frekwencji, sięgającej niemal 66%. Przewodniczącym został ponownie Krzysztof Wlazło. Wprowadzono wówczas pewne zmiany w strukturze pracy gminy, dodając do trzech istniejących Komisję Skarg, Wniosków i Petycji³⁵³. Zgodnie z poprawkami do ustawy o samorządzie kadencja wójta i nowej rady miała trwać 5 lat.

Dochody gminy Przytyk wzrosły z 22,6 mln zł w 2012 r. do 37,3 mln zł w 2019 r., natomiast wydatki w analogicznym przedziale czasu z 20,2 do 34 mln zł i niemal w całym tym okresie mogła się ona poszczycić dodatnim bilansem finansowym. Jeśli chodzi o wydatki, to rozkład kwot był podobny jak w przypadku innych samorządów i np. w 2019 r. najznaczniejszą ich część pochłonęły oświata i wychowanie (31,3%), a kolejne: administracja (9,8%), inwestycje (7,5%) oraz transport i łączność (4,2%). Pozostałe pieniądze wydatkowano na gospodarkę komunalną, ochronę środowiska, rolnictwo, kulturę i sport. Rekordowym pod względem budżetu gminnego okazał się rok 2023, w którym zaplanowano blisko 50 000 000 zł wpływów, w tym 18 000 000 z dotacji i źródeł zewnętrznych. Niemal połowę z tej kwoty zaplanowano przeznaczyć na inwestycje, co wyróżniało nadzwyczaj korzystnie Przytyk spośród innych gmin regionu radomskiego³⁵⁴.

Poza wójtem, jego zastępcą i sekretarzem, urząd gminy zatrudniał w tej kadencji ok. 30 pracowników, w większości na samodzielnych stanowiskach pracy, a poza tym w kilku referatach. Tymi ostatnimi były referaty do spraw oświaty, gospodarki nieruchomości, budownictwa i ochrony środowiska oraz podatków. Odrębnych pracowników wymagała obsługa księgowości i Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej. Jednoosobowe stanowiska to: skarbnik, sekretarz, kadry, przetargi oraz inwestycje, odpady komunalne, rolnictwo i drogi, promocja i obsługa rady gminy, świadczenia rodzinne oraz Urząd Stanu Cywilnego³⁵⁵.

Wybory samorządowe przypadające na jesień 2023 r. zostały decyzją rządu przesunięte o kilka miesięcy, w związku z czym kadencja władz gminy Przytyk uległa wydłużeniu. Przedłużenie owo zbiegło się w czasie z przywróceniem Przytykowi prawa miejskiego, o czym już wspomiano. Rada Gminy uległa tym samym przekształceniu w Radę Miejską, Urząd Gminy w Urząd Miejski, a wójt został burmistrzem. Wydarzenie to upamiętniono uroczystą sesją Rady Miejskiej, zorganizowaną 30 stycznia 2024 r. w przytyckiej szkole podstawowej oraz wybiciem okolicznościowego medalu.

Na zakończenie tego podrozdziału warto wspomnieć, że w 1997 r. samorząd Przytyka złożył akces do Związku Gmin Radomka, obejmującego ponadto obszary gmin: Jedlińsk, Przysucha, Wieniawa, Wolanów i Zakrzew. Podejmują one wiele działań na rzecz ochrony środowiska poprzez akcje informacyjne, szkolenia, zbiórki odpadów itp. Od 2008 r. gmina Przytyk współtworzy ponadto stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Razem dla Radomki”, którego celem jest wspieranie rozwoju

³⁵³ GP, 2018, nr 5 (33), s. 10, s. 2.

³⁵⁴ GP, 2023, nr 1 (54), s. 14.

³⁵⁵ Informacje te zaczerpnięto ze strony internetowej urzędu miasta i gminy Przytyk w 2023 r.

21. Strona internetowa miasta i gminy Przytyk w 2024 r.

gmin, przez które przepływa wspomniana rzeka oraz aktywizacja ich mieszkańców w sferze pozyskiwania wniosków grantowych z programów Unii Europejskiej³⁵⁶.

Spośród urzędów administracji wojewódzkiej i powiatowej, działających w budynkach należących do gminy Przytyk, należy wymienić punkt doradczy Mazowieckiego Oddziału Doradztwa Rolniczego w Radomiu oraz filię Powiatowego Urzędu Pracy. Pierwszy mieści się obecnie w budynku OSP w Przytyku, drugi w 2020 r. został przeniesiony z siedziby urzędu gminy do budynku miejscowej szkoły podstawowej³⁵⁷.

Przemiany gospodarcze oraz inwestycje samorządowe w dziedzinie gospodarki i infrastruktury

W latach 90. gmina Przytyk odznaczała się niskim wskaźnikiem zatrudnienia jej mieszkańców w pozarolniczych gałęziach gospodarki. Problemem było stosunkowo wysokie bezrobocie rejestrowane i ukryte. W 1994 r. bez pracy pozostawało 736 mieszkańców gminy, a w 2004 r. bezrobocie wyniosło tu aż 36,1% osób czynnych zawodowo (przy średniej krajowej 14,7%). Przez kolejne 11 lat utrzymało się na poziomie od 30% do 20%, by zacząć spadać dopiero od 2016 r. W 2020 r. wynosiło 18,9% (przy zaledwie 6,2% w kraju), a w 2022 r. – 17,3%. Mimo że jest to odsetek bardzo wysoki, należy podkreślić, że od 2004 r., tj. w przeciągu 16 lat, liczba mieszkańców gminy Przytyk bez pracy spadła o połowę. Z podobnymi problemami borykały się wszystkie sąsiednie gminy i wiele innych rejonów południowej części województwa mazowieckiego.

Jak wspomniano, podstawą gospodarki było i jest rolnictwo, co oczywiście należy uznać za typowe zjawisko w przypadku gmin wiejskich. W 1991 r. na terenie gminy Przytyk w użytkowaniu gospodarstw indywidualnych znajdowało się 11 582 ha gruntów, z czego 10 416 stanowiły użytki rolne. Udział gleb klas I–IV stanowi tu

³⁵⁶ Strategia rozwoju gminy Przytyk na lata 2016–2022 [mps.], Przytyk 2015, s. 25.

³⁵⁷ GP, 2020, nr 1 (39), s. 7.

65% tych ostatnich. Nic zatem dziwnego, że podstawą gospodarki były tu przez lata uprawa zbóż i hodowla zwierząt. W 2003 r. ok. 70% ludności w wieku produkcyjnym pracowała w indywidualnych gospodarstwach rolnych, użytki rolne stanowiły w 2004 r. niemal 80% powierzchni gminy, z czego ponad 71% zajmowały grunty orne. Dominowały zboża – 81% pól obsiewano żytem i owsem, a ok. 11% nasadzano ziemniakami. Na terenie gminy znajdowało się wówczas 1415 indywidualnych gospodarstw rolnych, spośród których 873 produkowało mleko, 577 hodowało trzodę chlewną, a 296 utrzymywało nadal konie. Przeważały gospodarstwa małe, do 5 ha (43%), nad średnimi 5–10 ha (34,5%) oraz dużymi – powyżej 10 ha (22,5%)³⁵⁸.

Opisana powyżej struktura zatrudnienia ulegała w kolejnych latach powolnej zmianie, następował też nieznaczny wzrost liczby dużych gospodarstw. W 2019 r. w całym sektorze rolniczym (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo) pracowała już tylko nieco ponad połowa czynnych zawodowo mieszkańców gminy Przytyk. Około 21% zatrudniło się w przemyśle i budownictwie, 9,6% w sektorze usługowym (handel, naprawa pojazdów, transport, zakwaterowanie i gastronomia, informacja i komunikacja), a 0,7% w finansowym (działalność finansowa i ubezpieczeniowa, obsługa rynku nieruchomości)³⁵⁹.

Od lat 80. XX w. coraz większą rolę w gospodarce gminy Przytyk odgrywa papryka. Prekursorem jej uprawy był tu Antoni Kwietniewski z Woli Wrzeszczowskiej, który założył swą plantację w 1982 r., wzorując się na doświadczeniach holenderskich i niemieckich. Była to wówczas bardzo dochodowa uprawa. Drewniana konstrukcja tuneli kosztowała stosunkowo niewiele i była łatwa do wykonania, przez co grono plantatorów powiększało się bardzo szybko, znajdując naśladowców także w sąsiednich gminach. Już w latach 90. XX w. gminy Przytyk, Potworów, Rusinów i Klwów nazwane zostały „paprykowym zagłębieniem”, bowiem z tego obszaru pochodziło i do dziś pochodzi blisko 80% krajowej produkcji tego warzywa. W 2011 r. dzięki staraniom Lokalnej Grupy Działania „Razem dla Radomki” oraz władz przytyckiej gminy miejscowa papryka została wpisana na listę produktów tradycyjnych Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi³⁶⁰. O wadze, jaką przywiązuje się tu do uprawy papryki, świadczy tablica pamiątkowa poświęcona Antoniemu Kwietniewskiemu, odsłonięta przez budynkiem urzędu gminy w Przytyku w 2018 r.

Ze względu na swoją prekursorską rolę w zainicjowaniu uprawy papryki gmina Przytyk organizuje od 1999 r. Ogólnopolskie Targi Papryki, które odbywają się w sierpniu. Imprezę zlokalizowano początkowo na Stadionie Sportowym w Przytyku, przenosząc z czasem do Słowikowa. Pierwsze Targi otworzył marszałek województwa mazowieckiego Zbigniew Kuźmiuk, a kulminacyjnym punktem imprezy był

³⁵⁸ AUMP, SRG, rok 2005, nlb.

³⁵⁹ Tamże, rok 2023, nlb.; <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/papryka-przytycka> [dostęp: 19. 08. 2011].

³⁶⁰ <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/papryka-przytycka>.

wybór najlepszego stoiska z papryką, w której to konkurencji zwyciężył wówczas Henryk Jabłoński³⁶¹.

Udział w imprezie jest dostępny bez ograniczeń dla wszystkich producentów i konsumentów papryki. Ci pierwsi mają tu możliwość podzielić się doświadczeniami związanymi z uprawą warzywa, ci drudzy – poznać właściwości różnych rodzajów papryki i je zakupić. Targi są również okazją do promocji na forum ogólnopolskim najlepszych odmian papryki, na które daje się zaobserwować rosnący popyt. Na targach można również nabyć inne warzywa i produkty spożywcze, artykuły rękodzieła artystycznego, prezentowane są środki ochrony roślin i sprzęt rolniczy. Do 2023 r. zorganizowano 22 edycje targów, które jedynie w roku 2011 zostały odwołane ze względu na zniszczenia, które na terenie gminy dokonał huragan oraz latach 2020 i 2021, gdy przerwała je pandemia koronawirusa. Ich kulminacyjnym punktem jest od lat konkurs na najładniejsze stoisko paprykowe, a także konkurs na najlepszą potrawę z papryką oraz wręczanie odznaczeń i wyróżnień przez władze powiatu i gminy³⁶².

Nie sposób tu wymienić wszystkich działań władz gminy na rzecz wspierania uprawy papryki i innych gałęzi rolnictwa. Należy jednak wspomnieć o kontynuowaniu w latach 90. XX w. melioracji gruntów (m.in. Wrzeszczów, Glinice, Goszczewice Wygnanów). Duże znaczenie dla rolnictwa, a zwłaszcza eliminacji zagrożenia suszą posiada również gospodarka zasobnymi wodami Radomki. W 2022 r. udało się gminie podpisać umowę z Państwowym Gospodarstwem Wodnym Wody Polskie, przewidującą utworzenie jazu na wspomnianej rzece, mogącego stać się ważną zaporą, zatrzymującą wodę na terenie gminy³⁶³.

W sektorze produkcji i usług na początku lat 90. XX w. na terenie gminy Przytyk działało 5 spółdzielni, a większość z nich była własnością samorządu. Na czoło wybijała się Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” pod prezesurą Wiesława Siwca, prowadząca 23 sklepy, a ponadto piekarnię. Nie była ona jednak w stanie utrzymać zakładów ślusarskiego i stolarskiego, toteż likwidowała je lub oddawała w tzw. ajencję. W 1994 r. spółdzielnia liczyła 399 członków, z czego 269 z pełnym udziałem wynoszącym wówczas 10 zł. Zatrudniała 39 osób, a prowadziła wówczas już tylko działalność handlową w 16 punktach sprzedaży hurtowej i detalicznej. Piekarnię, warsztat ślusarski, punkt skupu żywca i restaurację oddano w dzierżawę. Dla dwóch sklepów, stolarni i dwóch magazynów (w tym zbożowego) dzierżawców poszukiwano. Na skutek przemian gospodarczych spółdzielnia musiała w drugiej połowie lat 90. XX w. wyzbyć się części majątku w Ostrołęce, Potkannie i Sukowskiej Woli oraz wносить o umorzenie części podatków. W 2002 r. podzieliła los wielu bliźniaczych przedsięwzięć gospodarczych, tj. uległa likwidacji³⁶⁴.

³⁶¹ *I Ogólnopolskie Targi Papryki Przytyk '99*, ZP, 1999, nr 2, s. 1.

³⁶² GP, 2023, nr 5 (52), s. 8.

³⁶³ GP, 2022, nr 3 (50), s. 17.

³⁶⁴ AUMP, SRG, rok 1995, nlb.; tamże, rok 1997, nlb.

Spółdzielnia Kółek Rolniczych w Przytyku, z bazą sprzętu w tej miejscowości, świadczyła jak dawniej usługi sprzętem rolniczym i transportowym, posiadała ponadto zakład w Oblasie z punktem wyrobu materiałów budowlanych. W 1994 r. zatrudniano w niej 10 pracowników, a część z nich zajmowała się dodatkowo wylęgiem i sprzedażą piskląt. Od połowy lat 90. XX w. dał się jednak zauważyć spadek zapotrzebowania na usługi rolnicze i transportowe. Ze względu na kryzys gospodarczy Spółdzielnia Kółek Rolniczych zmuszona była oddawać sukcesywnie dzierżawioną przez siebie ziemię Agencji Skarbu Państwa oraz ograniczać działalność. Nic zatem dziwnego, że i ona została z czasem zlikwidowana (w 2004 r.)³⁶⁵.

Kolejne spółdzielnie gminne, tj. Robotnicza Spółdzielnia Ogrodniczo-Pszczelarska i Centrala Nasienna, zajmowały się głównie skupem płodów rolnych oraz rozprowadzaniem artykułów do produkcji rolnej. Działała tu ponadto Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska we Wrzeszczowie. Jej majątek przejęła w 1994 r. gminna spółka „Mleksam”, która zamierzała nie tylko skupować mleko, lecz także uruchomić produkcję wyrobów mleczarskich. Udziałowcami mleczarni były, poza gminą Przytyk, samorządy Radzanowa, Potworowa i Wyśmierzyc. Nie zdołano jednak pozyskać i uruchomić odpowiedniej linii technologicznej, toteż po pasteryzacji mleko sprzedawano do zakładu we Włoszczowej. Ze względu na rosnące zadłużenie już w 1995 r. zaczęto zastanawiać się nad prywatyzacją spółdzielni, na co Rada Gminy wyraziła ostatecznie zgodę w 2001 r., a w tym samym okresie gmina sprzedała również stanowiący jej własność dwór w Zameczku (decyzja w tym ostatnim przypadku została podjęta niejednogłośnie)³⁶⁶.

Na koniec 1990 r. na terenie gminy Przytyk działały ogółem wraz z wymienionymi spółdzielniami 103 zarejestrowane podmioty gospodarcze. Pomijając sklepy stacjonarne, można zauważyć, że przeważał handel obwoźny (43) nad usługami budowlanymi (14) i transportowymi (9). W 1994 r. ilość podmiotów gospodarczych, zarejestrowanych w urzędzie gminy wzrosła do 173, bowiem liczba nowo rejestrowanych przewyższała corocznie liczbę wyrejestrowanych³⁶⁷.

Handel w gminie Przytyk doświadczył typowej dla tych lat szybkiej prywatyzacji. W końcu 1991 r. spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” prowadziła już tylko 19 sklepów 3 bowiem sprzedano prywatnym inwestorom, a niektóre zamknięto. Ostatecznie w 2002 r. spółdzielnia ta została zlikwidowana. Upadło również wiele z istniejących tu wcześniej podmiotów gospodarczych, choć rejestrowano nowe. Ze względu na drogie kredyty nie przynosiły sukcesu podejmowane co jakiś czas próby uruchomienia gminnego zakładu przetwarzającego płody rolne³⁶⁸. W 2004 r. najwięcej osób poza rolnictwem, bo ok. 200, pracowało na terenie gminy Przytyk w handlu i usługach, 50 osób w sektorze produkcji, 40 w oświacie, 25 w administracji, a 15 w usługach na rzecz rolnictwa³⁶⁹.

³⁶⁵ *Encyklopedia Przytyka...*, s. 151.

³⁶⁶ AUMP, SRG, rok 1995, nlb.

³⁶⁷ Tamże, rok 1991, nlb.

³⁶⁸ Tamże, rok 1992, nlb.

³⁶⁹ Tamże, rok 2004, nlb.

Dużą rolę w sektorze handlu odgrywały i odgrywają cotygodniowe targi w Przytyku, podczas których przedmiotem sprzedaży są zwierzęta hodowlane, płody rolne oraz szeroka gama produktów spożywczych i przemysłowych. W latach 90. XX w., a i później nazywano je targowicą, handel odbywał się od lat na gminnym placu w każdą niedzielę. Brakowało jednak odpowiedniej infrastruktury i zaplecza. Władze gminy starały się poprawić trudne warunki, które tu wówczas panowały, budując w 1991 r. 55 stoisk dla sprzedawców artykułów spożywczo-przemysłowych i 20 dla mięsa i wędlin. Trzy lata później zainstalowano tu oświetlenie, zbudowano rampy i betonowano plac. W 2006 r. udało się przesunąć targi na poniedziałki. Dopiero jednak jesienią 2013 r. przeprowadzono częściową modernizację targowiska gminnego, mającą wyeliminować mało komfortową sprzedaż produktów pod gołym niebem. Zbudowano drogę dojazdową, parking, zaplecze administracyjne i socjalne oraz zadaszoną wiatę na 62 stanowiska nad placem wyłożonym kostką brukową. Było to niezbędne, bowiem targowisko w Przytyku było i jest jednym z najliczniej odwiedzanych tego typu miejsc w regionie³⁷⁰.

Według danych z 2020 r. w gminie Przytyk odnotowano 418 zarejestrowanych podmiotów gospodarczych, z czego aż 353 stanowiły osoby fizyczne. Spośród tych ostatnich najczęściej deklarowało handel detaliczny i hurtowy, naprawy pojazdów samochodowych oraz budownictwo (tu aż 109 osób), choć zapewne nie wszystkie prowadziły aktywną działalność. Pozostałe firmy to mikroprzedsiębiorstwa, zatrudniające do 9 osób i spółki handlowe z ograniczoną odpowiedzialnością (tych ostatnich było 11).

W początkach XXI w. na terenie gminy nie było już żadnego zakładu produkcyjnego, którego właścicielem byłoby państwo. Największym zakładem prywatnym, zatrudniającym wówczas ok. 50 osób, był Zakład Drzewny rodziny Gajewskich w Oblasie, założony w 1998 r., drugim Okno-Bud Przytyk uruchomiony przez Kazimierza Kowalczyka w 1996 r., a trzecim prywatna już spółka „Mleksam”. Działało tu lub działa poza tym jeszcze kilka innych przedsiębiorstw przetwarzających surowce wtórne, skupujących paprykę i inne warzywa, masarnia „Ted” rodziny Sitarskich, wytwórnia makaronów, młyn we Wrzosie, hurtownia Agrobard zajmująca się dystrybucją maszyn rolniczych, firma EKO-SAM (zbiórka oraz recykling odpadów komunalnych), czy Zakład Unasieniania Zwierząt³⁷¹. Nie sposób wymienić tu wszystkich firm, które działają do dzisiaj na terenie gminy, warto jednak wspomnieć, że do największych awansowała obecnie spółka „Opakowaniamax” mieszcząca się w Krzyszkowicach, a zatrudniająca ok. 100 osób.

Największą inwestycją zrealizowaną w opisywanym okresie na terenie gminy Przytyk była przeprowadzona w latach 1996–2001 budowa zalewu w Domaniowie, drugiego pod względem wielkości po Zalewie Zegrzyńskim tego typu akwenu w obecnym województwie mazowieckim. Geneza zbiornika sięgała jeszcze lat

³⁷⁰ Tamże, rok 1991, nlb; GP, 2013, nr 5 (8), s. 8.

³⁷¹ AUMP, SRG, rok 2003, nlb.

siedemdziesiątych i planów zatwierdzonych przez ówczesne Ministerstwo Rolnictwa w 1980 r. Realizację inwestycji, niezbędnej wobec narastającego deficytu wód gruntowych, uniemożliwiło wówczas wprowadzenie stanu wojennego i kryzys gospodarczy dogorywającego PRL-u. Z braku środków finansowych wstrzymywano ją też w początkach lat 90. Dopiero jesienią 1995 r. podjęto decyzję o przystąpieniu do budowy zbiornika. Kluczową rolę odegrało tu spotkanie ówczesnego Ministra Ochrony Środowiska Stanisława Żelichowskiego oraz wojewody radomskiego Zbigniewa Kuźmiuka z wójtami gmin Przytyk, Wieniawa i Wolanów.

Budowa zalewu wiązała się z koniecznością rozbiórki niektórych domów i budynków gospodarczych, znajdujących się wówczas w dolinie Radomki, w tym także młyna w Nowym Młynie. Usytuowany w biegu rzeki zalew objął początkowo ok. 400, a później 500 ha powierzchni – przy tym ostatnim spiętrzeniu jego długość sięga 7 km, a szerokość 1,2 km. Na terenie gminy Przytyk znajduje się 20% jego powierzchni, reszta to już gminy Wolanów i Wieniawa. Zbiornik spełnia funkcję regulatora zasobów wodnych dla celów rolniczych w dolinie Radomki, powstrzymuje ewentualne wylewy rzeki, jest ważnym akwenem rekreacyjnym, a w pewnym stopniu umożliwia w dalszej perspektywie również energetyczne wykorzystanie spiętrzenia wody. Zalew jest wykorzystywany także przez wędkarzy i osoby szukające relaksu na i przy wodzie. Utworzenie tego zalewu przyczyniło się do zakładania w jego sąsiedztwie gospodarstw agroturystycznych.

Drugi, młodszy pod względem chronologii budowy, zalew zlokalizowany tylko na terenie gminy Przytyk oddano do użytku w lipcu 2015 r. Został zbudowany w Jagodnie, a więc poniżej zalewu w Domaniowie, w miejscu, w którym do Radomki wpada rzeczka Wiązownica. Wyposażony w zaporę wodną i budowlę upustową akwen objął ok. 35 ha powierzchni, stając się drugim pod względem wielkości w regionie radomskim. Podobnie jak zalew Domaniów, ma charakter retencyjny, przeciwpowodziowy z zadaniem powstrzymania wylewów i podtopień w dalszym biegu Radomki. Ze względu na występowanie w nim kilku gatunków ryb początkowo wykorzystywali go przede wszystkim wędkarze. Od 2021 r. położony wśród lasów zbiornik wodny zaczął być udostępniany również do celów rekreacyjnych, w tym dla jednostek pływających³⁷².

Wspomniane zbiorniki wodne, w połączeniu ze znacznymi obszarami leśnymi, podniosły w znaczący sposób walory turystyczne gminy Przytyk. Turystyka zaczyna tym samym odgrywać coraz ważniejszą rolę w jej życiu gospodarczym.

Spośród pozostałych inwestycji należy wspomnieć o przeprowadzonej w latach 90. XX w. modernizacji linii energetycznych, rozbudowie sieci wodociągowej (m.in. Suków, Sukowska Wola, Oblas, Stefanów i Przytyk Piaski) oraz budowie linii telefonicznych. W drugiej połowie wspomnianego okresu prowadzono prace przy

³⁷² GP, 2014, nr 3 (11), s. 2–3; <https://echodnia.eu/radomskie/powiat-radomski-zalew-jagodno-ma-sluzyc-wszystkim-twierdza-wladze-powiatu-radomskiego-i-samorządu-przytyka/ar/c1-15663444>.

modernizacji starorzecza Radomki, a priorytetem dla gminy była rozbudowa gminnych dróg asfaltowych³⁷³.

Rozbudowa i modernizacja szlaków komunikacyjnych była i jest nadal zresztą jednym z czołowych priorytetów niemal każdej polskiej gminy. Spośród 82 km dróg gminnych do 2003 r. nawierzchnią asfaltową zdołano pokryć 20 km, ale prace przy pozostałych kontynuowano w kolejnych latach. Powstało kilka nowych placów zbow, parkingów, most na Radomce w Starym Młynie, a po 2004 r. były to w wielu wypadkach inwestycje powstałe z wykorzystaniem środków unijnych. Jesienią 2013 r. oddano do użytku most na rzece Radomce w Sukowskiej Woli. Ponadto przez wiele lat gmina Przytyk wspierała finansowo przebudowę drogi wojewódzkiej nr 740. Prace zakończono w 2016 r., a uwieńczyło je otwarcie nowego ronda przy zjeździe na Domaniów³⁷⁴.

Za zaopatrzenie gminy w wodę oraz funkcjonowanie miejscowej sieci wodno-kanalizacyjnej odpowiada utworzony Zakład Gospodarki Komunalnej w Przytyku. W latach 2006–2007, wykorzystując środki Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, zbudowano pod jego nadzorem stację uzdatniania wody Glinice, a w 2015 r. przebudowano i gruntownie zmodernizowano stację uzdatniania wody w Podgajku Wschodnim, zasilającą sieć wodociągową na znacznym obszarze gminy. W 2006 r. oddano do użytku oczyszczalnię ścieków w Zameczku Kolonia, która odciążała istniejącą już i modernizowaną oczyszczalnię w Wólce Domaniowskiej. W 2014 r. opracowano koncepcję rozbudowy sieci kanalizacyjnej, obejmującej 20 miejscowości, która była sukcesywnie realizowana w następnych latach. W ramach tego programu zakończono np. rozbudowę stacji uzdatniania wody w Glinicach³⁷⁵.

W ostatnich latach nastąpiła wyraźna poprawa infrastruktury oświetlenia ulicznego na terenie gminy. Ważną inwestycją, widoczną dla osób przejeżdżających drogą wojewódzką nr 740, był gruntowny remont, przebudowa i rewitalizacja przytyckiego rynku. Miejsce zwane „Pępkiem Europy” uzyskało w 2018 r. nową nawierzchnię, zieleni, hydrant z obudową, a przede wszystkim granitową fontannę z poruszaną wodą kulą, imitującą globus ziemski, z zaznaczonym konturem Polski i Przytykiem³⁷⁶.

Nie sposób wymienić tu szeroko zakrojonych i różnorodnych inwestycji gminy Przytyk. Należy jednak wspomnieć, że dzięki nim poprawiały i poprawiają się warunki życia miejscowej ludności, a samorząd przytycki był z ich powodu wielokrotnie laureatem nagród, otrzymując m.in. od 2013 r. tytuły Lidera Regionów dla samorządów. Doceniano modernizowaną tu infrastrukturę, placówki oświatowe i wiele innych inwestycji³⁷⁷. Z analizy średnich nakładów inwestycyjnych samorządów za lata 2013–2015 wynikało, że gmina Przytyk znalazła się w tej dziedzinie na

³⁷³ AUMP, SRG, rok 1992, nlb.

³⁷⁴ Tamże, rok 2024, nlb; GP, 2013, nr 5 (8), s. 4; <https://radioplus.com.pl/region/18316-koniec-rementu-drogi>.

³⁷⁵ AUMP, SRG, rok 2015, nlb.

³⁷⁶ GP, 2018, nr 4 (32), s. 10, s. 8.

³⁷⁷ GP, 2013, nr 5 (8), s. 10.

pierwszym miejscu wśród gmin powiatu radomskiego³⁷⁸. Z kolei za lata 2014–2017 została liderem wykorzystywania środków europejskich w powiecie radomskim³⁷⁹.

Oświata

Po 1990 r. na terenie gminy działały nadal 4 publiczne szkoły podstawowe: w Przytyku, Wrzeszczowie, Wrzosie z filią w Ostrołęce oraz Domaniowie. W roku szkolnym 1990/1991 uczyło się w nich łącznie 973 dzieci, kształconych w 40 oddziałach. Ponadto wychowaniem przedszkolnym objęto 114 dzieci. Oddziały przedszkolne (klasy „0”), działały przy każdej ze szkół z wyjątkiem Przytyka, gdzie przedszkole miało odrębną siedzibę³⁸⁰. W 1994 r. prowadzenie wszystkich wymienionych tu placówek zostało przekazane gminie.

Najmniejszą ze szkół była trzyklasowa szkoła w Ostrołęce, mieszcząca się w niewielkim budynku z dwoma klasami dydaktycznymi i salką wychowania fizycznego, w której w 1991 r. uczyło się tylko 20 uczniów, a pracowało 2 nauczycieli. W roku szkolnym 1996/1997 liczba uczniów spadła w niej do 15, a do tutejszego oddziału przedszkolnego oddano zaledwie 7 dzieci. W związku z reformą oświatową, czyli wprowadzeniem od września 1999 r. gimnazjów, Rada Gminy Przytyk zdecydowała o likwidacji niewielkiej szkoły i skierowaniu tutejszych uczniów do Wrzosu³⁸¹.

Szkoła w Domaniowie działała od reformy oświatowej 1973 r. jako 4-klasowa z oddziałem przedszkolnym. Do jej obwodu szkolnego zaliczano dzieci z Domaniowa, Wólki Domaniowskiej, Posady oraz Starego i Nowego Młyna. Kierowała nią wówczas Irena Jabłońska (do 1992 r.), a następnie Ewa Bińkowska. W 1996 r. zatrudniano tu 4 nauczycieli, którzy kształcili 32 uczniów oraz 10 dzieci w tzw. „zerówce”. We wrześniu 1999 r. szkoła domaniowska została 3-klasową filią placówki oświatowej we Wrzosie, a łącznie z oddziałem przedszkolnym uczyło się tu 28 dzieci, ale w roku szkolnym 2003/2004 już tylko 19 i na dodatek w tzw. klasach łączonych. Niewielki budynek szkoły był ogrzewany piecami kaflowymi opalanymi węglem, nie posiadał sali gimnastycznej, której funkcję musiała spełniać świetlica, i wymagał gruntownego remontu, stąd też radni niejednokrotnie zastanawiali się nad likwidacją placówki. Stosowną decyzję podjęli w czerwcu 2005 r., toteż z nowym rokiem szkolnym dzieci skierowano do Wrzosu³⁸².

Największą placówką oświatową na terenie gminy była szkoła podstawowa w Przytyku. Jej okręg szkolny poza stolicą gminy obejmował po roku 1990 dzieci z: Podgajka, Oblasu, Zameczka, Sukowa, Sukowskiej Woli, Stefanowa, Maksymilianowa, Krzyszkowic, Gaczkowic, Studzienic i Żerdzi. W roku szkolnym 1996/1997 pracowało

³⁷⁸ GP, 2017, nr 4 (27), s. 2.

³⁷⁹ GP, 2018, nr 5 (33), s. 10, s. 5.

³⁸⁰ AUMP, SRG, rok 1991, nlb; tamże, rok 1996, nlb.

³⁸¹ Tamże, rok 1992, nlb; tamże, rok 1996, nlb.; tamże, rok 1998, nlb.

³⁸² Strona samorządowa, ZP, 2000, nr 6, s. 8; AUMP, SRG, rok 1996, nlb.; tamże, rok 2000, nlb.; tamże, rok 2005, nlb.

tu 31 nauczycieli, a w 8 oddziałach szkolnych uczyło się 473 dzieci. Po reformie oświatowej (1999) Publiczna Szkoła Podstawowa w Przytyku stała się placówką sześcioklasową, W roku szkolnym 2000/2001 odnotowano tu 363 uczniów w 15 klasach, edukowanych i wychowywanych przez 26 nauczycieli. Działała również świetlica, prowadzona przez 3 wychowawców.

31 maja 2014 r. szkoła przytycka otrzymała imię Przyjaciół Dzieci, co zostało poprzedzone uroczystą mszą w kościele parafialnym i akademią. Przez cały okres istnienia podziału na szkoły podstawowe i gimnazja liczba dzieci uczących się w niej ulegała sukcesywnemu zmniejszeniu, co było trendem ogólnopolskim. W 2014 r. do miejscowej „podstawówki” uczęszczało 324 uczniów, a pracowało 28 nauczycieli, natomiast w 2018 r. było tu już zaledwie 14 oddziałów, 302 uczniów i 17 nauczycieli³⁸³.

1 września 1999 r. w związku z reformą oświaty w Przytyku rozpoczęło działalność publiczne gimnazjum, ulokowane w tym samym budynku, co szkoła podstawowa (dyrektorem został Tadeusz Bartos). Rok później do 8 oddziałów gimnazjalnych uczęszczało już 212 dzieci z całej gminy, a w kolejnym – 319. Warunki lokalowe ulegały tym samym systematycznemu pogorszeniu, toteż na posiedzeniach Rady Gminy toczyły się dyskusje dotyczące rozbudowy szkoły w Przytyku, ewentualnie stworzenia drugiego gimnazjum we Wrzosie lub Wrzeszczowie. W 2001 r. podjęto nawet stosowną uchwałę, po której opracowano projekt utworzenia gimnazjum w tej ostatniej miejscowości. Bardzo szybko zrezygnowano jednak z tego pomysłu na rzecz rozbudowy, a w zasadzie budowy gimnazjum przytyckiego przy budynku istniejącej szkoły³⁸⁴.

Naukę w nowym budynku szkolnym gimnazjaliści rozpoczęli 1 września 2003 r., początkowo na pierwszym i drugim piętrze, a potem i na parterze. Gimnazjum posiadało własną bibliotekę i salę komputerową. W maju 2004 r. podczas Gimnazjalnego Turnieju Regionalnego otwarto w gimnazjum przytyckim izbę regionalną. Ekspozycja składała się z trzech części: wnętrza wiejskiej chaty z przełomu XVIII i XIX w., fragmentu podwórza wiejskiego oraz „Śladów Przeszłości” – ekspozycji fotografii z XX w. W 2007 r. rozpoczęto przy gimnazjum budowę hali sportowej, którą oddano do użytku w następnym roku. 30 maja 2009 r. miały miejsce uroczystości nadania szkole imienia Jana Kochanowskiego i prawa posiadania związanego z nim sztandaru. W roku szkolnym 2014/2015 pracowało tu 32 nauczycieli, uczących 273 uczniów. W związku z kolejną reformą oświaty 1 września 2019 r. gimnazjum w Przytyku zaprzestało działalności. W budynku przy ul. Szkolnej pozostała szkoła podstawowa, ale ponownie 8-letnia³⁸⁵.

W 2001 r. Rada Gminy Przytyk przyjęła uchwałę o utworzeniu w budynku miejscowej szkoły liceum ogólnokształcącego. Pierwsza w gminie szkoła średnia rozpoczęła działalność 1 września 2002 r. od prowadzenia klas o atrakcyjnych profilach:

³⁸³ *Strona samorządowa*, ZP, 2000, nr 6, s. 4; GP, 2014, nr 3 (11), s. 8–9; Strategia, s. 19; Kronika szkoły podstawowej w Przytyku, t. 1–3.

³⁸⁴ AUMP, SRG, rok 2001, nlb.

³⁸⁵ B. Pietruszka, *Izba regionalna w gimnazjum z Przytyku*, ZP, 2004, nr 5, nr 21, s. 7; E. Bocheńska, *To było wydarzenie*, ZP, 2009, nr 36, s. 4–5.

języki obce oraz informatyka z matematyką. W roku szkolnym 2005/2006 z inicjatywy dyrektora Henryka Półtoraka rozpoczęto nabór do dwóch szkół zaocznych: 3-letniego technikum uzupełniającego, kształcącego techników-rolników oraz 2-letniej szkoły policealnej o tym samym profilu³⁸⁶. Powstał tym samym Zespół Szkół Ponadgimnazjalnych w Przytyku. Ze względu na niż demograficzny zarówno liceum, jak i towarzyszące mu szkoły zakończyły działalność 31 sierpnia 2010 r.

Od początku reformy samorządowej w 1990 r. przytyckie przedszkole, czyli ówczesna „zerówka”, znajdowało się pod opieką Rady Gminy. Mieściło się ono w starym, wymagającym remontu budynku: w 1991 r. przyjęto tu ok. 80 dzieci, a w 1996 – 61. Po remoncie przeprowadzonym w 1999 r. sytuacja przedszkola poprawiła się w znacznym stopniu. Pod opiekę 4 nauczycieli mieszkańcy gminy i okolic oddawali corocznie kilkadziesiąt dzieci, czasem nawet w liczbie przewyższającej deklarowaną przez dyrekcję ilość miejsc. Na przykład w 2008 r. zapowiadano 85 miejsc, ale do 4 oddziałów przedszkolnych uczęszczało faktycznie 105 dzieci. Taka sytuacja oraz rosnące koszty nieustannych remontów skłoniły władze gminy do podjęcia inwestycji, spełniającej wymogi edukacji XXI w. Budowę i doposażanie nowego, dwukondygnacyjnego budynku przedszkola, usytuowanego w pobliżu szkoły podstawowej rozpoczęto w 2013 r., a zakończono w 2014 r. Jego uroczyste otwarcie miało miejsce 19 października tego roku. Pracowało tu wówczas 6 nauczycieli, a uczęszczało 125 dzieci w wieku od 3 do 5 lat, podzielonych na 5 oddziałów. Wkrótce oddano im do dyspozycji plac zabaw³⁸⁷. W 2018 do 8 oddziałów przedszkola uczęszczało już 189 dzieci, oddawanych pod opiekę 8 nauczycieli.

Obwód ośmioklasowej szkoły podstawowej we Wrzeszczowie, poza macierzystą wsią, obejmował Wolę Wrzeszczowską, Dębę, Dębę Kolonię, Glinice, Wygnanów, Mścichów, Witoldów i Pustą Staruszkę. W roku szkolnym 1996/1997 uczęszczało tu 188 uczniów, a w oddziale przedszkolnym opiekę znalazło 30 dzieci. Od 1998 r. dyrektorem placówki jest Witold Kosiec. W latach 2000–2001 do sześcioklasowej już szkoły we Wrzeszczowie uczęszczało ok. 160 uczniów (łącznie z oddziałem „0”). W kolejnych latach liczba ta systematycznie spadała do 134 uczniów w roku szkolnym 2005/2006, a w 2018 było tu 7 oddziałów, w których kształcono 138 dzieci. Szkoła, z kilkoma salami dydaktycznymi, posiadała wówczas własną salę gimnastyczną, boisko, bibliotekę i stołówkę, a w opisywanym okresie zatrudniała 12–15 nauczycieli. Z inicjatywy dyrektora Witolda Kościa w 2013 r. Rada Gminy nadała szkole imię Kornela Makuszyńskiego. W latach 2018–2019 zbudowano tu nowoczesne boisko piłkarskie, otoczone okrężną bieżnią o długości 200 m, ze skocznią i trybunami dla widzów. W 2023 r. rozpoczęto rozbudowę oraz kompleksową modernizację siedziby tej placówki oświatowej³⁸⁸.

³⁸⁶ Wykorzystaj szanse edukacyjne w nowych szkołach utworzonych w Przytyku, ZP, 2005, R VI, nr 24, s. 7; Otwarcie szkół ponadgimnazjalnych, ZP, 2005, nr 7, nr 26, s. 6–7.

³⁸⁷ GP, 2014, nr 5 (13), s. 4–5; GP, 2014, nr 4 (12), s. 7; GP, 2014, nr 5 (13), s. 4–5.

³⁸⁸ Strona samorządowa, ZP, 2000, nr 6, s. 4;

W 1991 r. do ośmioklasowej szkoły podstawowej we Wrzose uczeŝczało 211 uczniów uczących się w 10 klasach, co dawało średnią 21 na jedną z nich. Podstawową bolączką był wówczas problem dojeżdżania 11 spośród 14 zatrudnionych tu pedagogów. Z tej przyczyny narodził się pomysł budowy przy placówce domu nauczyciela, choć wiele osób uznawało, że pilniejszą jest rozbudowa samej szkoły. W roku szkolnym 1996/1997 liczba klas, w których uczono ze względu na niż demograficzny 177 dzieci, nie uległa zmianie, a w przedszkolu opieką otaczano 30 najmłodszych³⁸⁹.

W wyniku reformy oświaty do sześcioklasowej szkoły podstawowej we Wrzose uczeŝczało od września 2000 r. 140 uczniów, w tym do 19 w „zerówki”, ich liczba w roku szkolnym 2005/2006 spadła do 127, w 2010/11 do 117, ale w 2018 wzrosła ponownie do ok. 140 (zatrudniano wówczas 14 nauczycieli). Obwód tej szkoły obejmował poza Wrzosem: Jabłonnię, Potkannę, Goszczewice, Jagodno i Ostrołękę. Od klasy IV uczeŝczały tu również dzieci z Domaniowa, Wólki Domaniowskiej, Posady oraz Starego i Nowego Młyna. W 1999 r. przy szkole powstało nowe boisko, a pierwotny, duży, jednopiętrowy budynek placówki został w 2001 r. wzbogacony o rozbudowaną salę sportową, a następnie o sale dydaktyczne na piętrze (co łączną liczbę tego typu pomieszczeń powiększyło do 10). W 2014 r. oddano tu do użytku boisko ze sztuczną nawierzchnią zbudowane w ramach rządowego programu „Orlik” wraz ze znajdującą się przy nim trybuną.³⁹⁰

We wrześniu 2018 r. odbyły się uroczystości, podczas których Publiczna Szkoła Podstawowa we Wrzose otrzymała imię Orła Białego. Uczniowie odebrali wówczas sztandar, a przed budynkiem placówki poświęcono pomnik Orła Białego³⁹¹. Już po kolejnej reformie oświatowej, w 2022 r. udało się dokonać termomodernizacji budynku szkolnego, a rok później rozpoczęto jego rozbudowę.

Ilość uczniów w szkołach i przedszkolach gminy Przytyk we wrześniu 2023 r.

Klasy	Przytyk		Wrzos	Wrzeszczów	Przytyk – przedszkole	
przedszkole	–	–	25	50	–	–
1	42	a i b	13	12	Misie	24
2	50	a i b	12	13	Pszczoly	23
3	41	a i b	12	14	Smerfy	25
4	46	a i b	16	14	Krasnoludki	24
5	60	a, b, c	21	11	Słoneczka	25
6	44	a i b	21	7	Biedronki	25
7	47	a i b	21	10	Żabki	25
8	19	a	11	8	Motyłki	25
Razem	349	–	152	139	–	197

Źródło: dane placówek oświatowych gminy.

³⁸⁹ AUMP, SRG, rok 1991, nlb.; tamże, rok 1996, nlb.

³⁹⁰ Strona samorządowa, ZP, 2000, nr 6, s. 7;

³⁹¹ Tamże, s. 6; GP, 2014, nr 3 (11), s. 15; GP, 2018, nr 4 (32), s. 10, s. 12–13.

Z zamieszczonej tu tabeli wynika, że, naukę w szkołach podstawowych gminy Przytyk w roku szkolnym 2023/2024 rozpoczęło łącznie 590 uczniów, a opieką przedszkolną otoczono 272 dzieci w wieku od 3 do 6 lat. W przypadku szkół jest to liczba znacznie mniejsza niż w latach 90. XX w., gdy do owych placówek uczęszczało niemal 1000 słuchaczy, natomiast w przypadku przedszkoli sytuacja przedstawia się zgoła odmiennie. W 1990 r. i kilku następnych pod opiekę przedszkoli na terenie gminy oddawano niewiele ponad 100 dzieci – obecnie ponad dwukrotnie więcej i to mimo tzw. niżu demograficznego. Zmiana sytuacji wynika z jednej strony z przemian kulturowych, z drugiej – polityki gminy, która przez rozwój opieki przedszkolnej stwarza rodzicom szanse rozwoju i pracy.

Służba zdrowia i opieka społeczna

Wspominano już, że 2 ośrodki zdrowia działające od lat na terenie gminy Przytyk podlegały Dyrekcji Radomskich Przychodni, a od 1994 r. Szpitalowi Wojewódzkiemu w Radomiu. Placówka w Przytyku z siedzibą w Podgajku (kierownik Zygmunt Piekarski) miała wówczas pełną obsadę, natomiast filię we Wrzeszczowie obsługiwał jedynie internista dojeżdżający z Radomia. Od kilkunastu lat starano się tam bezskutecznie o stomatologa. Udało się go w końcu zatrudnić, ale na pół etatu, choć zaniedbania w tej dziedzinie wymagały wówczas pełnego czasu pracy. Apteka w Przytyku, jedyna wówczas na terenie gminy, została oddana w prywatne ręce³⁹².

W związku z reformą służby zdrowia w 1999 r. nadzór nad przychodniami zdrowia oraz ich finansowanie przejęły władze gmin. Ośrodki Zdrowia w Przytyku (z siedzibą w Podgajku) i Wrzeszczowie zmieniły wówczas nazwy na Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej w Przytyku i Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej we Wrzeszczowie. Dyrektorem pierwszego, w którym zarejestrowało się ok. 4800 osób, był wówczas Zygmunt Piekarski, a zatrudniano tu 2 lekarzy internistów, stomatologa i 5 pielęgniarek. Lecznicą we Wrzeszczowie kierowała Beata Sobczak-Dusza, będąca jednocześnie jedynym stałym miejscowym lekarzem. Wspierały ją 2 pielęgniarki, a liczba zarejestrowanych osób oscylowała wokół 2200³⁹³.

Zmieniające się przepisy dotyczące służby zdrowia doprowadziły w 2006 r. do zmian w strukturze organizacyjnej przychodni, polegającej na zwiększeniu liczby poradni i gabinetów, co nierzadko było fikcją. W Przytyku np. ich liczba wzrosła z 4 do 10. Z kolei w 2013 r. doszło do połączenia przychodni w Przytyku i Wrzeszczowie w jedną placówkę. Główny ośrodek zdrowia na terenie gminy mieści się odtąd w Podgajku, a Wrzeszczów został jego filią. Na terenie gminy prowadzone były ponadto przez jakiś czas dwie prywatne praktyki lekarskie i 2 apteki

³⁹² AUMP, SRG, rok 1992, nlb.

³⁹³ Tamże, rok 2000, nlb.

(od 2014 r.). Ponadto dzięki zabiegom władz gminy od 2017 r. działa w Przytyku Zespół Ratownictwa Medycznego, mający swoją siedzibę w budynku Urzędu Gminy³⁹⁴. W tym samym roku wszedł w życie gminny program „Przytyk Seniorom”, mający na celu poprawę jakości życia starszych mieszkańców gminy, zarówno w sferze ochrony zdrowia, bezpieczeństwa, jak i aktywności społecznej. Obejmuje on m.in. bezpłatne szczepionki przeciw grypie, jak również inne ważne społecznie działania. W okresie pandemii koronawirusa wspierano np. samotne osoby powyżej 65. roku życia przy zakupie leków i artykułów spożywczych³⁹⁵.

Wiosną 2019 r. nową dyrektorką Zakładu Opieki Zdrowotnej w Przytyku została Magdalena Frynas-Duda. Po kolejnych restrukturyzacjach działały tu wówczas poradnie: ogólna, dziecięca i stomatologiczna, a zatrudniano 2 lekarzy rodzinnych, 3 pediatrów, stomatologa, rezydenta i 6 pielęgniarek. Liczba zarejestrowanych pacjentów sięgała blisko 6000 osób³⁹⁶. Budynek przychodni zdrowia, wzniesiony w połowie lat 60. XX w., okazały się w wieku XXI zbyt ciasne i wymagające remontu. Od 2021 r. przychodnia zdrowia w Przytyku/Podgajku była w związku z tym rozbudowywana i modernizowana dzięki Rządowemu Funduszowi Inwestycji Lokalnych. Dzięki zabiegom władz gminy otrzymała 100% dofinansowania. Uroczyste otwarcie i oddanie do użytku nowoczesnego i w pełni wyposażonego budynku lecznicy miało miejsce 20 września 2023 r., a uświetniło je przybycie do Przytyka premiera Mateusza Morawieckiego. W tym samym roku uruchomiono tu nowe poradnie specjalistyczne: chirurgii ogólnej, neurologiczną oraz rehabilitacji. Pacjentów przyjmuje tu ponadto kardiolog, psycholog, a logopeda prowadzi zajęcia dla dzieci³⁹⁷.

Pod koniec 1990 r. sejm Rzeczypospolitej przyjął ustawę o pomocy społecznej, wyłączając ten obszar działań ze służby zdrowia. Władze samorządowe Przytyka utworzyły jeszcze w tym samym roku Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej, będący na początku oddziałem radomskiej instytucji wojewódzkiej. Jego pierwszym kierownikiem została Wanda Kawińska. Głównym zadaniem ośrodka było i jest niesienie pomocy mieszkańcom, którzy znaleźli się w trudnej sytuacji materialnej, m.in. przyznawanie zasiłków dla rodzin i osób oraz dożywianie uczniów w szkołach. W 1993 r. udzielił np. wsparcia 303 osobom, natomiast w 2003 r. jedynie z renty specjalnej skorzystały 52 osoby, a z zasiłków pielęgnacyjnych – 30. Liczba osób objętych pomocą społeczną ulega ciągłym zmianom, w 2011 r. np. wsparcia udzielono 280 rodzinom (525 osobom), a w 2014 r. 237 rodzinom (462 osobom). Od 2008 r. do zadań ośrodka należy również koordynowanie działań i przedsięwzięć podejmowanych w ramach Programu Integracji Społecznej oraz Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki³⁹⁸.

Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej działa do dziś, podobnie jak kilkusobowa, przytycka Gminna Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, utworzona

³⁹⁴ GP, 2017, nr 3 (26), s. 3.

³⁹⁵ https://przytyk.pl/kategoria-244-przytyk_seniorom.html

³⁹⁶ AUMP, SRG, rok 2018, nlb.

³⁹⁷ GP, 2021, nr 2 (44), s. 12; GP, 2023, nr 3 (56) s. 2.

³⁹⁸ Strategia rozwoju gminy..., s. 24.

w 1997 r., a pracująca na podstawie ustawodawstwa z epoki PRL. Udziela corocznie różnorodnej pomocy kilkudziesięciu osobom, pracując w oparciu o uchwalany corocznie program profilaktyki, prowadząc szkolenia, kontrole sklepów, kierując na leczenie itp. Uruchomiono również utrzymywane przez gminę punkty konsultacyjne z dyżurami terapeuty i psychologa³⁹⁹.

Życie społeczno-kulturalne

Przez wiele lat jedyną placówką zaspokajającą potrzeby kulturalne i oświatowe mieszkańców Przytyka i okolicznych wiosek była Gminna Biblioteka Publiczna. W początkach lat 90. XX w. stan placówek kultury w gminie Przytyk nie przedstawiał się najlepiej. Przez jakiś czas nie funkcjonowała świetlica gminna i dom kultury w Wygnanowie, musiano również zmniejszyć ilość zatrudnionych bibliotekarzy. Przytycka biblioteka ogólna została przeniesiona do budynku Państwowych Zakładów Leczniczych dla Zwierząt, natomiast dziecięca została za zgodą miejscowego proboszcza przeniesiona do lokalu katechetycznego. Dopiero w 1994 r. bibliotekę przeniesiono na obrzeża Przytyka, do byłej „agronomówki”, w której mieściła się uprzednio Gminna Służba Rolna. Warunki lokalowe były trudne, bowiem księgozbiór znajdował się w niskich, dość ciemnych i nieogrzewanych pomieszczeniach⁴⁰⁰, a filie we Wrzeszczowie i Wrzosie były otwarte tylko w określone dni tygodnia. Jeszcze w 2003 r. nie planowano wyposażenia żadnego z trzech punktów bibliotecznych w sprzęt komputerowy⁴⁰¹.

Decyzją władz gminy biblioteka przytycka otrzymała w 2004 r. status organizacyjny, a następnie została wyposażona w sprzęt komputerowy w ramach jednego z ministerialnych projektów. Rok później jej siedziba została przeniesiona do budynku Ochotniczej Straży Pożarnej, znajdującego się obok Urzędu Gminy. Liczba zarejestrowanych czytelników sięgała wówczas niemal 1000 osób. Złe warunki lokalowe, uniemożliwiające uzupełnianie księgozbiorów i sprzętu, nie pozwoliły jednak na utrzymanie filii bibliotecznych we Wrzeszczowie i Wrzosie, które decyzją władz gminy zostały w 2012 r. zamknięte, a ich księgozbiory przewiezione do Przytyka⁴⁰².

W Przytyku w budynku OSP działała także świetlica gminna. Odbywały się tu spotkania poradnictwa rodzinnego, Koła Emerytów i Rencistów, Towarzystwa Przyjaciół Ziemi Przytyckiej i inne imprezy⁴⁰³. 21 września 2018 r. Rada Gminy powołała do życia Gminny Ośrodek Kultury w Przytyku z siedzibą w budynku miejscowego gimnazjum, który wchłonął świetlicę. Od samego początku prowadzi on zajęcia dla każdej z grup wiekowych, począwszy od zabaw i gier, kursów

³⁹⁹ AUMP, SRG, rok 2002, nlb.

⁴⁰⁰ AUMP, SRG, rok 1991, nlb.

⁴⁰¹ Tamże, rok 2002, nlb.

⁴⁰² J. Gajewska, J. Puszczka, *Gminna Biblioteka Publiczna w Przytyku*, ZP, 2005, nr 25, s. 8; AUMP, SRG, rok 2001, nlb.

⁴⁰³ AUMP, SRG, rok 2002, nlb.

edukacyjnych itp. Jedną z bardziej cennych inicjatyw stał się organizowany przez centrum konkurs fotograficzny, mający propagować walory ziemi przytyckiej⁴⁰⁴. W początkach 2021 r., na mocy uchwały Rady Gminy, Gminny Ośrodek Kultury i Gminna Biblioteka Publiczna w Przytyku zostały scalone w jedną, samorządową instytucję kultury pod nazwą Centrum Kultury i Biblioteka w Przytyku. Mieści się ono w gruntownie odnowionym i zmodernizowanym w 2023 r. skrzydle budynku przytyckiej szkoły podstawowej, a jego dyrektorem jest Ilona Drabik⁴⁰⁵.

Wymienione tu placówki kultury organizują przy wsparciu władz gminy od lat wiele imprez kulturalnych, a o niektórych już wspomniano. W początkach lipca 2006 r. na plaży w Wólce Domaniowskiej miał miejsce pierwszy rodzinny festyn „Powitanie Lata”, propagujący walory turystyczne gminy. Ta ciesząca się znaczną popularnością impreza została w 2022 r. przeniesiona w pobliże zbiornika Jagodno. Do ważniejszych wydarzeń należy również zaliczyć „Andrzejkę Folkową”, organizowane od 2010 r. przez Stowarzyszenie „Wrzosowisko”, Lokalną Grupę Działania „Razem dla Radomki” oraz Publiczną Szkołę Podstawową we Wrzosie i Gminę Przytyk. Promują one integrację społeczną, folklor, dziedzictwo kulturowe, muzykę ludową oraz zapomniane obrzędy i zwyczaje. Corocznie festyny z okazji dnia dziecka organizują miejscowe szkoły i przedszkole.

Po 1990 r. na terenie gminy zaczęło powstawać coraz więcej organizacji społecznych. W 1998 r. z inicjatywy Stefana Błaszczyka powstało Stowarzyszenie Ziemi Przytyckiej, które w 2001 r. zmieniło nazwę na Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Przytyckiej. Wspierało ono i wspiera wszelkie inicjatywy społeczne dotyczące wszechstronnego rozwoju gminy oraz kultywowania miejscowych tradycji. Począwszy od 1999 po 2011 r. wydawało kwartalnik „Ziemia Przytycka”, zawierający wiele cennych artykułów o życiu gminy i jej historii. W 2015 r. inicjatywy na rzecz rozwoju sztuki ludowej na obszarze gminy podejmowało Stowarzyszenie „Plejada”, które utworzyło młodzieżowy zespół pieśni i tańca, występujący pod tą samą nazwą. Działały tu wówczas ponadto: Stowarzyszenie Przyjaciół Wygnanowa, Liga Obrony

22. Winieta pierwszego numeru „Ziemi Przytyckiej”, AUMP

⁴⁰⁴ GP, 2018, nr 4 (32), s. 10, s. 3.

⁴⁰⁵ GP, 2021, nr 1 (43), s. 22.

Kraju – Klub Oficerów Rezerwy w Przytyku, Polski Związek Emerytów, Rencistów i Inwalidów. Ten ostatni powstał jeszcze w 1973 r., przyczyniając się do znaczącej integracji środowiska najstarszych mieszkańców gminy. W 1997 r. liczył już 83 członków, spotykających się co miesiąc w przytyckiej bibliotece. Miejsca spotkań ulegały zresztą zmianie, a były nimi świetlice, „organistówka”, urząd gminy, a także szkoła podstawowa w Przytyku⁴⁰⁶.

W 2009 r. z inicjatywy Jolanty Kowalik powstało we Wrzosie działające do dziś Stowarzyszenie „Wrzosowisko”. Współdziałając z Lokalną Grupą Działania „Razem dla Radomki”, realizuje ono wiele przedsięwzięć z zakresu upowszechniania kultury oraz integracji lokalnej społeczności⁴⁰⁷. Od 2010 r. działa Stowarzyszenie Przyjaciół Wygnanowa, podejmujące różnorodne inicjatywy, jak choćby zorganizowany w 2021 r. „Festiwal im. Tadeusza i Mariana Lipców, harmonistów ziemi przytyckiej”. Nie można również zapomnieć, że nieodłącznym elementem integrującym znaczną część polskiej społeczności były i są od lat koła gospodyń wiejskich. Według danych z 2023 r. na interesującym nas terenie działały one we Wrzosie, Domanowie i Oblasie.

Na terenie gminy Przytyk działają od lat zespoły muzyczne i śpiewacze. Wśród tych pierwszych dominują kapele ludowe. Najdłuższymi tradycjami może się pochwycić Rodzinna Kapela Foktów z Ostrołęki, założona w 1957 r. przez Jana, Władysława i Kazimierza Foktów⁴⁰⁸. W początkach XXI w. tworzyli ją Jan Fokt, Stanisław Lesiak i Katarzyna Zedel, odnoszący znaczne sukcesy na przeglądach muzyki ludowej. W 1967 r. powstała Kapela Braci Tarnowskich z Domanowa, którą założyli: Stanisław i Adam Tarnowscy oraz Piotr Oparczyk i Marian Lipiec, którego później zastąpił Tadeusz Lipiec (zm. w 2020 r.). Dwaj ostatni założyli później własny zespół. Początki Kapeli Lipców z Wygnanowa sięgają lat 70. i 80. XX w. Działała ona wówczas z przerwami, powracając do wspólnych, stałych występów w 2005 r. W następnych latach tworzyli ją Tadeusz i Marian Lipcowie oraz Michał Kapturski⁴⁰⁹.

Regionalne pieśni i przyśpiewki ma w swym repertuarze Zespół Ludowy „Wrzosowianki” z Wrzosu, który powstał w 2014 r. z inicjatywy dyrektor tamtejszej szkoły – Jolanty Kowalik. Kilku-, a czasem kilkunastoosobowa grupa pań, której liderką jest Alina Wachnicka, występuje wraz z towarzyszącymi im muzykami na licznych imprezach z ludowym tradycyjnym repertuarem, kolędami oraz własnymi kompozycjami. Panie opowiadają także o dawnych zwyczajach i obrzędach. Folklor i muzykę regionu radomskiego prezentował przed laty również młodzieżowy zespół

⁴⁰⁶ A. Załęcka, *Z życia i działalności Koła Emerytów, Rencistów i Inwalidów w Przytyku*, ZP, 1999, nr 1, s. 4; *Encyklopedia Przytyka...*, s. 125.

⁴⁰⁷ https://razemdlaradomki.pl/stowarzyszenie_wrzosowisko/.

⁴⁰⁸ https://razemdlaradomki.pl/kapela_fokta-pl.

⁴⁰⁹ https://razemdlaradomki.pl/kapela_lipcow-pl; <https://culture.pl/pl/tworca/kapela-braci-tarnowskich-z-domaniowa>.

pieśni i tańca „Plejada”, działający przez jakiś czas przy Publicznym Gimnazjum w Przytyku⁴¹⁰.

Inny rodzaj muzyki prezentuje Młodzieżowa Orkiestra Dęta „Moderato” z Przytyka, reaktywowana w 2002 r. jako orkiestra strażacka, a kierowana przez kapelmistrza Radosława Piotrowskiego. Pierwotnie liczyła 15 osób, ale przez lata jej skład powiększył się do ok. 40 wykonawców. Uświetnia uroczystości gminne, powiatowe i kościelne, reprezentując gminę w licznych konkursach⁴¹¹.

Do ważnych imprez muzycznych w regionie radomskim należy również zaliczyć koncerty znanych artystów polskiej sceny i występy polskich kabaretów, mające miejsce w Przytyku podczas Ogólnopolskich Targów Papryki. Nieodłącznym punktem w harmonogramie uroczystości jest również występ Młodzieżowej Orkiestry Dętej „Moderato” z Przytyka i występy miejscowych zespołów ludowych. Niejednokrotnie w trakcie targów prowadzone są przez znanych i cenionych mistrzów kuchni cieszące się popularnością warsztaty kulinarne.

Od 2014 r. w Przytyku organizowane są przez miejscową parafię, szkołę oraz władze gminy inscenizacje ślubu Jana Kochanowskiego z Dorotą Podlodowską pt. *Kochanowski: Przystanek Wesele*. Ich celem jest upamiętnienie związku pomiędzy dziedziczką Przytyka a najwybitniejszym poetą polskiego renesansu, który został zawarty przed laty najprawdopodobniej w przytyckiej świątyni. Kulminacyjnym elementem uroczystości jest korowód weselny tworzony przez uczniów miejscowych szkół i msza święta, mająca miejsce 3 maja, w święto Podwyższenia Krzyża Świętego, czyli tzw. odpust miejscowej parafii. W kolejnych latach miejsce inauguracji zmieniało, a program trzydniowej imprezy został rozbudowany m.in. o konkurs recytatorski, turniej szachowy, konkurs pieśni patriotycznej oraz występy artystów⁴¹². Integralnym elementem wspomnianej imprezy są przeglądy Kapel Lokalnych i Zespołów Ludowych, zwany „weselem Kochanowskiego”. Cieszy się on znaczną popularnością nie tylko w regionie radomskim, stąd gromadzi liczne zespoły, oceniane przez profesjonalne jury. Na przykład w 2023 r. na płycie Centrum w Słowikowie wystąpiło przed tłumnie zgromadzoną publicznością 9 zespołów ludowych, 15 kapel i 2 solistów⁴¹³.

Do corocznych imprez kulturalnych i rekreacyjnych, organizowanych przez gminę i prowadzone przez nią instytucję (obecnie Centrum Kultury i Bibliotekę oraz szkołę), należy również zaliczyć: piknik rodzinny, festyny z okazji dnia dziecka, gminne obchody dnia strażaka, letnie edycje „Kina na Trawie” (od 2014 r.), jesienne grzybobranie, „Bajkowe Andrzejki” i cieszący się olbrzymią popularnością gminny dzień seniora. Ten ostatni jest organizowany od 2017 r. w przytyckiej szkole podstawowej, a spotkaniom najstarszych mieszkańców gminy towarzyszą występy kapel

⁴¹⁰ <http://www.przytyk.pl/upload/05680Wrzosowianki.pdf>.

⁴¹¹ *Encyklopedia Przytyka...*, s. 92.

⁴¹² GP, 2014, nr 3 (11), s. 3; GP, 2017, nr 3 (26), s. 4.

⁴¹³ GP, 2023, nr 3 (56), s. 4.

i zespołów muzycznych. W listopadzie 2023 r. na 6 imprezie z tego cyklu bawiło się już blisko 300 osób z całej gminy⁴¹⁴.

Nauczyciele miejscowej szkoły włączają się ponadto w akcję narodowego czytania czołowych dzieł polskiej literatury. W 2022 r. imprezę zorganizowano na przytyckim rynku. Warto tu wspomnieć, że centralny plac miejscowości jest od 2021 r. miejscem imprezy kulturalnej zatytułowanej „Rynek – miejsce spotkań”, promującej młodych artystów z terenu gminy. W tym samym roku zorganizowano również pierwszy festiwal tańców latynoamerykańskich o puchar wójta gminy Przytyk. Nowymi inicjatywami gminy oraz Centrum Kultury i Biblioteki są „Zapusty” oraz organizowane dla dorosłych wyjazdy do teatrów⁴¹⁵.

W wielu miejscowościach działają bądź działały w różnych okresach świetlice, mieszczące się najczęściej w budynkach OSP. W 2013 r. rozpoczęto budowę Domu Ludowego we Wrzeszczowie, mającego zastąpić stary budynek. Został oddany do użytku w maju 2014 r. i pełni funkcję świetlicy środowiskowej oraz siedziby miejscowej OSP. Podobne domy ludowe i świetlice wiejskie funkcjonowały i funkcjonują także w Domanowie, Sukowie, Sukowskiej Woli, Studzienicach oraz Wygnanowie. Stare budynki są sukcesywnie zastępowane nowymi, co przynosi korzyści i społecznościom lokalnym, i strażom pożarnym. W 2022 r. oddano do użytku nową remizę w Goszczewicach, w której znalazło się miejsce dla domu ludowego, mającego spełniać funkcje dotychczasowej świetlicy, a ukończenie podobnego we Wrzosie zaplanowano na 2024 r.⁴¹⁶.

Sport

W latach 1984–1992 miał miejsce poważny regres w działalności młodzieżowej drużyny piłkarskiej „Sokół” Przytyk, działającej przy miejscowym Ludowym Klubie Sportowym. Z braku chętnych nie udało się reaktywować zarówno drużyny piłkarskiej, jak i siatkowej. Na szczęście został on przezwyciężony dzięki zabiegom Janusza Jarzynki, który w 1993 r. został trenerem miejscowej drużyny. Rok później prezesem klubu został Józef Kołtunowicz, pozostając na tym stanowisku do 2011 r. Początkowo drużyna „Sokoła” grała w klasie „B” – typowo regionalnej, ósmej pod względem ważności klasie rozgrywek piłkarskich w Polsce. Ostatecznie w sezonie 1998/1999 udało się „Sokołowi” awansować do klasy „A”⁴¹⁷.

W latach 2000–2001 niektórzy z radnych kwestionowali zasadność utrzymywania drużyny piłkarskiej, jednak mecze zespołu cieszyły się znaczną popularnością wśród

⁴¹⁴ <https://echodnia.eu/radomskie/seniorzy-z-calej-gminy-przytyk-spotkali-sie-by-wspolnie-sie-bawic-i-swietowac-6-gminny-dzien-seniora-zobaczcie-zdjecia/ar/c1-18110857>

⁴¹⁵ GP, 2022, nr 5 (52), s. 15; <https://ckib.przytyk.pl/wydarzenia/>.

⁴¹⁶ GP, 2013, nr 1 (4), s. 5; GP, 2014, nr 1 (9), s. 2; <https://echodnia.eu/radomskie/w-goszczewicach-w-gminie-przytyk-zbuduja-dom-ludowy-a-strazacy-zyskaja-odnowiona-siedziba/ar/c1-15334432>; <https://przytyk.pl/>

⁴¹⁷ S. Bocheński, *Historia sportu w Przytyku – ciąg dalszy*, ZP, nr 2, 1999, s. 3; AUMP, SRG 2000, nr 22/16.

mieszkańców gminy, co być może uchroniło go przed likwidacją⁴¹⁸. Zasadność utrzymania zespołu potwierdził wówczas awans pod kierunkiem trenera Wojciecha Kryci do ligi okręgowej. Od 2005 r. drużyna „Sokoła” organizowała turnieje piłki nożnej dla uczniów i uczennic okolicznych szkół podstawowych. W 2008 r. odniosła ona bardzo wielki sukces, wygrywając międzynarodowy turniej w Cesenatico we Włoszech. Trenerami byli wówczas Andrzej Ośka i Marcin Rolla. W 2010 r. klub zrzeszał łącznie 104 zawodników działających w sekcjach: juniorów, trampkarzy młodszych i seniorów. Obecnie działają 3 sekcje piłki nożnej, w których trenuje ok. 100 osób, a prezesem klubu jest Mariusz Kiljański⁴¹⁹.

Przez kilka lat działał na terenie gminy Uczniowski Ludowy Klub Sportowy „Orlik”, założony w 2003 r. W sezonie 2009/2010 trenujący w nim uczniowie starali się o awans do II Ligi Mazowiecko-Warszawskiego Związku Piłki Siatkowej, wkrótce jednak klub został rozwiązany⁴²⁰.

W 2014 r. z inicjatywy Pawła i Karola Wlazłów powstał Klub Sportowy „Grom” Przytyk, prowadzący obecnie dwie drużyny siatkarskie (męską i żeńską), grające w II lidze Mazowiecko-Warszawskiego Związku Piłki Siatkowej. Klub organizuje również rozgrywki Przytyckiej Amatorskiej Ligi Piłki Siatkowej, prowadzi różnego rodzaju akcje charytatywne oraz wpiera dzieci i młodzież w grze w siatkówkę. Pod swoją opieką klub ma obecnie 100 wychowanków. Prezesem stowarzyszenia prowadzącego klub jest od samego początku Aleksandra Soból.

Gminne kluby sportowe, szkoły i wszyscy mieszkańcy mogą korzystać z oddanego do użytku w 2011 r. kompleksu boisk sportowych w Podgajku Zachodnim. Trzy lata później boisko sportowe oparte na standardach europejskich wybudowano przy szkole we Wrzosie, a w 2019 r. podobny obiekt powstał we Wrzeszczowie. Z kolei w 2023 r. zmodernizowano boisko przy Publicznej Szkole Podstawowej w Przytyku. W tym samym okresie oddano do użytku kilka rodzinnych stref aktywności, wyposażonych w sprzęt umożliwiający ćwiczenia na wolnym powietrzu⁴²¹.

W 2004 r. na terenie gminy Przytyk zbudowano szlaki rowerowe (zmodernizowane w 2021 r.), zintegrowane z analogicznymi trasami w innych gminach. Dzięki temu w czerwcu organizowany jest Rowerowy Złot Gwieździsty przy współpracy z gminami partnerskimi Przytyka ze „Związku Gmin Radomka”, a w wydarzeniu tym uczestniczą cykliści z Jedlińska, Przysuchy, Przytyka, Wieniawy, Wolanowa i Zakrzewa. Nordic Walking Park „Przytyk” to z kolei

23. Logotypy przytyckich klubów sportowych

⁴¹⁸ AUMP, SRG, rok 2001, nlb.

⁴¹⁹ AUMP, SRG, rok 2012, nr 121/18.

⁴²⁰ S. Załęcki, *Z życia szkoły*, ZP, 2003, nr 18, s. 11; *Encyklopedia Przytyka...*, s. 111.

⁴²¹ https://www.przytyk.pl/kategoria-123-inwestycje_realizowane_w_roku_2014.html

zbudowane na terenie gminy przy wsparciu środków unijnych 3 trasy do uprawiania tego popularnego sportu o długości od ok. 7 do 16,5 km, pozwalające jednocześnie podziwiać walory przyrodnicze gminy. Zostały otwarte w 2014 r. i wtedy też miał miejsce zorganizowany przez gminę pierwszy Integracyjny Rajd Nordic Walking. Od 2013 r. przy stawach rybnych w Zameczku odbywają się Zawody Wędkarskie o Puchar Wójta Gminy Przytyk. Są one organizowane w trzech kategoriach wiekowych: seniorów, juniorów oraz dzieci. W 2020 r. w budynku Centrum Kultury oddano do użytku siłownię, dostępną bezpłatnie dla wszystkich jej mieszkańców. Gmina Przytyk, Stowarzyszenie Przystań nad Radomką wraz z partnerami: Centrum Kultury i Biblioteką w Przytyku, Samorządem Województwa Mazowieckiego, organizuje ponadto od 2021 r. bieg przełajowy z przeszkodami wzdłuż zalewu Jagodno („Run – Jagodno”). Rok później wspomniane stowarzyszenie przygotowało przy wsparciu gminy 5 ścieżek biegowych o różnym stopniu trudności⁴²².

Ochotnicze straże pożarne i policja

Podobnie jak w poprzednich latach, w 1990 r. na terenie gminy działały Ochotnicze Straże Pożarne w Przytyku, Potkannie, Goszczewicach, Domaniowie, Sukowie, Wrzeszczowie, Wrzosie i Dębie. Powiązania tych jednostek z gminą były i są bardzo ściśle, a sprowadzają się przede wszystkim do kwestii własności mienia i zakupu sprzętu.

Od końca lat 80. XX w. prezesem OSP w Przytyku był Marian Frynas, który wzbogacił jednostkę o sztandar. Ze względu na wiek i stan zdrowia był zmuszony zrezygnować z tej z funkcji w 1994 r. Na kolejną kadencję zarządu wybrano wówczas wójta gminy Aleksandra Czajkowskiego. Rok później OSP w Przytyku została włączona do Krajowego Systemu Ratownictwa Gaśniczego i rozpoczęto remont remizy strażackiej. Ta dość dobrze wyposażona jednostka liczyła w 1999 r. 24 strażaków. W grudniu 2000 r. kolejnym prezesem OSP został nowy wójt gminy – Stefan Błaszczyk, a dwa lata później przy jednostce reaktywowano orkiestrę dętą, o której pisano wyżej. W latach 2005–2009 jednostka została wyposażona w nowoczesne samochody ratowniczo-gaśnicze i sprzęt ratownictwa drogowego oraz medycznego. Naczelnikami w tym okresie byli: Marian Frynas, Waldemar Turek, Waldemar Sulisz, Tomasz Kułakowski⁴²³.

W 2010 r. nowym prezesem OSP w Przytyku został wójt gminy Dariusz Wołczyński (zastąpiony w późniejszym okresie przez Wojciecha Wrzeciona), a naczelnikiem Waldemar Sulisz. Cztery lata później powstała tu pierwsza w dziejach gminnych straży żeńska drużyna pożarnicza. W 2018 r. OSP w Przytyku, licząca 44 druhen i druhów, obchodziła uroczyste jubileusz 100-lecia swego istnienia⁴²⁴.

⁴²² GP, 2022, nr 5 (52), s. 18.

⁴²³ M. Kośla, *90-lecie OSP Przytyk*, ZP, 2009, R. X, nr 35, s. 2–3.

⁴²⁴ Informacje z OSP w Przytyku.

Dla druhów straży pożarnej we Wrzosie pamiętną, a zarazem zaszczytną akcją był udział w zabezpieczaniu trasy przejazdu papieża Jana Pawła II podczas jego pobytu w Radomiu w 1991 r. Jedną z typowych, aczkolwiek bardzo niebezpiecznych okazał się z kolei udział w akcji gaśniczej w Pionkach w 2020 r. Nie sposób wymienić tu całego składu i wszystkich osób kierujących OSP we Wrzosie. Na przykład w 2001 r. liczyła ona 34 ochotników, prezesem był Józef Strzałkowski, a naczelnikiem Stanisław Prasek. Poza wymienionymi osobami po 1990 r. kierowali nią prezesi: Józef Kowalczyk, Klemens Podstawek, Henryk Durasiewicz, Franciszek Senator, Piotr Patynowski, Kamil Grzegorzczak oraz naczelnicy: Albert Wontorski, Stanisław Prasek, Jerzy Nowak, Leszek Oparcik. W latach 2023–2024 wybudowano dla niej nową strażnicę, połączoną, jak w innych tego typu inwestycjach, ze świetlicą domu ludowego⁴²⁵.

W latach 1991–2023 prezesami i naczelnikami OSP we Wrzeszczowie byli: Mieczysław Makowski, Józef Gmyrek, Zdzisław Pająk, Mirosław Paciorek, Marek Grela i Adam Smagowski. Jednostka otrzymała wówczas sztandar, a w 2000 r. liczyła 20 strażaków. W maju 2014 r. otrzymała podczas uroczystych obchodów swego 80-lecia nową strażnicę, w której umiejscowiono również Dom Ludowy⁴²⁶.

W latach 1989–1994 komendantem straży w Sukowie był Paweł Firlej, prezesem Zygmunt Bukowski. W 1997 r. pierwszego z wymienionych zastąpił Sylwester Podymniak, a prezesem w 2017 r. został Marcin Kott. W 1998 r. strażacy z Sukowa otrzymali sztandar, a jesienią 2014 r. przekazano im przebudowaną i zmodernizowaną na koszt gminy remizę⁴²⁷. W 2001 r. jednostka liczyła 25 strażaków, a w 2018 r. 32 druhów, w tym 6 honorowych⁴²⁸.

Rada Gminy Przytyk ufundowała w 1996 r. sztandar dla OSP Goszczewice, która rok później została włączona do Krajowego Systemu Ratowniczo-Gaśniczego. W latach 2020–2022 wybudowano dla niej nową siedzibę wraz z pomieszczeniami domu ludowego. Jednostka liczyła wówczas 22 druhów, prezesem był Marian Idzikowski, a naczelnikiem Łukasz Seta⁴²⁹.

Prezesami straży w Domaniowie w latach 1990–2023 byli: Piotr Bińkowski, Waldemar Radomski, Antoni Książek i Jan Radomski, a naczelnikami: Jan Szymański, wspomniany już Piotr Bińkowski i Grzegorz Czuba. W 2002 r. jednostka liczyła 38 czynnych ochotników, obecnie, z uwagi na kontrolę nad zbiornikami wodnymi w Domaniowie i Jagodnie, strażacy z tej jednostki prowadzą zintensyfikowaną działalność w okresie letnim i zimowym⁴³⁰.

⁴²⁵ F. Gromski, *Historia straży pożarnej we Wrzosie*, ZP, 2001, nr 7, s. 11.

⁴²⁶ GP, 2014, nr 3 (11), s. 5; informacje z OSP we Wrzeszczowie.

⁴²⁷ GP, 2014, nr 5 (13), s. 11; informacje z OSP we Wrzosie.

⁴²⁸ F. Gromski, *Historia Ochotniczej Straży Pożarnej w Sukowie*, ZP, 2001, nr 9, s. 7; GP, 2018, nr 3 (31), s. 5.

⁴²⁹ F. Gromski, *Historia Ochotniczej Straży Pożarnej w Sukowie*, s. 7; ZP, 2002, nr 11, s. 7–8; GP, 2020, nr 3 (41), s. 2; informacje z OSP w Goszczewicach.

⁴³⁰ Informacje z OSP w Domaniowie.

Naczelnikiem jednostki OSP w Dębnie był do 2011 r. Stanisław Olczykowski, którego zastąpił Mirosław Rogulski, prezesami: Henryk Jankowski (1978–2016), Karol Gmyrek (2016–2021), a od 2021 r. Karol Kozik. W 1997 r. odznaczyła się ona podczas akcji na tamie w Domaniowie, a w 2017 r. otrzymała sztandar⁴³¹. Od 1982 r. do początków XX w. komendantem straży pożarnej w Potkannie, liczącej zwykle ok. 10 ochotników, był Stanisław Podsiadły, a prezesami Henryk Krzemiński i Krzysztof Matracki. Jednostka ta obecnie jednak nie działa⁴³².

Dzięki wsparciu władz gminy oraz samorządu wojewódzkiego jednostki ochotniczych straży pożarnych nieustannie modernizują i wzbogacają swój sprzęt gaśniczy, w skład którego wchodzi m.in. nowoczesne samochody ratowniczo-gaśnicze i łodzie. Ten pierwszy otrzymała np. w 2018 r. OSP w Przytyku, a w ostatnich latach wozy bojowe zakupiono dla OSP w Sukowie, Wrzosie i Domaniowie. Łódź ratowniczą zakupiono zaś w 2022 r. dla OSP we Wrzosie. Podczas corocznych dni strażaka, których stałym elementem jest uroczyste nabożeństwo, wielu strażaków otrzymuje odznaczenia, będące wyrazem doceniania ich służby. Organizowane są również zawody sportowo-pożarnicze⁴³³.

Istotną rolę w zapewnieniu bezpieczeństwa na terenie gminy odgrywa Komisariat Policji w Przytyku. Podlega on wprawdzie Komendzie Rejonowej Policji w Radomiu, ale jak już wspomniano, był wielokrotnie wspierany finansowo przez miejscowy Urząd Gminy. W 1990 zatrudniano tu aż 6 funkcjonariuszy, co nie oznacza, że wszyscy patrolowali teren, dwóch np. przebywało wówczas na szkoleniu w Słupsku. W ciągu zaledwie 9 pierwszych miesięcy tego roku funkcjonariusze z Przytyka nałożyli 133 mandaty karne, przeprowadzili 210 interwencji i wywiadów, a ponadto zlikwidowali 3 meliny alkoholu, które były wówczas plagą kraju. Do izby wytrzeźwień w Radomiu przewieźli zaś 29 osób. Poza pijaństwem dużym problemem, z którym borykała się w tym okresie policja w całej Polsce, były bijatyki młodzieży na dyskotekach i wiejskich zabawach. Doszło do nich wówczas m.in. w Dębnie, Krzyszkowicach oraz Domaniowie. Do wielu incydentów, spowodowanych przede wszystkim brakiem oznakowania miejsc handlowych, dochodziło ponadto podczas targów w Przytyku, które był w stanie zabezpieczać tylko jeden policjant⁴³⁴.

W 1995 r. na terenie gminy doszło do 134 przestępstw, w większości kradzieży mienia, z czego 21 miały miejsce na skutek włamań do domów. W komisariacie pracował wówczas komendant i 4 policjantów⁴³⁵. Na skalę przestępczości wpływało negatywnie duże bezrobocie, o którym pisano wcześniej. Rodzaje przestępstw po 2000 r. uległy niewielkiej zmianie, nadal przeważały kradzieże, wzrosła też liczba wykroczeń drogowych, ale i wykrywalność przestępstw wzrosła z ok. 50 do 57%⁴³⁶.

⁴³¹ Informacje z OSP w Dębnie.

⁴³² F. Gromski, *Historia straży pożarnej w Potkannie*, ZP, 2002, nr 14, s. 10.

⁴³³ GP, 2022, nr 3 (50), s. 4.

⁴³⁴ AUMP, SRG, rok 1990, nlb.

⁴³⁵ Tamże, rok 1995, nlb; tamże, rok 1998, nlb.

⁴³⁶ Tamże, rok 2000, nlb.

Po reorganizacji struktur policji od 2002 r. na posterunku w Przytyku pracował komendant oraz 6 policjantów. W 2011 r. placówka przytycka została jednak zlikwidowana i zastąpiona Ogniwem Prewencji Policji. Kilka lat później podjęto zabiegi o jej przywrócenie i po pięciu latach przerwy osiągnięto sukces. Posterunek policji w Przytyku został reaktywowany przy ul. Rynek 34 w lutym 2017 w obecności przedstawicieli władz państwowych i wojewódzkich, m.in. marszałka senatu Stanisława Karczewskiego, ministra spraw wewnętrznych Mariusza Błaszczaka i wojewody mazowieckiego Zdzisława Sipiery. Jego docelową obsadę zaplanowano na 12 funkcjonariuszy. Do ich dyspozycji oddano również sprzęt wodny, umożliwiający patrolowanie zalewu w Domaniowie w okresie wakacyjnym, a w 2020 r. zakupiono przy wsparciu gminy nowy radiowóz⁴³⁷.

Parafie i życie religijne

W 1992 r. z zachodniej części diecezji sandomiersko-radomskiej została utworzona diecezja radomska, obejmująca 8500 km² i ponad milion wiernych. Jednym z jej 29 dekanatów został dekanat przytycki, obejmujący parafie: Bukówno, Jarosławice, Kaszów, Kostrzyn, Potworów, Przytyk, Radzanów, Wrzeszczów, Wrzos i Wyśmierzyce. Stolicą dekanatu została parafia pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Przytyku, a jej pierwszym dziekanem mianowano ks. proboszcza Kazimierza Markowskiego, kanonika honorowego Kapituły Katedralnej w Sandomierzu⁴³⁸.

Granice gmin zazwyczaj nie pokrywają się z granicami jednostek organizacyjnych kościoła katolickiego, którymi są m.in. parafie. Spośród miejscowości gminy Przytyk Kaszewska Wola należy do parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Kaszowie, Mieszkańcy Krzyszkowic i Młódnic są parafianami parafii pw. NMP Wniebowziętej w Jarosławicach. Stefanów należy do parafii pw. Jana Chrzciciela w Zakrzewie, a Sukowska Wola do parafii pw. św. Mikołaja Biskupa w Jankowicach. Pozostałe miejscowości należą do parafii położonych na terenie gminy.

Podobnie jak w poprzednim okresie, do parafii Podwyższenia Krzyża Świętego należą poza Przytykiem: Maksymilianów, Oblas, Podgajek, Słowików, Studzienice, Suków, Zameczek i Żerdź. W 1993 r. jej proboszcz, ks. Kazimierz Markowski, przeszedł na emeryturę. Pozostał na parafii w Przytyku, a w uznaniu zasług w 2016 r. Rada Gminy przyznała mu tytuł jej Honorowego Obywatela⁴³⁹. Jego następcą, ks. Henryk Jagiełło, doprowadził m.in. do remontu przytyckiej świątyni, odnowienia cmentarza i założenia miejscowego oddziału „Caritas”. Z inicjatywy ks. Marka Pruszkowskiego przy parafii powstało też koło Stowarzyszenia Młodzieży Katolickiej Diecezji

⁴³⁷ GP, 2017, nr 1 (24), s. 2; GP, 2020, nr 4 (42), s. 2; https://www.przytyk.pl/arttykul-701-w_przytyku_znowu_mamy_posterunek_policji.html

⁴³⁸ <https://diecezja.radom.pl/informacje-o-dekanacie-przytyckim>

⁴³⁹ GP, 2016, nr 2 (21), s. 10.

Radomskiej. W latach 90. XX w. w świetlicy gminnej odbywały się spotkania oazowe, prowadzone przez mające swój dom zakonny w Podgajku siostry Michalitki, a raz w miesiącu spotkania Koła Misyjnego. Liczbę wiernych szacowano wówczas na nieco ponad 2600 osób (2007 r.)⁴⁴⁰.

Po 20 latach zarządzania parafią, w lipcu 2013 r. ks. Jagiełło został przeniesiony do Lipska, a na stanowisku miejscowego proboszcza zastąpił ks. dr hab. Sławomir Fundowicz, prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i były kanclerz Kurii Diecezji Radomskiej⁴⁴¹. Poza wspomnianym „Caritasem” w parafii działają: Koła Żywego Różańca, Grupy Żółtej Róży, Czyciele św. Michała Archanioła, Oaza, Schola i grupa Kręgu Biblijnego.

Do parafii św. Wawrzyńca we Wrzosie należą od lat: Dąbrowa, Domaniów, Goszczewice, Jabłonna, Jagodno, Jamki, Marysin, Ostrołęka, Posada, Potkana, Stary Młyn, Wir, Wólka Domaniowska, Wrzos i Wygnanów. Według danych z 1993 r. liczyła 2412 wiernych. W lipcu 1989 r., po roku budowy została poświęcona przez ordynariusza radomskiego Edwarda Materskiego i oddana wiernym kaplica w Wirze, podległa parafii Wrzos, ale do końca 1993 r. trwało jej wyposażanie, a w 1995 r. zakupiono organy⁴⁴².

W 1992 r. obok kościoła we Wrzosie zbudowano organistówkę. Kilka lat później odnowiono gruntownie samą świątynię parafialną, którą w 1998 r. poświęcił ks. bp Edward Materski. Do 2001 r. proboszczem parafii Wrzos był ks. Mieczysław Deką. Jesienią 1989 r. w kurii radomskiej podjęto co prawda decyzję o przeniesieniu go do jednej z parafii w Ostrowcu Świętokrzyskim, jednak w wyniku działań wiernych i petycji skierowanej przez nich do biskupa została ona cofnięta. Dwa lata później ks. Deką otrzymał tytuł kanonika honorowego kapituły katedry sandomierskiej, a w 1999 r. został prałatem Kolegiaty św. Bartłomieja w Opocznie⁴⁴³.

Od 2018 r. parafią zarządza ks. Wojciech Dobczyński. Działa tu 5 Kół Żywego Różańca, Rada Rycerzy Kolumba, Parafialny Zespół Caritas oraz Schole – Starsza i Młodsza. W 2018 r. kardynał Stanisław Dziwisz przekazał kościołowi parafialnemu relikwie św. Jana Pawła II. W 2021 r. miały miejsce uroczystości uświetniające jubileusz 500-lecia konsekracji kościoła we Wrzosie z udziałem biskupa diecezji radomskiej Marka Solarczyka, a w 2023 r. 650-lecia parafii i 100-lecia rekonskrecji świątyni⁴⁴⁴. W listopadzie 2023 r. na budynku obok kościoła parafialnego odsłonięto mural poświęcony 160. rocznicy potyczki stoczonej przez powstańców styczniowych z wojskami rosyjskimi pod Wirsem. Mszy świętej odprawionej w intencji ojczyzny przewodniczył wówczas kapelan prezydenta Rzeczypospolitej ks. Zbigniew Kras⁴⁴⁵.

⁴⁴⁰ AUMP, SRG, rok 2000, nlb; *Encyklopedia Przytyka...*, s. 155.

⁴⁴¹ GP, 2013, nr 3 (6), s. 7.

⁴⁴² Ap. Wrzos, Kronika parafii Wrzos, s. 123.

⁴⁴³ Tamże, s. 124, 127, 144.

⁴⁴⁴ GP, 2021, nr 4 (46), s. 8.

⁴⁴⁵ <https://radom.gosc.pl/doc/8570452.We-Wrzosie-odslonieto-mural-upamietniajacy-powstancow>

Parafia św. Marii Magdaleny poza Wrzeszczowem obejmuje: Dębę, Glinice, Mścichów, Witoldów, Wolę Grabowską, Wolę Wrzeszczowską, oraz Wygnanów. W 2007 r. liczbę zamieszkujących ją katolików szacowano na 1454 osób. W 2011 r. jej proboszczem został Bogdan Łukasiewicz, który pod koniec tego samego roku uratował wraz ze strażakami drewnianą plebanię przed pożarem. W ostatnich latach kościół parafialny we Wrzeszczowie był wraz z dzwonnica remontowany, uzyskał nowe ogrodzenie oraz multimedia wspierające liturgię. Działają tu cztery Koła Żywego Różańca, a duchownego wspierają ministranci.

W 2006 r. wierni parafii wrzeszczowskiej oraz innych wspólnot katolickich gminy Przytyk, przeżywali nawiedzenie kopii wizerunku Matki Boskiej Jasnogórskiej. W 2021 r. mogli zaś modlić się przed kopią cudownego obrazu Matki Bożej Świętorodzinnej ze Sudzianny. Na zakończenie warto wspomnieć, że w 2022 r. gmina pozyskała znaczne środki finansowe z programu „Polski Ład” na remonty kościołów w Przytyku, a rok później we Wrzosie i Wrzeszczowie.

ANEKSY

CZĘŚĆ I. WŁADZE GMINY

Aneks 1. Radni gminy Przytyk w latach 1919–1939

Nazwisko i imię	Kadencja
Barwicki Mateusz	1919–1927, 1927–1934
Broda Jan	1927–1934, 1934–1939
Drabik Józef	1919–1927
Firlej Józef	1934–1939
Firlej Michał	1934–1939
Firlej Stanisław	1919–1927
Fokt Antoni	1927–1934, 1934–1939
Gajos Stanisław	1927–1934
Gniadek Walenty	1934–1939
Górka Wojciech	1927–1934
Górnicki Adam	1927–1934
Gumowski Stanisław	1919–1927, 1927–1934, 1934–1939
Kiljanek Tomasz	1927–1934
Korgul Józef	1927–1934
Kowalczyk Franciszek	1934–1939
Kowalik Karol	1919–1927
Krajewski Stanisław	1919–1927
Lubieniecki Jerzy	1934–1939
Łomża Andrzej	1934–1939
Malec Jan	1934–1939
Ostrowski Ludomir	1927–1934
Paciorek Stanisław	1934–1939
Paczyński Kazimierz	1934–1939
Pietrzykowski Marian	1934–1939
Siedlecki Władysław	1919–1927
Sobol Kazimiera	1919–1927
Suwalski Stanisław	1927–1934, 1934–1939
Ślusarczyk Stanisław	1934–1939
Śmiałek Michał	1934–1939
Śmiłowski Jan	1919–1927
Turek Antoni	1934–1939

Nazwisko i imię	Kadencja
Utkowski Stanisław	1927–1934
Wąsik Władysław	1919–1927
Wębrowski Piotr ks.	1919–1927
Wlazło Stanisław	1934–1939
Załęcki Antoni	1934–1939
Żakowski Mieczysław	1919–1927

Aneks 2. Radni Gminnej Rady Narodowej w Przytyku w latach 1945–1954

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Okres
Bębenek Bolesław	b.d.	?–1948
Bińkowski Kazimierz	b.d.	1948–1954
Czubak Józef	Goszczewice	1945–1948, 1948–1954
Domagalski Władysław	Żerdź	?–1948
Drabik Władysław	b.d.	1948–1954
Firlej Józef	b.d.	1948–1954
Gniadek Józef	Kaszewska Wola	1945–1948, 1948–1954
Gniadek Piotr	b.d.	?–1948
Goliński Stanisław	Kaszów	1945–?
Górka Kazimierz	b.d.	?–1948, 1948–1954
Grela Jacenty	Wola Wrzeszczowska	1945–1948, 1948–1954
Jasińska Irena	b.d.	1948–1954
Jurczak Stanisław	b.d.	1948–1954
Kaczmarczyk Stanisław	b.d.	?–1948, 1948–1954
Karasek Antoni	Tursk	1945–1948
Karasek Władysław	b.d.	1948–1954
Kiljanek Józef	Zameczek	1945–1948, 1948–1954
Kopciał Zygmunt	b.d.	?–1948, 1948–1954
Kornafel Józef	Sukowska Wola	1945–?
Kosowski Józef	b.d.	1948–1954
Kościowski Władysław	Ostrołęka	1945–1948
Kowal Jan	Wola Wrzeszczowska	1945–?
Krawczyk Józef	Suków	1945–?
Kuczkowski Stanisław	Dąbrowa	1945–?
Łomża Andrzej	b.d.	1948–1954
Majkusiak Stanisław	b.d.	?–1948
Marciniak Stanisław	Potkana	1945–1948, 1948–1954
Michalczewski Stefan	b.d.	?–1948, 1948–1954
Michruta Wawrzyniec	Dęba	1945–?
Nowocien Franciszek	Domaniów	1945–?
Pabisiak Augustyn	Glinice	1945–?
Podstawek Klemens	b.d.	1948–1954

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Okres
Pytlewski Jan	b.d.	?–1948, 1948–1954
Religa Władysław	Słowików	?–1948, 1948–1954
Siadrak Błażej	Wrzeszczów	1945–1948
Słomka Józef	b.d.	?–1948
Sobolewski Bronisław	Stary Młyn	1945–1948
Stolarczyk Franciszek	Wrzeszczów	1945–?
Strzałkowski Konstanty	Podgajek	1945–1948, 1948–1954
Strzałkowski Mikołaj	b.d.	?–1948, 1948–1954
Sulisz Józef	Wrzos	1945–1948
Szatan Jan	b.d.	?–1948, 1948–1954
Szczepaniak Franciszek	b.d.	?–1948, 1948–1954
Szczęśny Władysław	Wygnanów	1945–1948
Szymański Władysław	b.d.	?–1948, 1948–1954
Ślażyński Jan	b.d.	?–1948, 1948–1954
Ślusarczyk Józef	Wólka Domaniovska	1945–?
Tkaczyk Józef	Suków	1945–1948, 1948–1954
Traczyk Józef	b.d.	1948–1954
Trzos Józef	Studzienice	1945–1948
Wielicki Stanisław	Łępin	1945–?
Wieśniak Józef	Słowików	1945–?
Wikaliński Adam	b.d.	?–1948
Witczak Franciszek	b.d.	?–1948, 1948–1954
Wlazło Józef	Młódnice	1945–?
Zarychta Józef	Kaszewska Wola	1945–1948, 1948–1954
Zgoda Dominik	b.d.	1948–1954
Żurowski Józef	Dęba	1945–1948, 1948–1954

Aneks 3. Radni Gromadzkiej Rady Narodowej w Przytyku w latach 1955–1972

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Bień Jan	Suków	1955–1958, 1958–1961
Błaszczak Jan	b.d.	1955–1958
Bocheński Jan	Przytyk	1958–1961
Bochyński Eugeniusz	Zameczek	1969–1972
Czechowski Stanisław	Stefanów	1961–1965, 1965–1969, 1969–1972
Czubak Helena	Oblas	1961–1965
Czubak Stefan	Oblas	1958–1961, 1965–1969
Dąbrowski Jan	Młódnice	1965–1969, 1969–1972
Deja Jan	Młódnice	1961–1965
Domagalski Władysław	Żerdź	1958–1961, 1961–1965
Drabik Jadwiga	Podgajek	1969–1972
Drabik Józef	Słowików (potem Zameczek)	1955–1958, 1958–1961, 1961–1965, 1965–1969

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Drabik Józef	Młódnice	1961–1965
Dźbik Wawrzyniec	b.d.	1955–1958
Firlej Jan	Sukowska Wola	1961–1965
Firlej Jan	Zameczek	1961–1965
Firlej Tadeusz	Suków	1969–1972
Fołtyn Stanisław	Przytyk	1955–1958, 1958–1961
Gaca Jan	b.d.	1955–1958
Gawin Bolesław	b.d.	1965–1969
Goliński Jan	Kaszów	1965–1969
Górka Bolesław	Sukowska Wola	1965–1969, 1969–1972
Górski Adam	Krzyszkowice	1965–1969
Gromski Jan	Przytyk	1958–1961
Gumowski Marian	Przytyk	1955–1958, 1958–1961
Gumowski Stanisław	Podgajek	1955–1958, 1958–1961, 1965–1969, 1969–1972
Holan Józef	Przytyk	1958–1961
Jasiński Marian	b.d.	1955–1958
Jaskólski Roman	Studzienice	1961–1965
Jaszczyk Stanisław	Sukowska Wola	1969–1972
Jeżak Józef	Oblas	1969–1972
Kępczyński Józef	Żerdź	1955–1958, 1958–1961
Kott Jan	Suków	1961–1965
Kott Tadeusz	b.d.	1955–1958
Kott Wawrzyniec	Podgajek	1961–1965
Kowalik Genowefa	Przytyk	1961–1965, 1965–1969
Kowalik Teresa	Studzienice	1965–1969
Kozieł Kazimierz	Kaszów	1965–1969
Krajewski Michał	Krzyszkowice	1965–1969
Król Ryszard	b.d.	1955–1958
Kucharczyk Franciszek	Przytyk	1955–1958, 1958–1961
Kucharczyk Stanisław	Kaszów	1969–1972
Kwietniewska Stanisława	Sewerynów	1965–1969
Kwietniewska Stanisława	Sewerynów	1969–1972
Lewandowski Kazimierz	Kaszewska Wola	1965–1969
Majkusiak Antoni	Żerdź	1961–1965
Majkusiak Stanisław	Żerdź	1958–1961
Mikulski Stanisław	b.d.	1955–1958
Mizerska Kazimiera	Żerdź	1969–1972
Neska Władysław	Tursk	1961–1965
Olszak Roman	Oblas	1961–1965
Olszak Roman	Oblas	1969–1972
Owczarek Stanisław	Gaczkowice	1965–1969
Paluch Jan	Sukowska Wola	1961–1965
Radwański Józef	b.d.	1955–1958
Religa Władysław	Słowików	1958–1961, 1961–1965

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Rychlicki Antoni	Oblas	1955–1958, 1958–1961, 1961–1965
Sasin Antoni	Młódnice	1961–1965
Siara Natalia	Sukowska Wola	1965–1969
Soból Stefan	Sewerynów	1961–1965
Sobstyl Józef	Studzienice	1958–1961
Sokołowski Ludwik	Łępin	1961–1965
Sompor Józef	Przytyk	1958–1961
Spadło Władysław	Krzyszkowice	1965–1969
Stefańczyk Stanisław	Suków	1965–1969
Stępniaś Stanisław	Żerdź	1958–1961, 1965–1969, 1969–1972
Strzałkowski Konstanty	Podgajek	1955–1958, 1958–1961, 1961–1965, 1965–1969
Suty Adam	Kaszów	1961–1965, 1965–1969
Szcześniak Franciszek	Krzyszkowice	1965–1969, 1969–1972
Szcześniak Stanisław	Przytyk	1969–1972
Szymanek Mieczysław	Przytyk	1961–1965
Szymański Antoni	Oblas	1955–1958, 1958–1961
Szymański Mieczysław	Oblas	1965–1969
Szymański Stanisław	Kaszewska Wola	1961–1965, 1965–1969, 1969–1972
Szymański Władysław	b.d.	1955–1958
Tomasik Franciszek	Suków	1958–1961
Trzeciak Mieczysław	Kaszewska Wola	1961–1965
Trzos Józef	Studzienice	1955–1958, 1958–1961, 1961–1965, 1969–1972
Trzosek Franciszek	Kaszewska Wola (Łępin)	1961–1965, 1965–1969
Trzosek Stanisław	b.d.	1955–1958
Turek Michał	Młódnice	1965–1969, 1969–1972
Turek Waldemar	Przytyk	1969–1972
Tyczyński Stanisław	Żerdź (potem Przytyk)	1961–1965, 1965–1969, 1969–1972
Wachnicki Tadeusz	Studzienice	1969–1972
Wieśniak Tadeusz	Słowików	1965–1969, 1969–1972
Wódczyk Antoni	Oblas	1958–1961
Wójcik Jadwiga	Przytyk	1958–1961, 1961–1965
Wójcik Mieczysław	Przytyk	1961–1965
Wójcik Stanisław	Przytyk	1961–1965
Załęcka (wcześniej: Stelmachowicz) Teresa	Przytyk	1955–1958, 1958–1961, 1961–1965, 1965–1969
Zarychta Józef	Kaszewska Wola	1961–1965
Zeszuta Maria	Przytyk	1969–1972
Zykubek Stanisław	Zameczek	1958–1961
Żurowski Jan	Kaszów	1969–1972

Aneks 4. Radni Gromadzkiej Rady Narodowej w Domanowie w latach 1955–1959

Nazwisko i imię	Kadencja
Barwicki Józef	1955–1958
Bień Władysław	1958–1959
Chłopecki Józef	1958–1959
Deja Jan	1958–1959
Drabik Józef	1955–1958
Drabik Józef	1955–1958
Fokt Władysław	1958–1959
Gajownik Feliks	1958–1959
Jaszczyk Stanisław	1955–1958, 1958–1959
Kawiński Stanisław	1958–1959
Kosiec Stanisław	1958–1959
Marszałek Stanisław	1958–1959
Midzio Stefan	1955–1958
Nowocin Adam	1955–1958, 1958–1959
Nowocien Władysław	1955–1958
Oparcik Władysław	1955–1958
Popławski Jan	1955–1958
Potępski Józef	1955–1958
Sasin Antoni	1958–1959
Siara Stanisław	1955–1958
Szczeńiak Franciszek	1955–1958
Wikaliński Edward	1955–1958
Wikaliński Jan	1958–1959
Wójcik Jan	1955–1958
Wójcik Stanisław	1955–1958, 1958–1959
Wójcik Szymon	1958–1959

Aneks 5. Radni Gromadzkiej Rady Narodowej w Goszczewicach w latach 1955–1959

Nazwisko i imię	Kadencja
Czubak Władysław	1958–1959
Drabik Jan	1958–1959
Drabik Władysław	1958–1959
Drążkiewicz Władysław	1955–1958, 1958–1959
Idzikowski Jan	1958–1959
Kacprzak Czesław	1955–1958, 1958–1959
Midzio Józef	1955–1958, 1958–1959
Neska Stefan	1958–1959
Nowocien Władysław	1955–1958, 1958–1959
Sadowski (lub Sadkowski) Zygmunt	1958–1959
Smagowski Józef	1958–1959

Strzałkowski Władysław	1958–1959
Szczepaniak Franciszek	1955–1958, 1958–1959
Szymaniak Walenty	1958–1959
Żebrak Stanisław	1955–1958
Życzyński Władysław	1958–1959

Aneks 6. Radni Gromadzkiej Rady Narodowej w Kaszowie w latach 1955–1961

Nazwisko i imię	Kadencja
Czwarno Franciszek	1955–1958
Dalbiak Marian	1955–1958
Dutkowski Piotr	1958–1961
Firlej Jan	1955–1958, 1958–1961
Gadecki Stanisław	1958–1961
Goliński Jan	1958–1961
Górka Bolesław	1955–1958, 1958–1961
Jastrzębski Stanisław	1955–1958
Kalbarczyk Jan	1955–1958
Kalbarczyk Jan	1958–1961
Karasek Stanisław	1955–1958
Karolak Józef	1958–1961
Korgol Stanisław	1955–1958
Krawczyk Bolesław	1958–1961
Kwietniewski Adam	1955–1958
Munik Szczepan	1958–1961
Neska Władysław	1958–1961
Paluch Jan	1958–1961
Pawłowicz Jan	1955–1958
Pełka Franciszek	1955–1958, 1958–1961
Prasek Józef	1955–1958
Sokołowski Ludwik	1958–1961
Szulińska Helena	1955–1958
Trzeciak Bolesław	1955–1958, 1958–1961
Trzosek Marian	1958–1961
Zarychta Józef	1955–1958, 1958–1961

Aneks 7. Radni Gromadzkiej Rady Narodowej we Wrzeszczowie w latach 1955–1972

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Bednarek Józef	Glinice	1961–1965, 1965–1969
Bednarek Marian	Glinice	1961–1965
Bednarek Stanisław	Glinice	1969–1972
Borowiecki Edmund	Wrzeszczów	1958–1961, 1961–1965, 1965–1969

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Chłopecki Piotr	b.d.	1955–1958
Chydziński Tadeusz	Wrzeszczów	1969–1972
Drabik Marian	Wola Wrzeszczowska	1965–1969
Dźwigulski Konstanty	Wrzeszczów	1965–1969, 1969–1972
Dźwigulski Michał	Glinice	1958–1961, 1961–1965
Giedyk Józef	Dęba	1961–1965
Gmyrek Antoni	Wrzeszczów	1961–1965
Gmyrek Tadeusz	Dęba	1965–1969
Gniadek Piotr	Glinice	1958–1961
Gocel Bolesław	b.d.	1955–1958
Gocel Bolesław	Wola Wrzeszczowska	1969–1972
Górnicki Jan	Wola Wrzeszczowska	1955–1958, 1961–1965, 1969–1972
Grzyb Genowefa	b.d.	1955–1958
Grzyb Stanisław	Glinice	1961–1965
Jurkowski Piotr	Wrzeszczów	1955–1958, 1965–1969
Jurkowski Stanisław	Dęba	1958–1961
Kędziński Mieczysław	Wola Wrzeszczowska	1961–1965, 1965–1969, 1969–1972
Kornatowski Franciszek	Dęba	1965–1969
Kosiec Władysław	Wygnanów	1965–1969
Kosonóg Stanisław	b.d.	1955–1958
Kowalczyk Władysław	Wola Wrzeszczowska	1958–1961
Kozik Stanisław	Dęba	1969–1972
Kurys Zygmunt	Wrzeszczów	1969–1972
Lipiec Jan	Wygnanów	1965–1969
Lipiec Marian	Dęba	1961–1965
Lipiec Stanisław	b.d.	1955–1958
Łomża Józef	Wrzeszczów	1958–1961
Majewski Jan	Glinice	1965–1969, 1969–1972
Makarski Bolesław	b.d.	1955–1958
Makowski Antoni	Wrzeszczów	1961–1965, 1965–1969
Mnich Józef	Wygnanów	1961–1965
Mnich Władysław	Wygnanów	1958–1961, 1961–1965
Pietrzykowski Jan	b.d.	1955–1958
Pysiak Józef	Glinice	1955–1958, 1961–1965
Rogulski Stanisław	Dęba	1958–1961, 1965–1969, 1969–1972
Rucikowska Helena	b.d.	1955–1958
Rucikowska Władysława	Glinice	1969–1972
Rucikowski Władysław	Mścichów	1958–1961, 1961–1965
Senator Władysław	Wygnanów	1958–1961
Siara Jan	Wola Wrzeszczowska	1958–1961
Skoneczny Władysław	Wygnanów	1955–1958, 1958–1961
Skrzypczyński Jan	Wygnanów	1969–1972
Smagowski Józef	Wrzeszczów	1965–1969

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Sobczak Franciszka	Wola Wrzeszczowska	1969–1972
Soból Anna	Wrzeszczów	1969–1972
Soból Jan	Glinice	1965–1969
Soból Stanisław	Pusta Staruszka	1958–1961
Soliński Jan	Wola Wrzeszczowska	1958–1961, 1961–1965, 1969–1972
Stolarczyk Stanisław	Wrzeszczów	1955–1958, 1958–1961
Strzyż Józef	Wygnanów	1969–1972
Suchecki Kazimierz	b.d.	1955–1958
Suchecki Kazimierz	Wrzeszczów	1961–1965
Szczepanowski Franciszek	Wygnanów	1961–1965
Szyszkowski Antoni	Wola Wrzeszczowska	1965–1969
Tkaczyk Ignacy	Wrzeszczów	1958–1961
Tokarski Józef	Wygnanów	1955–1958, 1958–1961
Trzosek Stefan	Dęba	1961–1965
Turek Józef	Dęba	1955–1958, 1958–1961, 1961–1965
Walewski Stanisław	Witoldów	1958–1961, 1961–1965
Wąsik Maria	Wygnanów	1965–1969, 1969–1972
Witasek Stefan	Wrzeszczów	1961–1965
Wojtuniak Józef	b.d.	1955–1958
Wolski Franciszek	b.d.	1955–1958
Zarębski Józef	Dęba	1969–1972
Żurowski Jan	Glinice	1965–1969

Aneks 8. Radni Gromadzkiej Rady Narodowej we Wrzosie w latach 1955–1972

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Barwicki Zdzisław	Wólka Domaniowska	1965–1969, 1969–1972
Biało Marian	Ostrołęka	1961–1965
Bińkowski Czesław	Domaniów	1969–1972
Chłopecki Józef	Domaniów	1958–1961
Czubak Władysław	Ostrołęka	1958–1961
Domińczak Maria	Potkana	1961–1965
Drabik Józef	Domaniów	1961–1965, 1965–1969
Drażkiewicz Władysław	Goszczewice	1958–1961, 1961–1965
Durasiewicz Henryk	Wrzos	1961–1965
Duraszewicz Henryk	Wrzos	1969–1972
Dzbik Władysław	Wrzos	1958–1961, 1961–1965
Fokt Janina	Goszczewice	1969–1972
Fokt Władysław	Domaniów	1958–1961
Frączkiewicz Stanisław	Wrzos	1955–1958, 1965–1969
Gajda Genowefa	Domaniów	1969–1972

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Gajownik Feliks	Wólka Domaniowska	1958–1961, 1961–1965, 1969–1972
Gmyrek Julian	Jabłonna	1955–1958, 1958–1961
Górka Stanisław	Wólka Domaniowska	1961–1965
Grabarczyk Stefan	Potkanna	1958–1961
Grabski Czesław	Posada	1958–1961, 1961–1965
Grabski Stanisław	Posada	1969–1972
Grabski Władysław	b.d.	1955–1958
Idzikowski Jan	Goszczewice	1958–1961
Jabłoński Włodzimierz	Domaniów	1961–1965, 1965–1969, 1969–1972
Jaszczyk Stanisław	Wólka Domaniowska	1958–1961
Kalita Stanisław	b.d.	1955–1958
Kawiński Kazimierz	Jabłonna	1969–1972
Kawiński Stanisław	Domaniów	1955–1958, 1958–1961, 1965–1969, 1969–1972
Kędzierska Celina	Jabłonna	1965–1969
Kilijanek Józef	b.d.	1955–1958
Kosiec Stanisław	Domaniów	1958–1961
Kowalczyk Jan	Potkanna	1958–1961, 1961–1965
Krajewski Piotr	Potkanna	1955–1958, 1958–1961
Krzemiński Henryk	Potkanna	1969–1972
Krzemiński Mieczysław	Potkanna	1965–1969
Kucharski Zygmunt	b.d.	1955–1958
Majkusiak Bronisława	Goszczewice	1969–1972
Marszałek Stanisław	Domaniów	1958–1961
Matracki Jan	Potkanna	1969–1972
Midzio Józef	Ostrołęka	1958–1961, 1961–1965, 1965–1969
Neska Józef	Jabłonna	1961–1965
Nowak Walenty	Ostrołęka	1969–1972
Nowocin Adam	Domaniów	1958–1961
Odzimek Jan	Goszczewice	1969–1972
Paciak Maria	Goszczewice	1965–1969
Pastuszko Jan	Ostrołęka	1969–1972
Patynowski Józef	Wrzos	1969–1972
Porczek Józef	Potkanna	1961–1965
Puszka Szczepan	b.d.	1955–1958
Pyszcak Władysław	Wrzos	1955–1958, 1958–1961, 1969–1972
Rdzanek Stanisław	Posada	1958–1961, 1965–1969
Rdzanek Stanisław	Posada	1961–1965
Sadowski Zygmunt	Goszczewice	1958–1961
Stąpor Stanisław	Goszczewice	1965–1969
Strzałkowski Mieczysław	Jabłonna	1958–1961, 1969–1972
Strzałkowski Władysław	Goszczewice	1958–1961

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Szymaniak Walenty	Ostrołęka	1958–1961, 1961–1965, 1965–1969
Szymaniak Władysław	Jabłonna	1961–1965, 1965–1969
Ślusarczyk Józef	Wólka Domaniowska	1958–1961
Turek Stefan	Potkanna	1961–1965
Wachowicz Stanisław	Wrzos	1958–1961, 1961–1965, 1965–1969
Wątorski Roman	Wrzos	1958–1961
Wieprzycka Halina	Wrzos	1955–1958, 1958–1961
Wieśniak Jan	Jabłonna	1958–1961
Wieśniak Julia	Domaniów	1961–1965, 1965–1969
Wikaliński Edward	Domaniów	1961–1965, 1965–1969
Wikaliński Jan	Domaniów	1958–1961
Witasek Stefan	Posada	1965–1969, 1969–1972
Wójcik Stanisław	Wólka Domaniowska	1958–1961
Wójcik Szymon	Domaniów	1958–1961, 1961–1965
Wudarczyk Stefan	Potkanna	1955–1958, 1958–1961
Zakrzewski Mieczysław	Potkanna	1969–1972
Zarzycki Tadeusz	Wólka Domaniowska	1965–1969
Żurowski Wawrzyniec	Potkanna	1958–1961
Życzynski Władysław	Goszczewice	1958–1961, 1961–1965, 1965–1969

Aneks 9. Radni Gminnej Rady Narodowej w Przytyku w latach 1973–1990

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Barwicki Zdzisław	Wólka Domaniowska	1973, 1973–1978, 1978–1984
Bednarek Andrzej	Glinice	1978–1984
Białczak Mieczysław	Sukowska Wola	1988–1990
Bień Jan	Suków	1984–1988
Bińkowski Czesław	Domaniów	1973, 1973–1978
Bochyński Eugeniusz	Zameczek	1973, 1973–1978, 1978–1984, 1984–1988
Borowiecka Marianna	Przytyk	1978–1984
Borowiecki Edmund	Wrzeszczów	1973–1978
Bratos Tadeusz	Przytyk	1988–1990
Brodowski Bronisław	Ostrołęka	1978–1984
Chydziniński Tadeusz	Wrzeszczów	1973, 1973–1978, 1978–1984, 1988–1990
Czechowski Stanisław	Stefanów	1973
Dąbrowski Jan	Młódnice	1973, 1973–1978, 1978–1984
Drabik Daniela	Słowików	1978–1984, 1988–1990
Drabik Jadwiga	Podgajek	1973, 1973–1978
Drabik Józef	Gaczkowice	1978–1984

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Drabik Władysław	Goszczewice	1973–1978, 1978–1984, 1984–1988
Dudkowski Bogdan	Kaszewska Wola	1984–1988
Durasiewicz Henryk	Wrzos	1973, 1973–1978, 1978–1984, 1984–1988, 1988–1990
Dyjas Alina	Przytyk	1973–1978, 1978–1984
Dźwigulski Konstanty	Wrzeszczów	1973
Firlej Jadwiga	Suków	1973–1978
Firlej Tadeusz	Suków	1973
Fokt Janina	Goszczewice	1973, 1978–1984
Gajda Genowefa	Domaniów	1973
Gajewska Jadwiga	Posada	1973–1978
Gajownik Feliks	Jadwinów	1973
Gawin Bolesław	Studzienice	1973–1978
Gawin Wincenty	Przytyk	1984–1988
Gmyrek Józef	Wrzeszczów	1988–1990
Gocel Bolesław	Wola Wrzeszczowska	1973, 1973–1978, 1978–1984
Górka Bolesław	Sukowska Wola	1973, 1973–1978, 1978–1984
Górnicki Jan	Wola Wrzeszczowska	1973
Górski Mieczysław	Krzyszkowice	1988–1990
Grabski Czesław	Posada	1984–1988
Grabski Henryk	Posada	1988–1990
Grabski Stanisław	Posada	1973
Guliński Jerzy	Podgajek	1988–1990
Gumowski Jerzy	Przytyk	1973–1978
Gumowski Stanisław	Podgajek	1973, 1973–1978, 1978–1984, 1984–1988
Hernik Marek	Kaszewska Wola	1978–1984
Idzikowski Marian	Goszczewice	1988–1990
Jabłoński Włodzimierz	Domaniów	1973
Jaszczyk Stanisław	Sukowska Wola	1973
Jeżak Józef	Oblas	1973
Jurkowski Andrzej	Wygnanów	1988–1990
Kawiński Józef	Domaniów	1978–1984, 1984–1988
Kawiński Kazimierz	Jabłonna	1973, 1984–1988
Kawiński Stanisław	Domaniów	1973
Kędzierska Cecylia	Jabłonna	1973–1978
Kędzierski Mieczysław	Wola Wrzeszczowska	1973
Klepacz Piotr	Sukowska Wola	1988–1990
Kosiec Witold	Wygnanów	1988–1990
Kosiec Zofia	Domaniów	1973–1978, 1978–1984
Kosuniak Maria	Wygnanów	1973–1978
Kościowski Stefan	Ostrołęka	1984–1988
Kozakiewicz Jan	Krzyszkowice	1973–1978
Kozik Stanisław	Dęba	1973
Krzemiński Henryk	Potkana	1973

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Krzemiński Stanisław	Potkanna	1978–1984
Kurys Zygmunt	Wrzeszczów	1973
Kwietniewska Stanisława	Sewerynów	1973, 1973–1978
Łomża Wiesław	Żerdź	1984–1988, 1988–1990
Majewski Henryk	Jabłonna	1978–1984
Majewski Jan	Glinice	1973, 1973–1978, 1978–1984
Makowski Bolesław	Wrzeszczów	1984–1988
Marszałek Alicja	Krzyszkowice	1978–1984
Matracki Jan	Potkanna	1973
Midzio Andrzej	Młódnice	1988–1990
Mirolta Bohdan	Przytyk, Radom	1988–1990
Mizerska Kazimiera	Żerdź	1973, 1973–1978
Mizerski Edward	Potkanna	1988–1990
Mnich Zenon	Wygnanów	1978–1984, 1984–1988
Neska Ryszard	Glinice	1988–1990
Nowak Walenty	Ostrołęka	1973
Nurek Zofia	Wrzeszczów	1978–1984
Odzimiek Jan	Goszczewice	1973
Olczykowski Stanisław	Dęba	1984–1988
Olszewski Józef	Glinice	1984–1988
Oparcik Stefan	Młódnice	1984–1988
Paduch Marian	Przytyk	1988–1990
Pankowski Jacek	Mścichów	1988–1990
Pastuszko Jan	Ostrołęka	1973
Patynowski Józef	Wrzos	1973
Perczek Stefania	Potkanna	1973–1978
Piekarski Zygmunt	Podgajek	1978–1984, 1988–1990
Podymniak Stanisław	Suków	1978–1984
Prasek Stanisław	Przytyk	1973–1978
Pyszczyk Władysław	Wrzos	1973
Pyzara Henryk	Przytyk	1984–1988
Rogulska Alicja	Słowików	1984–1988
Rogulski Stanisław	Dęba	1973, 1973–1978, 1978–1984
Rucikowska Władysława	Mścichów	1973
Sadkowski Adam	Stefanów	1973–1978, 1978–1984
Sadkowski Stanisław	Stefanów	1988–1990
Salicki Bogumił	Przytyk, Radom	1988–1990
Sankowski Władysław	Potkanna	1978–1984, 1984–1988
Senator Adam	Domaniów	1988–1990
Senator Halina	Domaniów	1984–1988
Senator Stanisław	Domaniów	1973–1978
Siedlecki Aleksander	Wrzos	1973–1978
Sikora Stanisław	Stefanów	1984–1988
Skrzypczyński Jan	Wygnanów	1973
Słomka Krzysztof	Jabłonna	1988–1990
Słonecki Stanisław	Wrzeszczów	1973–1978

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Smagowski Józef	Wrzeszczów	1984–1988
Smagowski Roman	Ostrołęka	1988–1990
Sobczak Franciszka	Wola Wrzeszczowska	1973
Sobolewski Jerzy	Domaniów	1988–1990
Soból Andrzej	Wola Wrzeszczowska	1984–1988, 1988–1990
Soból Anna	Wrzeszczów	1973
Soból Jan	Glinice	1973
Socha Aleksander	Podgajek, Radom	1988–1990
Stępnik Stanisław	Żerdź	1973
Stolarczyk Lucjan	Przytyk	1984–1988
Strzałkowski Mieczysław	Jabłonna	1973
Strzyż Józef	Wygnanów	1973, 1973–1978
Sulisz Zenon	Wrzos	1988–1990
Swęd Józef	Ostrołęka	1973–1978
Szcześniak Franciszek	Przytyk	1973
Szcześniak Franciszek	Krzyszkwice	1973–1978
Szcześniak Stanisław	Przytyk	1973
Szubiński Stanisław	Sukowska Wola	1978–1984, 1984–1988
Szymański Adam	Przytyk	1978–1984, 1984–1988
Szymański Stanisław	Kaszewska Wola	1973, 1973–1978, 1978–1984
Szymański Stefan	Sewerynów	1988–1990
Ślusarczyk Józef	Wólka Domaniowska	1984–1988
Tkaczyk Marek	Suków	1988–1990
Trzeciak Jan	Krzyszkwice	1984–1988, 1988–1990
Trzos Józef	Studzienice	1973
Turek Michał	Młódnice	1973
Turek Waław	Dęba	1988–1990
Turek Waldemar	Przytyk	1973
Tyczyński Stanisław	Przytyk	1973
Wachnicki Tadeusz	Studzienice	1973
Wachowicz Krzysztof	Wrzos	1984–1988
Wąsik Roman	Słowików	1973–1978
Wiecheć Jan	Krzyszkwice	1984–1988
Wieczorek Tadeusz	Studzienice	1988–1990
Wieśniak Tadeusz	Słowików	1973
Wikaliński Stanisław	Glinice	1984–1988
Wilczyńska Zofia	Glinice	1973–1978
Witasek Stefan	Posada	1973, 1978–1984
Witaszek Grzegorz	Glinice	1988–1990
Witkowska Helena	Oblas	1973–1978, 1978–1984, 1984–1988, 1988–1990
Wlazło Piotr	Ostrołęka	1973
Wojciechowski Adam	Kaszewska Wola	1984–1988, 1988–1990
Wojciechowski Henryk	Suków	1973–1978
Wojtysiak Maria	Żerdź	1978–1984
Wolska Helena	Wygnanów	1978–1984

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Wolska Helena	Wygnanów	1984–1988
Wójcik Henryk	Studzienice	1978–1984, 1984–1988
Wójcik Krzysztof	Sukowska Wola	1984–1988
Zakrzewski Kazimierz	Potkana	1988–1990
Zakrzewski Mieczysław	Potkana	1973, 1984–1988
Załęcki Stefan	Podgajek	1984–1988
Zarębski Józef	Dęba	1973
Zarzycki Tadeusz	Wólka Domaniowska	1988–1990
Zastawny Henryk	Przytyk	1973–1978
Zenc Zygmunt	Przytyk	1984–1988
Zeszuta Maria	Przytyk	1973, 1978–1984, 1984–1988
Zieliński Jan	Przytyk	1978–1984

Aneks 10. Radni Gminy Przytyk w latach 1990–2024⁴⁴⁶

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Bartos Tadeusz	Przytyk	1990–1994, 1994–1998,
Barszcz Barbara	Studzienice	2006–2010, 2018–2024
Bienias Robert	Przytyk	2018–2024
Bińkowski Piotr	Domaniów	2002–2006,
Błaszczyk Czesław	Podgajek	1990–1994, 1994–1998, 1998–2002
Błaszczyk Stefan	Przytyk	1990–1994, 1994–1998, 1998–2002
Czajkowski Aleksander	Zameczek	1994–1998
Drabik Agnieszka	Potkana	2018–2024
Drabik Tomasz	Jabłonna	2014–2018, 2018–2024
Drabik Zygmunt	Suków	1990–1994, 1994–1998
Dygant Robert	Mścichów	2014–2018, 2018–2024
Gaca Tadeusz	Sewerynów	1990–1994, 1994–1998, 2002–2006
Gawin Stanisław	Studzienice	1998–2002, 2002–2006, 2010–2014
Giedyk Marek	Maksymilianów	1990–1994, 1994–1998
Górka Bolesław	Sukowska Wola	1990–1994
Górski Mieczysław	Krzyszkwice	1994–1998, 2002–2006
Grotek Dariusz	Domaniów	2014–2018, 2018–2024
Idzikowski Marian	Goszczewice	1990–1994
Jankowski Henryk	Dęba	1990–1994, 1994–1998
Jankowski Zdzisław	Podgajek	1998–2002, 2006–2010, 2018–2024
Jasiński Andrzej	Podgajek	1990–1994
Jędrzejewski Nikodem	Podgajek	2010–2014, 2014–2018, 2018–2024
Jurkowski Andrzej	Wygnanów	1990–1994, 1994–1998, 1998–2002, 2010–2014
Jurkowski Kazimierz	Oblas	1990–1994, 1994–1998, 1998–2002, 2002–2006,
Kołodziejczyk Kazimierz	Glinice	2002–2006, 2006–2010

⁴⁴⁶ GP, 2020, nr 2 (40), s. 12–13 oraz dane przekazane przez UG w Przytyku.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Korgul Stanisław	Kaszewska Wola	2014–2018
Kornatowski Sławomir	Dęba	2010–2014
Kosiec Paweł	Oblas	2006–2010
Kościowski Marek	Przytyk	2018–2024
Kościowski Sławomir	Ostrołęka	2010–2014
Kośla Tadeusz	Wrzeszczów	1998–2002
Kowalczyk Andrzej	Młódnice	1990–1994, 1994–1998
Kowalczyk Krzysztof	Podgajek	2002–2006, 2006–2010
Kowalczyk Sławomir	Krzyszkwice	1998–2002, 2006–2010
Kowalczyk Stanisław	Wola Wrzeszczowska	1994–1998, 1998–2002
Kowalczyk Teodozja	Młódnice	2014–2018, 2018–2024
Kołącki Piotr	Wola Wrzeszczowska	1990
Łaski Waław	Wola Wrzeszczowska	1991–1994
Lesiak Henryk	Wrzeszczów	1994–1998
Leśniowski Sławomir	Sewerynów	2010–2014
Matracka Teresa	Goszczewice	1994–1998, 1998–2002, 2006–2010
Olszak Barbara	Przytyk	1998–2002, 2002–2006, 2006–2010, 2010–2014, 2014–2018
Olszewska Ewa	Oblas	2014–2018, 2018–2024
Patynowski Piotr	Wrzos	1998–2002, 2002–2006
Piwowarczyk Andrzej	Oblas	2010–2014
Podymniak Stanisław	Suków	1998–2002
Podymniak Sylwester	Suków	2010–2014, 2014–2018, 2018–2024
Porczek Wiesław	Potkanna	1990–1994, 1994–1998, 1998–2002
Prasek Wojciech	Przytyk	2002–2006, 2006–2010
Radomski Tomasz	Domaniów	2010–2014
Radomski Waldemar	Domaniów	1990–1994, 1994–1998, 1998–2002
Rogulski Mirosław	Dęba	2014–2018
Senator Elżbieta	Słowików	1994–1998
Senator Robert	Potkanna	2014–2018
Senator Stanisław	Słowików	1990–1994
Siek Bogdan	Kaszewska Wola	1998–2002, 2006–2010
Smagowski Adam	Wrzeszczów	2014–2018, 2018–2024
Smagowski Roman	Ostrołęka	1990–1994, 1994–1998
Soból Andrzej	Wola Wrzeszczowska	2002–2006, 2006–2010
Soból Jacek	Przytyk	2010–2014, 2014–2018
Soból Jan	Wrzeszczów	1990–1994
Soból Wiesław	Glinice	2018–2024
Stani Sylwester	Gaczkowice	2010–2014
Stępnia Stanisław	Żerdź	1998–2002, 2002–2006
Strzałkowski Marek	Jabłonna	1990–1994
Suwalski Stanisław	Glinice	1990–1994
Trzeciak Jan	Krzyszkwice	1990–1994
Walczewski Leszek	Zameczek	1990–1994
Wieśniak Tomasz	Jabłonna	2002–2006, 2006–2010
Wikaliński Stanisław	Glinice	1994–1998, 1998–2002

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Kadencja
Witkowski Jan	Zameczek Kolonia	2010–2014
Wlazło Krzysztof	Goszczewice	2010–2014, 2014–2018, 2018–2024
Wlazło Wojciech	Ostrołęka	1998–2002
Wojtyniak Piotr	Potkana	2002–2006
Wojtysiak Dariusz	Żerdź	2014–2018
Wójcik Krzysztof	Sukowska Wola	2002–2006, 2006–2010
Wójcik Ryszard	Stary Młyn	2006–2010
Zakrzewska Ewa	Potkana	2006–2010
Zarębska Zofia	Wrzeszczów	
Zieliński Jan	Przytyk	1998–2002

Aneks 11. Sołtysi sołectw gminy Przytyk sprawujący funkcję co najmniej od 1990 r.

Lp.	Sołectwo	Imię i nazwisko	Okres sprawowania funkcji
1.	Dęba	Bartos Adam	1990–1999
		Korza Władysław	1999–2003
		Dudziński Zdzisław	2003–2019
		Gmyrek Mateusz	2019–2022
		Suwalska Beata	2023 – nadal
2.	Domaniów	Kowalczyk Czesław	1984–2003
		Grotek Bernarda	2003–2007
		Senator Dariusz	2007 – nadal
3.	Glinice	Suwalski Stanisław	1990–1994
		Neska Ryszard	1994–2003
		Soból Wiesław	2003–2019
		Chmielewski Andrzej	2019 – nadal
4.	Goszczewice	Górski Jan	1974–2011
		Idzikowski Marian	2011– nadal
5.	Jabłonna	Słomka Krzysztof	1988–2011
		Drabik Tomasz	2011 – nadal
6.	Kaszewska Wola	Stępniewski Bronisław	1974–1994
		Lewandowski Kazimierz	1994–1999
		Stępniewski Artur	1999–2019
		Stępniewska Dorota	2019 – nadal
7.	Krzyszkwice	Burakowski Wojciech	1984–1999
		Burakowska Helena	1999–2007
		Musiałek Marek	2007–2016
		Górska Beata	2016 – nadal
8.	Maksymilianów	Nurek Stefan	1987–1994
		Rucikowski Henryk	1994–1995
		Rojek Zbigniew	1995–2015
		Milczarska Mariola	2015–2022
		Dygant Robert	2022 – nadal

Lp.	Sołectwo	Imię i nazwisko	Okres sprawowania funkcji
9.	Młódnice	Dąbrowski Jan	1974–1995??
		Siara Marek	1995–2011
		Zygmunt Bogdan	2011 – nadal
10.	Oblas	Musiałek Tadeusz	1978–1999
		Stani Elżbieta	1999–2015
		Czubak Grzegorz	2015 – nadal
11.	Ostrołęka	Gil Stefan	1990–1994
		Turek Władysław	1994–1999
		Popiel Robert	1999–2007
		Wlazło Wojciech	2011 – nadal
12.	Podgajek	Mikulski Henryk	1974–1995
		Kot Piotr	1995–1999
		Budzik Józef	1999–2007
		Jankowski Zdzisław	2015–2019
		Budzik Jadwiga	2007 – nadal
13.	Posada	Witasek Stefan	1974–1995
		Kawiński Lech	1995 – nadal
14.	Potkanna	Sankowski Władysław	1974–1994
		Podsiadły Stanisław	1994–2003
		Nowak Paweł	2003–2015
		Drabik Agnieszka	2015 – nadal
15.	Przytyk	Kołtunowicz Józef	1990–1994
		Grotek Franciszek	1994–1995
		Zieliński Jan	1995–2011
		Skrzypczyński Marcin	2011–2022
		Zaremba Elżbieta	2022 – nadal
16.	Słowików	Drabik Daniela	1988–1994
		Wieśniak Stanisław	1994–2003
		Wierzgała Stanisław	2003–2007
		Drabik Urszula	2007 – nadal
17.	Stefanów	Odzimek Piotr	1988–2003
		Sadkowski Stanisław	2003–2023
		Sikora Zbigniew	2023 – nadal
18.	Studzienice	Wieczorek Tadeusz	1978–2007
		Sobstyl Tomasz	2007–2020
		Stawczyk Ewelina	2021 – nadal
19.	Sukowska Wola	Wojtysiak Józef	1974–1994
		Szubiński Stanisław	1994–1999
		Kwietniewski Dariusz	1999–2003
		Wojtysiak Marek	2003–2015
		Mulik Marlena	2015–2019
		Górka Agnieszka	2019 – nadal
20.	Suków	Skomorowski Piotr	1974–1994
		Skomorowska Olga	1994–1999
		Skomorowski Karol	1999–2007
		Wrzosek Katarzyna	2007 – nadal

Lp.	Sołectwo	Imię i nazwisko	Okres sprawowania funkcji
21.	Wola Wrzeszczowska	Rogulski Józef	1978–1995
		Soból Andrzej	1995–2023
		Soból Michał	2023 – nadal
22.	Wólka Domanowska	Barwicki Zdzisław	1974–1994
		Konopka Mirosław	1994–2007
		Gibała Feliks	2007–2019
		Barwicki Dariusz	2019 – nadal
23.	Wrzeszczów	Soból Waclaw	1988–1999
		Michalski Andrzej	1999–2003
		Ciechowicz Jan	2003 – nadal
24.	Wrzos	Wąsik Roman	1978–2003
		Fokt Andrzej	2003–2019
		Grzegorzyc Stanislawa	2019–2023
		Fokt Elzbieta	2023 – nadal
25.	Wygnanów	Skrzypczyński Andrzej	1988–2003
		Paciorek Czesław	2003 – nadal
26.	Żerdź	Matracki Jan	1990–2003
		Stańczykowski Kazimierz	2003–2015
		Głogowska Agnieszka	2015–2019
		Sobstyl Robert	2019 – nadal

CZĘŚĆ II. ŻYCIE GOSPODARCZE, SPOŁECZNE i RELIGIJNE

Aneks 12. Członkowie Spółdzielni „Przyszłość Rolnika” w Przytyku w 1924 r.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania
Adamski Karol	Przytyk
Banasik Karol	Przytyk
Bąk Franciszek	Zameczek
Chydzynski Jakub	Domaniów
Cybulski Józef	Przytyk
Czajka Stanisław	Podgajek
Czyż Jadwiga	Podgajek
Domagalski Józef	Żerdź
Drabik Franciszek	Podgajek
Drabik Józef	Słowików
Dudka Piotr	Podgajek
Dyjas Władysław	Zachęta
Dziadziłowicz Witold	Przytyk
Dzięgielewski Wincenty	Przytyk
Filipczak Marian	Podgajek
Firlej Stanisław	Żerdź
Fokt Walenty	Potkanna
Gajdziński Franciszek	Wrzos
Gierliński Hieronim	Podgajek
Górnicki Kazimierz	Wola Wrzeszczowska
Grodziecki Władysław	Zachęta
Grodziński Michał	Oblas
Gumowski Antoni	Podgajek
Gumowski Stanisław	Podgajek
Gumowski Władysław	Podgajek
Helbich Stefan	Krzyszkwice
Hernik Ludwik	Kaszewska Wola
Jagielski Jan	Wrzos
Kacer Anna	Przytyk
Karasek Franciszek	Sewerynów
Klepacz Katarzyna	Zachęta
Klepacz Stanisław	Zachęta
Kołodziejczyk Stanisław	Glinice
Konarzowski Jan	Przytyk
Korczak Wincenty	Podgajek
Kott Franciszek	Podgajek
Kott Wawrzyniec	Podgajek
Kowalczyk Jan	Podgajek
Kowalik Józef	Podgajek

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania
Kowalski Józef	Podgajek
Krawczyk Piotr	Zameczek
Kucharczyk Ignacy	Przytyk
Kwietniewski Andrzej	Glinice
Lipiński Jan ks.	Przytyk
Lubieniecka Irmgarda hrabina	Zameczek
Lubieniecki Stanisław hrabia	Zameczek
Midzio Jakub	Ostrołęka
Mikruda Stanisław	Przytyk
Mikulski Jan	Podgajek
Neska Franciszek	Słowików
Niepokojczycka Helena	Podgajek
Niepokojczycki Stefan	Podgajek
Nurs Antoni	Glinice
Organek Józef	Podgajek
Owczarek Jan	Zachęta
Owczarek Stanisław	Podgajek
Pająk Jan	Kaszów
Popławska Stanisława	Przytyk
Pośnik Michał	Zachęta
Prus Antoni	Zachęta
Pytkowski Jan	Zameczek
Pytłowska Stefania	Zachęta
Religa Antoni	Słowików
Religa Stanisław	Słowików
Rogulski Franciszek	Podgajek
Senator Grzegorz	Wrzos
Skierczyński Stanisław	Zachęta
Sobczyński Kajetan	Podwalina
Sobol Jan	Zachęta
Sobol Wojciech	Zachęta
Sobolewski Jan	Nowy Młyn
Sobolewski Józef	Nowy Młyn
Soból Wojciech	Pusta-Staruszka
Sobstyl Mikołaj	Podgajek
Stankiewicz Władysław	Podgajek
Stępkowski Stefan	Przytyk
Szwarniewicz Józef	Sewerynów
Ściborek Stanisław	Przytyk
Ślizak Szczepan	Zameczek
Traczyk Józef	Wrzos
Traczyk Stefan	Podgajek
Wieśniak Jan	Podgajek
Wieśniak Piotr	Słowików
Wieśniak Stanisław	Podgajek
Wlazły Adam	Podgajek

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania
Wlazły Antoni	Podgajek
Wlazły Franciszek	Podgajek
Wlazły Jan	Podgajek
Wlazły Stanisław	Glinice
Wodziński Józef	Przytyk
Wojdalski Wincenty	Przytyk
Wójcicki Tomasz	Jabłonna
Wójcik Adam	Podgajek
Wysocki Józef	Marysin
Żakowski Mściśław	Wrzeszczów

Aneks 13. Rzemieślnicy w gminie Przytyk w 1929 r.⁴⁴⁷

Nazwisko i imię	Miejscowość	Branża
Ajzenberg Chaim	Przytyk	Szewc
Ajzenberg Jankiel	Przytyk	Szewc
Ajzenman Boruch	Zachęta	Ślusarz
Bas Chaim	Przytyk	Stolarz
Bas Godel	Przytyk	Szewc
Bas Rywen	Przytyk	Szewc
Baumgarten Mendel	Przytyk	Piekarz
Będkowski Tadeusz	Wola Wrzeszczowska kolonia	Ślusarz
Blatman Froim	Przytyk	Stolarz
Blatman Jankiel	Przytyk	Stolarz
Blatman Szmul	Przytyk	Stolarz
Bocheński Stefan	Podgajek kolonia	Kowal
Bojmal Majer	Przytyk	Cholewkarz
Bratos Franciszek	Studzienice kolonia	cieśla
Brzozowski Michał	Podgajek kolonia	Ślusarz
Chlebowski Dawid	Przytyk	Szewc
Cymbalista Sruł	Przytyk	Cholewkarz
Domagalski Józef	Żerdź kolonia	Dekarz
Drabik Franciszek	Podgajek kolonia	Stolarz
Drabik Józef	Studzienice kolonia	Cieśla
Dyjas Władysław	Zachęta kolonia	Rymarz
Dziura Paweł	Goszczewice	Cieśla
Feldberg Lejzor	Przytyk	Blacharz
Ferszt Moszek	Przytyk	Szewc
Fokt Walenty	Potkanna	Murarz
Fronczek Władysław	Dęba	Kowal
Frydman Abram	Przytyk	Blacharz i cholewkarz
Frydman Berek	Przytyk	Krawiec
Frydman Berek-Jojne	Przytyk	Szewc

⁴⁴⁷ APK, UWKI, 12680, s. 1–109.

Nazwisko i imię	Miejscowość	Branża
Frydman Izrael	Przytyk	Szawc
Frydman Lejbuś	Przytyk	Szawc
Frydman Mendel	Przytyk	Szawc
Frydman Mendel	Przytyk	Szawc
Frydman Rojzla	Zachęta kolonia	Piekarka
Frymas Franciszek	Zachęta kolonia	Piekarcz
Gajdziński Franciszek	Wrzos	Rzeźnik
Gawin Walenty	Podgajek kolonia	Mularz
Gelibter Zelman	Przytyk	Zegarmistrz
Giedyk Jan	Kaszów	Stolarz
Golczewski Nusyn	Przytyk	Cholewkarz
Goliński Franciszek	Kaszów	Szawc
Graczyk Edmund	Zameczek kolonia	Ślusarz
Gumowski Władysław	Podgajek kolonia	Rymarz
Haberberg Abram-Jankiel	Przytyk	Szawc
Haberberg Catek	Przytyk	Szawc
Haberberg Dawid	Przytyk	Cholewkarz
Haberberg Icek I	Przytyk	Szawc
Haberberg Icek II	Przytyk	Szawc
Haberberg Jankiel	Zachęta kolonia	Szawc
Haberberg Jankiel-Mendel	Przytyk	Szawc
Haberberg Judka	Przytyk	Szawc
Haberberg Moszek	Przytyk	Krawiec
Hempel Gdala	Zachęta kolonia	Kowal
Honig Mordka	Przytyk	Krawiec
Honik Joel	Przytyk	Krawiec
Honik Joel-Wolf	Przytyk	Szawc
Huberman Izrael-Josek	Przytyk	Szawc
Kaczka Judka	Przytyk	Krawiec
Karasiński Władysław	Przytyk	Szawc
Kiejman Abram-Moszek	Przytyk	Szawc
Kirszenwajg Josek	Przytyk	Rzeźnik
Klajman Szmul	Przytyk	Krawiec
Knajberg Catek	Przytyk	Szawc
Kończ Izydor	Podgajek	Rymarz
Kołodziejczyk Jan	Podgajek	Ślusarz
Korman Aron	Przytyk	Cholewkarz
Kornafel Władysław	Przytyk	Rzeźnik
Kosowski Stanisław	Studzienice	Kowal
Kośla Jan	Zachęta kolonia	Kowal
Kośla Paweł	Zachęta kolonia	Kowal
Kozłowski Jankiel	Przytyk	Cholewkarz
Krajewski Stanisław	Przytyk	Szawc
Krygier Hersz	Zachęta kolonia	Rymarz
Krzemiński Józef	Potkana	Stolarz
Kucharczyk Ignacy	Przytyk	Rzeźnik

Nazwisko i imię	Miejscowość	Branża
Kurant Icek	Przytyk	Szenc
Kurek Adam	Zachęta kolonia	Kowal
Leska Moszek	Przytyk	Krawiec
Lewental Moszek	Przytyk	Cholewkarz
Lewkowicz Moszek	Przytyk	Krawiec
Lewtak Antoni	Wólka Domanowska	Murarz
Majnkus Aron	Przytyk	Krawiec
Malc Chaim	Przytyk	Piekarz
Malc Pinkus	Przytyk	Cholewkarz
Mandelbaum Moszek	Przytyk	Szenc
Mandelman Nusyn	Przytyk	Wędliniarz
Micenmacher Josek	Przytyk	Czapnik
Michalski Tadeusz	Przytyk	Szenc
Morawski Jan	Studzienice	Kowal
Moszkowicz Herszek	Przytyk	Szenc
Najman Herszek	Przytyk	Rymarz
Najman Izrael	Przytyk	Rymarz
Osiński Stanisław	Wygnanów	Kowal
Osiński Wawrzyniec	Potkana	Kowal
Owczarek Jan	Zachęta kolonia	Rzeźnik
Palant Moszek	Zachęta kolonia	Szenc
Palant Nuchym	Zachęta kolonia	Szenc
Palmowski Antoni	Przytyk	Stolarz
Prasek Stanisław	Zachęta kolonia	Szenc
Prus Antoni	Zachęta kolonia	Stolarz
Przytycki Mordka	Przytyk	Piekarz
Pytlewski Stanisław	Zachęta kolonia	Rzeźnik
Reguła Joachim	Zachęta	Szenc
Retmantowicz Regina	Przytyk	Krawcowa
Rojtrand Jankiel	Przytyk	Rymarz
Rozenholc Lejbuś	Zachęta	Stolarz
Rychter Lejbuś	Przytyk	Krawiec
Rzeczkowski Ignacy	Przytyk	Rymarz
Rzeczkowski Walenty	Przytyk	Stolarz
Sendejowicz Wojciech	Przytyk	Szenc
Sieradz Władysław	Przytyk	Masarz
Smolaga Jan	Podgajek kolonia	Szenc
Soból Jan	Wrzos	Murarz
Sowa Ignacy	Przytyk	Bednarz
Sowa Wiktor	Przytyk	Bednarz
Spirytus Szachma	Przytyk	Piekarz
Stępień Jan	Podgajek kolonia	Szenc
Stępniewski Leon	Wólka Domanowska	Szenc
Stolarczyk vel Sold Stanisław	Żerdź	Szenc
Szkolnik Henocho	Przytyk	Szenc
Sznicer Hilel	Przytyk	Cholewkarz

Nazwisko i imię	Miejscowość	Branża
Sznicer Majer	Przytyk	Szewc
Sztrosman Hilel I	Przytyk	Fryzjer
Sztrosman Hilel II	Przytyk	Fryzjer
Szwicer Izrael	Przytyk	Krawiec
Śliwiński Franciszek	Podgajek kolonia	Cieśla
Świczka Dawid	Przytyk	Piekarz
Tenenbaum Szlama	Przytyk	Zegarmistrz
Turek Antoni	Potkana	Kowal
Turek Władysław	Potkana	Szewc
Wachnicki Józef	Wrzeszczów	Kowal
Wachowicz Filip	Posada	Mularz
Wakszal Abram	Przytyk	Piekarz
Warszawski Zysel	Przytyk	Krawiec
Wierzbicki Icek	Przytyk	Zegarmistrz
Wodzyński Józef	Przytyk	Rzeźnik
Wojdalski Wincenty	Wrzeszczów folwark	Malarz
Wolski Henryk	Wrzeszczów folwark	Kowal
Woźniak Władysław	Jabłonna	Kowal
Zajde Berek	Zachęta kolonia	Piekarz
Zajde Jankiel	Przytyk	Piekarz
Zwierzchowski Stanisław	Przytyk	Wędliniarz
Zwierzchowski Walenty	Podgajek kolonia	Wędliniarz
Zycholc Chaim	Przytyk	Blacharz

Aneks 14. Kredytobiorcy – członkowie Gminnej Kasy Oszczędnościowo-Pożyczkowej w Przytyku w latach 1931–1934

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Zabezpieczenie majątkowe			
		Ziemia (w morgach)	Konie	Krowy	Nierogaczna
Adamska Helena	Podgajek kolonia	11	–	1	2
Archabus Piotr	Kaszewska Wola kolonia	4	1	2	1
Bankiewicz Andrzej	Marysin kolonia	32	4	8	4
Bartel Eugeniusz	Wólka Domaniowska	10	–	1	2
Będkowski Józef	Wola Wrzeszczowska	8	1	1	3
Bienias Bartłomiej	Dąbrowa	22,5	3	2	1
Bińczyk Jacenty	Domaniów	12	1	1	1
Borysów Mikołaj ⁴⁴⁸	Przytyk	–	–	–	–
Bratos Antoni	Żerdź	2,5	–	1	2
Bremas Antoni	Dąbrowa	11,5	1	2	1
Breńczyk Jacenty	Domaniów	14	1	–	1

⁴⁴⁸ Zastępca sekretarza gminy.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Zabezpieczenie majątkowe			
		Ziemia (w morgach)	Konie	Krowy	Nierogaczna
Broda Jan	Studzienice	27	2	5	5
Chłopecki Jan	Domaniów kolonia	15	1	3	1
Chydryński Jakub	Domaniów	40	2	5	10
Czwarno Franciszek	Kaszów	15	1	3	2
Dalbiak Stanisław	Kaszów	6,5	–	2	2
Dąbrowski Stanisław	Młudnice	12	1	3	3
Dobrowolski Adam	Kaszewska Wola	9	1	3	2
Domagalski Stanisław	Żerdź kolonia	7,5	1	1	–
Domański Stanisław ⁴⁴⁹	Przytyk	–	–	–	–
Drabik Jakub	Studzienice	16,5	2	2	4
Drabik Stanisław	Posada kolonia	10	1	1	2
Dutkowski Franciszek	Kaszewska Wola	7	1	4	–
Firlej Józef	Suków	10	1	2	1
Firlej Michał	Suków	14	1	3	3
Florczak Stanisław	Wólka Domaniowska	6	1	–	2
Fokt Józef	Jagodno kolonia	24	2	2	–
Fołyn Anna	Posada	15	1	2	2
Frączkiewicz Józef	Wrzeszczów kolonia	12	–	1	–
Frączkiewicz Józef i Bronisława	Glinice kolonia	12	1	2	1
Frączkiewicz Stanisław	Glinice	14	1	2	2
Gajdziński Antoni	Jabłonna kolonia	9	–	2	2
Gajdziński Franciszek	Wrzos	11	1	2	2
Gajos Stanisław	Żerdź	15	2	3	5
Gajownik Adam	Potkana kolonia	13	1	2	2
Gmyrek Antoni	Wrzeszczów	8	1	1	–
Gmyrek Józef	Jabłonica kolonia	15	1	2	2
Gniadek Walenty	Kaszewska Wola kolonia	10	2	5	5
Gnojewski Józef	Dębina	12	1	2	1
Goliński Stanisław	Kaszów	10	1	1	1
Goliński Stanisław	Kaszów	8	1	1	1
Górka Adam	Sukowska Wola	14	2	2	2
Górka Antoni	Sukowska Wola	12	3	3	3
Górka Jan	Borki	8,5	–	1	2
Górka Józef	Sukowska Wola	15	2	2	1
Górka Władysław	Kaszów	12	1	1	2
Grabowski Stanisław	Goszczewice	10	1	1	–
Grajewski Adam	Dąbrowa	14	1	2	1
Grela Karol	Wola Wrzeszczowska	18	2	2	1
Gumowski Stanisław	Podgajek kolonia	15	2	2	4
Hernik Adolf	Kaszewska Wola kolonia	17	3	6	5

⁴⁴⁹ Nauczyciel.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Zabezpieczenie majątkowe			
		Ziemia (w morgach)	Konie	Krowy	Nierogaczna
Hernik Adolf	Kaszewska Wola	42	3	7	12
Hernik Józef	Kaszewska Wola	28	1	1	–
Jakubiak Antoni	Tursk	19,5	3	4	5
Jakubiak Stanisław i Marianna	Tursk kolonia	17	–	1	2
Jasiński Józef	Wrzos	10	1	1	2
Jasiński Stanisław ⁴⁵⁰	Wrzeszczów	–	–	–	–
Jaszczyk Stanisław	Wólka Domaniowska	6	1	2	2
Jaworski Jan	Tursk	8	1	1	2
Jesionek Antoni	Suków	7	1	3	4
Jesionek Franciszek	Kaszów	8	2	3	1
Jesionek Jan	Suków	6	1	2	1
Kaczór Jan	Tursk kolonia	10	1	2	–
Kaleta Walenty	Tursk	10	1	1	4
Karasek Antoni	Tursk kolonia	10	1	1	1
Karasek Piotr	Kaszów	15	2	2	1
Karolak Franciszek	Kaszewska Wola kolonia	16	2	4	2
Karolak Stanisław	Kaszów	24	2	3	1
Kasiak Jan	Potkana	23	1	2	1
Kasiak Stanisław	Goszczewice	25	2	3	2
Kędziarska Helena	Wrzeszczów	8	–	1	–
Klepacz Antoni	Studzienice kolonia	23	2	3	7
Kobyłko Władysław	Łępin kolonia	10	1	2	2
Koczana Józef	Kaszewska Wola kolonia	19	1	3	2
Kokos Antoni	Wólka Domaniowska	11	1	2	1
Kokot Antoni	Wólka Domaniowska	11	1	2	3
Kołtunowicz Antoni	Potkana	7,5	–	–	–
Kołtunowicz Antoni	Łępin kolonia	10	1	2	3
Komorowski Józef	Studzienice	25	2	5	4
Konopka Helena	Podgajek kolonia	7,5	1	2	–
Konopka Józef	Goszczewice	7,5	1	1	1
Konopka Józef	Suków	9	1	2	3
Korczak Wincenty	Podgajek kolonia	20	–	2	3
Korgul Józef	Wygnanów kolonia	20	2	3	1
Korgul Józef	Wygnanów	18	2	4	–
Kosior Józef ⁴⁵¹	b.d.	–	–	–	–
Kosiorowski Łukasz	Wólka Domaniowska	15	1	2	1
Kosowski Jan	Tursk kolonia	10	–	1	2
Kosowski Wincenty	Studzienice kolonia	12,5	1	2	1
Kosowski Wincenty	Młudnice kolonia	17,5	1	2	1

⁴⁵⁰ Nauczyciel.

⁴⁵¹ Urzędnik.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Zabezpieczenie majątkowe			
		Ziemia (w morgach)	Konie	Krowy	Nierogaczna
Kosowski Władysław	Tursk kolonia	15	2	1	–
Kościowski Józef	Posada	8	1	1	1
Kot Józef	Wola Wrzeszczowska	7	1	1	2
Kotowicz Władysław	Rudów?	3,5	–	1	2
Kott Wawrzyniec	Podgajek kolonia	30	2	6	2
Kott Władysław	Suków	16	3	5	8
Kowalczyk Jan	Wola Wrzeszczowska	15,2	1	2	2
Kowalczyk Jan	Ostrołęka kolonia	12	2	2	1
Kowalczyk Jan	Wola Wrzeszczowska	25	3	3	3
Kowalczyk Władysław	Goszczewice	11	1	2	4
Kowalczyk Wojciech	Wrzos kolonia	30	2	3	6
Kowalik Walenty	Podwalina	25	3	4	1
Kowalski Antoni	Studzienice kolonia	10,5	2	2	2
Krawczyk Piotr	Sukowska Wola	12	1	2	4
Królikowski Aleksander ⁴⁵²	Przytyk	–	–	–	–
Krzosek Jan	Kaszewska Wola	16	1	2	1
Kucharczyk Marianna	Suków	15,5	–	1	1
Kurys Józef	Wrzeszczów	27	2	4	7
Kurys Józef	Wrzeszczów kolonia	27	2	5	3
Kutwiła Michał	Ostrołęka	18	2	2	–
Kwietniewski Andrzej	Glinice kolonia	20	3	5	8
Leśniewski Michał	Wólka Domaniowska	6	1	1	1
Lewandowski Franciszek	Kaszewska Wola	15	1	1	1
Lewtak Antoni	Wólka Domaniowska	10	1	–	–
Łomża Andrzej	Wrzeszczów	15	1	2	1
Łosik Jan ⁴⁵³	Kaszów	–	–	–	–
Łosik Stanisław	Kaszów	7	1	3	1
Maj Jan	Podwalina kolonia	10	1	3	2
Majak Józef	Podgajek kolonia	13	–	–	–
Majkusiak Tomasz	Żerdź kolonia	10	–	2	1
Makarski Ignacy	Wrzeszczów	20	2	4	2
Makowski Ignacy	Wrzeszczów	20	–	–	–
Makowski Stanisław	Wrzeszczów	6	–	2	1
Makowski Tomasz	Wrzeszczów	18	1	3	6
Małek Adam	Kaszów	8	1	1	3
Małek Andrzej	Kaszów	12	1	3	4
Marciniak Antoni	Sukowska Wola	12	–	1	2
Marciniak Benedykt	Suków	6	1	2	3
Matracki Józef	Kaszów	22	2	2	–
Michalczewski Józef ⁴⁵⁴	Przytyk	– ⁴⁵⁵	–	–	2

⁴⁵² Pomocnik sekretarza gminy.

⁴⁵³ Dzierżawca mleczarni.

⁴⁵⁴ Rymarz.

⁴⁵⁵ Plac i dom.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Zabezpieczenie majątkowe			
		Ziemia (w morgach)	Konie	Krowy	Nierogaczna
Mikulski Franciszek	Domaniów	18	2	3	1
Minkus Piotr	Łępin kolonia	15	1	2	2
Mizerski Jan	Studzienice kolonia	9	1	1	3
Mnich Stanisław	Goszczewice	9	1	3	4
Moczyński Filip	Wygnanów	23	2	4	3
Morawski Jan	Studzienice kolonia	14	2	2	2
Mordka Konstanty	Sukowska Wola	10,5	1	2	4
Natora Franciszek	Łępin kolonia	10	1	2	2
Neska Walenty	Tursk kolonia	28	2	4	3
Niwek Piotr	Glinice kolonia	20	2	3	2
Nogaj Piotr	Posada	17,5	1	3	4
Olczak Jan	Kaszów	15	1	2	2
Olszewski Kazimierz	Glinice kolonia	40	3	8	2
Opiłowski Stanisław	Kaszewska Wola	15	1	2	1
Opiłowski Władysław	Kaszewska Wola kolonia	24	2	2	2
Osińscy Franciszek i Janina	Potkana kolonia	7	1	1	2
Osiński Wawrzyniec	Potkana kolonia	7	1	2	1
Ostrowska Elżbieta	Goszczewice folwark	–	–	–	–
Ostrowski Józef	Kaszów	13	1	2	3
Ostrowski Ludomir	Goszczewice folwark	–	–	–	–
Ostrowski Stefan	Kaszów	10	1	2	–
Owczarek Jan ⁴⁵⁶	Zachęta kolonia	–	–	–	–
Paciorek Stanisław	Tursk kolonia	20	2	3	2
Paciorek Stanisław	Tursk kolonia	25	2	4	3
Paczyński Kazimierz ⁴⁵⁷	Przytyk	–	–	–	–
Pajak Stanisław	Kaszów kolonia	26,5	2	8	2
Pajak Stanisław	Łępin kolonia	26	2	5	2
Palusiński Jan	Tursk	8	1	2	2
Pawłowicz Jan	Tursk kolonia	15	2	2	2
Pietrasik Piotr	Suków	8	1	1	2
Pietrasik Stanisław	Młudnice	9	1	2	2
Piorun Franciszek	Duży Las kolonia	14	–	3	2
Piorun Marcin	Glinice kolonia	14	1	8	2
Piorun Stefan	Glinice kolonia	39	3	5	6
Popiel Jan	Suków	8	1	–	1
Prasek Józef	Suków	7	1	1	3
Prasek Stanisław	Studzienice	42	3	6	–
Pyrka Stanisław	Łępin kolonia	13,5	1	2	2
Pytkowski Jan	Zameczek kolonia	19	2	4	7

⁴⁵⁶ Handlowiec.

⁴⁵⁷ Nauczyciel – kierownik szkoły.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Zabezpieczenie majątkowe			
		Ziemia (w morgach)	Konie	Krowy	Nierogaczna
Pyzara Wiktor	Żerdź	5	2	2	2
Rdzanek Michał	Posada kolonia	15	1	2	2
Rdzanek Mikołaj i Marianna	Podgajek kolonia	⁴⁵⁸	–	–	–
Redzio Zofia	Tursk	10	–	2	1
Rumieńczyk Teofil	Suków	13	1	2	3
Rumieńczyk Wacław	Suków	13	1	2	4
Sadkowski Józef	Posada kolonia	15	1	1	1
Sambor Konstanty	Jabłonica kolonia	20	1	3	5
Senator Franciszek	Domaniów kolonia	24	1	3	1
Senator Grzegorz	Wrzos kolonia	22	2	2	2
Senator Roch	Feliksów	13	1	3	2
Senator Stanisław	Domaniów	24	1	2	3
Siadrak Błażej	Wrzeszczów	7	–	1	1
Siara Franciszek	Wrzeszczów	10	–	–	–
Siara Jan	Młudnice	18	1	2	4
Skomorowski Piotr	Suków	30	3	4	3
Skoneczny Michał	Studzienice	13	1	2	6
Skwarek Jakub	Wrzeszczów	8,5	1	2	–
Słomka Józef	Kaszów	24	2	5	3
Smagowski Piotr	Tursk	6	–	1	1
Smagowski Wawrzyniec	Witoldów kolonia	8	1	2	4
Sobczak Jan	Wola Wrzeszczowska	8	1	1	1
Sobczyński Kajetan	Podwalina kolonia	25	3	6	4
Sobol Jan	Wola Wrzeszczowska	6	1	1	1
Soból Jan	Zachęta kolonia	10	2	3	1
Soból Józef	Zachęta kolonia	19	2	4	2
Soliński Wojciech	Wola Wrzeszczowska	14	1	3	1
Sroka Stanisław	Ostrołęka kolonia	7,5	–	–	2
Starzyński Adam	Mścichów kolonia	16	2	3	4
Starzyński Walenty	Kaszów	10	1	3	10
Stępień Zofia	Sukowska Wola	15	1	1	–
Stolarczyk Franciszek	Wrzeszczów	15	1	2	1
Stolarczyk Józef	Wrzeszczów	8	1	2	2
Stolarczyk Mateusz	Wrzeszczów	16	1	2	1
Stolarczyk Michał	Wrzeszczów	12	2	2	2
Strzałkowski Izydor	Maryno kolonia	5	–	1	2
Strzałkowski Józef	Kaszów	10	1	2	3
Strzałkowski Tomasz	Potkana	18	2	2	3
Sulecki Jan	Ostrołęka kolonia	12	1	1	3
Suwalski Stanisław	Kaszów	30	1	2	1

⁴⁵⁸ Dom z placem.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Zabezpieczenie majątkowe			
		Ziemia (w morgach)	Konie	Krowy	Nierogaczna
Swęda Władysław	Ostrołęka	7	1	2	2
Szczepaniak Jan	Dąbrowa	17,5	1	3	2
Szewczyk Franciszek	Suków	10	3	2	1
Szubiński Jan	Sukowska Wola	12	2	2	2
Szubiński Władysław	Sukowska Wola	15	1	2	5
Ślarzyński Jan	Kaszów kolonia	12	1	4	10
Ślizał Szczepan	Zameczek kolonia	29	2	2	7
Śmiałek Michał	Glinice kolonia	20	2	4	2
Śpiewakowski Wojciech	Kaszewska Wola kolonia	15	1	2	3
Tkaczyk Jan	Posada kolonia	15	1	1	2
Tomczyk Józef	Dąbrowa	10	1	2	2
Trzeciak Wawrzyniec	Posada kolonia	15	1	2	2
Trzeciak Wawrzyniec	Posada	15	1	2	2
Turek Józef	Potkana kolonia	19	2	4	1
Tuzimek Jan	Podgajek kolonia	10	2	2	1
Utkowski Władysław	Kaszów	20	2	3	4
Wachowicz Filip	Posada kolonia	20	2	4	2
Wachowicz Jan	Potkana	11	1	3	2
Wachowicz Kazimierz	Ostrołęka kolonia	12	1	1	3
Wasiak Wojciech	Mścichów kolonia	7,5	2	1	2
Wąsik Jakub	Dąbrowa	10	1	1	2
Wąsik Stanisław	Dąbrowa	5	–	1	1
Wąsik Szczepan	Potkana	2,5	1	2	3
Wąsik Władysław	Potkana	57	3	12	4
Wąsowicz Stanisław	Tursk kolonia	22	2	4	8
Wielicki Franciszek	Łępin kolonia	5	–	2	2
Wieśniak Józef	Suków	8	2	1	1
Wikaliński Adam	Domaniów kolonia	7	1	1	2
Wikaliński Antoni	Domaniów	14	1	4	–
Witkowski Wojciech	Sukowska Wola	16	1	1	3
Wlazło Adam	Sewerynów	15	1	3	1
Wlazło Franciszek	Podgajek kolonia	21	2	6	3
Wlazło Józef	Kaszów	15	2	3	1
Wlazło Stanisław	Glinice kolonia	30	3	7	16
Wlazło Stanisław	Glinice kolonia	28	3	8	1
Włodarczyk Jan	Ostrołęka	11	1	2	1
Wojtan Józef	Marysin kolonia	7	1	1	1
Woźniak Gabriel	Wola Wrzeszczowska kolonia	10	1	1	2
Wójcik Franciszek	Kaszewska Wola kolonia	29	2	4	5
Wójcik Jan	Kaszewska Wola	12	1	5	1
Wrzosek Józef	Kaszewska Wola	17	1	2	1
Zagier Michał	Kaszów	7	1	1	5

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Zabezpieczenie majątkowe			
		Ziemia (w morgach)	Konie	Krowy	Nierogaczna
Zagroda Jan	Posada kolonia	15	1	3	3
Zakrzewski Józef	Potkanna	8	–	–	–
Zakrzewski Stanisław	Potkanna	9	–	–	–
Załęcki Antoni	Wola Wrzeszczowska kolonia	15	1	3	14
Zgoda Dominik	Potkanna	15	1	3	3
Ziętek Ignacy	Tursk	20	1	4	5
Żądło Stanisław ⁴⁵⁹	Kaszów	–	–	–	–
Żebrak Stanisław	Goszczewice	2	1	1	1

Aneks 15. Członkinie i członkowie Kół Żywego Różańca w parafii Przytyk w 1937 r.

Nazwisko i imię	Rok wstąpienia	Miejsce zamieszkania
Banasik Antonina	1916	Piaski
Banasik Maria	1934	Zachęta
Banasik Marianna	1929	Piaski
Banasik Marianna	1932	Zachęta
Bąk Maria	1918	Żerdź
Bąk Władysław	1920	Żerdź
Bednarek Józefa	1918	Podgajek
Białczak Stefania	1932	Suków
Bień Eleonora	1932	Suków
Bień Maria	1928	Suków
Bocheńska Helena	1936	Słowików
Bocheńska Katarzyna	1934	Słowików
Bocheńska Maria	1906	Słowików
Bratos Franciszek	1925	Żerdź
Bratos Jadwiga	1931	Żerdź
Bratos Julia	1931	Żerdź
Bratos Maria	1931	Żerdź
Bratos Stanisław	1934	Żerdź
Bratos Teofil	1920	Żerdź
Bratos Waclaw	1934	Żerdź
Bratos Wojciech	1906	Żerdź
Bratos Zofia	1931	Żerdź
Broda Genowefa	1934	Studzienice
Broda Helena	1921	Studzienice
Broda Stanisława	1937	Studzienice
Brzowska Maria	1928	Zachęta
Bukowska Helena	1934	Suków

⁴⁵⁹ Nauczyciel.

Nazwisko i imię	Rok wstąpienia	Miejsce zamieszkania
Chłopecka Helena	1930	Słowików
Chłopecka Maria	1935	Słowików
Chłopecka Paulina	1918	Słowików
Cholewa Marianna	1916	Piaski
Cholewa Wiktoria	1930	Zachęta
Chudzik Maria	b.d.	Studzienice
Czajka Maria	1916	Podgajek
Czajka Stefania	1931	Podgajek
Danielkowska Bronisława	1924	Przytyk
Dobosz Magdalena	1935	Żerdź
Domagalska Anna	1935	Żerdź
Domagalska Anna	1931	Żerdź
Domagalska Katarzyna	1912	Żerdź
Domagalska Maria	1928	Suków
Domagalski Stanisław	1934	Żerdź
Domagalski Władysław	1922	Żerdź
Drabik Apolonia	1925	Studzienice
Drabik Apolonia	b.d.	Studzienice
Drabik Bronisława	b.d.	Studzienice
Drabik Ewa	1930	Piaski
Drabik Franciszka	1925	Studzienice
Drabik Franciszka	b.d.	Studzienice
Drabik Helena	1937	Studzienice
Drabik Janina	1932	Studzienice
Drabik Janina	1937	Studzienice
Drabik Józefa	1932	Suków
Drabik Józefa	1921	Studzienice
Drabik Józefa	1921	Studzienice
Drabik Józefa	1911	Suków
Drabik Julia	1925	Studzienice
Drabik Julia	b.d.	Studzienice
Drabik Katarzyna	1921	Studzienice
Drabik Katarzyna	1921	Studzienice
Drabik Maria	1929	Studzienice
Drabik Maria	1918	Żerdź
Drabik Maria	1921	Studzienice
Drabik Maria	1932	Żerdź
Drabik Maria	1931	Żerdź
Drabik Maria	1930	Słowików
Drabik Wojciech	1919	Żerdź
Drabik Zofia	1928	Zachęta
Drabik Zofia	1932	Suków
Drązkiewicz Elżbieta	1924	Podgajek
Drązkiewicz Maria	1931	Podgajek
Drużdżel Maria	1932	Żerdź
Drużdżel Paulina	1921	Żerdź

Nazwisko i imię	Rok wstąpienia	Miejsce zamieszkania
Dudek Franciszka	1919	Podgajek
Dyjas Dominika	1928	Zachęta
Dyjas Wiktoria	1930	Zachęta
Dzięgielewska Helena	1931	Żerdź
Dzięgielewska Paulina	1931	Żerdź
Dzięgielewski Jan	1894	Żerdź
Dzięgielewski Jan	1934	Żerdź
Dźwiarek Maria	1929	Studzienice
Filipowska Helena	1930	Żerdź
Firlej Aniela	1932	Suków
Firlej Celina	1924	Słowików
Firlej Józef	1928	Żerdź
Firlej Józefa	1924	Suków
Firlej Maria	1904	Słowików
Firlej Maria	1928	Suków
Firlej Maria	1932	Suków
Firlej Maria	1934	Słowików
Firlej Stanisław	1906	Żerdź
Furmańska Katarzyna	1900	Żerdź
Furmański Jan	1900	Żerdź
Gajda Anna	1930	Zachęta
Gajos Władysław	1934	Żerdź
Gajos Zofia	1931	Żerdź
Gawin Rozalia	1921	Studzienice
Gawin Zofia	1935	Studzienice
Gmyrek Helena	1937	Studzienice
Gmyrek Helena	b.d.	Studzienice
Gorzela Maria	1933	Przytyk
Górka Antonina	1916	Suków
Górka Helena	1930	Suków
Górka Helena	1928	Studzienice
Górka Janina	1936	Suków
Górka Maria	1916	Suków
Górka Marianna	1916	Piaski
Górka Stefania	1929	Suków
Górka Wanda	1930	Suków
Gumowska Anna	1935	Zachęta
Gumowska Julianna	1928	Zachęta
Gumowska Maria	1916	Podgajek
Hudzik Maria	1925	Studzienice
Jarosińska Maria	1930	Studzienice
Jaskólska Helena	1935	Studzienice
Jaskólska W.	1937	Studzienice
Jaworska Anna	1921	Studzienice
Jaworska Bronisława	1934	Słowików
Jaworska Eleonora	1926	Słowików

Nazwisko i imię	Rok wstąpienia	Miejsce zamieszkania
Jaworska Feliksa	1925	Słowików
Jaworska Franciszka	1930	Piaski
Jaworska Julia	1927	Słowików
Jaworska Katarzyna	1904	Słowików
Jaworska Maria	1902	Słowików
Jaworska Rozalia	1931	Żerdź
Jaworska Władysława	1928	Słowików
Jaworski Józef	1928	Żerdź
Jaworski Mikołaj	1906	Żerdź
Jesionek Helena	1932	Suków
Jesionek Maria	1932	Suków
Jopek Elżbieta	1925	Piaski
Kacprzak Anna	1921	Żerdź
Kacprzak Ignacy	1920	Żerdź
Kacprzak Karolina	1902	Słowików
Kacprzak Katarzyna	1916	Słowików
Kacprzak Stanisław	1906	Żerdź
Kacprzak Stanisława	1935	Żerdź
Kalita Bronisława	1930	Zachęta
Karasińska Helena	1930	Piaski
Kempczyńska Helena	1934	Żerdź
Kępczyński Józef	1934	Żerdź
Klepacz Barbara	1921	Studzienice
Klepacz Józefa	1929	Studzienice
Klepacz Katarzyna	1921	Podgajek
Klepacz Zofia	1930	Studzienice
Kłosińska (imię nn.)	1930	Przytyk
Kocan Stanisław	1905	Żerdź
Kocan Stanisława	1931	Żerdź
Kołacz Wanda	1930	Zachęta
Komorowska Franciszka	1921	Studzienice
Konopka Helena	1923	Podgajek
Konopka Maria	1932	Suków
Korczak Katarzyna	1934	Podgajek
Kornafel (imię nn.)	1930	Piaski
Kornatowska Anna	1932	Studzienice
Kornatowska Helena	1937	Studzienice
Kornatowska Helena	1937	Studzienice
Kornatowska Małgorzata	1925	Studzienice
Kosiak Helena	1930	Piaski
Kosiec Agnieszka	1902	Słowików
Kosiec Ewa	1922	Słowików
Kosiec Jan	1924	Żerdź
Kosiec Maria	1931	Żerdź
Kosowska Genowefa	1932	Studzienice
Kosowska Helena	1926	Słowików

Nazwisko i imię	Rok wstąpienia	Miejsce zamieszkania
Kosowska Maria	1902	Słowików
Kosowska Maria	1925	Studzienice
Kosowska Maria	1934	Studzienice
Kosowska Maria	b.d.	Studzienice
Kośla Kunegunda	1928	Zachęta
Kośla Stanisława	1928	Zachęta
Kott Helena	1923	Podgajek
Kott Józefa	1932	Suków
Kott Maria	1916	Podgajek
Kott Natalia	1932	Suków
Kotulak Marianna	1933	Słowików
Kotulak Paulina	1904	Słowików
Kowalczyk Bronisława	1931	Studzienice
Kowalczyk Bronisława	b.d.	Studzienice
Kowalik Helena	1930	Suków
Kowalik Krystyna	1933	Studzienice
Kowska Franciszka	1919	Podgajek
Kowska Kamila	1928	Zachęta
Kowska Petronela	1936	Zachęta
Kozieł Franciszka	1930	Podgajek
Kozłowska Maria	1937	Oblas
Krawczyk Helena	1928	Suków
Krawczyk Maria	1926	Suków
Krawczyk Stefania	1937	Oblas
Kruk Bronisława	1935	Żerdź
Kruk Emilia	1916	Żerdź
Kubiak Aniela	1904	Słowików
Kubiak Józefa	1906	Słowików
Kubiak Maria	1902	Słowików
Kubiak Maria	1934	Słowików
Kubiak Maria	1930	Słowików
Kubiak Melania	1930	Słowików
Kubiak Zofia	1925	Słowików
Kucharczyk Ewa	1916	Piaski
Kwaczyńska Anna	1937	Oblas
Kwiatkowska Eleonora	1920	Piaski
Laskowska Anna	1930	Zachęta
Laskowska Józefa	1928	Piaski
Łomża Jan	1930	Żerdź
Łomża Katarzyna	1931	Żerdź
Majak Agnieszka	1928	Podgajek
Majkusiak Antoni	1934	Żerdź
Majkusiak Józef	1934	Żerdź
Majkusiak Józefa	1931	Żerdź
Majkusiak Stanisław	1934	Żerdź
Majkusiak Tomasz	1900	Żerdź

Nazwisko i imię	Rok wstąpienia	Miejsce zamieszkania
Majkusiak Zofia	1930	Żerdź
Małek Maria	1934	Zachęta
Marciniak Anna	1920	Suków
Marciniak Franciszka	1926	Podgajek
Matysiak Stefania	1918	Suków
Mieszala Julia	1934	Zachęta
Mikulska Anna	1937	Podgajek
Mikulska Helena	1930	Żerdź
Mikulska Małgorzata	1931	Żerdź
Mikulska Małgorzata	1931	Żerdź
Mikulska Maria	1936	Podgajek
Mikulska Maria	1935	Studzienice
Mikulski Józef	1898	Żerdź
Mikulski Władysław	1934	Żerdź
Mizerska Antonina	1926	Studzienice
Mizerska Maria	1920	Żerdź
Mizerska Zofia	1928	Studzienice
Miziołek Józefa	1910	Żerdź
Miziołek Maria	1930	Żerdź
Mnich Janina	1937	Oblas
Mnich Katarzyna	1937	Oblas
Mnich Leokadia	1937	Oblas
Morawska Zofia	b.d.	Studzienice
Murawska Zofia	1925	Studzienice
Musiałek Helena	1937	Oblas
Musiałek Zofia	1937	Oblas
Neska Zofia	1933	Słowików
Nowak Jan	1925	Żerdź
Nowak Józefa	1906	Żerdź
Nowak Stanisława	1931	Żerdź
Nowak Stanisława	1935	Żerdź
Nowakowska Katarzyna	1927	Piaski
Ochowska (imię nn.)	1930	Piaski
Ogińska Maria	1931	Żerdź
Ogiński Walenty	1900	Żerdź
Olczak Eleonora	1930	Słowików
Olczak Józefa	1902	Słowików
Olczak Katarzyna	1936	Zachęta
Olczak Maria	1930	Słowików
Olesiak Helena	1928	Suków
Olesiak Zofia	1918	Suków
Oparcik Maria	1937	Oblas
Owczarek Katarzyna	1916	Podgajek
Owczarek Teofila	1918	Podgajek
Paciak Ewa	1928	Studzienice
Paciak Katarzyna	1933	Żerdź

Nazwisko i imię	Rok wstąpienia	Miejsce zamieszkania
Palmowska Katarzyna	1930	Przytyk
Panek Sabina	1930	Piaski
Paul Stanisława	1933	Zachęta
Pękalska Scholastyka	1930	Przytyk
Pietrasik Maria	1932	Suków
Pietruszka Bronisława	1931	Żerdź
Pietruszka Bronisława	1931	Żerdź
Pietruszka Teofil	1929	Żerdź
Popiel Anna	1926	Suków
Popiel Rozalia	1932	Suków
Pośnik Marianna	1920	Piaski
Prasek Helena	1931	Zachęta
Prasek Helena	1934	Studzienice
Prasek Janina	1935	Studzienice
Prasek Janina	1933	Studzienice
Prasek Maria	1928	Studzienice
Prasek Maria	1918	Suków
Prasek Matylda	1934	Suków
Prasek Rozalia	1932	Zachęta
Prasek Rozalia	1921	Studzienice
Prasek Stanisława	1930	Studzienice
Prasek Zofia	1934	Suków
Prasek Zofia	1933	Studzienice
Prasek Zofia	1921	Studzienice
Prus Anna	1928	Zachęta
Pyzara Rozalia	1911	Żerdź
Pyzara Stanisława	1931	Żerdź
Rajkowska Salomea	1931	Żerdź
Rajkowski Kazimierz	1898	Żerdź
Rajkowski Stanisław	1934	Żerdź
Rdzanek Józefa	1934	Słowików
Rdzanek Katarzyna	1918	Podgajek
Rdzanek Marianna	1934	Zachęta
Religa Helena	1930	Słowików
Rogulska Bronisława	1936	Zachęta
Rogulska Józefa	1921	Słowików
Rumieńczyk Katarzyna	1911	Suków
Rumieńczyk Magdalena	1918	Suków
Rumieńczyk Stanisława	1929	Suków
Rychlicka Stanisława	1937	Oblas
Rzeczowska Marianna	1918	Piaski
Sendejowicz Feliksa	1920	Piaski
Sikora Zofia	1930	Studzienice
Sikora Zofia	b.d.	Studzienice
Skoczylas Zofia	1932	Suków
Skomorowska Zofia	1924	Suków

Nazwisko i imię	Rok wstąpienia	Miejsce zamieszkania
Skoneczna Katarzyna	1926	Studzienice
Skuza Katarzyna	1930	Piaski
Smolaga Łucja	1927	Podgajek
Sobol Franciszka	1936	Podgajek
Sobstyl Józefa	1925	Studzienice
Sobstyl Józefa	b.d.	Studzienice
Sobstyl Paulina	1921	Studzienice
Sobstyl Rozalia	1925	Studzienice
Sobstyl Rozalia	b.d.	Studzienice
Sowa Bronisława	1930	Piaski
Stani Eleonora	1937	Oblas
Stankiewicz Maria	1928	Zachęta
Stępień Salomea	1930	Zachęta
Stolarczyk Józefa	1931	Żerdź
Strzałkowska Antonina	1930	Podgajek
Strzałkowska Antonina	1924	Podgajek
Sulisz Eleonora	1930	Słowików
Sulisz Helena	1930	Słowików
Sulisz Janina	1930	Słowików
Sulisz Marianna	1904	Słowików
Sułowska Eleonora	1937	Oblas
Sułowska Maria	1937	Oblas
Sułowska Maria	1937	Oblas
Szara Marianna	1916	Piaski
Szczepaniak Jan	1934	Żerdź
Szczepaniak Julia	1931	Żerdź
Szymańska Emilia	1937	Oblas
Szymczak Franciszka	1931	Żerdź
Szymczak Józef	1934	Żerdź
Ślązak Józefa	1935	Podgajek
Trzeciak Marianna	1928	Piaski
Trzos Katarzyna	1921	Studzienice
Trzos Maria	1925	Studzienice
Trzos Maria	b.d.	Studzienice
Trzos Stanisława	1930	Studzienice
Tuzimek Antonina	1918	Podgajek
Tyczyńska Aniela	1931	Żerdź
Tyczyńska Julia	1933	Żerdź
Tyczyńska Julia	1932	Żerdź
Tyczyńska Katarzyna	1931	Żerdź
Tyczyński Władysław	1934	Żerdź
Wachowicz Szymon	1920	Żerdź
Wąsik Julia	1935	Słowików
Wąsik Katarzyna	1934	Podgajek
Wąsik Stanisław	1925	Żerdź
Wieśniak Helena	1920	Podgajek

Nazwisko i imię	Rok wstąpienia	Miejsce zamieszkania
Wieśniak Jadwiga	1932	Piaski
Wieśniak Katarzyna	1928	Suków
Wieśniak Maria	1929	Suków
Wieśniak Matylda	1926	Słowików
Wlazło Anna	1926	Podgajek
Wlazło Józefa	1918	Podgajek
Włodarczyk Bronisław	1934	Żerdź
Włodarczyk Helena	1935	Żerdź
Włodarczyk Zofia	1935	Żerdź
Wojcik Antonina	1925	Studzienice
Wojdakowska Józefa	1931	Żerdź
Wojdakowska Władysława	1930	Żerdź
Wojdakowski Franciszek	1906	Żerdź
Wojtakowski Stanisław	1934	Żerdź
Wojtasik Katarzyna	1937	Podgajek
Wojtysiak Józefa	1932	Suków
Wojtysiak Józefa	1916	Suków
Wojtysiak Rozalia	1916	Suków
Wojtysiak Weronika	1931	Żerdź
Wojtysiak Władysław	1919	Żerdź
Wojtysiak Zofia	1928	Zachęta
Woźniak Józef	1934	Żerdź
Woźniak Julia	1928	Studzienice
Woźniak Julia	b.d.	Studzienice
Woźniak Stanisława	1931	Żerdź
Woźniak Zofia	1916	Żerdź
Wójcik Anna	1921	Studzienice
Wójcik Antonina	b.d.	Studzienice
Wójcik Helena	1930	Studzienice
Wójcik Maria	1918	Podgajek
Wójcik Maria	1937	Podgajek
Zabierzewska Zofia	1920	Suków
Zagórska Genowefa	1935	Studzienice
Zagórska Maria	1930	Studzienice
Zagórska Rozalia	1926	Studzienice
Zagórska Stanisława	1933	Studzienice
Zajaczkowska Zofia	1931	Żerdź
Zajaczkowski Stanisław	1925	Żerdź
Żuchowska Józefa	1930	Przytyk
Życzyńska Aniela	1916	Piaski

Aneks 16. Płatnicy składki na utrzymanie Żydowskiej Gminy Wyznaniowej w Przytyku w 1931 r.⁴⁶⁰

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Adler Motek	Przytyk	–
Ajdelbaum Hersz	Przytyk	50
Ajdelbaum Hilel	Przytyk	15
Ajdelbaum Hilel s. Wolfa	Przytyk	15
Ajdelbaum Jankiel	Przytyk	15
Ajdelbaum Majlich	Przytyk	15
Ajdelbaum Wolf	Przytyk	15
Ajdelbaum Zelman	Przytyk	15
Ajzenberg Abram	Przytyk	–
Ajzenberg Chaim	Przytyk	20
Ajzenberg Jankiel i Pesla	Przytyk	15
Ajzenberg Moszek	Przytyk	15
Ajzenberg Szmul	Przytyk	15
Ajzensztadt Hilel	Przytyk	8
Ajzman Boruch	Przytyk	15
Ajzman Dawid	Przytyk	20
Ajzman Gocel	Przytyk	8
Ajzman Herszek	Przytyk	20
Ajzman Izrael	Przytyk	8
Ajzman Łuzer	Kostrzyń	15
Ajzman Sura	Przytyk	40
Akierman Chil	Przytyk	8
Akierman Gidalja	Przytyk	20
Altman Abram	Przytyk	15
Altman Chena	Wyśmierzyce	15
Altman Chil	Wyśmierzyce	15
Altman Dawid	Wyśmierzyce	30
Altman Herszek	Wyśmierzyce	15
Altman Jankiel-Ber	Wyśmierzyce	15
Altman Moszek	Mogielnica	50
Altman Moszek	Wyśmierzyce	15
Altman Zelik	Klwów	30
Anulewicz Icek	Mogielnica	40
Banda Icek s. Mendla	Przytyk	15
Banda Icek s. Szmula	Przytyk	30
Banda Pinkus i Pesla	Przytyk	15
Banda Wigdor	Przytyk	8
Baron Hersz	Przytyk	15
Baron Mendel	Przytyk	15
Bass Chaim	Przytyk	8
Bass Godel	Przytyk	8

⁴⁶⁰ APK, UWKI, 1721, s. 18–33.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Bass Rywen	Przytyk	20
Bass Szmul	Przytyk	8
Berchowicz Izrael	Przytyk	8
Berkowicz Abram	Przytyk	8
Berkowicz Chaim i Szejwa	Przytyk	8
Bersztel Icek	Przytyk	40
Bigus Szmul	Wyśmierzyce	20
Binsztejn Joel	Wyśmierzyce	30
Birenbaum Menasza	Przytyk	15
Bitter Kopel i Perla	Klwów	30
Bitter Szlama	Przytyk	20
Blatman Dawid	Przytyk	20
Blatman Froim	Przytyk	8
Blatman Izrael	Przytyk	15
Blatman Szlama	Przytyk	15
Blicher Gidalja	Przytyk	15
Bliman Mendel	Przytyk	8
Bliman Pinkus	Warszawa	30
Blufarb Berek	Podlesie	75
Bojmajl Chaim	Przytyk	30
Bojmajl Majer	Przytyk	15
Bojmajl Moszek	Przytyk	15
Bojmajl Moszek-Lejzor	Przytyk	8
Bojman Abram s. Hercki	Przytyk	15
Bojman Hercka	Przytyk	15
Bojman Herszek	Przytyk	15
Bojman Icek	Przytyk	15
Bojman Izrael	Radom	15
Bojman Josek	Przytyk	15
Bomgart Izrael	Przytyk	50
Bomgart Mendel	Warszawa	30
Borensztajn Bajrech	Przytyk	15
Borensztajn Herszek	Przytyk	15
Borensztajn Hinda	Przytyk	20
Borensztajn Izrael	Przytyk	50
Borensztajn Jankiel	Przytyk	8
Borensztajn Mordka	Kaszów	20
Borensztajn Motek	Przytyk	15
Borensztajn Wigdor	Przytyk	8
Brojtman Nuta	Przytyk	150
Buchmacher Abram	Przytyk	15
Chlebowski Dawid	Przytyk	20
Chlebowski Lejbuś	Przytyk	8
Cukier Abram i Łaja	Przytyk	75
Cukier Abram s. Jankiela	Przytyk	30
Cukier Abram s. Moszka	Przytyk	8

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Cukier Abram s. Szmula	Przytyk	15
Cukier Chil	Przytyk	15
Cukier Henoch	Przytyk	8
Cukier Herszek	Radom	60
Cukier Icek	Przytyk	8
Cukier Icek s. Chila	Przytyk	40
Cukier Jankiel s. Mordki	Przytyk	30
Cukier Jankiel s. Nachmy	Przytyk	20
Cukier Josek	Przytyk	8
Cukier Josek I	Skrzynno	15
Cukier Josek i Dwojra	Przytyk	40
Cukier Josek II	Przytyk	15
Cukier Moszek	Przytyk	20
Cukier Pinkus	Przytyk	15
Cukier Szmul	Przytyk	15
Cukier Zyndel	Przytyk	15
Cukier Zyndel s. Abrama	Podgajek	15
Cukierman Boruch	Przytyk	8
Cukierman Motek	Przytyk	–
Cukierman Ruchla	Przytyk	–
Cukierman Szlama	Przytyk	8
Cwajg Moszek	Przytyk	15
Cymbalista Abram	Przytyk	8
Cymbalista Icek	Przytyk	15
Cymbalista Lipa i Abram	Wyśmierzyce	20
Cymbalista Zelig	Przytyk	30
Danel Szmul	Przytyk	8
Den Bencjan	Przytyk	8
Den Moszek	Przytyk	15
Eksztejn Josek	Warszawa	15
Fajgenbaum Lejbuś	Białobrzegi	30
Feldberg Lejzor	Przytyk	60
Feldberg Sumer	Przytyk	40
Ferszt Majer	Przysucha	50
Ferszt Moszek	Przytyk	15
Flancbaum Alter	Przytyk	40
Flancbaum Icek	Przytyk	30
Flancbaum Szejwa	Przytyk	20
Frajman Chaim	Przytyk	8
Frydman Abram	Przytyk	15
Frydman Abysz	Przytyk	20
Frydman Aron	Wólki	20
Frydman Berek	Przytyk	40
Frydman Boruch	Przytyk	–
Frydman Chemja i Chaja	Przytyk	20
Frydman Dawid	Przytyk	8

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Frydman Fajwel	Przytyk	8
Frydman Icek	Przytyk	15
Frydman Icek	Przytyk	8
Frydman Izrael	Przytyk	20
Frydman Jankiel	Przytyk	15
Frydman Jankiel s. Herszka	Przytyk	15
Frydman Jojna	Przytyk	20
Frydman Josef	Przytyk	40
Frydman Josef-Chaim	Przytyk	30
Frydman Josek	Radom	40
Frydman Kiwa	Przytyk	15
Frydman Lejbuś	Przytyk	15
Frydman Lejbuś s. Szmula	Przytyk	20
Frydman Mane	Przytyk	40
Frydman Manek	Przytyk	15
Frydman Mendel	Przytyk	20
Frydman Mendel	Wólki	15
Frydman Mendel s. Majera	Przytyk	15
Frydman Mordka	Wolanów	15
Frydman Mordka i Chaim	Brudniów	10
Frydman Moszek	Lwów ⁴⁶¹	60
Frydman Moszek	Przytyk	15
Frydman Pelta	Przytyk	15
Frydman Szmul	Przytyk	8
Frydman Szmul s. Szlamy	Przytyk	15
Gelibter Dawid	Przytyk	30
Glikler Alter	Podlesie	30
Glikler Wowa	Taczów	60
Glinkiewicz Luzer	Mokrośek	8
Golczewski Jankiel	Przytyk	8
Golczewski Wolf	Przytyk	8
Goldman Lejbuś	Ocieść	15
Goldsztejn Abram	Warszawa	30
Goldsztejn Chaim	Przytyk	8
Goldsztejn Icek	Warszawa	30
Goldsztejn Moszek	Przytyk	20
Grojskop Hersz i Liba	Odrzywół	40
Grosman Aron	Przytyk	8
Grosman herszek	Przytyk	–
Grosman Jojna	Przytyk	–
Gruzworcel Ela	Przytyk	15
Gryn Abram	Przytyk	8
Gryn Binem	Przytyk	8

⁴⁶¹ Tak w tekście – prawdopodobnie chodzi jednak o Klwów.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Grynman Fiszel	Przytyk	8
Grynman Lejzor	Przytyk	8
Gut Jankiel	Podgajek	15
Gut Moszek	Podlasie	30
Gutman Uryn	Przytyk	15
Haberberg Abram	Przytyk	30
Haberberg Abram	Warszawa	20
Haberberg Całek	Przytyk	15
Haberberg Dawid	Przytyk	30
Haberberg Icek	Przytyk	8
Haberberg Icek s. Herszka	Przytyk	8
Haberberg Icek s. Kałmy	Przytyk	8
Haberberg Jankiel s. Herszka	Przytyk	30
Haberberg Jankiel s. Joska	Przytyk	20
Haberberg Jankiel-Mandel	Przytyk	8
Haberberg Josek	Przytyk	15
Haberberg Judka	Przytyk	15
Haberberg Moszek	Przytyk	15
Haberberg Moszek-Rywen	Przytyk	50
Haberberg Rywen	Przytyk	15
Haberberg Szulim s. Herszka	Przytyk	8
Haberberg Szulim s. Joska	Przytyk	15
Hamersztajn Josek	Przytyk	8
Helfant Izrael	Radom	75
Hempel Gidalja	Przytyk	20
Hempel Szaja	Przytyk	8
Hempel Szulim	Przytyk	8
Herbst Bencjan	Przytyk	8
Herszenflis Icek	Przytyk	8
Hochenmaum Michel	Przytyk	8
Hochman Josek	Podgajek	20
Honik Joel	Przytyk	20
Honik Joel s. Lejzora	Przytyk	20
Honik Lejbuś	Przytyk	20
Honik Mordka	Przytyk	30
Honik Moszek	Przytyk	8
Honik Nuchym	Przytyk	8
Hopman Dan	Przytyk	75
Hopman Izrael	Przytyk	15
Hopman Moszek	Podgajek	30
Huberman Izrael	Przytyk	20
Huberman Szlama	Przytyk	-
Ickowicz Chaim	Przytyk	8
Judman Majlich	Przytyk	15
Kac Majlich	Przytyk	15
Kac Mordka	Przytyk	15

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Kaczka Chaim	Przytyk	30
Kaufman Lejzor	Przytyk	40
Kejzman Abram	Przytyk	15
Kestenberg Bajla	Przytyk	40
Kestenberg Izrael	Przytyk	8
Kestenberg Jankiel	Przytyk	60
Kestenberg Jeruchem	Przytyk	15
Kestenberg Tyła	Przytyk	60
Kielman Aba	Przytyk	30
Kielman Naftula	Przytyk	8
Kierszencwajg Josek	Przytyk	30
Kierszencwajg Majer	Przytyk	15
Kierszencwajg Moszek	Przytyk	30
Kierszencwajg Motek	Przytyk	15
Kierszencwajg Szmul	Przytyk	15
Kierszencwajg Wolf	Przytyk	15
Kinderman Dawid	Wyśmierzyce	30
Kinderman Pinkus	Wyśmierzyce	15
Kirszenberg Izrael	Przytyk	20
Kirszencwajg Zysman	Przytyk	–
Klajnbaum Szmul	Przytyk	8
Klempner Mordka	Przytyk	–
Klinderman Froim	Przytyk	15
Kohn Abram	Przytyk	15
Kohn Abram	Przytyk	30
Kohn Chana	Przytyk	20
Kohn Lejzor	Przytyk	8
Kohn Moszek	Przytyk	20
Kohn Moszek	Warszawa	15
Kohn Szlama	Podgajek	8
Kohn Szyja	Przytyk	20
Königsztajn Nusyn	Przytyk	8
Kop Abra,	Przytyk	8
Koper Abram	Przytyk	30
Koperwas Moszek	Biniędzice	40
Koperwas Motel i Chaja	Radom	75
Koperwas Szyja i Rojza	Radom	75
Korengold Lejbuś	Białobrzegi	30
Korman Aron	Przytyk	8
Korman Mordka	Przytyk	15
Kozłowski Alter	Przytyk	40
Kozłowski Izrael	Przytyk	20
Kozłowski Moszek	Przytyk	8
Kracberg Abram	Radom	30
Krajcberg Całel	Przytyk	8
Krajkowski Majer	Przytyk	8

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Kręg Szaja	Przytyk	30
Kręgiel Nachman	Przytyk	15
Kręgiel Rochma	Przytyk	8
Kręgiel Szoel	Przytyk	50
Kryger Herszek	Przytyk	15
Kryng Izrael i Mindla	Klwów	30
Kuperberg Lejbuś	Przytyk	60
Kurant Icek	Przytyk	20
Kurant Izrael	Przytyk	20
Kusiciel Aba	Przytyk	8
Lerner Moszek	Przytyk	15
Leska Gidalja	Wyśmierzyce	40
Leska Hena	Wyśmierzyce	20
Leska Moszek	Przytyk	50
Lewantal Icek	Przysucha	15
Lewental Josek	Przytyk	15
Lewental Moszek	Przytyk	15
Lewi Estera	Radom	15
Lewkowicz Moszek	Przytyk	15
Lewkowicz Symcha	Mogielnica	40
Liberman Herszek	Przytyk	40
Liberman Mordka i Ruchla	Przytyk	40
Lindenbaum Josek	Przytyk	20
Lindenbaum Moszek	Przytyk	75
Lindenbaum Nuta	Przytyk	30
Lipsman Dawid	Wyśmierzyce	20
Lipsman Majer	Wyśmierzyce	20
Lipsman Moszek	Wyśmierzyce	20
Lipsman Zelman	Wyśmierzyce	15
Lipszyc Icek	Przytyk	40
Lipszyc Icek	Przytyk	–
Lipszyc Moszek	Przytyk	20
Lipszyc Motek	Przytyk	–
Łaks Abram	Przytyk	8
Łaks Moszek	Przytyk	8
Łangfus Chaim	Przytyk	8
Łęga Chil	Podgajek	20
Łęga Icek	Podgajek	75
Łęga Nachman	Podgajek	15
Łęga Perla	Podgajek	30
Łęga Szmul	Podgajek	15
Łęga Szmul s. Pinkusa	Podgajek	8
Łęga Wadja	Podgajek	8
Łoks Dawid	Ocieść	15
Łoks Idel	Ocieść	15
Łoks Mordka	Ocieść	20

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Łoks Szmul	Ocieść	15
Majerfeld Izrael	Przytyk	20
Majerfeld Josek	Przytyk	30
Majerfeld Łuzer	Przytyk	15
Majerfeld Szlama	Przytyk	20
Majkus Aba	Przytyk	15
Majkus Gdala	Przytyk	15
Majkus Herszek	Przytyk	15
Majkus Moszek	Przytyk	40
Majkus Rywen	Przytyk	20
Majkus Wolf	Przytyk	15
Majnkus Abram	Przytyk	15
Małc Abram	Podgajek	8
Małc Chaim	Przytyk	20
Małc Godel	Przytyk	15
Małc Icek	Przytyk	20
Małc Icek-Majer i Fela	Radom	15
Małc Jankiel	Podgajek	8
Małc Lejbuś	Przytyk	20
Małc Mordka	Podgajek	8
Małc Moszek	Przytyk	40
Małc Pinkus	Przytyk	150
Małcmacher Lejbuś	Przytyk	8
Małcmacher Mendel	Przytyk	15
Małcmacher Moszek	Przytyk	20
Małcmacher Perc	Przytyk	15
Małcmacher Zelik	Przytyk	15
Małcmacjer Lejb	Przytyk	–
Mandel Zysla	Przytyk	20
Mandelbaum Hersz	Przytyk	8
Mandelbaum Icek	Przytyk	15
Mandelbaum Mendel	Przytyk	15
Mandelbaum Mendel	Radom	20
Mandelbaum Moszek	Przytyk	8
Mandelbaum Nusyn	Przytyk	15
Mandelbaum Zysel	Przytyk	8
Mandelman Jankiel	Przytyk	8
Mandelman Moszek	Przytyk	8
Mandelman Nusyn	Przytyk	20
Margulis Lejzor	Przytyk	40
Micenmacher Chaim	Przytyk	8
Micenmacher Gocel	Przytyk	30
Micenmacher Josek	Przytyk	50
Micenmacher Nuta	Przytyk	40
Miler Jankiel	Przytyk	50
Miler Jochenen	Zwoleń	40

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Miler Moszek	Przytyk	20
Miler Ruchla i Wyremsberg Moszek	Przytyk	75
Milsztajn Motel	Ulaski Grzmiąckie	15
Milsztajn Ruchla	Przytyk	8
Minkowski Ajzyk	Przytyk	–
Minkowski Herszek	Przytyk	20
Morensztejn Dawid	Przytyk	8
Morgenfeld Zelig	Wyśmierzyce	15
Morgersztern Aron	Przytyk	8
Moszkowicz Hersz	Przytyk	20
Moszkowicz Jankiel	Przytyk	8
Moszkowicz Wolf	Przytyk	15
Muer Dawid	Przytyk	15
Muer Herszek	Przytyk	15
Muer Izrael	Przytyk	15
Muer Jankiel	Przytyk	8
Muer Szymon	Przytyk	8
Najhaus Chaim i Rywka	Przytyk	15
Najhaus Moszek	Radom	20
Najhaus Nysyn	Przytyk	8
Najman Herszek	Przytyk	50
Narczyz Ruchla	Radom	150
Oksenberg Szapsia	Przytyk	15
Orensztejn Dawid i Pesa	Warszawa	15
Pacanowski Jankiel	Przytyk	20
Palant Jankiel	Przytyk	20
Palant Moszek	Przytyk	8
Palant Nuchim	Przytyk	15
Palant Szoel	Przytyk	15
Pankiewicz Juma	Przytyk	15
Pelcman Izrael	Przytyk	8
Pelcman Rywka	Przytyk	8
Percowicz Szmul	Przytyk	8
Pieczątka Abram	Przytyk	30
Pieczątka Josek	Przytyk	20
Pieczątka Szyfra	Przytyk	8
Plachta Rachmil	Przytyk	8
Pomrok Herszek	Przytyk	–
Pomrok Majer	Przytyk	–
Przemysł Majer	Przytyk	50
Przybyszewicz Hersz	Przytyk	15
Przytycki Berek	Podgajek	50
Przytycki Mordka	Przytyk	50
Przytycki Moszek	Przytyk	15
Przytycki Szlama	Radom	30

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Rakocz Izrael	Przytyk	15
Rakocz Kadysz	Przytyk	15
Rakocz Lejb	Przytyk	15
Rakocz Łaja	Przytyk	30
Rakocz Szelka	Przytyk	30
Rakocz Szoel	Przytyk	15
Rapaport Chaim	Wyśmierzyce	15
Rembalski Josef	Przytyk	15
Rojtrand Jankiel	Przytyk	40
Rolnik Rywka	Kostrzyn	30
Rotbard Icek	Wyśmierzyce	75
Rotenberg Chil	Przytyk	8
Rozenbaum Chaskiel	Przytyk	15
Rozenbaum Herszek	Przytyk	8
Rozenberg Abram	Przytyk	8
Rozenberg Dawid	Przytyk	30
Rozenberg Icek	Przytyk	–
Rozenberg Kiwa	Przytyk	8
Rozenberg Lejbuś	Przytyk	–
Rozenberg Motek	Przytyk	–
Rozenberg Szulim	Przytyk	8
Rozenblit Abram	Przytyk	8
Rozenblit Hilel	Przytyk	8
Rozenblit Lejbuś	Przytyk	8
Rozenblit Majer	Przytyk	8
Rozenblit Noech	Przytyk	8
Rozenchwajg Aba	Przytyk	8
Rozenchwajg Jankiel	Podgajek	30
Rozenchwajg Lejbuś	Przytyk	40
Rozenchwajg Szmul	Biniędzice	40
Rozenchwajg Szulim	Przytyk	15
Rozenholc Pejsach i Lejb	Odrzywół	50
Rozenholc Abram	Przytyk	15
Rozenholc Chaim	Wyśmierzyce	20
Rozenholc Gidalja	Przytyk	15
Rozenholc Lejbuś	Przytyk	20
Rozenholc Nuta	Przytyk	15
Rubin Herszek	Wyśmierzyce	15
Rubinsztejn Mordka	Przytyk	20
Ryba Chil	Przytyk	8
Ryba Dawid	Przytyk	20
Ryba Herszek	Przytyk	40
Ryba Izrael	Przytyk	20
Rychter Ałter	Przytyk	8
Rychter Lejbuś	Przytyk	15
Rychter Zelman	Przytyk	8

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Safersztajn Abram	Radom	75
Safersztajn Jankiel	Przytyk	30
Safersztajn Lejbuś	Wierzbnik	20
Samelson Icek	Przytyk	60
Samelson Jankiel	Przytyk	30
Samelson Michel	Wyśmierzyce	75
Samelson Symcha	Wyśmierzyce	40
Samelson Szulim	Wyśmierzyce	75
Spirytus Szachna	Przytyk	15
Spirytus Szejwa	Przytyk	40
Srebrner Rywka	Łódź	50
Strausman Hilel	Przytyk	20
Strausman Hilel i Herszek	Przytyk	20
Sucher Motek	Przytyk	8
Szepsel Icek	Przytyk	30
Szer Jakub	Przytyk	20
Szkolnikow Hejnoch	Przytyk	8
Szmedra Jankiel	Przytyk	15
Szmedra Szmaja	Przytyk	75
Sznajder Bajrech	Ossów	30
Sznajder Drezla	Ratoszyn	15
Sznajder Gerszon	Ratoszyn	15
Sznajder Icek	Ratoszyn	30
Sznajder Josef	Ratoszyn	15
Sznajder Josek	Przytyk	15
Szokin Pinkus	Przytyk	40
Szpan Szmul	Przytyk	8
Sztark Fajwel	Przytyk	60
Sztark Herszek	Przytyk	15
Sztark Hudesza	Przytyk	15
Sztark Icek	Końskie	30
Sztark Lejbuś	Przytyk	8
Sztark Uryn	Przytyk	20
Sztark Wolf	Przytyk	15
Szuch Lejzor	Podgajek	30
Szwarcberg Chaim	Wyśmierzyce	50
Szwarcberg Moszek	Wyśmierzyce	50
Szwarcberg Pinkus	Wyśmierzyce	40
Szwicer Alter	Przytyk	8
Szwicer Ebar	Przytyk	15
Szwicer Hilel	Przytyk	20
Szwicer Izrael	Przytyk	20
Szwicer Majer	Przytyk	15
Szwicka Lejwa	Przytyk	20
Szwicka Moszek i Bomgart Mendel	Przytyk	75

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Tabacznik Abram	Przytyk	20
Tauber Berek	Przytyk	30
Tauber Lejbuś	Przytyk	30
Tauber Majer	Przytyk	20
Tauber Moszek	Przytyk	20
Tauber Szaja	Przytyk	20
Telerman Jankiel	Przytyk	–
Telerman mendel	Przytyk	15
Tenenbaum Jankiel	Przytyk	50
Teper Icek	Przytyk	15
Toper Szlama	Przytyk	–
Tugman Herszek	Przytyk	15
Tugman Szlama	Przytyk	–
Tyrangiel Wolf	Przytyk	–
Tyszler Abram	Przytyk	8
Tyszler Chaim	Przytyk	15
Tyszler Gidalja	Przytyk	20
Tyszler Majlich	Przytyk	8
Tyszler Nusyn	Przytyk	8
Uryn Hilel	Radom	15
Uryn Icek	Przytyk	8
Wachman Bajnysz	Przytyk	8
Wachman Chil	Przytyk	15
Wachman Josek	Przytyk	8
Wachman Rywen	Przytyk	8
Wachman Szmul	Przytyk	15
Waffel Chaim	Przytyk	15
Wajnberg Abram	Przytyk	8
Wajnberg Chana	Przytyk	30
Wajnberg Szulim	Przytyk	8
Wajnglas Abram	Przytyk	–
Wajnglas Szlama	Przytyk	–
Wajnwerceł Łaja	Przytyk	30
Wajsfus Icek	Wrzeszczów	50
Wajzer Lejbuś	Przytyk	15
Wajzer Uszer	Przytyk	8
Wakszal Moszek	Przytyk	40
Warszawski Berek	Przytyk	30
Warszawski Zysel	Przytyk	15
Wasersztajn Josek	Przytyk	40
Wierzbicki Icek	Przytyk	8
Wołman Moszek	Przytyk	15
Wołman Szymon	Przytyk	15
Zajde Berek	Przytyk	40
Zajde Boruch	Radom	60
Zajde Dawid	Przytyk	60

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Wysokość składki w zł
Zajde Jankiel i Bajła	Przytyk	50
Zajde Mendel	Radom	60
Zajde Moszek	Przytyk	15
Zaśzyjer Herszek	Przytyk	15
Zycholc Chaim	Przytyk	30
Zylberberg Chaim	Wólki	150
Zylberberg Fiszel	Wólki	150
Zylberberg Icek	Wólki	150
Zylbersztajn Abram	Przytyk	15
Zysman Chaskiel	Przytyk	15
Zysmanowicz Dawid	Przytyk	15
Zysmanowicz Icek	Przytyk	8
RAZEM	–	12303

Aneks 17. Mieszkańcy gminy Przytyk, którzy w latach 1945–1946 złożyli wnioski o odszkodowanie w związku z wysiedleniem i innymi akcjami represyjnymi ze strony Niemców⁴⁶²

Nazwisko i imię	Rok urodzenia	Miejsce zamieszkania	Liczba członków rodziny na utrzymaniu
Adamiec Józef	1902	Młódnice	4
Badowski Władysław	1888	Młódnice	6
Bąk Władysław	1882	Żerdź	6
Bednarczyk Piotr	1869	Podgajek	1
Bednarek Józefa	1884	Podgajek	2
Bębnowek? Józef	1901	Domaniów	6
Białczak Andrzej	1893	Suków	3
Białczak Stanisław	1886	Suków	6
Białczak Stanisław	1904	Sukowska Wola	4
Białczak Wincenty	1902	Sukowska Wola	4
Białczaka Józefa spadkobiercy	1899	Sukowska Wola	7
Bielawski Franciszek	1907	Domaniów	4
Bielecka Marianna	1903	Sukowska Wola	3
Bielecki Jan	1909	Młódnice	2
Bień Czesław	1925	Młódnice	3
Bień Jan	1901	Suków	7
Bień Władysław	1910	Młódnice	3
Binczyk Józef	1882	Domaniów	3
Bińczyk Franciszek	1926	Domaniów	3
Bińkowska Franciszka	1892	Domaniów	5
Bińkowska Marianna	1897	Domaniów	–

⁴⁶² Źródło: ustalenia własne na podstawie APR, Gminna Rada Narodowa w Przytyku, 7–15, passim.

Nazwisko i imię	Rok urodzenia	Miejsce zamieszkania	Liczba członków rodziny na utrzymaniu
Bińkowski Bolesław	1912	Domaniów	3
Bińkowski Józef	1906	Domaniów	5
Błaszczak Jan	1913	Suków	4
Bocheńska Maria	1880	Słowików	2
Borwicza? Franciszka	1890	Domaniów	5
Bratos Teofil	1893	Żerdź	5
Bratos Wojciech	1854	Żerdź	2
Budzik Józef	1907	Przytyk	5
Bugajczyk Jan	1906	Domaniów	6
Bukowski Jan	1901	Suków	4
Cętko Józef	1900	Sukowska Wola	4
Cętko Michał	1875	Sukowska Wola	3
Chłopecki Franciszek	1896	Żerdź	3
Chłopecki Jan	1889	Domaniów	4
Chydziański Władysław	1908	Domaniów	5
Chylak Stanisław	1919	Młódnice	2
Cichosz Adam	1873	Domaniów	6
Cichosz Izidor	1885	Domaniów	3
Czajka Franciszek	1920	Podgajek	3
Czajka Józef	1902	Podgajek	5
Czyż Kazimierz	1907	Przytyk	–
Dąbrowski Jan	1889	Młódnice	7
Dąbrowski Stanisław	1889	Młódnice	3
Deja Jan	1902	Młódnice	6
Dębski Jan	1900	Potkanna	5
Domagalska Katarzyna	b.d.	Żerdź	1
Domagalski Antoni	1909	Suków	5
Domagalski Jan	1909	Żerdź	2
Domagalski Józef	1911	Suków	6
Domagalski Stanisław	1897	Suków	5
Domagalski Stanisław	1907	Żerdź	5
Domagalski Władysław	1893	Żerdź	4
Domińczak Antoni	1897	Potkanna	1
Domińczak Karolina	1876	Potkanna	–
Drabik Andrzej	1885	Słowików	2
Drabik Franciszek	1886	Domaniów	4
Drabik Franciszek	1901	Młódnice	4
Drabik Jan	1902	Przytyk	5
Drabik Jan	1866	Żerdź	3
Drabik Józef	1923	Domaniów	3
Drabik Józef	1908	Suków	3
Drabik Ludwik	1889	Posada	4
Drabik Marianna	1894	Młódnice	2
Drabik Stanisław	1911	Domaniów	5
Drabik Stanisław	1898	Młódnice	4

Nazwisko i imię	Rok urodzenia	Miejsce zamieszkania	Liczba członków rodziny na utrzymaniu
Drabik Stanisław	1899	Suków	5
Drabik Władysław	1911	Młódnice	3
Drabik Władysław	1909	Podgajek	4
Drażkiewicz Józef	1908	Podgajek	5
Drużdziel Jan	1913	Żerdź	5
Dudek Piotr	1880	Podgajek	4
Dyjas Jan	1894	Przytyk	8
Dyjas Władysław	1885	Przytyk	4
Dzięgielewska Bronisława	1922	Żerdź	4
Firlej Jan	1911	Sukowska Wola	4
Firlej Józef	1911	Sukowska Wola	6
Firlej Józef s. Antoniego	1905	Suków	6
Firlej Józef s. Kazimierza	1907	Suków	5
Firlej Michał	1898	Słowików	13
Firlej Stefan	b.d.	Suków	7
Firlej Tadeusz	b.d.	Suków	7
Fokt Antoni	1890	Jagodne	7
Fokt Antonina	1909	Potkanna	2
Fokt Józef	1892	Jagodne	7
Fokt Walenty s. Leona	1876	Potkanna	1
Fokt Władysław	1911	Jagodne	5
Fołyn Anna	1887	Posada	8
Fotk Walenty	1889	Potkanna	3
Frynas Cecylia	1918	Przytyk	1
Frynas Franciszek	1891	Przytyk	6
Furmański Jan	1864	Żerdź	4
Gajda Jan	1909	Potkanna	3
Gajda Katarzyna	1909	Potkanna	2
Gajownik Adam	1887	Potkanna	5
Głowiński Mateusz	1906	Domaniów	6
Gmyrek Jan	1900	Domaniów	3
Gniadek Stanisław	1870	Sukowska Wola	7
Góra Jan	1910	Sukowska Wola	4
Górka Andrzej	1908	Suków	6
Górka Jan	1896	Suków	5
Górka Jan	1903	Sukowska Wola	2
Górka Jan	1906	Sukowska Wola	3
Górka Jan s. Michała	1878	Sukowska Wola	6
Górka Józef	1901	Suków	6
Górka Józef	1901	Sukowska Wola	3
Górka Katarzyna	1900	Sukowska Wola	4
Górka Kazimierz	1897	Sukowska Wola	7
Górka Stanisław	1911	Suków	1
Górka Stanisław	1900	Sukowska Wola	4
Górka Stanisław	1885	Sukowska Wola	2

Nazwisko i imię	Rok urodzenia	Miejsce zamieszkania	Liczba członków rodziny na utrzymaniu
Górka Stanisław	1900	Sukowska Wola	6
Górka Władysław	1907	Przytyk	4
Górka Władysław	1914	Suków	2
Górka Władysław	1905	Sukowska Wola	5
Górka Władysław	1895	Sukowska Wola	3
Górka Wojciech	1872	Sukowska Wola	4
Górki Adama spadkobiercy	1902	Sukowska Wola	7
Grabarczyk Stefan	1911	Potkanna	1
Grabowczyk Antonina	1884	Potkanna	1
Grabowski Franciszek	1894	Przytyk	8
Gregorczyk Michał	1894	Sukowska Wola	4
Gregorek Franciszek	1884	Młódnice	3
Gumowska Maria	1876	Podgajek	1
Gumowski Stanisław	1911	Podgajek	6
Gumowski Władysław	1898	Podgajek	4
Holewa Józef	1887	Przytyk	3
Jach Jan	1902	Domaniów	5
Jach Stefan	1927	Domaniów	5
Januszek Franciszka	1910	Potkanna	1
Jasiński Marian	1913	Przytyk	5
Jastrzyski Józef	1898	Sukowska Wola	4
Jaszczyk Józef	1907	Sukowska Wola	5
Jaszczyk Władysław	1910	Sukowska Wola	5
Jaworska Władysław	1901	Słowików	5
Jaworski Jan	1890	Słowików	5
Jaworski Władysław	1901	Przytyk	6
Jesionek Antoni	1893	Suków	4
Jopek Bronisław	1890	Przytyk	7
Kacer? Stefan	1894	Podgajek	5
Kaczmarek Katarzyna	1878	Przytyk	–
Kaczor Piotr	1898	Domaniów	6
Kalita Antonina	1890	Potkanna	1
Kalita Franciszek	1888	Zameczek	5
Kalita Jan	1890	Potkanna	6
Kalita Stanisław	1921	Potkanna	2
Kasiak Franciszek	1888	Potkanna	7
Kasiak Stanisław	1893	Potkanna	1
Kasiak Stanisława	1905	Potkanna	3
Kasiak Władysław	1902	Potkanna	4
Kaszewski Jan	1899	Słowików	3
Kawiński Józef	1905	Przytyk	4
Kawiński Piotr	1896	Domaniów	6
Kazuba Stanisław	1912	Sukowska Wola	5
Kądziela Jan	1868	Potkanna	3
Kiełbasa Jan	1903	Domaniów	3

Nazwisko i imię	Rok urodzenia	Miejsce zamieszkania	Liczba członków rodziny na utrzymaniu
Kiełbasa Józef	1908	Domaniów	6
Kiljanek Jakub	1886	Potkanna	2
Klepacz Helena	1886	Sukowska Wola	6
Klepacz Józef	1904	Sukowska Wola	5
Kocuć Stanisław	1876	Żerdź	8
Kołačka Katarzyna	1902	Żerdź	3
Koncik Franciszek	1897	Przytyk	3
Konopka Helena	1886	Podgajek	3
Konopka Józef	1905	Suków	6
Korgul Józef	1909	Młódnice	4
Korgul Stanisław	1912	Młódnice	3
Kornafel Józef	1886	Sukowska Wola	6
Kornafel Stanisław	1896	Sukowska Wola	10
Kosiec Jan	1905	Domaniów	3
Kosiec Jan	1904	Podgajek	5
Kosiec Józef	1873	Domaniów	3
Kosiec Piotr	1916	Domaniów	3
Kosiec Stanisław	1913	Domaniów	1
Kosowski Antoni	1904	Słowików	4
Kosowski Szczepan	1894	Słowików	5
Kosowski Władysław	1900	Domaniów	8
Kotowicz Stanisław	1909	Suków	5
Kott Wawrzyniec	1892	Podgajek	6
Kott Władysław	1905	Suków	2
Kowalczyk Antoni	1899	Domaniów	3
Kowalczyk Antoni	1884	Potkanna	10
Kowalczyk Jan	1904	Domaniów	4
Kowalczyk Jan	1925	Potkanna	1
Kowalczyk Janina	1918	Przytyk	7
Kowalczyk Stefan	1915	Potkanna	3
Kowalik Antoni	1883	Przytyk	5
Kowalik Jan	1906	Przytyk	3
Kowalik Jan	1906	Suków	3
Kowalik Roman	1907	Przytyk	5
Kowalik Walenty	1886	Sukowska Wola	6
Kowska Franciszka	1897	Podgajek	6
Kowska Kamila	1889	Przytyk	5
Kowska Petronela	b.d.	Podgajek	4
Kowski Maciej	1886	Młódnice	5
Kozdra Piotr	1895	Młódnice	1
Kozera Józef	1880	Młódnice	4
Kozera Władysław	1907	Młódnice	6
Kozerski Franciszek	1880	Sukowska Wola	8
Kozerski Władysław	1902	Młódnice	4
Kozieł Jan	1901	Młódnice	1

Nazwisko i imię	Rok urodzenia	Miejsce zamieszkania	Liczba członków rodziny na utrzymaniu
Kozieł Stanisław	1907	Przytyk	6
Kozioł Kazimierz	1883	Podgajek	5
Krajewski Piotr	1884	Potkana	6
Krajewski Teofil	1891	Potkana	4
Krawczyk Józef	1908	Suków	6
Krawczyk Konstanty	1894	Przytyk	6
Krawczyk Stanisław	1912	Suków	2
Krawczyk Stanisław	1887	Sukowska Wola	4
Krawczyk Wawrzyniec	1885	Młódnice	2
Krzepis Stanisław	1891	Potkana	9
Krzywiński Antoni	1892	Potkana	5
Krzywiński Jan	1897	Potkana	3
Krzywiński Józef s. Tomasza	1900	Potkana	1
Krzywiński Władysław	1904	Potkana	3
Kubiak Stanisław	1903	Suków	5
Kubiak Władysława	1912	Żerdź	2
Kucharczyk Władysław	1896	Suków	7
Kwiecień Władysława	1914	Jagodne	5
Laskowski Stefan	1892	Młódnice	10
Laskowski Władysław	1899	Młódnice	6
Lewtak Ignacy	1904	Podgajek	4
Lipiec Janina	1912	Młódnice	1
Lipiec Józef	1911	Młódnice	4
Lipiec Teofila	1890	Młódnice	1
Lipiński Władysław	1908	Domaniów	2
Losik Stanisław	1887	Młódnice	6
Łobodziński Antoni	1893	Podgajek	4
Łosik Agata	1895	Domaniów	1
Majek Jan	1925	Podgajek	3
Majkrzak Józef	1903	Sukowska Wola	7
Majkusiak Aleksander	1886	Żerdź	4
Majkusiak Franciszek	1882	Żerdź	1
Majkusiak Józefa	1883	Żerdź	2
Małek Adam	1901	Suków	10
Marciniak Benedykt	1887	Suków	8
Marciniak Franciszek	1870	Sukowska Wola	6
Marciniak Józef	1918	Potkana	4
Marciniak Stanisław	1913	Potkana	2
Marciniak Teofil	1903	Potkana	4
Marciniak Walenty	1901	Potkana	4
Marciniak Władysław	1914	Sukowska Wola	4
Marszałek Stanisław	b.d.	Domaniów	3
Matracki Franciszek	1875	Potkana	9
Michalski Feliks	1889	Przytyk	5
Michalski Ignacy	1875	Przytyk	–

Nazwisko i imię	Rok urodzenia	Miejsce zamieszkania	Liczba członków rodziny na utrzymaniu
Midzio Józef	1902	Domaniów	3
Midzio Michał	1880	Potkana	2
Midzio Stanisław	1900	Potkana	2
Mika Ludwik	1871	Domaniów	2
Mikulski Franciszek	1880	Domaniów	5
Mikulski Jan	1880	Podgajek	8
Mikulski Władysław	1912	Przytyk	3
Mitak Stanisław	1902	Domaniów	3
Mizerski Józef	1901	Potkana	6
Mizerski Józef	1893	Żerdź	5
Mizerski Piotr	1906	Domaniów	3
Mizerski Władysław	1920	Potkana	3
Miziołek Marianna	1881	Sukowska Wola	7
Mleczkowski Jan	1910	Młódnice	4
Mleczkowski Stanisław	1906	Młódnice	4
Mnich Jan	1901	Młódnice	8
Mortka Jan	1889	Sukowska Wola	5
Mortka Stefan	1901	Sukowska Wola	6
Mulik Karol	1889	Sukowska Wola	3
Nogaj Piotr	1886	Posada	4
Nowak Lucyna	1912	Posada	3
Nowak Marianna	1914	Domaniów	3
Nowak Weronika	1919	Domaniów	2
Nowakowski Władysław	1893	Przytyk	2
Nowocień Franciszek	1893	Domaniów	2
Nowocień Władysław	1902	Domaniów	3
Olesiak Adam	1899	Suków	4
Olszewska Jadwiga	1887	Przytyk	1
Olszewski Józef	1914	Przytyk	–
Oparcik Józef	1901	Domaniów	2
Oparcik Józef	1883	Domaniów	5
Oparcik Józef	1886	Młódnice	5
Oparcik Marianna	1900	Domaniów	6
Oparcik Marianna	1893	Młódnice	1
Oparcik Michał	1890	Młódnice	3
Oparcik Stanisław	1912	Domaniów	4
Osiński Wawrzyniec	1892	Potkana	4
Ostatek Kazimierz	1886	Młódnice	3
Ostatek Stanisław	1911	Młódnice	3
Ostrowski Andrzej	1875	Sukowska Wola	3
Owczarek Stanisław	1891	Podgajek	9
Paciak Antoni	1906	Potkana	3
Paciak Benedykt	1870	Potkana	3
Paciak Wojciech	1874	Potkana	3
Paciak Zofia	1904	Potkana	6

Nazwisko i imię	Rok urodzenia	Miejsce zamieszkania	Liczba członków rodziny na utrzymaniu
Petryka Andrzej	1894	Sukowska Wola	7
Pękala Kazimierz	1881	Przytyk	3
Piasta Stanisław	1894	Posada	7
Pietrasik Antoni	1886	Młódnice	3
Pietrasik Jan	1912	Młódnice	4
Pietrasik Józef	1901	Jagodne	3
Pietrasik Józef	1887	Młódnice	4
Pietrasik Stanisław	1896	Młódnice	10
Pietrasik Władysław	1913	Młódnice	1
Pietrasik Zofia	1901	Jagodne	3
Pietruszka Teofil	1905	Żerdź	4
Plaskociński Jan	1900	Sukowska Wola	4
Podymniaka Józefa spadkobiercy	1860	Sukowska Wola	1
Polepski Adam	1907	Domaniów	3
Polepski Józef	1909	Domaniów	3
Polepski Walenty	1890	Domaniów	5
Popiel Michał	1897	Suków	7
Popławski Jan	1902	Domaniów	7
Popławski Józef	1900	Sukowska Wola	7
Porczek Józef	1917	Domaniów	–
Pośnik Anna	1886	Podgajek	–
Prasek Adolf	1921	Suków	4
Prasek Kazimierz	1875	Suków	2
Prasek Stanisław	1907	Przytyk	4
Prasek Stanisław	1906	Suków	4
Puszcza Szczepan	1910	Potkanna	5
Puszka Bronisław	1918	Domaniów	4
Puszka Jan	1899	Potkanna	5
Puszka Józef	1901	Domaniów	7
Rajkowska Salomea	1883	Żerdź	8
Rajkowski Jan	1907	Żerdź	5
Religa Władysław	1898	Żerdź	5
Reszko Henryk	1907	Przytyk	2
Reszko Waclaw	1910	Przytyk	5
Rogulski Aleksander	1899	Słowików	5
Rogulski Jan	1911	Młódnice	4
Rogulski Stanisław	1902	Młódnice	4
Rogulski Stanisław	1911	Suków	5
Rogulski Władysław	1913	Słowików	7
Rumieńczyk Bolesław	1912	Suków	–
Rumieńczyk Genowefa	1909	Suków	2
Rumieńczyk Helena	b.d.	Suków	2
Rymarczyk Jadwiga	1892	Młódnice	4
Sambor Stefania	1913	Młódnice	3

Nazwisko i imię	Rok urodzenia	Miejsce zamieszkania	Liczba członków rodziny na utrzymaniu
Sankowski Konstanty	1880	Potkanna	6
Senator Filip	1880	Domaniów	5
Senator Franciszek	1892	Domaniów	9
Senator Jan	1912	Domaniów	4
Senator Jan	1890	Domaniów	8
Senator Józef	1916	Domaniów	5
Senator Stanisław	1911	Domaniów	2
Senator Stanisław	1904	Domaniów	2
Senator Władysław	1900	Domaniów	7
Senator Władysław s. Filipa	1911	Domaniów	2
Siara Jan	1890	Młódnice	3
Siara Stanisław	1919	Młódnice	3
Skoczyła Władysław	1896	Suków	4
Skumorowska Zofia	1898	Suków	9
Skumorowski Marian	1912	Suków	5
Skuza Kazimierz	1904	Młódnice	4
Smolaga Łucja	1901	Podgajek	4
Sobczyński Stanisław	1920	Sukowska Wola	7
Sobolewski Waclaw	1910	Stary Młyn	5
Soból Jan	1898	Przytyk	5
Soból Jan	1883	Suków	4
Soból Józef	1901	Przytyk	6
Soból Władysław	1901	Potkanna	2
Sokołowska Zofia	1887	Potkanna	2
Sokołowski Jan	1900	Potkanna	2
Sowulski Jan	1902	Domaniów	4
Staniewski Jan	1909	Młódnice	5
Stanik Józef	1899	Domaniów	3
Stankiewicz Maria	1894	Podgajek	8
Stefaniak Jan	1906	Słowików	1
Stępień Jan	1910	Sukowska Wola	4
Stępień Józef	1883	Podgajek	5
Stępień Józef	1914	Sukowska Wola	3
Stępień Stanisław	1911	Przytyk	2
Stępień Władysław	1904	Sukowska Wola	5
Strzałkowska Marianna	1900	Potkanna	3
Strzałkowska Stanisława	1912	Ostrołęka	1
Strzałkowski Karol	1909	Potkanna	1
Strzałkowski Konstanty	1901	Podgajek	3
Strzałkowski Tomasz	1901	Potkanna	4
Szatan Jan	1905	Młódnice	2
Szatan Józef	1901	Potkanna	1
Szcześniak Władysław	1896	Młódnice	6
Szczodry Stanisław	1910	Potkanna	3
Szewczyk Józef	1912	Suków	3

Nazwisko i imię	Rok urodzenia	Miejsce zamieszkania	Liczba członków rodziny na utrzymaniu
Szubiński Jan	1888	Sukowska Wola	9
Szubiński Jan	1903	Sukowska Wola	7
Szubiński Kazimierz	b.d.	Sukowska Wola	2
Szubiński Stanisław	1910	Sukowska Wola	3
Szubiński Władysław	1901	Sukowska Wola	5
Szubiński Wojciech	1922	Sukowska Wola	4
Szymańska Helena	1906	Młódnice	5
Szymański Józef	1902	Młódnice	4
Szymański Władysław	1907	Młódnice	4
Ślizak Szczepan	1879	Suków	2
Ślusarczyk Jan	1906	Młódnice	5
Ślusarczyk Stanisław	1884	Młódnice	4
Ślusarczyk Stanisław	1882	Młódnice	5
Tarnowski Antoni	1901	Domaniów	6
Tarnowski Mateusz	1873	Domaniów	2
Tkaczyk Józef	1901	Suków	4
Tomala Adam	1893	Przytyk	2
Tomasik Franciszek	b.d.	Suków	4
Tomczyk Józef	1898	Młódnice	4
Traczyk Józef	1896	Przytyk	5
Traczyk Szczepan	1868	Podgajek	2
Turczyk Wawrzyniec	1908	Domaniów	4
Turczyk Władysław	1906	Duży Las	3
Turek Antoni	1888	Potkanna	3
Turek Józef	1893	Młódnice	7
Turek Józef	1900	Potkanna	4
Turek Stanisław	1896	Potkanna	3
Tuzimek Jan	1905	Podgajek	1
Tyczyńska Maria	1890	Przytyk	2
Tyczyński Antoni	1901	Żerdź	7
Wachowicz Bronisława	1912	Potkanna	2
Wachowicz Jan	1896	Potkanna	3
Wachowicz Jan	1903	Sukowska Wola	5
Własik Wincenty	1892	Podgajek	6
Waligóra Adam	1897	Domaniów	3
Wąsik Józef	1909	Słowików	6
Wąsik Stanisław	1899	Żerdź	4
Wąsik Władysław	1881	Potkanna	3
Wesołowski Jan	1883	Suków	6
Wieśniak Jan	1908	Domaniów	4
Wieśniak Marian	1928	Domaniów	1
Wieśniak Mikołaj	1894	Podgajek	5
Wieśniak Stanisław	1885	Suków	6
Wieśniak Stanisława	1915	Potkanna	–
Wieśniak Władysław	1891	Słowików	4

Nazwisko i imię	Rok urodzenia	Miejsce zamieszkania	Liczba członków rodziny na utrzymaniu
Wikaliński Adam	1895	Domaniów	11
Wikaliński Jan	1912	Domaniów	2
Wikaliński Józef	1891	Domaniów	8
Wikaliński Stanisław	1906	Domaniów	3
Wikaliński Stanisław	1908	Domaniów	4
Wikaliński Stanisław	1913	Domaniów	4
Witczak Franciszek	1899	Przytyk	5
Witczak Leon	1895	Przytyk	8
Witkowski Wojciech	1901	Sukowska Wola	8
Wlazło Jan	1886	Podgajek	4
Wlazło Józef	1901	Młódnice	4
Wlazło Józef	1884	Suków	5
Wlazło Stanisław	1896	Podgajek	5
Wlazło Stanisław	1915	Suków	3
Wlazło Zofia	1899	Przytyk	5
Włodarczyk Helena	1904	Żerdź	3
Wojdalski Jan	1910	Przytyk	4
Wojtachowski Franciszek	1878	Żerdź	4
Wojtasik Stefan	1907	Podgajek	2
Wojtysiak Jan	1905	Suków	7
Wojtysiak Jan	1891	Suków	5
Wojtysiak Karol	1894	Domaniów	3
Wojtysiak Walenty	1870	Sukowska Wola	5
Wojtysiak Władysław	1915	Sukowska Wola	3
Worach Jan	1900	Domaniów	6
Wódczyk Franciszek	1886	Potkanna	3
Wódczyk Bronisława	1891	Domaniów	6
Wójcik Adam	1889	Podgajek	4
Wójcik Andrzej	1880	Domaniów	9
Wójcik Antoni	b.d.	Podgajek	2
Wójcik Stanisław	1903	Sukowska Wola	5
Wójcik Szymon	1901	Domaniów	9
Wójcik Władysław	1912	Podgajek	5
Wrzecion Józef	1921	Domaniów	2
Zabirzewski Franciszek	1885	Suków	4
Zakrzewska Ewa	1902	Potkanna	6
Zakrzewski Jan	1885	Potkanna	6
Zakrzewski Józef	1900	Potkanna	8
Zakrzewski Julian	1906	Potkanna	5
Załęcki Alfred	1890	Przytyk	4
Zgoda Dominik	1907	Potkanna	5
Ziętek Wincenty	1897	Sukowska Wola	5

Aneks 18. Niektórzy goście zapraszani na sesje Gminnej Rady Narodowej w Przytyku w latach 1973–1990

Nazwisko i imię	Stanowisko lub funkcja
Abramczyk Krystyna	Kierownik służby rolnej
Abramczyk Mieczysław	Kierownik gar.
Bartos Tadeusz	Członek komisji
Barwicki Zdzisław	Sołtys
Bienias Marian	Rzemieślnik
Bińkowski Jan	Przewodniczący rady sołeckiej
Błaszczyk Czesław	Przewodniczący rady sołeckiej
Błaszczyk Robert	Przewodniczący ZG ZSMP
Błaszczyk Stefan	Członek Komitetu Obywatelskiego w Przytyku
Bocheński Józef	Rolnik
Bochyński Eugeniusz	Członek komisji
Borowiecki Edmund	Dyrektor Szkoły Gminnej w Przytyku
Brodowski Bronisław	Dyrektor szkoły w Ostrołęce
Burakowska Maria	Referent ds. rolnictwa
Cęckiewicz Jan	Kierownik MBM, następnie kierownik SKR
Chołuj Bożena	Instruktor rolny
Chydziński Kazimierz	PZUZ
Cibor Marek	Członek Komitetu Obywatelskiego w Przytyku
Ciesielski Ryszard	Kierownik służby rolnej
Cyper Roman	Przewodniczący Kolegium ds. Wykroczeń
Czubak Elżbieta	Kierownik Klubu „Ruch” w Domaniowie
Domagalski Władysław	Członek komisji
Drabik Franciszek	Sołtys
Drabik Józef	Rzemieślnik
Drabik Lucyna	Kierownik Klubu „Ruch” w Przytyku
Drabik Władysław	Rzemieślnik
Drużdżel Franciszek	Sołtys gromady Żerdź
Dudkowski Bogdan	Instruktor rolny
Dudkowski Piotr	Rzemieślnik
Dudzińska Stanisława	Dyrektor BS
Dulęba Franciszek	Rzemieślnik
Dyjas Alina	Przewodnicząca KG FJN w Przytyku
Dźwigulski Michał	Sołtys gromady Glinice
Falińska Małgorzata	Instruktor ds. budownictwa
Felisiak Henryk	Rzemieślnik
Firlej Józef	Rolnik
Fokt Janina	Członek komisji
Frynas Marian	Naczelnik OSP, potem przewodniczący ZBoWiD, potem przewodniczący GK PSL
Gaca Jan	Rzemieślnik
Gajewska Jadwiga	Członek komisji
Gawin Bolesław	Sołtys
Gawin Bolesław	Przewodniczący GZKiOR

Nazwisko i imię	Stanowisko lub funkcja
Gawin Wincenty	Dyrektor ZSG, Przewodniczący PRON
Gil Stefan	Sołtys
Gmyrek Stanisław	Sołtys
Gmyrek Tadeusz	Członek komisji
Gnat Wiesław	Instruktor ZSMP
Godkiewicz Ewa	Instruktor rolny
Gołębiowski Stanisław	Przewodniczący rady sołeckiej
Gozdur Adam	Instruktor rolny
Gozdur Halina	Instruktor rolny, potem kierownik służby rolnej
Górka Stanisław	Członek komisji
Górnicki Jan	Przewodniczący OSM we Wrzeszczowie, następnie dyrektor zakładów mleczarskich
Górski Jan	Sołtys gromady Goszczewice
Grochal Kazimierz	Członek komisji
Gromski Franciszek	Instruktor rolny
Grotek Franciszek	Rzemieślnik
Grzyb Anna	Instruktor rolny
Guliński Jerzy	Członek komisji
Gumowski Jerzy	Prezes GS w Przytyku
Hernik Marek	Rolnik
Iwan Barbara	Główna księgowa Urzędu Gminy w Przytyku
Jabłoński Czesław	Rzemieślnik
Jabłoński Witold	Komendant Posterunku MO
Jankowski Henryk	Komendant OSP
Jankowski Stanisław	Dyrektor LO w Przytyku
Jarosz Kazimierz	Prezes GS
Jasiński Marian	Kierownik Spółdzielnia Ogrodniczo-Pszczelarska
Jasiński Marian	Członek komisji
Jasiński Zdzisław	Rzemieślnik
Jurkowski Andrzej	Przewodniczący rady sołeckiej
Jurkowski Franciszek	Kierownik Banku Spółdzielczego w Przytyku, następnie dyrektor BGŻ
Jurkowski Kazimierz	Członek komisji
Jurkowski Piotr	Rolnik
Kaim Henryk	Inspektor ds. budownictwa
Kapusta Edward	Rzemieślnik
Kaszewski Jerzy	Rzemieślnik
Kaszuba Jan	Sołtys
Kawiński Stanisław	Sołtys gromady Domaniów
Kawiński Stanisław	Rzemieślnik
Kędzierska Celina	Rolniczka
Konarska Maria	Instruktor rolny
Koncka Anna	Rzemieślnik
Kopcińska Wanda	Przewodnicząca ZG ZSMP, kierowniczka świetlicy gminnej
Kopycki Romuald	Komendant Posterunku MO
Kosonóg Danuta	Referent urzędu gminy ds. handlu i usług

Nazwisko i imię	Stanowisko lub funkcja
Kośla Alicja	Referent ds. komunikacji
Kośla Tadeusz	Rzemieślnik
Kowalczyk Czesław	Sołtys
Kowalczyk Elżbieta	ZMW
Kowalczyk Franciszek	Prezes GS w Przytyku
Kowalczyk Jan	Rolnik
Kowalczyk Stanisław	Prezes GS
Kowalczyk Stanisław	Członek Komitetu Obywatelskiego w Przytyku
Kowalik Jan	Rzemieślnik
Kowski Stanisław	Księgowy Banku Spółdzielczego w Przytyku
Krzemiński Henryk	Rolnik
Kubara Bolesław	Rzemieślnik
Kurowska Halina	Instruktor rolny
Kwietniewski Andrzej	Instruktor rolny
Latosek Janina	Instruktor rolny
Lechowski Julian	Rolnik
Majak Małgorzata	Instruktor rolny
Majewski Kazimierz	Lekarz weterynarii w Przytyku, kierownik lecznicy
Malinowska Maria	Dyrektor ZSG
Mazurkiewicz Franciszek	Rzemieślnik
Michalec Marek	Rzemieślnik
Mikulski Henryk	Sołtys
Mirota Bohdan	Dyrektor ZSR w Przytyku
Mizerski Czesław	Rolnik
Mizerski Edward	Rolnik
Mnich Kazimierz	Sołtys
Mosiółek Danuta	Instruktor rolny
Mróz Krystyna	Rzemieślnik
Mucha Waclaw	Prezes OSM
Musiałek Tadeusz	Sołtys
Nakoneczna Teresa	Komendant Hufca ZHP
Nurek Stefan	Sołtys
Olszewski Jerzy	Instruktor rolny
Olszewski Józef	Sołtys
Orzechowski Stefan	Instruktor rolny
Pajak Zdzisław	Członek komisji
Pankowski Henryk	Prezes ZM
Patynowski Marian	Sołtys
Piekarski Zygmunt	Lekarz – Kierownik Ośrodka Zdrowia w Przytyku
Podstawek Anna	Przewodniczący rady sołeckiej
Podymniak Stanisław	Przewodniczący rady sołeckiej
Popławska Wanda	ZMW
Prasek Józef	Członek komisji
Prasek Stanisław	Rzemieślnik
Prasek Stanisław	Przewodniczący rady sołeckiej
Prasek Teresa	Kierowniczka Świetlicy Gminnej

Nazwisko i imię	Stanowisko lub funkcja
Puszka Jadwiga	Kierownik biblioteki we Wrzeszczowie
Puszka Jan	Pracownik PZUZ w Zameczku
Rachuta Bernard	Komendant Posterunku MO
Rajkowski Wiktor	Sołtys
Rawski Antoni	Prezes SKR
Rdzanek Jolanta	Instruktor rolny
Religa Jan	Kierownik punktu WSO
Reżko Waclaw	Rzemieślnik
Rogulski Józef	Sołtys
Rybicka Magdalena	Członek Komitetu Obywatelskiego w Przytyku
Rychlik Jan	Sołtys gromady Krzyszkowice
Sankowski Władysław	Sołtys
Sawicki Marian	Kierownik MBM w Przytyku, Przewodniczący PRON
Senator Halina	ZMW
Senator Władysław	Rolnik
Siedlecki Aleksander	Rolnik
Sikora Stanisław	Sołtys
Sikora Stanisław	Członek Komitetu Obywatelskiego w Przytyku
Siwiec Wiesław	Kierownik gar.
Siwiec Wiesław	Kierownik GSA
Skomorowska Halina	Instruktor rolny
Skomorowski Piotr	Sołtys gromady Suków
Skorża Stanisława	Kierownicza sekcji
Skrzypczyński Andrzej	Członek komisji
Słomka Krzysztof	Sołtys
Soból Jan	Członek komisji
Soból Józefa	Rolnicza
Soból Waclaw	Sołtys gromady Wrzeszczów
Socha Aleksander	Dyrektor SHiUZ w Zameczku
Stani Stefan	Członek komisji
Stańczykowski Adam	Rolnik
Starobrat Kazimierz	Zastępca dyrektora SKR
Stępniewski Bronisław	Sołtys
Stolarczyk Stanisław	Rolnik
Stolarczyk Zygmunt	Przewodniczący Zarządu Gminnego ZSMW
Strzałkowski Adam	Rolnik
Strzałkowski Andrzej	Członek komisji
Sulisz Józef	Rzemieślnik
Swęd Józef	Rolnik
Szczepanowski Adam	Rzemieślnik
Szczepanowski Franciszek	Sołtys
Szcześniak Adam	Rzemieślnik
Szubiński Stanisław	Rolnik
Szymański Adam	Członek komisji
Szymański Stefan	Przewodniczący rady sołeckiej
Śmietanka Maria	RSOP Spółdzielnia Ogrodniczo-Pszczelarska

Nazwisko i imię	Stanowisko lub funkcja
Tarnowski Stanisław	Rzemieślnik
Turek Michał	Rzemieślnik
Wachowicz Stanisław	Członek komisji
Wachowicz Stanisława	Przewodnicząca ZG ZMW, potem ZSMW, Referent ds. rolnictwa
Walczewski Leszek	Sekretarz GK ZSL
Walczewski Leszek	Sekretarz Komitetu Obywatelskiego w Przytyku
Warchoń Danuta	Kierownik świetlicy gminnej
Wąsik Roman	Sołtys
Wąsowicz Eugeniusz	Dyrektor SKR
Wieczorek Tadeusz	Sołtys
Wiśniewski Zbigniew	Instruktor rolny
Wiśniewski Zbigniew	Instruktor rolny
Witasek Feliks	Przewodniczący rady sołeckiej
Witasek Stefan	Sołtys
Witaszek Feliks	Przedstawiciel Kółka Rolniczego w Przytyku
Włazło Bolesław	Prezes KR, członek komisji
Wnuk Danuta	Inspektor ds. obrotu ziemią
Wojciechowski Henryk	Dyrektor PZUZ w Zameczku
Wojtysiak Józef	Sołtys
Wójcicki Mieczysław	Przewodniczący GK FJN
Wójcik Krystyna	Członek komisji
Załęcka Teresa	Przewodnicząca Ligi Kobiet w Przytyku
Załęcka Teresa	Przewodnicząca Koła Gospodyń Wiejskich w Przytyku
Załęcki Stefan	Inspektor oświaty i wychowania
Zarębski Józef	Sołtys, członek komisji
Zastawny Henryk	Komendant Posterunku Milicji Obywatelskiej w Przytyku
Zenc Zygmunt	I sekretarz KG PZPR
Żarłok Władysław	Rolnik
Żurowski Jan	Przewodniczący rady sołeckiej

Aneks 19. Rolnicy gminy Przytyk uznani w 1974 r. za przodujących w propagowaniu postępu rolniczego⁴⁶³

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania
Barwicki Zdzisław	Wólka Domaniovska
Drabik M.	Suków
Dzięgielewski Franciszek	Żerdź
Gawin Bolesław	Studzienice
Grela Wiktor	Wrzeszczów
Kacperski Stanisław	Suków
Kott Jan	Suków
Kowalczyk Jan	Potkana
Kowalczyk Władysław	Ostrołęka

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania
Kowalczyk Władysław	Wola Wrzeszczowska
Kowalik Stanisław	Sukowska Wola
Kozik Stanisław	Dęba
Majak Jan	Podgajek
Marszałek Władysław	Krzyszkowice
Mnich Józef	Wygnanów
Ogorzałek Jan	Krzyszkowice
Olszewski Józef	Glinice
Prasek Adolf	Suków
Senator Franciszek	Wrzos
Słonecko Stanisław	Wrzeszczów
Sobolewski Jerzy	Domaniów
Soból Jan	Glinice
Stani Edward	Krzyszkowice
Stępnia Stanisław	Żerdź
Stompor Franciszek	Goszczewice
Strzałkowski Andrzej	Jabłonna
Szcześniak Franciszek	Krzyszkowice
Szymański Mieczysław	Oblas
Witasek Stefan	Posada
Wójcik Stanisław	Suków

Aneks 20. Rolnicy gminy Przytyk, którym w 1978 r. wręczono karty właścicieli gospodarstw specjalistycznych⁴⁶⁴

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Specjalizacja
Bocheński Mieczysław	Słowików	Trzoda chlewna
Broda Marek	Studzienice	Bydło mleczne
Drabik Henryk	Słowików	Bydło mleczne
Drabik Mieczysław	Suków	Owce zarodowe
Gawin Bolesław	Studzienice	Prosięta i warchlaki
Gocel Bolesław	Wola Wrzeszczowska	Bydło mleczne
Górka Stanisław	Sukowska Wola	Trzoda chlewna
Jaskólski Roman	Studzienice	Bydło mleczne
Jaszczyk Eugeniusz	Sukowska Wola	Trzoda chlewna
Kołodziejczyk Antoni	Feliksów	Bydło mleczne
Kosiec Jan	Goszczewice	Bydło mleczne
Ogorzałek Jan	Krzyszkowice	Trzoda chlewna
Sandowski Władysław	Potkana	Bydło mleczne
Senator Julian	Domaniów	Bydło mleczne
Seta Teodor	Goszczewice	Bydło mleczne
Stolarczyk Stanisław	Wrzeszczów	Bydło mleczne
Strzałkowski Andrzej	Jabłonna	Bydło mleczne

⁴⁶⁴ APR, GRN 5.

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Specjalizacja
Szubiński Jan	Sukowska Wola	Bydło mleczne
Szubiński Stanisław	Sukowska Wola	Bydło mleczne
Wąsik Roman	Wrzos	Bydło mleczne
Wontorski Kazimierz	Wrzos	Bydło mleczne
Wójcik Józef	Sukowska Wola	Trzoda chlewna

Aneks 21. Osoby posiadające zezwolenia na prowadzenie zakładów rzemieślniczo-usługowych i placówek handlowych w gminie Przytyk w 1981 roku⁴⁶⁵

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Branża
Bienias Marian	Przytyk	Murarstwo
Błaszczyk Jan	Podgajek	Malarstwo
Chmielewska Bogumiła	Wrzos	Dziewiarstwo maszynowe
Czyż Kazimiera	Przytyk	Handel artykułami mydlarsko-farbiarskimi
Domagalski Władysław	Żerdź	Betoniarstwo
Drabik Józef	Domaniów	Murarstwo
Dulęba Franciszek	Przytyk	Stolarstwo
Frynas Edmund	Podgajek	Instalatorstwo elektryczne
Garczyński Andrzej	Domaniów	Krawiectwo
Gmyrek Stanisław	Wrzeszczów	Kowalstwo
Grochowalski Tadeusz	Radom	Murarstwo
Jabłońska Bożena	Przytyk	Handel artykułami spożywczymi i rolnymi, kwiaciarnia
Janek Marian	Przytyk	Betoniarstwo
Jasiński Zdzisław	Przytyk	Szklarstwo
Jopek Stefan	Przytyk	Piekarnictwo
Kapusta Edward	Podgajek	Betoniarstwo
Kaszewski Jerzy	Przytyk	Krawiectwo
Kawiński Stanisław	Przytyk	Murarstwo
Kazimierski Andrzej	Przytyk, Podgajek	Mechanika pojazdowa
Kazimierski Krzysztof	Przytyk, Podgajek	Blacharstwo samochodowe
Kołtunowicz Piotr i Józef	Przytyk	Punkt gastronomiczny – smażalnia
Kośla Tadeusz	Przytyk	Kowalstwo
Kowalczyk Marian	Wrzos	Betoniarstwo
Kowalski Jarosław	Przytyk	Złotnictwo
Kozakiewicz Marian	Żmijków	Wytwarzanie śrub i złącz
Kruk Bonifacy	Podgajek	Tele-radiomechanika
Kubara Bolesław	Przytyk	Betoniarstwo
Lipiec Mieczysław	Żerdź	Instalatorstwo sanitarne i grzewcze
Lombarski Ziemowit	Przytyk	Wyrabianie wyrobów z ceramiki szlachetnej

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Branża
Marszałek Kazimiera	Przytyk	Dziewiarstwo maszynowe
Pankowski Edward	Przytyk	Stolarstwo
Pieczeniak Włodzimierz	Młódnice	Murarstwo
Prasek Stanisław	Przytyk	Krawiectwo
Senator Grzegorz	Wrzos	Krawiectwo
Senator Marek	Wrzos	Krawiectwo
Soból Włodzimierz	Przytyk	Tartacznictwo
Strzelecki Jan	Żerdź	Wyprawa skór futerkowych
Sulisz Józef	Przytyk	Szewstwo
Tarnowski Stanisław	Domaniów	Murarstwo
Tatar Zygmunt	Stary Młyn	Instalatorstwo elektryczne
Wosztył Urszula	Przytyk	Handel artykułami chemiczno-drogeryjnymi
Wójcik Wiesława	Domaniów	Krawiectwo

Aneks 22. Przewodniczące Kół Gospodyń Wiejskich w gminie Przytyk w 1984 roku⁴⁶⁶

Miejscowość	Nazwisko i imię
Dęba	Kosiec Stefania
Domaniów	Kowalczyk Krystyna
Gaczkowice	Kosiec Marianna
Glinice	Olszewska Stanisława
Goszczewice	Strzałkowska Zofia
Jabłonna	Strzałkowska Cecylia
Kaszewska Wola	Stępniewska Jadwiga
Krzyszkowice	Marszałek Alicja
Młódnice	Siara Janina
Oblas	Stani Elżbieta
Ostrołęka	Wachowicz Ewa
Potkanna	Krajewska Irena
Przytyk	-
Słowików	Drabik Daniela
Stefanów	Sikora Ewa
Studzienice	Drabik Krystyna
Sukowska Wola	Kornafel Danuta
Suków	Firlej Jadwiga
Wola Wrzeszczowska	Sobczak Franciszka
Wólka Domaniowska	Tokarska Maria
Wrzeszczów	Gmyrek Janina
Wrzos	Paciak Kazimiera
Wygnanów	Nowak Maria
Żerdź	Łomża Krystyna

⁴⁶⁶ APR, GRN 26.

Aneks 23. Proboszczowie parafii rzymskokatolickich na terenie gminy Przytyk w latach 1918–2023

Parafia pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Przytyku:

1913–1921, ks. Jan Boduszek
1922–1932, ks. Jan Lipiński
1932, ks. Antoni Prugiel
1932–1937 ks. dr Władysław Dziubek
1937–1940, ks. Franciszek Socha
1940–1941, ks. dr Władysław Dziubek
1945, ks. Jan Jarosiński, administrator
1945–1950, ks. Jan Chałupczak
1950–1959, ks. Stefan Sułecki
1959–1960, ks. Władysław Michałkowski
1960–1966, ks. Henryk Malczyk
1966–1982, ks. Wincenty Bien
1982–1993, ks. kan. Kazimierz Markowski
1993–2013, ks. kan. Henryk Jagieło
2013 – nadal, ks. prał. Sławomir Fundowicz

Parafia pw. św. Marii Magdaleny we Wrzeszczowie:

do 1922 r. ks. Józef Rożek
1922–1928, ks. Walenty Lipiec
1928–1945, ks. Karol Sarnecki

1945–1958, ks. Jan Górka
1958–1963, ks. Jan Kwarciański
1963–1972, ks. Adam Powęska
1972–1974, ks. Tadeusz Białecki
1974–1988, ks. Adam Szeląg
1988–1993, ks. Adam Łyżwa
1993–2002, ks. Tadeusz Skrzypczak
2002–2011, ks. Wiesław Zalas
2011 – nadal, ks. Bogdan Andrzej Łukasiewicz

Parafia pw. św. Wawrzyńca we Wrzosie:

1911–1938, ks. Piotr Dembowski
1938–1945, ks. Leonard Chojnacki
1945–1959, ks. Władysław Gac
1959–1981, ks. kpt. Jan Chaczek
1981–1982, ks. Stanisław Zarzycki
1982–1985, ks. Józef Węglicki
1985–2001, ks. Mieczysław Deka
2001–2006, ks. Kazimierz Chojnacki
2006–2011, ks. Bogdan Łukasiewicz
2011–2018, ks. Jan Kieczyński
2018 – nadal, ks. Wojciech Dobczyński

Aneks. 24. Nauczyciele szkół podstawowych gminy Przytyk w latach 1990–2023

Publiczna Szkoła Podstawowa w Przytyku

Dyrektorzy:

1. Mróz Krystyna 1987–1990
2. Bartos Tadeusz 1990–1999
3. Zasada Elżbieta 1999–2000
4. Witkowska Izabela 2000–2022
5. Rdzanek Monika od 2022

Nauczyciele:

1. Abramczyk Joanna
2. Bąk Monika
3. Bienkowska Małgorzata
4. Bińkowska Ewa
5. Błaszczak Anna
6. Błaszczak Magdalena
7. Błaszczak Tomasz
8. Bogusiewicz Wiktor

9. Brania Barbara
10. Brejtkop Monika
11. Burakowska Aneta
12. Burczyk Dorota
13. Chochlewicz-Szatan Karolina
14. Cholewińska Anna
15. Cieślik Partycja
16. Czajkowska Edyta
17. Dolega Anita
18. Domagała Barbara
19. Drabik Zofia
20. Dzięgielewska Zofia
21. Firlej Paulina
22. Fokt Elżbieta
23. Frączkiewicz Elżbieta
24. Gaj Elżbieta

25. Gałązka Milena
26. Gawrońska Ewa
27. Gawryś Jadwiga
28. Gomuła Mariusz
29. Gos Marzena
30. Górąj Katarzyna
31. Górlicka Ewa
32. Gromska Barbara
33. Jankowska Barbara
34. Jasińska Małgorzata
35. Jończyk Ewa
36. Jurkowska Dorota
37. Kalbarczyk Agata
38. Kasprzyk Maria
39. Kaźmierczak Zofia
40. Kęska Sylwester
41. Kohut Norbert
42. Kołdej Izabela
43. Kosiec Witold
44. Kościowska Danuta
45. Kośla Marcin
46. Kowalczyk Łukasz
47. Kowalczevska Iwona
48. Kramek Danuta
49. Krawczyk Beata
50. Krzos Grażyna
51. Kucharska Emilia
52. Kuczyńska Wiesława
53. Kwiatkowska Marianna
54. Latała Kamila
55. Lecyk Jolanta
56. Leśnowolska Joanna
57. Łyś Agnieszka
58. Majewska Regina
59. Makuch Danuta
60. Maleta Adam
61. Marszałek Tadeusz
62. Marzec Gabriela
63. Mastalerek Alina
64. Matuszczak Helena
65. Miechowicz Zofia
66. Milczarczyk Cecylia
67. Misiura Elżbieta
68. Mirota Bohdan
69. Mróz Jan
70. Musiał Barbara
71. Musiał Maria
72. Niemirski Zbigniew
73. Partyka Barbara
74. Pasek Ewa
75. Pasek Zofia
76. Pawlak Marta
77. Petrzak Marta
78. Pietruszka Bożena
79. Piwowarczyk Andrzej
80. Podgórska Aneta
81. Pośnik Barbara
82. Prasek Magdalena
83. Prasek Marcin
84. Pysiak Milena
85. Romanowska Teresa
86. s. Gutkowska Dorota
87. s. Zofia Gędzba
88. Siara Adela
89. Siara Natalia
90. Siekański Paweł
91. Simlat Dorota
92. Sobczak Zofia
93. Sobuta Maria
94. Stawiński Bohdan
95. Stefańska Agnieszka
96. Stolarczyk Zdzisława
97. Stolarczyk Zygmunt
98. Syta Aneta
99. Szkółka Danuta
100. Szostak Wiesława
101. Szwarnewicz Justyna
102. Szymanowicz Anna
103. Szymańska Aneta
104. Tarnowska Wioleta
105. Tkaczyk Zdzisława
106. Trela Wanda
107. Trzeźniewska – Gryzłó Bożena
108. Tuszyńska Ewa
109. Tyczyńska Jolanta
110. Walczak Artur
111. Wakuła Agnieszka
112. Warchoł Agnieszka
113. Wereda Zofia
114. Węgrzycka Wanda
115. Wieczorek Partycja
116. Wiszniewska Agnieszka
117. Wierzbička Agnieszka
118. Wlazłó Karol
119. Wlazłó Paweł
120. Wojas Krzysztof

121. Wołczyńska Halina
122. Wójcik Jadwiga
123. Wróblewski Ireneusz
124. Załęcka Barbara
125. Załęcki Stefan
126. Zaremba Arkadiusz

127. Zarębski Paweł
128. Zasada Anna
129. Zasowska Cecylia
130. Zieliński Paweł
131. Żak Elżbieta

Publiczna Szkoła Podstawowa we Wrzeszczowie

Dyrektorzy:

1. Okolus Jan (1985-1998)
2. Kosiec Witold (od 1998)

Nauczyciele:

1. Abramczyk Joanna
2. Bielik Marian
3. Bieńkowska Małgorzata
4. Błaszczyk Katarzyna
5. Brandys Agata
6. Bursa Anna
7. Cieślak Patrycja
8. Czarnecka Cieślak Maria
9. Dudkiewicz Ewelina
10. Garganis Urszula
11. Górąj Katarzyna
12. Górka/Brodnicka Małgorzata
13. Gut Stanisława
14. Gutkowska Barbara
15. Jopek Wiktoria
16. Kasińska/Pawłowska Małgorzata
17. Kasiński Romuald
18. Kaźmierczak Zofia
19. Kowalczyk Łukasz
20. ks. Skrzypczak Tadeusz
21. Leśnowolska Joanna
22. Majewska Małgorzata
23. Maj-Olszowiec Małgorzata
24. Makowska Emilia
25. Marciszonek Iwona
26. Markiewicz Anna
27. Markowska Renata
28. Markowska Renata

29. Matracka Izabela
30. Mergalski Krzysztof
31. Michalska Barbara
32. Mucha Beata
33. Mucha Karolina
34. Neska Ryszard
35. Nowakowska Barbara
36. Olszowiec Jacek
37. Pająk Małgorzata
38. Pietruszka Bożena
39. Postek Magdalena
40. Prasek Magdalena
41. Pyszczak/Skrętowska Ewa
42. Radomska Dorota
43. Rybińska Elżbieta
44. Słomka Elżbieta
45. Sobczak Zofia
46. Soból Anna
47. Szwarnewicz Justyna
48. Szymanek/Kosiec Marzenna
49. Tomczyk Jolanta
50. Trzeźniewska Martyna
51. Urbańska Agnieszka
52. Urbańska Barbara
53. Urbańska Katarzyna
54. Walczak Ewa
55. Warchoła Agnieszka
56. Wieczorek Sławomir
57. Wiśniewska Joanna
58. Witkowska Izabela
59. Wójcik Grażyna
60. Zięba Katarzyna

Publiczna Szkoła Podstawowa we Wrzosie

Dyrektorzy:

1. Jabłoński Włodzimierz 1989–1993
2. Kuczyńska Wiesława 1993–1998
3. Kopycka Ewa 1998–2001
4. Przybyś Krzysztof 2001–2007
5. Kowalik Jolanta od 2007

Nauczyciele:

1. ks. Adamus Marek
2. Bednarski Jacek
3. Bińkowska Ewa
4. Bis Monika
5. Bocheńska Ewa

6. Bolek Honorata	30. Ogińska Barbara
7. Chłopecka Kinga	31. Pasek Ewa
8. ks. Chojnacki Kazimierz	32. Pietruszka Bożena
9. ks. Deka Mieczysław	33. Porczek Wiesław
10. Dul Jacek	34. Prasek Magdalena
11. ks. Dziuba Krzysztof	35. Radomska Dorota
12. Frączkiewicz Elżbieta (Domaniów)	36. Rdzanek Monika
13. Gajda Magdalena	37. Seta Grażyna
14. Kalbarczyk Agata	38. Siara Adela
15. Kaźmierczak Zofia	39. Sobczak Bożena
16. Kleniewska Izabella	40. Sobuta Maria
17. Kosiec Witold	41. Szymańska Izabela
18. Kośla Marcin	42. Wachnicka Alina
19. Kot Renata	43. ks. Wiaderny Marcin
20. Kucharska Emilia	44. Wiszniewska Agnieszka
21. Kucharska Emilia	45. Wiszniewska Joanna
22. Kutkiewicz Anna	46. Wlazło Karol
23. Leśniewski Tomasz	47. ks. Woźniak Mirosław Ks.
24. Makowska Emilia	48. Wrochna Edyta
25. Makuch Danuta	49. Załęcki Maciej
26. Marchewka Gabriela	50. Zarębska Jolanta
27. Mastalerek Alina	51. Zawadzki Artur
28. Michalska Barbar	52. Zielińska Wanda
29. Nowosielska Stanisława	

Publiczne Przedszkole w Przytyku

Dyrektorzy:

1. Szczepanowska Janina 1977–2003
2. Tokarska Halina 2003–2009
3. Kazimierska Alicja 2009–2016
4. Szczepanik Aneta 2016–2021
5. Markowska-Ślufarnik Ewelina 2021–2022
6. Redestowicz Ewa 2022
7. Wziętek Ewelina 2022–2023
8. Kowalczyk Anna od 2023

Nauczyciele:

1. Błaszczak Katarzyna
2. Brociek Emilia
3. Ciepela Barbara
4. Czmiel Izabela
5. Gaj Elżbieta
6. Gruszka Anna

7. Janowska Kinga
8. Kazimierska Alicja
9. Kiljanek Kamila
10. Kosior Aleksandra
11. Kowalczyk Anna
12. Markowska Jadwiga
13. Markowska Renata
14. Markowska-Ślufarnik Ewelina
15. Orlik Agnieszka
16. Pasek Ewa
17. Prasek Lidia
18. Redestowicz Ewa
19. Szczepanik Aneta
20. Tacik Paula
21. Tarnowska Wioleta
22. Tkaczyk Karolina
23. Tokarska Halina

Aneks 25. Ważniejsze inwestycje zrealizowane i prowadzone na terenie gminy Przytyk od 1990 r.

Kadencja 1990–1994, wójt Aleksander Czajkowski

- Modernizacja placu targowego
- Dotacja na budowę OSP Domaniów i remont OSP Przytyk i Suków
- Remont c.o. w Przytyku w szkole
- Prace wodociągowe w miejscowościach Suków, Sukowska Wola
- Budowa mostu w Starym Młynie
- Budowa Urzędu Gminy
- Poprawa i malowanie dachu i okien w remizie OSP Dęba
- Zakup sprzętu do gabinetu stomatologicznego do Ośrodka Zdrowia w Przytyku
- Budowa wodociągu Suków – Kaszewska Wola
- Modernizacja nawierzchni asfaltowej w Młodnicach
- Zakup samochodu „Tatra” dla OSP Goszczewice
- Wymiana okien i naprawy tynkarskie w OSP Przytyk
- Remont kotłowni w Ośrodku Zdrowia w Przytyku
- Budowa wodociągu we wsi Przytyk – Piaski
- Budowa wodociągu Kaszewska Wola, Korgulówka
- Modernizacja rynku w Przytyku
- Remont budynku szatni na boisku sportowym w Przytyku
- Kapitałny remont budynku świetlicy wiejskiej w Wygnanowie
- Wykonanie oświetlenia w Krzyszkowicach
- Założenie lamp w Glinicach i Potkannie
- Zakup działki na cmentarz

Kadencja 1994–1998, wójt Marek Senator/Stefan Błaszczyk

- Budowa wodociągu w Stefanowie
- Modernizacja drogi Krzyszkowice – Jarosławice, Wrzos – Wrzeszczów, Potkana – Domaniów
- Budowa remizy w Domaniowie wraz z ogrodzeniem terenu
- Modernizacja Drogi Wola Wrzeszczowska – Wygnanów
- Remont remizy strażackiej we Wrzeszczowie
- Budowa oświetlenia ulicznego w miejscowości Dęba, Żerdź, Krzyszkowice, Wrzeszczów
- Rozpoczęcie budowy zbiornika wodnego „Domaniów”
- Wymiana pokrycia dachowego na sali gimnastycznej i dwóch budynkach domu nauczyciela
- Budowa wodociągu we wsi Domaniów
- Modernizacja drogi Dęba – Glinice
- Modernizacja drogi Suków – Sukowska Wola
- Modernizacja drogi Wola Wrzeszczowska
- Remont budynku ośrodka zdrowia w Przytyku

Kadencja 1998–2002, wójt Stefan Błaszczyk

- Modernizacja ujęcia wodnego – stacji wodociągowej w Przytyku
- Projekt budowlano-wykonawczy sieci wodociągowej w m. Krzyszkowice, Żmijków, Gaczkowice, Młodnice

- Modernizacja drogi gminnej 3450006 Wrzeszczów – Witoldów na odcinku Wrzeszczów do cmentarza
- Modernizacja oświetlenia ulicznego polegająca na wymianie najstarszych opraw w miejscowościach Glinice, Ostrołęka, Stefanów, Wola Wrzeszczowska, Studzienice
- Wykonanie dachu nad salą gimnastyczną i częścią szkoły w PSP Wrzeszczów
- Modernizacja drogi Wrzos – Wygnanów
- Modernizacja drogi Wrzeszczów – Glinice
- Modernizacja drogi gminnej w Żerdzi
- Budowa sali gimnastycznej z zapleczem i 2 sal lekcyjnych przy PSP we Wrzosie
- Budowa drogi do miejscowości Jabłonna
- Budowa drogi do miejscowości Stefanów
- Budowa oświetlenia w Kolonii Zameczek, w Żerdzi przy drodze wojewódzkiej, we Wrzeszczowie przy drodze powiatowej

Kadencja 2002–2006, wójt Stefan Błaszczyk

- Budowa sieci wodociągowej w miejscowości Krzyszkowice i Żmijków
- Budowa drogi gminnej 3450017 Studzienice – Dęba
- Budowa drogi gminnej 3450011 do miejscowości Studzienice
- Budowa drogi gminnej do miejscowości Korgulówka
- Budowa chodnika przy drodze Przytyk – Kożuchów w miejscowości Przytyk od Kościoła do cmentarza
- Przebudowa chodnika przy drodze wojewódzkiej w miejscowości Przytyk – przy ulicy Warszawskiej
- Rozbudowa budynku Gimnazjum w Przytyku
- Budowa sieci wodociągowej w miejscowości Młódnice, Krzyszkowice, Gaczkowice
- Budowa drogi gminnej Wrzeszczów – Czarnocin
- Budowa drogi gminnej do miejscowości Mścichów
- Modernizacja chodników w Przytyku

Kadencja 2006–2010, wójt Stefan Błaszczyk

- Budowa stacji uzdatniania wody w Glinicach oraz sieci wodociągowych wraz z przyłączami w miejscowościach Glinice, Kolonia Dęba, Wrzeszczów, Wola Wrzeszczowska
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Jabłonna
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Żerdź
- Wybudowanie mijanki przy drodze gminnej Dęba – Glinice
- Budowa sieci wodociągowej w Potkannie
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Wrzeszczów
- Zakup samochodu gaśniczego dla OSP Wrzeszczów
- Budowa hali sportowej przy Publicznym Gimnazjum
- Budowa boiska sportowego w Sukowskiej Woli
- Budowa wodociągu w miejscowości Wrzos
- Przebudowa drogi Goszczewice – Marysin
- Przebudowa drogi Kaszewska Wola – Korgulówka
- Przebudowa drogi w Woli Wrzeszczowskiej
- Przebudowa drogi gminnej Podgajek – Zameczek
- Przebudowa drogi w Żerdzi
- Przebudowa drogi w Dębie
- Budowa chodnika przy ul. Cichej Przytyk – Podgajek

- Zakup samochodu ratowniczo-gaśniczego dla OSP Goszczewice
- Modernizacja boiska sportowego w Przytyku
- Rozbudowa drogi wojewódzkiej 732 na odcinku Przytyk – Gózd
- Budowa kanalizacji sanitarnej w Przytyku

Kadencja 2010–2014, wójt Dariusz Wołczyński

- Budowa kanalizacji sanitarnej w Przytyku
- Przebudowa drogi powiatowej 3502W Przytyk – Wawrzyszów wraz z przebudową obiektu mostowego na rzece Dobrzyca
- Budowa kompleksu boisk sportowych w ramach programu „Moje Boisko Orlik 2012” w Podgajku Zachodnim
- Przebudowa drogi Nr 3335W Wir – Ostrołęka – Potkana
- Przebudowa drogi nr 350919W Studzienice – Dęba
- Remont mostu na rzece Radomce w miejscowości Stary Młyn
- Budowa chodnika przy ulicy Kościelnej w miejscowości Podgajek
- Przebudowa drogi gminnej – ul. Piaski w miejscowości Przytyk
- Przebudowa drogi gminnej – ul. Polna w miejscowości Przytyk
- Przebudowa mostu w Sukowskiej Woli
- Utworzenie Zakładu Gospodarki Komunalnej w Przytyku
- Budowa budynku strażnicy OSP we Wrzeszczowie
- Przebudowa targowiska w Przytyku
- Modernizacja drogi gminnej nr 350916 W Kaszewska Wola – Kałużska Wola
- Modernizacja oświetlenia ulicznego na terenie gminy
- Budowa Publicznego Przedszkola w Przytyku
- Budowa studni w Podgajku Wschodnim
- Budowa boiska sportowego ze sztuczną nawierzchnią we Wrzosie
- Budowa sieci wodociągowej w miejscowości Goszczewice
- Budowa placu zabaw przy Publicznej Szkole Podstawowej we Wrzeszczowie
- Przebudowa i remont strażnicy OSP Suków
- Przebudowa drogi gminnej – ul. Juliusza Słowackiego – w miejscowości Przytyk
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Mścichów
- Budowa Centrum w Słowikowie
- Przebudowa drogi wojewódzkiej 740 w Przytyku
- Zakup ciągnika i koparki

Kadencja 2014–2018, wójt Dariusz Wołczyński

- Modernizacja stacji uzdatniania wody w miejscowości Podgajek Wschodni
- Zakończenie budowy zbiornika wodnego w Jagodnie
- Przebudowa drogi gminnej – ul. Domaniowskiej w miejscowości Podgajek Zachodni
- Zakup ciągnika rolniczego wraz z osprzętem: ładowaczem, pługiem odśnieżnym
- Budowa studni głębinowej w miejscowości Podgajek Wschodni
- Przebudowa drogi gminnej 350923W Żerdź – Jabłonna
- Przebudowa drogi gminnej 350901W w miejscowości Wygnanów
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Kolonia Potkana
- Remonty dachów w PSP Wrzeszczów, PSP Wrzos
- Przywrócenie siedziby Posterunku Policji w Przytyku
- Utworzenie punktu stacjonowania zespołu ratownictwa medycznego w Przytyku
- Przebudowa drogi gminnej nr 350910W w miejscowości Mścichów

- Przebudowa drogi gminnej Żerdź – Dęba
- Przebudowa drogi gminnej nr 350904W w miejscowości Posada
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Potkana i Kolonia Potkana
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Oblas
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Wrzeszczów
- Budowa sieci wodociągowej wraz z przyłączami w miejscowości Kolonia Potkana i Ostrołęka
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Studzienice
- Przebudowa drogi gminnej nr 350907W Sewerynów – Kaszewska Wola
- Budowa parkingu w miejscowości Podgajek
- Przebudowa drogi gminnej – ul. Stefana Żeromskiego w miejscowości Przytyk
- Budowa parkingu i zatoki parkingowej w miejscowości Wrzeszczów
- Zagospodarowanie przestrzeni publicznej – Rynek w Przytyku
- Przebudowa drogi gminnej – ul. Rynek w Przytyku
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Domaniów
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Młódnice
- Przebudowa drogi w miejscowości Ostrołęka
- Budowa drogi wewnętrznej w miejscowości Żerdź
- Zakup samochodu gaśniczego dla OSP Domaniów
- Termomodernizacja budynku sali gimnastycznej PSP w Przytyku
- Budowa rodzinnych stref aktywności w miejscowościach: Wrzos, Wrzeszczów, Krzyszkowice, Ostrołęka
- Termomodernizacja budynku PSP we Wrzosie
- Przebudowa parkingu przy Urzędzie Gminy w Przytyku
- Remont pomieszczeń oraz termomodernizacja budynku OSP Przytyk
- Budowa drogi gminnej w miejscowości Suków
- Przebudowa drogi powiatowej nr 3502W Przytyk – Wawrzyszów (odcinek między miejscowościami Krzyszkowice i Żmijków)
- Przebudowa drogi powiatowej nr 3501W Wrzeszczów – Wrzos – Domaniów (odcinek między miejscowościami Wrzeszczów – Wrzos)
- Przebudowa drogi powiatowej nr 3336W Wieniawa – Przytyk – Jedlińsk (ul. Kościelna w miejscowości Przytyk)
- Przebudowa drogi powiatowej nr 3501W Wrzeszczów – Wrzos – Domaniów (odcinek między miejscowościami Potkana – Domaniów)
- Przebudowa drogi powiatowej nr 3334W Wir – Goszczewice – Przytyk (odcinek w miejscowości Wrzos)
- Przebudowa drogi powiatowej nr 3501W Wrzeszczów – Wrzos – Domaniów (odcinek w miejscowości Potkana)
- Przebudowa drogi wojewódzkiej nr 740 odcinek w miejscowości Przytyk II etap, Wrzeszczów, Dęba–Wrzeszczów
- Utworzenie samorządowej instytucji kultury – Centrum Kultury i Biblioteka w Przytyku

Kadencja 2018–2024, wójt/burmistrz Dariusz Wołczyński

- Termomodernizacja budynku remizy OSP Dęba
- Budowa boiska piłkarskiego przy PSP we Wrzeszczowie
- Remont drogi wewnętrznej w miejscowości Zameczek
- Budowa rodzinnych stref aktywności w miejscowościach: Domaniów, Studzienice, Kaszewska Wola, Wygnanów

- Zakup średniego samochodu ratowniczo-gaśniczego dla OSP Przytyk
- Przebudowa drogi gminnej nr 350904W w miejscowości Posada
- Remont drogi gminnej nr 350910W Dęba – Glinice
- Przebudowa drogi gminnej wewnętrznej Wola Wrzeszczowska – Wola Grabowska
- Budowa drogi gminnej 350921W w miejscowości Witoldów, etap II
- Remont drogi wewnętrznej w miejscowości Studzienice, etap I
- Przebudowa pomieszczeń wraz z wyposażeniem w budynku Gminnego Ośrodka Kultury w Przytyku, etap I
- Budowa sieci wodociągowej w miejscowości Żerdź
- Przebudowa drogi gminnej Krzyszkowice – Gaczkowice
- Przebudowa drogi wewnętrznej Domaniów – Duży Las
- Przebudowa drogi wewnętrznej w miejscowości Wola Wrzeszczowska, etap I
- Remont drogi w Młódnicach
- Remont drogi w Ostrołęce
- Remont szatni na stadionie sportowym w Przytyku
- Rozbudowa oświetlenia ulicznego w miejscowości Wólka Domaniowska
- Modernizacja kanalizacji sanitarnej w Młódnicach
- Zakup nowego średniego samochodu ratowniczo-gaśniczego dla OSP Suków
- Budowa sieci wodociągowej w miejscowości Zameczek Kolonia
- Budowa strażnicy OSP w Goszczewicach
- Przebudowa drogi gminnej Wrzos – Wygnanów
- Wykonanie nowej posadzki w hali sportowej w Przytyku
- Przebudowa drogi gminnej – ulicy Marii Konopnickiej w Przytyku
- Rozbudowa i przebudowa budynku przychodni zdrowia w Przytyku
- Modernizacja PSP we Wrzosie wraz z rozbudową kotłowni gazowej
- Przebudowa oczyszczalni ścieków w miejscowości Zameczek Kolonia wraz z budową sieci kanalizacyjnej w miejscowościach: Przytyk, Oblas, Zameczek Kolonia
- Przebudowa drogi gminnej niepublicznej w miejscowości Potkana
- Zakup łodzi z napędem silnikowym dla jednostki OSP Wrzos
- Modernizacja budynku strażnicy w Dębie
- Modernizacja oświetlenia ulicznego przy drodze wojewódzkiej 732
- Zakup fabrycznie nowego samochodu ciężarowego z zabudową bezpylną – śmieciarki
- Wykonanie odwodnienia boiska sportowego przy PSP we Wrzeszczowie
- Rozbudowa sieci wodociągowej w miejscowości Dęba, Podgajek, Potkana, Przytyk
- Rozbudowa budynku stacji uzdatniania wody wraz ze zbiornikiem retencyjnym oraz budowa studni głębinowej w miejscowości Glinice
- Rozbudowa PSP we Wrzeszczowie wraz z przebudową istniejącej kotłowni węglowej na gazową
- Rozbudowa PSP we Wrzosie wraz z montażem instalacji fotowoltaicznej
- Termomodernizacja budynków PSP w Przytyku
- Budowa boiska wielofunkcyjnego przy PSP w Przytyku
- Zagospodarowanie terenu wokół zbiornika wodnego w Kaszewskiej Woli
- Zagospodarowanie przestrzeni publicznej w Woli Wrzeszczowskiej
- Remont Centrum Kultury i Biblioteki w Przytyku
- Rozbudowa sieci wodociągowej w miejscowości Kaszewska Wola
- Wyposażenie punktu selektywnej zbiórki odpadów komunalnych – stworzenie PSZOK-u
- Zakup pojazdu specjalistycznego z systemem hakowym

- Budowa domu ludowego we Wrzosie wraz z infrastrukturą techniczną
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Studzienice
- Przebudowa drogi gminnej – ul. Mikołaja Reja w Przytyku
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Wygnanów Kresy
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Wygnanów Pomorze
- Przebudowa drogi gminnej do miejscowości Jagodno
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Goszczewice
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Wrzeszczów – Czarnocin
- Przebudowa drogi gminnej w miejscowości Wola Wrzeszczowska
- Budowa stacji LNG w miejscowości Przytyk
- Budowa drogi powiatowej 3334W Wieniawa – Przytyk – Jedlińsk (odcinek Sukowska Wola – Zameczek Kolonia)
- Rozbudowa drogi powiatowej 1115W Przytyk – Kozuchów (odcinek Przytyk – Studzienice)
- Rozbudowa drogi powiatowej Wieniawa – Przytyk – Jedlińsk wraz z budową ścieżki rowerowej oraz przebudowa mostu na rzece Wiązownicy (odcinek Słowików – Jagodno)
- Przebudowa drogi powiatowej w kierunku Wrzosu
- Przebudowa drogi powiatowej i budowy ścieżki rowerowej na odcinku Podgajek – Słowików (od ronda w m. Podgajek do skrzyżowania w kierunku m. Słowików)
- Przebudowa drogi wojewódzkiej 740 wraz z budową chodników w miejscowości Wrzeszczów oraz Oblas
- Przebudowa drogi wojewódzkiej 740 w miejscowości Dęba

BIBLIOGRAFIA*

MATERIAŁY ARCHIWALNE

Archiwum Diecezji Sandomierskiej w Sandomierzu

Akta diecezji sandomierskiej czasu wojny, t. 2

Akta parafii Przytyk, bez sygn.

Akta parafii Wrzeszczów, bez sygn.

Akta parafii Wrzos, bez sygn.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Urząd Wojewódzki Kielecki I, sygn. 1657, 1724, 3965, 12680

Urząd Wojewódzki Kielecki II, sygn. 2181, 3702

Archiwum Państwowe w Radomiu

Akta gminy Przytyk, sygn. 1

Centralny Komitet Opieki Społecznej. Powiatowy Komitet Opieki Społecznej w Radomiu, sygn. 6

Gminna Kasa Spółdzielcza w Przytyku, sygn. 1

Gminna Rada Narodowa w Przytyku I, sygn. 1–5

Gminna Rada Narodowa w Przytyku II, sygn. 1, 3–6, 8–18

Inspektorat Szkolny w Radomiu I – akta osobowe nauczycieli, 67, 86, 110, 163, 211, 218, 234, 253, 262, 270, 273, 293, 326, 349, 377, 389

Inspektorat Szkolny w Radomiu I, sygn. 7

Patriotyczny Ruch Ocalenia Narodowego. Rada Wojewódzka w Radomiu, sygn. 145.

Powiatowa Komisja do Walki z Analfabetyzmem w Radomiu, sygn. 17

Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Domaniewie, sygn. 1–10

Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Goszczewicach, sygn. 1–3

Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Kaszowie, sygn. 1–5

Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Przytyku, sygn. 2–12, 14, 15

Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej we Wrzeszczowie, sygn. 1–15

Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej we Wrzosie, sygn. 1–15

Sąd Okręgowy w Radomiu. Rejestr Spółdzielni, sygn. 166, 176, 239, 295, 301, 399, 422, 466, 616, 767, 1002, 1190, 2234, 2301

* W bibliografii pominięto artykuły z czasopism „Gmina Przytyk” i „Ziemia Przytycka”, które nie miały określonego autora/autorów oraz strony internetowej.

Starosta Powiatowy w Radomiu, sygn. 13, 24, 25, 51, 69, 94–96, 123–124, 144–145, 173, 178, 212, 214, 235

Starostwo Powiatowe w Radomiu, sygn. 7

Urząd Wojewódzki w Radomiu, sygn. 602, 606, 613, 747, 843, 1123.

USC Okręgu Bóźniczego w Radomiu, sygn. 121–124

Wojewódzki Związek Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Radomiu, sygn. 649

Związek Rewizyjny Spółdzielni RP. Okręg Kielecki w Radomiu, sygn. 528, 529

Archiwum Parafii w Przytyku

Akta i kronika parafii, bez sygn.

Archiwum Parafii we Wrzeszczowie

Akta parafii, bez sygn.

Archiwum Parafii we Wrzosie

Akta i kronika parafii, bez sygn.

Archiwum Urzędu Miejskiego w Przytyku

Sesje Rady Gminy, lata 1990–2024

Zasoby fotograficzne

Muzeum Jacka Malczewskiego w Radomiu,

Dokumenty Adama Rutkowskiego, bez sygn.

Zbiory Sebastiana Piątkowskiego

Kwerendy dotyczące strat osobowych powiatu radomskiego w czasie II wojny światowej

ROCZNIKI I INFORMATORY STATYSTYCZNE, KALENDARZE

Amtliches Gemeinde und Dorfverzeichniss für das Generalgouvernement auf Grund der Summarischen Bevölkerungsbestandsaufnahme am 1. März 1943, Kraków 1943.

Kalendarz katolicki diecezji sandomierskiej na rok 1929, red. ks. S. Grelewski, Radom 1929.

Księga adresowa Polski (wraz z W[olnym] M[iastem] [Gdańskiem]) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa 1928, Warszawa 1928.

Ortsverzeichnis des Distrikt Radom. Stand vom 1. Juli 1940, Radom 1940.

Pierwszy sumaryczny spis ludności z dn. 4.II.1946 r., Warszawa 1947.

Rocznik diecezji sandomierskiej 1947 r., Sandomierz 1947.

Rocznik statystyczny województwa radomskiego 1989, Radom 1989.

Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie wyników Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych. T. 3: Województwo kieleckie, Warszawa 1925.

Sprawozdanie z działalności Sejmiku Powiatowego Radomskiego Województwa Kieleckiego za czas od 28-go grudnia 1917 r. do 31-go grudnia 1925 roku, Radom 1926.

Statystyczna charakterystyka miejscowości w gromadach. Pow. Radom. Woj. Kielce, Warszawa 1971.

PRASA

„Gmina Przytyk”, 2014–2024.

„Magazyn Słowa Ludu”, 1983, 1987.

„Nasze Drogi”, 1928, 1929.

„Okólnik Katolickiego Związku Młodzieży Polskiej Ziemi Sandomiersko-Radomskiej”, 1932.

„Słowo Radomskie”, 1922.

„Tygodnik Radomski”, 1983.

„Ziemia Przytycka”, 1999–2011.

„Ziemia Radomska”, 1933, 1935.

„Życie Radomskie” 1982.

OPRACOWANIA, PAMIĘTNIKI, WSPOMNIENIA

B. Pietruszka, *Izba regionalna w gimnazjum z Przytyku*, „Ziemia Przytycka”, 2004, nr 5.

Barciński F., *Geografia gospodarcza województwa kieleckiego*, Kielce 1931.

Bocheńska E., *To było wydarzenie*, „Ziemia Przytycka”, 2009, nr 36.

Bocheński S., *Historia sportu w Przytyku – ciąg dalszy*, „Ziemia Przytycka”, 1999, nr 2.

Busse K., Kutkowski A., *Bić się do końca. Podziemie niepodległościowe w regionie radomskim w latach 1945–1950*, Lublin – Radom 2012.

Dopaść „Drągala”. Likwidacja grupy Aleksandra Młyńskiego w świetle dokumentów aparatu bezpieczeństwa, oprac. K. Busse, Lublin – Radom 2012.

Encyklopedia Przytyka. Przytyk i okolice, oprac. E. Bocheńska, K. Góraj, J. Leśnowolska, B. Pietruszka, A. Podgórska, M. Rdzanek, Przytyk 2011.

Filipkowska-Szemplińska J., *Biblioteki Publiczne w Sandomierskiem, Radomskiem i Kieleckiem (powiaty)*, w: *Pamiętnik Świętokrzyski 1930*, red. A. Patkowski, Kielce 1931.

Gajewsja J.; Puszczka J., *Gminna Biblioteka Publiczna w Przytyku*, „Ziemia Przytycka”, 2005, nr 25.

Gontarczyka P., *Pogrom? Zajścia polsko-żydowskie w Przytyku 9 marca 1936 r. Mity, fakty, dokumenty*, Biała Podlaska – Pruszków 2000.

Gromski F., *Historia Ochotniczej Straży Pożarnej w Domaniowie*, „Ziemia Przytycka”, 2002, nr 11.

Gromski F., *Historia Ochotniczej Straży Pożarnej w Sukowie*, „Ziemia Przytycka”, 2001 nr 9.

Gromski F., *Historia Ochotniczej Straży Pożarnej w Sukowie*, s. 7, „Ziemia Przytycka”, nr 11.

Gromski F., *Historia straży pożarnej w Potkannie*, „Ziemia Przytycka”, 2002, nr 14.

Gromski F., *Historia straży pożarnej we Wrzosie*, „Ziemia Przytycka”, 2001, nr 7.

Hass L., *Zachowanie wyborcze mieszkańców powiatu radomskiego w pierwszych miesiącach drugiej niepodległości*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1978, t. 15, z. 1.

Iwaniak S., *Reforma rolna PKWN w pow. radomskim (1945 r.)*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1972, t. 9, z. 1–2.

Iwaniak S., *Spółczesność Radomia i powiatu radomskiego w osadnictwie na Ziemiach Odzyskanych*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1974, t. 11, z. 1–2.

Kijek K., *Pogrom, którego nie było, tragedia, która przyszła w zamian. Zajścia w Odrzywole 20–29 listopada 1935 r.*, w: *Pogromy Żydów na ziemiach polskich w XIX i XX wieku, t. 2: Studia przypadków (do 1939 r.)*, red. K. Kijek, A. Markowski, K. Zieliński, Warszawa 2019.

Kisiel H., *Adam Grodziński (1900–1986)*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1985, t. 22, z. 1–2.

Korba P., *Pierwsze powojenne pięćdziesiąt lat (1945–1950)*, w: *Powiat radomski od Średniowiecza do współczesności*, red. S. Piątkowski, Radom 2009.

Kośla M., *90-lecie OSP Przytyk*, „Ziemia Przytycka”, 2009, R. X, nr 35.

Kowalik W. M., *Dwory i pałace południowej części województwa mazowieckiego. Powiat radomski i okolice*, Radom 2020.

Kronika szkoły podstawowej w Przytyku, t. 1–3, Przytyk, b.r.

Leksińska S., *Wpływy polityczne ludności powiatu radomskiego w latach dwudziestych XX wieku (w świetle wyborów sejmowych)*, w: *Między Wisłą i Pilicą. Studia i materiały historyczne*, t. 5, red. U. Oettingen, Kielce 2004.

296 Ławnik J., *Komunistyczna Partia Polski w woj. kieleckim 1918–1938/ Liczebność, baza społeczna i zasięg wpływów*, Kielce 1994.

Opiłowski F., *O Kaszewskiej Woli. Z dziejów gminy Przytyk*, Lublin 2021.

Piåtkowski S., *Dystrykt radomski jako obszar realizacji niemieckiej polityki przesiedleń i wysiedleń w Generalnym Gubernatorstwie*, w: *Wysiedlenia jako narzędzie polityki ludnościowej w Europie XX wieku*, red. J. Wołoszyn, Lublin 2015.

Piątkowski S., *Katolicki ruch młodzieżowy w diecezji sandomierskiej (1918–1939). Rozwój organizacyjny i najważniejsze formy działalności*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1998, t. 23, z. 2–4.

Piątkowski S., *Lata wojny i okupacji (1939–1945) w: Powiat radomski od Średniowiecza do współczesności*, red. S. Piątkowski, Radom 2009.

Piątkowski S., *Postawy patriotyczne Żydów polskich w świetle działalności rabina Chila Kestenberga (1888–1942)*, „Biuletyn Kwartalny Radomskiego Towarzystwa Naukowego”, 1999, t. 34, z. 1.

Piątkowski S., *Sędziowie sądów powszechnych regionu radomskiego w latach 1917–1945. Noty biograficzne*, Radom 2008.

Piątkowski, *Radom w latach wojny i okupacji niemieckiej (1939–1945)*, Lublin – Warszawa 2018.

Przetakiewicz Z., *Od ONR do PAX-u*, Warszawa 2010.

Renz R., *Ludność żydowska w Przytyku w okresie międzywojennym*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce”, 1988, nr 3–4.

Sado G., Zugaj L., *Gmina Przytyk. Dzieje samorządu i administracji 1809–1990*, Lublin 2009.

Skwarek S., *Na wysuniętych posterunkach. W walce o władzę ludową na Kielecczyźnie (1944–1945)*, Warszawa 1977.

Stanaszek B. ks., Nowakowski R. ks., *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX-XX w.*, t. 1: A – G, Sandomierz 2014; t. 2: H – Ł, Sandomierz 2015; t. 3: M-R, Sandomierz 2017.

Strategia rozwoju gminy Przytyk na lata 2016–2022 [mps], Przytyk 2015.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Przytyk [mps], Przytyk 2016.

Śmietanka-Kruszelnicki R., *Podziemie poakowskie na Kielecczyźnie w latach 1945–1948*, Kraków 2002.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym, Dz.U., nr 16, poz. 95.

Załęcka A., *Z życia i działalności Koła Emerytów, Rencistów i Inwalidów w Przytyku*, „Ziemia Przytycka”, 1999, nr 1.

Załęcki S., *Z życia szkoły*, „Ziemia Przytycka”, 2003, nr 18.

Zdrojkowski J., *Ruch ludowy na Ziemi Radomskiej w latach 1931–1939*, „Wieś Radomska”, t. 5, 1997.

INDEKS OSÓB*

A

Ajdelbaum Abuś 36
Anna św. 56
Antoszevska Waleria 97
Apostolska Irena 40

B

Bartłomiej św. 208
Bartos Tadeusz 159, 179, 180, 193
Barwicki Mateusz 34
Bąk Tadeusz 97
Bednarek Marian 129
Bednarek Stanisław 74
Bednarek Stanisława 74
Bembiński Stefan ps. „Harnaś” 117
Bębenek Jan 73
Bębenek Józef 73
Białczak Stanisław 101
Białczak Wincenty 110
Białecki Tadeusz ks. 172
Biało Marian 129
Bielicka Maria 113
Bienias Robert 183
Bień Jan 34, 43, 95, 96, 98, 101, 106, 107, 128, 138, 146
Bień Stefan ps. „Dąb” 83
Bień Wincenty ks. 150, 151
Bień Władysław 127
Bilski Albin 143
Binkowski Józef 73
Bińkowska Ewa 192
Bińkowski Piotr 205
Błaszczak Mariusz 207
Błaszczyk Stefan 179, 181, 182, 199, 204
Bocheńska Maria 77
Bocheński Henryk 77
Bocheński Jan 114
Bochyński Eugeniusz 129
Boduszek Jan ks. 42, 54, 55
Borkiewicz Mieczysław 108
Borowiecka Marianna 158

Borowiecki Edmund 129, 139, 157
Borys Mikołaj 97
Brodaczewski Józef 68
Brojtman Nuta 35
Bubakiewicz Edward 117
Bugajczyk Feliks 50
Bukowski Zygmunt 205

C

Chaczek Jan ks. 151, 172
Chałupczak Jan ks. 118, 119
Chamala Józef 40
Chojnacki Leonard ks. 62, 75, 82
Chruścińska Helena 41
Chydryński Jakub 26
Chydziański Stanisław 112
Chydziański Tadeusz 159
Ciepiela Halina 139
Ciesielski Ryszard 163
Ciotucha Władysław 97
Cukier Jankiel 63
Cukier Moszek 36
Cybulski Józef 19, 32, 42, 56
Cymbalista Abram 36
Cymbalista Izrael 63
Cyrański Stanisław 33
Czachowski Dionizy 67, 132
Czajkowski Aleksander 158, 179, 204
Czechowski Lucjan 74
Czechowski Stanisław 128, 129
Czubak Grzegorz 205
Czubak Józef 35, 93, 95, 96, 106, 107
Czubak Władysław 137

D

Dalman Moszek 50
Danilczuk Marcin 68
Dąbrowski Jan 129
Deka Mieczysław ks. 172, 208
Dembowski Piotr ks. 33, 35, 37, 58, 62
Diament Samuel Józef 81

* Indeks nie obejmuje bibliografii, przypisów oraz aneksów. Nazwiska autorów zaznaczono kursywą.

Dobczyński Wojciech ks. 208
Dobrzańska Daniela 147
Domagalski Józef 21, 32, 164
Domagalski Władysław 128
Drabik Franciszek 58
Drabik Ilona 199
Drabik Jadwiga 157
Drabik Jan 57, 128
Drabik Józef ps. „Sosna” 83, 138
Drabik Marian 128
Drabik Stanisław 95, 157
Drabik Władysław 106, 107, 108, 114, 158
Drażkiewicz Roman 138
Drażkiewicz Władysław 108, 128
Dreścik Olga 41
Drużdż Józef 33
Dudek Teofil 74
Durasiewicz Henryk 128, 130, 139, 158,
205
Dyjas Mieczysław 73
Dyjas Stanisław 73
Dziadziłowicz Witold 34
Dzierżyński Feliks 133
Dziubek Władysław ks. 58, 82
Dziwisz Stanisław ks. 208
Dźwigulski Konstanty 129
Dźwigulski Michał 129

E

Eliasz Władysław 40

F

Filipczak Marian 32, 34
Filipczak Stefania 40
Firlej Jan 128
Firlej Józef 106, 138
Firlej Paweł 205
Firlej Stanisław 34
Fokt Jan 200
Fokt Kazimierz 200
Fokt Władysław 200
Fokt Wojciech 43
Fornalska Małgorzata 133, 140
Franciszek św. 62, 119, 151
Frączak Józef 107
Frydman Icek 49, 50, 52
Frydman Moszek 63
Frynas-Duda Magdalena 197

Frynas Józef 74
Frynas Marian 114, 145, 204
Frynas Tadeusz 74
Fundowicz Sławomir ks. 208

G

Gac Władysław ks. 120, 151
Gajdziński Antoni 33
Gajdziński Franciszek 33
Gajdziński Jan 33
Gajewska Jadwiga 170
Gajos Stanisław 21, 57, 69, 93, 107
Gawin Bolesław 106, 129
Gazdowski Stanisław 56
Gierek Edward 150, 155, 161
Gmyrek Józef 146, 205
Gmyrek Karol 206
Gniadek Józef 93
Gniadek Piotr 98
Gocel Józef 98
Godlewska Olga 38
Golczewski Jankiel 35
Gołaszewska Janina 40
Gołębiowski Piotr ks. 148, 150, 151
Gomułka Władysław 155
Gospodarczyk Walenty 61
Górecki Władysław 84
Górka Bolesław 179
Górka Jan ks. 119, 128, 151
Górka Józef 74
Górka Kazimierz 110
Górnicki Jan 129, 146, 157
Górnik Henryk 146
Grabarczyk Stefan 114, 146
Grazda Wanda 108
Grela Jacenty 93
Grela Marek 205
Grendowski Feliks 34
Grodziński Adam 20, 28, 34, 38
Grzegorzczak Kamil 205
Gumowska Leokadia 38
Gumowski Stanisław 32, 34, 55, 56, 106, 114,
129, 138, 140
Gumowski Stefan 164

H

Hapman Izrael 36
Hitler Adolf 67

Holan Józef 138
Honig Szalom 64
Honigsztok Izrael 36

I

Idzikowski Marian 183, 205
Iwon Barbara 129, 159
Izydorczyk Szczepan 73

J

Jabłońska Irena 192
Jabłoński Henryk 187
Jabłoński Włodzimierz 139, 146, 157, 183
Jagiello Henryk ks. 207, 208
Jakimińska Mirosława 147
Jan Chrzyciel św. 207
Jan Kazimierz 150
Jan Paweł II 183, 205, 208
Janczura Jan 109
Janiszewska Anna 40
Janiszewska Stefania 40
Jankowski Henryk 206
Jaroń Stanisław 40
Jarosiński Jan ks. 118
Jarzynka Janusz 202
Jasińska Irena 108
Jasiński Józef 33
Jasiński Marian 138, 148, 163
Jasiński Włodzimierz ks. 58
Jaskólski Józef 93
Jaskulski Roman 138
Jaszczyk Józef 110
Jaworska Gizela 41
Jurkowski Kazimierz 181, 182
Jurkowski Piotr 145

K

Kacperski Stefan 107
Kacperski Waclaw 52
Kacprzak Czesław 128
Kaczka Chaim 63
Kalbarczyk Jan 128
Kapturski Michał 200
Karasek Franciszek 117
Karczewski Stanisław 183, 207
Karpiniński Jan 158
Kasprzykowski Edward 52
Kawińska Bronisława 61

Kawińska Wanda 197
Kawiński Józef 130
Kawiński Stanisław 33, 67, 73, 130
Kazimierska Maria 147
Kazimierz Wielki 161
Kestenberg Chil 25
Kędzierski Mieczysław 129
Kępka Walenty 136
Kilianek Jan 117
Kiliański Mariusz 203
Kirszcencwajg Jankiel 50
Kirszcencwajg Luzer 50, 52
Kochanowski Jan 54, 56, 133, 193, 201
Koczanowicz Emilia 41
Kohn Abram 63
Kołtunowicz Józef 202
Komaszka Maria 41
Komorowski Jan 107
Konarzewski Jan 32, 34
Konopka Edward 40
Konopnicka Maria 133
Korczak Wincenty 46, 49
Korgul Józef 35
Korman Mordka 36
Kosiec Józef 127, 136
Kosuniak Anna 13
Kosztowniak Andrzej 183
Kościszko Tadeusz 72
Kośla Helena 130
Kotkowski Bogusław 97
Kott Franciszek 55
Kott Ignacy 55
Kott Kazimierz 97
Kott Marcin 205
Kott Wawrzyniec 26, 32, 42, 106, 107
Kowalczyk Antoni 107
Kowalczyk Józef 146, 205
Kowalczyk Kazimierz 189
Kowalczyk Stanisław 181
Kowalczyk Wojciech 98
Kowalik Jan 101
Kowalik Jolanta 200
Kowalik Teresa 139
Kowalik Wincenty 74
Kowalski Jan 74
Kowalski Józef 42
Kozakiewicz Józef ps. „Kawka” 83
Kozera Jan 74

Kozik Karol 206
Kościńska Zofia 38
Kozioł Stanisław 108
Krajewski Piotr 33, 43
Krajewski Stanisław 34
Kras Zbigniew ks. 208
Krawczyk Konstanty 57, 97
Król Adam 143
Król Tomasz 140
Kryci Wojciech 203
Krzemiński Henryk 206
Krzemiński Stanisław 158
Krzyszkowski Łukasz 31
Książek Antoni 205
Kubara Bolesław 164
Kubiak Stanisław 50
Kubicki Paweł ks. 44, 55, 58, 60, 61
Kucharczyk Franciszek 97, 114, 128
Kucharczyk Halina 144
Kucharczyk Ignacy 34, 55
Kułakowski Tomasz 204
Kupisz Dariusz 13
Kurys Józef 35
Kuźmiuk Zbigniew 186
Kwaczyński Władysław 73
Kwarciański Jan ks. 151
Kwiecień Jan 73
Kwietniewski Antoni 186

L

Lanci Franciszek 44
Laskoń Zofia 41
Lechowski Julian 101
Lepiarz Tadeusz 117
Leska Szulim 51, 52, 53
Lewtak Zdzisław 97
Lindenbaum Nuta 63
Lipiec Józef 34
Lipiec Marian 200
Lipiec Stanisław 84
Lipiec Tadeusz 200
Lipiec Walenty ks. 59
Lipiński Jan ks. 55, 56, 57, 58
Lipiński Władysław 58
Lipszyc Symcha 63
Liziniewicz Józef 39, 76
Lorek Jan Kanty ks. 148
Lubienieccy 27, 44

Lubieniecki Jerzy 20, 56
Lubieniecki Stanisław 27, 28, 42

Ł

Łomża Andrzej 43, 93, 95, 101, 146
Łukasiewicz Bogdan 209
Łyżwa Adam ks. 172

M

Majerczak Franciszek 41
Majewska Zofia 40
Majkusiak Halina 170
Majkusiak Łukasz 35
Makowski Antoni 129
Makowski Mieczysław 146, 205
Makuszyński Kornel 194
Malc Herszek 45
Malc Pinkus 35
Malczewski Jan 72
Malczyk Henryk ks. 148, 151
Malc Herszek 45
Malec Jan 38
Malik Jan 96
Małycha Waleria 113
Marciniak Bohdan 179
Marciniak Stanisław 93, 95, 96, 101, 129
Maria Magdalena św. 54, 59, 119, 151, 209
Markowski Kazimierz ks. 172, 179, 183, 207
Materski Edward 208
Matracki Franciszek 43
Matracki Krzysztof 206
Mączka Bolesław 144
Michalczewski Józef 34
Michalczewski Stefan ps. „Błysk” 83, 97
Michalec Michał 114
Michalski Feliks 42
Michał Archanioł św. 208
Michałkowski Władysław ks. 151
Mickiewicz Edmund ps. „Zryw” 83
Midzio Jan 73, 97, 107
Midzio Józef 128
Midzio Wojciech 73
Mikołaj św. 207
Mikołajczyk Józef 33
Mikołajczyk Stanisław 115
Mikulski 117
Mikulski Władysław 114
Minkowska Chaja 51, 52

Minkowski Herszek 36
Minkowski Joska 51, 52
Mirecki Bernard 73
Młyński Aleksander ps. „Drażał” 117, 118
Mnich Ludwik 74
Mnich Władysław 129
Moczyński Filip 35
Morawski 62
Mroczek Stanisława 159
Mroczkowski Aleksander 139
Mróz Helena 147
Müller Aleksandra 41

N

Najman Izrael 36
Nakonieczny Jan 107
Niepokojczyccy 44
Niepokojczycki Jan 19
Niepokójczycki Stefan 34
Nieżgoda Helena 40
Noszczyk Stanisław 40
Nowaccy 44
Nowak Jakub 73
Nowak Jerzy 205
Nowak Stanisław 73
Nowak Wawrzyniec 73
Nowakowska Michalina 139
Nowek Cezary 183

O

Obst Ludwik 139
Ojcewicz Marek 159
Olczykowski Stanisław 206
Olesiak Bronisław 146
Olszak Barbara 183
Olszewski Jan 117
Olszewski Jerzy 135, 163
Oparcik Józef 117
Oparcik Leszek 205
Oparczyk Piotr 200
Osiński Wawrzyniec 33, 43
Ostrowska Elżbieta 28
Ostrowski Ludomir 34, 43
Ośka Andrzej 203
Owczarek Antoni ps. „Zygadło” 117
Owczarek Jan 33, 34, 106, 114
Owczarek Stanisław 42, 106

P

Paciorek Mirosław 205
Paciorek Stanisław 93, 96, 107
Paczyńska Wanda 40
Paczyński Kazimierz 38, 40, 56
Pająk Jan 135
Pająk Zdzisław 205
Parnowski Stanisław 34
Patynowski Antoni 33
Patynowski Piotr 205
Pawlik Jan 98
Pawłowicz Jan 128
Piątkowski Sebastian 13
Piekarski Zygmunt 143, 144, 196
Pietrasik Anna 97
Pietrzykowski Marian 42, 44, 56
Piętowski Tadeusz 112
Piłsudski Józef 21, 46, 48, 53
Pinno Alfons 60
Pia 58
Piotrowski Radosław 183, 201
Pocałujew Tadeusz 129
Podłodowscy 11
Podłodowska Dorota 201
Podsiadły Stanisław 206
Podstawek Klemens 101, 107, 205
Podstawek Maria 147
Podworska Zofia 40
Podymniak Sylwester 205
Popiela Stanisław 50
Potępski Marian 146
Powęska Adam ks. 151
Półtorak Henryk 194
Prasałek Adam 79
Prasek Stanisław 26, 55, 107, 205
Prasek Wojciech 182
Proczek Stanisław 146
Prügel Antoni ks. 58
Pruszkowski Marek ks. 207
Przetakiewicz Zygmunt 53
Przytycki Lejbuś 35
Puszka Jadwiga 170
Puszka Józef 73
Pysiak Jan 97
Pyszczak Władysław 129, 130, 146
Pytkowski Jan 21, 34
Pytlewski Jan 101, 111
Pytlewski Józef 52

Pytlewski Zdzisław 42
Pyzara Franciszek 41
Pyzara Zofia 41

R

Rachuta Bernard 159
Radomski Jan 205
Radomski Waldemar 205
Rajkowski Rafał 183
Rdzanek Elżbieta 147
Rdzanek Stanisław 74
Rej Alina 130
Restytut 58
Reszko Waław 74
Reymont Władysław 170
Rogulski Jan 33
Rogulski Józef 146
Rogulski Mirosław 206
Rogulski Stanisław 129
Rokoszyński Józef ks. 58
Rolla Marcin 203
Rozen Henryk 118
Rozenwajg Lejbuś 31
Rożek Jan ks. 59
Runo Bronisława 40
Rusiecki Walerian 148
Ruszczyk Leszek 183
Ruśkiewicz Bronisław 42
Ryba Izrael 63
Rychlicki Marian 135
Rychlicki Mieczysław 163
Rylski Józef ks. 82
Rzeczkowski Zygmunt 42

S

Sadowski Marian ps. „Dzida” 117
Samelson Jankiel 36
Sarnecki Karol ks. 59
Schorr Mojżesz 51
Senator Aleksander 179
Senator Franciszek 97, 107, 205
Senator Grzegorz 33, 35
Senator Marek 180
Senator Stanisław 35
Seta Łukasz 205
Siadrak Błażej 43, 95
Siczek Stefan ks. 148
Siekański Stanisław 74, 84

Sipiera Zdzisław 207
Siwiec Wiesław 187
Skalski Feliks 144
Skarga Piotr 118
Skoczył Henryk 97
Skoneczny Władysław 35
Skrzypczyński Jan 129
Skuzza Tadeusz 74
Słoń Kazimiera 130
Słotwiński Stanisław 101
Smagowski Adam 205
Smagowski Józef 158
Smagowski Władysław 128
Smolarska Helena 113
Snopczyński Edward 74
Snopek Jan 42
Sobczak-Dusza Beata 196
Sobol Jan 33, 100
Sobol Wojciech 55
Soból Aleksandra 203
Soból Antoni ps. „Dołęga” 117, 118
Soból Jan 42
Soból Józef 100, 142
Soból Władysław 100
Socha Aleksander 159
Socha Antoni ks. 58
Socha Franciszek ks. 33
Sochaczewski Antoni 101, 106, 112
Sokołowski Ludwik 140
Solarczyk Marek ks. 208
Spirytus Izrael 45
Stania Sylwester 182
Stankiewicz Marian 74
Staszałek Stanisław 136
Stefczyk Franciszek 32
Stelmachowicz Teresa 142
Stępień Bronisław 114
Stępień Józef 97
Stępień Stanisław 32, 96, 107
Stępkowski Stefan 34, 60
Stępniewski Leon 42
Stobbe Jan 40
Stobbe Maria 41
Stolarczyk Lucjan 101, 108
Stolarczyk Stanisława 147
Stolarczyk Władysław 146
Stolarczyka Stanisława 129
Strykowski Alojzy 97
Strzałkowski Józef 50, 146, 205

Strzałkowski Leon 33
Strzembosz Karol 19
Suchecki Kazimierz 129
Sulisz Józef 33
Sulisz Karol 33
Sulisz Waldemar 204
Suliszowie 109
Sułcki Stefan ks. 79, 82, 83, 119, 148, 151
Sumiński Roman 68
Suty Adam 125, 139, 140
Suwalski Józef 35
Swęda Stefan 33
Sylwanowski Marcin 33
Szapiro Izrael 63
Szczërba Franciszek 98
Szczygłowski Stefan 117
Szeląg Adam ks. 172
Szlichcińska Stanisława 158
Sznyrowska Aleksandra 84
Sznyrowski Stefan 41
Szubińska Helena 98
Szubiński Jan 110
Szwicer Izrael 36
Szyller Stefan 56
Szymaniak Władysław 129
Szymański Adam 144
Szymański Antoni 128
Szymański Jan 205
Szymański Stanisław 128, 129, 157, 158
Szymański Władysław 111

Ś

Ślarzyński Jan 95
Ślusarczyk Józef ps. „Wierzba” 83, 96, 98, 127
Śmietanka Marian 158
Świerczewski Karol 136

T

Tarnowski Adam 200
Tarnowski Stanisław 200
Tenenbaum Izrael 35, 36
Tober Lejbuś 36
Tober Szaja 63
Tokarski Józef 129
Tomasik Franciszek 140, 146
Traczyk Jan 97
Traczyk Józef 32, 108, 107, 114
Trzeciak Stanisława 147

Trzos Józef 128
Trzos Józef 93, 107, 129
Trzosek Franciszek 128
Trzosek Marian 107
Trzosek Wiesława 128
Turek Józef 106
Turek Stefan 129
Turek Waldemar 204
Tuzimek Jan 42
Tyczyńska Maria 107
Tyczyński Stanisław 129, 139

U

Umiaostowski Karol 67

W

Wachnicka Alina 200
Wachowicz Józef 130
Wachowicz Marcin 33
Wachowicz Stefania 147
Wajzer Uszer 36
Waksman Franciszka 38
Wankiewicz Olga 40
Wawer Mieczysław 147
Wawrzyniec św. 54, 59, 62, 120, 151, 208
Wąsik Bolesław 73
Wąsik Władysław 33
Wątorski Jan 68
Wątorski Piotr 61
Wątorski Roman 85
Wierzba Ludwika 38
Wieśniak Jan 129
Wieśniak Stanisław 51, 52
Wikaliński Antoni 33, 34, 43
Wikaliński Edward 84
Wikaliński Wojciech 97
Wiktoria 58
Wiśniewska Lucyna 183
Witasek Stefan 130
Witczak Franciszek 42, 95, 98, 106, 111
Wlazło Andrzej 55
Wlazło Antoni 32
Wlazło Franciszek 50
Wlazło Jan 42
Wlazło Karol 203
Wlazło Krzysztof 183, 184
Wlazło Paweł 203
Wlazło Stefan 74

Wlazło Zofia 100
Włodarczyk Stanisław 129
Włosek Edmund 50
Wojciechowski Henryk 139
Wojcieszak Piotr 158
Wojtysiak Franciszek 57
Wojtysiak Zofia 57
Wolaszkiewicz Władysław 119
Wolski Piotr 146
Wołczyński Dariusz 13, 182, 183, 204
Wontorski Albert 205
Wontorski Stefan 33
Wontorski Walenty 33
Woźniak Alina 170
Wójcicka Genowefa 128, 130, 140
Wójcik Antoni 98
Wójcik Franciszek 73
Wójcik Stanisław 110, 128
Wójcik Szymon 129
Wójcik Władysław 144
Wrabik Jakub 56
Wrzeciono Wojciech 204
Wudarczyk Stefan 98
Wysocki Józef 35

Z

Zakrzewski Józef 106
Zakrzewski Mieczysław 129, 130, 134

Załęcka Helena 144
Załęcka Teresa 129, 140, 169
Zamkowski Tadeusz 74
Zarębski Bolesław 146
Zarębski Józef 43
Zarębski Piotr 183
Zarębski Wojciech 35
Zarychta Józef 46
Zarychta Szczepan 50, 52
Zarzycki Stanisław ks. 172
Zastawny Henryk 159
Zeszuta Maria 129
Zgoda Dominik 95, 97, 101, 106, 114, 146
Zieliński Tadeusz ps. „Igła” 117
Zugaj Jerzy 135
Zycholc Jusek 63
Zygan Jan 40, 108
Zygan Laura 40
Zykubek Władysława 139

Ż

Żabicka Kazimiera 84
Żabicki Kazimierz 40, 50
Żak Andrzej 40
Żakowski Mściśław 28
Żakowski Tadeusz 43
Żądło Helena 40

ISBN 978-83-7789-744-7